

PÁZMÁNY

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Jog- és Államtudományi Kar

Tanulmányok 50.

A TERMÉSZETJOG NAPJA III.

Konferenciatanulmányok

Szerkesztette:

FRIVALDSZKY JÁNOS – TUSSAY ÁKOS

PÁZMÁNY PRESS

A TERMÉSZETJOG NAPJA III.

A PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
JOG- ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYI KARÁNAK
KÖNYVEI

TANULMÁNYOK 50.

Sorozatszerkesztő: *Szabó István*

A TERMÉSZETJOG NAPJA III.
konferenciatanulmányok

SZERKESZTETTE:
FRIVALDSZKY JÁNOS – TUSSAY ÁKOS

PÁZMÁNY PRESS
Budapest 2024

© PPKE JÁK, 2024

ISSN 2061-7240
ISBN 978-963-308-493-9

Kiadja: Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Jog- és Államtudományi Kar
1088 Budapest, Szentkirályi u. 28–30.
www.jak.ppke.hu
Felelős kiadó: Dr. Komáromi László dékán

Tördelte: Könczöl Miklós
L^AT_EX 2_εrendszeren, *Times* betűkkel

Készült a
PPKE Egyetemi Nyomdában

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ	7
A TERMÉSZETJOG KIVÁLÓ FIATAL KUTATÓJA – TATTAY SZILÁRD	11
A TERMÉSZETJOG KIVÁLÓ FIATAL KUTATÓJA – ERDŐDY JÁNOS	13
BARCSI Tamás A kegyetlenné váló és a kegyetlen célból létrehozott felügyeleti intézményekről	15
FRIVALDSZKY János Természetjogi megfontolások jelen alkotmányos rendszerünkről	29
HÁMORI Antal Fenntarthatóság és vendéglátásetika	59
KUMINETZ Géza Az igazságosság fogalma a keresztény természetjogi gondolkodás mérlegén	83
PAÁR Tamás Etikai felfogások, eszmecserés feloldások	111
PAÁR Tamás A természetes erkölcsi törvény mint szabályrendszer kihívásai	131
SÁNDOR István A vagyonkezelő magánalapítvány magánjogi és erkölcsi aspektusai	147
VERES Zoltán Aszimmetrikus helyzetek egyes pénzügyi jogviszonyokban	163
VERES Zoltán Szempontok a kriptopénzek fogalmának és természetének megértéséhez	185

ELŐSZÓ

A 'Ius naturale' kutatócsoport miután évtizedes fennállása alatt felkarolta és ezáltal megerősítette a hazai természetjogi gondolkodás hagyományát, s mivel jelentős eredményeket ért el a természetjogi gondolkodás tudományos népszerűsítésében, illetve annak további elméleti, jogfilozófiai és jogi szakági művelésében, ezért a továbbiakban már nem látszott szükségesnek annak intézményesített jelenléte, fenntartása. Ezen okból az 2021. 10. 21-én beszüntette tevékenységét. Ebben szerepet játszott azonban az a tény is, hogy bár a természetjogi gondolkodási mód szélesebb körben ismertté vált, a helyes klasszikus, s különösen az eredeti katolikus természetjogi gondolkodást vallók személyi köre igen kicsinyre, a kritikus szint alattira apadt, így már nem volt célszerű fenntartani e kutatócsoportot.

A jelen kötet foglalja magában a kutatócsoport utolsó, 2021. május 27–28-i kétnapos konferenciájának tanulmányait, valamint néhány további természetjogi szemléletű tanulmányt a kutatócsoport tagjaitól. Örömrökre szolgál, hogy olasz természetjogász kutatók részvételével immáron egy idegen nyelvű konferenci napot is meg tudunk szervezni. Az idegen nyelvű tanulmányok a *Pázmány Law Review* folyóirat 2021-es számában kerültek publikálásra.¹

„Természetjog Napján” a hagyománynak megfelelően átadásra kerültek a „természetjog kiváló kutatója” címet adományozó elismerő oklevelek.

A külföldi kutatói kategóriában Andrea Padovani professzor kapta meg 2021-ben a természetjog kiváló külföldi kutatója címet. E kitüntető cím odaítélését az indokolta, hogy nemzetközi szinten elismerten is elévülhetetlen érdemeket szerzett a glosszátorok és a kommentátorok jogi gondolkodásmódjának kutatása terén. Ezen belül is – s ezt értékelte kiemelten az e címet odaítélő bizottság – a középkori jogtudósok természetjogi és az etikai érveléseinek feltárása tekintetében gazdagította munkásságával jelentősen az egyetemes természetjogi gondolkodás tudástárát. Rendkívül szakértelemmel végzett precíz szövegelemzése, és ugyanakkor nagy látókörű eszmetörténeti értékelő megállapításai pótolhatatlanná tesz a középkori jogi gondolkodás feltárásában elért tudományos eredményeit. Rendkívüli mód közel hozta hozzánk e nagy jogtudósokat; az eddiginél sokkal jobban megismerhettük őket istenhitüktől kezdve egészen az érvelési módszertanuk apró részletkérdéseig bezárólag, miközben azon eszmei forrásokat is értően feltárta, amelyekből ők táplálkoztak.

---

¹ Innen letölthető: https://ojs.mtak.hu/index.php/pazmany_law_review/issue/view/759

A természetjog kiváló fiatal magyar kutatója cím odaítélésére két kollégánk érdemesült az elismerést odaítélő bizottság egyhangú döntésével meghozott véleménye szerint. Ők Erdődy János és Tattay Szilárd tanár urak.

Dr. Erdődy János egyetemi docens úr kutatói érdemei közül kiemelésre került, hogy a római jogi örökség kortárs kontinentális értelmezési vonalának fonalát felvéve, mindvégig szöveg- és intézményközpontú romanista elemzések folytatásával a 'dolgok természetének' középpontba állításával mutatta be, hogy milyen volt az eredeti római jogi gondolkodásmód. Mindezt hitelesen tette élővé és mások számára pedig vonzóvá. A római jogi gondolkodásmód a természetjogi érvelés és látásmód legfontosabb hagyományát képezi, s egyben annak bizonyítéka, hogy ez a gondolkodásmód realitáselvűen ember- és társadalmi viszonyközpontú, s hogy az ember és a dolgok viszonya e személyközi relációkban mindig is e személt (természetjogi) realitás szerves része volt. A római jog ókori valósága, majd recepciója a természetjogi gondolkodás örökké érvényes voltának egyik, s talán legfőbb bizonyítéka.

Dr. Tattay Szilárd esetében a későközépkori, a koramodern, illetve az újkori természetjogi gondolkodás, s ennek keretében különösen a jog alanyi fogalmának kutatása terén elért jelentős eredményeit értékelte egészen kiválóan a címet odaítélő bizottság.

Frivaldszky János

V. Természetjog Napja konferencia
2021. május 27.

Program

10:00–10:15 ünnepélyes megnyitó, rektori köszöntő

I. Szekció

10:15–10:40 Frivaldszky János
Aquinói Szent Tamás politika- és kormányzáselméletéről

10:40–11:05 Kuminetz Géza
Az igazságosság fogalma a keresztény természetjogi gondolkodás mérlegén

11:05–11:30 Barcsi Tamás
A felébredt szív szólama – természetes erkölcsi rend és természetjog Dosztojevszkij műveiben

11:30–11:55 Könczöl Miklós
Közösség és méltányosság

11:55–12:20 Turgonyi Zoltán
Természetjogállam

12:20–13:00 ebédszünet

II. Szekció

13:00–13:25 Hámori Antal
A magánszemély kommunális adója és az igazságosság, a lehetetlent senkitől sem szabad követelni találkozása

13:25–13:50 Sándor István
Az adóparadicsomok múltja, jelene, jövő és erkölcsi megítélése

13:50–14:15 Veres Zoltán
Természetjogi aspektusok a kriptopénzek kapcsán

14:15–14:40 Paár Tamás
Metaetikai megközelítések, macintyre-i megoldások

14:40–15:00 záró gondolatok

On the Break of History and Perspectives:
Some Contemporary Approximations of the Natural Law Tradition
28th May 2021

10:00–10:15 Conference opening, awards ceremony

Panel 1: History of Natural Law Thinking (Chair: János Frivaldszky)

10:15–10:40 Andrea Padovani
L'insegnamento del diritto a Bologna da Irnerio all'età di Dante.
Le linee fondamentali dell'esegesi

10:40–11:05 Szilárd Tattay
Taming the Leviathan? Natural Law and Sovereignty in Jean Bodin

11:05–11:30 János Erdődy
SC Claudianum and levitas animi – a "gender issue"?

11:30–11:55 Dominic Whitehouse
*The Influence of Petrus Iohannis Olivi (1248-98) upon the Formulation
of a Radically Voluntarist Conception of Natural Law*

11:55–12:20 Ákos Tussay
Archytas of Tarentum on the nomos-physis antithesis

12:20–12:50 Lunch break

12:50–13:00 András Koltay
Christianity and Human Rights: Book launch

Panel 2: Natural Law and Natural Justice (Chair: Zoltán Turgonyi)

13:00–13:25 Tommaso Scandroglio
*Legge ingiusta e male minore. Il voto a favore di una legge ingiusta
per limitare i danni*

13:25–13:50 Péter Lautner
Aristotle and natural justice

13:50–14:15 Mátyás Szalay
The drama of hunting

14:15–14:40 Nadja El Beheiri
Social acts according to Adolf Reinach and the Roman law of procedure

14:40–15:00 Closing remarks

A TERMÉSZETJOG KIVÁLÓ FIATAL KUTATÓJA:
DR. TATTAY SZILÁRD

Fotó: Almási Dániel

Dr. Tattay Szilárd szakmai életrajza

Tattay Szilárd (1977) egyetemi docens a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Jogbölcseleti Tanszékén. A Budapesti Piarista Gimnáziumban érettségizett 1996-ban. A PPKE JÁK-on szerzett summa cum laude jogi diplomát 2001- ben, majd ugyanilyen eredménnyel PhD fokozatot 2012-ben. A 2003-2004-es tanévben Brüsszelben magna cum laude minősítéssel elvégezte az Európai Jogelméleti Akadémia mesterképzését, a Fondation Stanislas Kostka ösztöndíjával.

Egyetemi tanulmányainak elvégzése óta a PPKE JÁK Jogbölcseleti Tanszékének oktatója, 2001-től tanársegédként, 2008-tól adjunktusként, majd 2016-tól docensként. 2019-től 2021-ig a PPKE Jog- és Államtudományi Doktori Iskola koordinátora. 2013 és 2018 között az MTA TK Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa. A Somló Bódog Társaság alapító tagja.

2007 és 2009 között kutatásokat végzett a brüsszeli Université Saint-Louis és a Katholieke Universiteit Leuven egyetemeken a Belgiumi Francia Közösség, valamint a PPKE Leuveni Tanulmányi Alap ösztöndíjával, 2016 november-decemberében pedig a University of Notre Dame-en, a PPKE JÁK Lósy Imre Alapítvány ösztöndíjával. 2020-tól 2023-ig az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj és a Bolyai+ Felsőoktatási Fiatal Oktatói, Kutatói Ösztöndíj birtokosa.

Érdeklődési területei közé tartozik a jogi és politikai eszmék története, a jogfilozófia, az államelmélet és a politikai filozófia. Konferenciaelőadásokat tartott Magyarországon kívül Barcelonában, Palermóban, Targovistében, Krakkóban, Belgrádban, Celjében, Greifswaldban, Toulouse-ban, Szófiában, Trentóban, Pamplonában, Lisszabonban, Bécsben, Bragában, Velencében és Edinburgh-ban. Angolul és franciául előad és publikál, latinul, németül és spanyolul olvas.

A TERMÉSZETJOG KIVÁLÓ FIATAL KUTATÓJA:
DR. ERDŐDY JÁNOS

Fotó: Almási Dániel

Dr. Erdődy János szakmai életrajza

Erdődy János, egyetemi docens a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának Római Jogi Tanszékén. 1979-ben született, középiskolai tanulmányait a Budapesti Piarista Gimnáziumban végezte, majd 1997 és 2002 között a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának nappali tagozatos hallgatója volt; tanulmányait summa cum laude minősítéssel végezte. 2002-től a PPKE Doktori Iskolájának nappali tagozatos doktorandusza volt, El Beheiri Nadja tanszékvezető asszony témavezetése alatt. Ezzel párhuzamosan a PPKE Deák Ferenc Továbbképző Intézetében kitűnő minősítésű banki szakjogász oklevelet szerzett. A Doktori Iskolában 2005-ben szerzett abszolutóriumot, 2005-től kezdve a Római Jogi Tanszék tanársegédje, 2009-től kezdve adjunktusa, 2015-től docense.

Ösztöndíjasként 2000-ben egy hónapot töltött Strasbourg-ban a Robert Schumann Egyetemen; a 2005–2006. tanévben a Doktori Tanács titkára volt. 2003–2004-ben az IM Fordításkoordináló Egység külső munkatársa volt, francia–magyar és magyar–francia szakfordítóként. A 2009–2010. tanévben megbízott előadóként működött közre a Győri Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karának levelező oktatásában, a következő tanév második félévében a nappalis oktatásban.

A 2010–2011. és a 2011–2012. tanévben egymást követően két alkalommal nyerte el a Lósy Imre Alapítvány Kutatási Ösztöndíját. 2013 óta minden évben rendszeres előadója a Société Internationale Fernand De Visscher pour l’Histoire des Droits de l’Antiquité (SIHDA) konferenciáinak, 2016 óta rendszeres vendégkutató a Salzburg-i Egyetem Jogi Fakultásán Johannes Michael Rainer professzor jóvoltából. 2017 óta minden évben részt vesz a Salzburg-i Egyetem „Europäisches Privatrecht / European Private Law” c. nyári egyetemén. A római joggal foglalkozók számára kötelező latinon kívül angolul, franciául, németül és olaszul tud.

A KEGYETLENNÉ VÁLÓ ÉS A KEGYETLEN CÉLBŐL LÉTREHOZOTT FELÜGYELETI INTÉZMÉNYEKRŐL

BARCSI Tamás
habilitált egyetemi docens (PTE ÁJK)

Bevezetesként¹

Írásomban a kegyetlenné váló és a kifejezetten kegyetlen célból létrehozott felügyeleti intézmények néhány sajátosságára mutatok rá. Az ilyen intézményekben kialakuló állapotok és a Hobbes által leírt természeti állapot között párhuzamot vonok. Ez az analógia talán valamelyest hasznos általában a kegyetlen felügyeleti intézmények működés módjának vizsgálatakor, de leginkább a kegyetlen célból létrehozott intézmények – azon belül is a náci koncentrációs táborok – bizonyos jellemzőinek megragadására alkalmas. Tanulmányomban nem Hobbes koncepcióját értelmezem tehát, de a hobbesi antropológiát és erőszakfelfogást felhasználom. A kegyetlenné váló, illetve a kegyetlen célú felügyeleti intézmények irodalmi reprezentációival is foglalkozom, két meghatározó jelentőségű regényt tárgyalok témám szempontjából, illetve a koncentrációs táborok működésének némely vonatkozásairól írva túlélők visszaemlékezéseire is támaszkodom.

1. A felügyeleti hatalom működéséről

Az, hogy Nyugaton a 19. századra a nyilvános kínhalált „felváltja” a börtönbüntetés, logikusan következik a 17–18. században létrejött *fegyelmező társadalom* működés módjából – állítja Michel Foucault a *Felügyelet és büntetés* című könyvében: a büntetési rendszerbe is bevezetik a lekülönbözőbb intézményekben, iskolákban, kaszárnyákban, üzemekben, kórházakban már bevált felügyeleti módszereket. A fegyelmező társadalom panoptikus, amelyben *mindenki megfigyel, ellenőriz mindenkít*.² Foucault rámutat, hogy a felügyeleti hatalom *hasznos egyéneket gyártó „gépezetként” működik*, „sokrétű, automatikus és névtelen hatalom”, hiszen a felügyelet felülről lefelé, de alulról felfelé, és oldalirányban is

¹ Az írás az MTA Lendület Értékek és Tudomány Kutatócsoport támogatásával készült.

² Michel FOUCAULT: *Felügyelet és büntetés*. Budapest, Gondolat, 1990. 285.

ható hálózatként működik, amelyben tehát a felügyelők is felügyelet alatt állnak.³ Hangos és erőszakos megnyilvánulások nem szükségesek egy jól működő fegyelmi rendszerben, ahol a test feletti uralom a *hatalom mikrofizikáján*, az optika és a mechanika törvényein alapul, és a kiszámított tekintetek folyamatos mozgásának van szerepe. Az egyéneket úgy osztják el a *térben*, hogy jól megfigyelhetők legyenek, az *időbeosztást* szigorúan szabályozzák, az *elvárt mozdulatokat*, feladatokat a képzés időszakában gyakorlással kényszerítik rá a testre (a vizsgának meghatározó szerepe lesz), a rendelkezésre álló erőket pedig úgy *kombinálják*, hogy a leghatékonyabb gépezet jöjjön létre.⁴

Kérdésként merülhet fel: a felügyeleti intézmények valóban erőszakmentesek? Ez így biztosan nem állítható, a fizikai agresszióknak egy modern börtönben, kaszárnnyában, de még az iskolában is sokáig megvolt a kiegészítő fegyelmező szerepe. Továbbá, ha egy adott intézményben nem jellemző a fizikai agresszió, attól még nem biztos, hogy teljesen erőszakmentes: olykor a legcivilizáltabbnak tartott intézményekben is alkalmaznak pszichikai erőszakot annak érdekében, hogy az adott rendet senki ne kérdőjelezze meg, a hierarchikus struktúrákban az egyén lehet az ilyen jellegű agresszió elszenvedője és alkalmazója is egyúttal. Kegyetlenné váló felügyeleti intézményről akkor beszélhetünk, ha egy adott intézményben a durva, közvetlen fizikai és pszichikai erőszak általánossá lesz.

2. „Farkastörvények” a felügyeleti intézményekben?

A felügyeleti hatalmat működtető intézmények, ahogy láttuk, civilizált államokban alakultak ki, és ezekre általában az jellemző, hogy a megfelelő magatartás kikényszerítése kifinomult hatalmi technikák alkalmazásával, ideális esetben erőszak, legalábbis durva, közvetlen fizikai erőszak nélkül történik. Azonban a civilizált rend felügyeleti intézménye kegyetlenné válhat: *olyan erőszak-állapot alakulhat ki, amely némileg hasonló a Hobbes által leírt természeti állapothoz*. Ez egy civilizált államban egyáltalán nem tekinthető természetesnek, visszasüllyedésként értékelhető. Persze *az analógia nem teljesen találó*, mivel a kegyetlenné váló felügyeleti intézményekben általában nem polgárháborúhoz hasonló állapotok jellemzőek, nem arról van szó, hogy mindenki háborút folytat mindenki ellen, inkább arról, hogy *egy hatalmi csoport folytat „háborút” a többiek ellen*, esetleg hatalmi klikkek rivalizálnak. Tehát ezekben az intézményekben általában kialakul valamiféle „központi” hatalom, amely *a felügyeleti struktúrákat deformáló erőszakot gyakorolja*, és a békés intézményi működés helyett *a bizonytalan-*

³ Uo. 241–242.

⁴ Részletesebben erről: uo. 185–232. A fegyelem olyan individualitást hoz létre, amely négy jellemvonással rendelkezik: cellás, organikus, keletkezéstörténeti és kombinatorikus, ennek elérése érdekében pedig négy fő technikát indít be: tablókat állít össze, manővereket ír elő, gyakorlatokat szab ki, „taktikákat” vezet be. Uo. 225.

ság állapotát teremti meg. Hobbes a viszálykodásnak az emberi természetben megtalálható három fő okáról ír, a *versengésről*, a *bizalmatlanságról* és a *dicsvágyról*: „Az első arra indítja az embert, hogy nyereségért, a második, hogy biztonságért, a harmadik pedig, hogy hírnévért törjön rá másokra”.⁵ A kegyetlenné vált felügyeleti intézményekben a *többlethatalmat gyakorló csoporthoz tartozó személyek is javak* (ami lehet egy intézményen belüli pozíció is) *megszerzéséért*, azok *megvédelmezéséért* (ide nem csak a támadás elleni védekezés, hanem a javak elvételét megelőző támadások is beletartozhatnak), illetve *általuk sértőnek minősített viselkedés megtorlása miatt* (az elvárt tisztelet elmulasztása, sértő megjegyzések, stb.) alkalmazhatnak elfogadhatatlan fizikai és/vagy pszichikai erőszakot. Azonban nem csak az egoista önérdékkövetés magyarázhatja a másik leigázására törekvést a kegyetlenné váló felügyeleti intézményekben, hanem a *kegyetlenség élvezete* is, az ilyen gonoszság viszont Hobbes antropológiájából hiányzik.⁶ Vannak olyan felügyeleti intézmények (pl. börtönök, iskolák) ahol *fizikai erőszakra* is sor kerül, más intézményekben inkább *pszichikai erőszakot* alkalmaznak (megalázás, megfélemlítés stb.). Napjainkban a kegyetlenné váló felügyeleti intézményekben inkább az utóbbi jellemző. Hobbesnál az ember alapvető jellemzője az *önfenntartásra törekvés*, legerősebb „szenvedélye” az erőszakos haláltól való félelem. Az instituált, társadalmi szerződéssel létrehozott államban az uralkodó (egy személy vagy egy gyülekezet) ugyan korlátlan hatalmat gyakorol az alattvalók felett, de hatalmát a béke, a nyugalom biztosítására kell felhasználnia.⁷ Az egyének egy jogukról, az életük megvédelmezésének jogáról nem mondanak le: „Az olyan megállapodás, amely szerint nem védem meg magamat erőszakkal az erőszak ellenében, mindenkor érvénytelen”.⁸ Hobbes koncepciójában az önfenntartáshoz való jog tehát abszolút jog. Frivaldszky János is megjegyzi a hobbesi *ius* és *lex* (természetjog és természeti törvény) megkülönböztetésével kapcsolatban: „Minden kötelesség csak akkor kötelező erejű, ha és amennyiben nem veszélyezteti a legalapvetőbb emberi jogot, az önfenntartáshoz való jogot.”⁹ A kegyetlenné váló felügyeleti intézményekben ugyan általában az egyén élete nincs veszélyben (persze ez is elképzelhető szélsőséges esetekben, pl. egy börtönben), de az ember testi és főként lelki sérelmeknek ki van téve. Az ilyen intézmények sajátosságaiból adódóan az egyén sokszor *nem védekezik a többlethatalmat gyakorlók erőszakos tetteivel szemben*, mert ha ezt

⁵ THOMAS HOBBS: *Leviatán vagy az egyházi és világi állam formája és hatalma*. Első kötet. Budapest, Kossuth, 1999. 168.

⁶ ORTHMAYR Imre: Szerződéselmélet, aranykorelmélet, társadalomtudomány. *Magyar Filozófiai Szemle*, 2013/1. 9.

⁷ HOBBS i. m. 208–209.

⁸ Uo. 179.

⁹ FRIVALDSZKY János: Thomas Hobbes jog- és államtana. In: FRIVALDSZKY János (szerk.): *A jogi gondolkodás mérföldkövei a kezdetektől a XIX. század végéig*. Budapest, Szent István Társulat, 2016. 200.

tenné (megalázó bánásmód visszautasítása, stb.), akkor még rosszabb helyzetbe hozná magát. Amennyiben az egyén *nem tud vagy nem akar kilépni az adott intézményből* (erre bizonyos esetekben nincs lehetőség, pl. ha valaki büntetés-végrehajtási intézményben van, más esetekben ugyan kiléphetne az egyén, de ekkor jelentősen sérülnének az érdekei, pl. egy cégtől kilépve munkanélküliséggel kellene szembenéznie), *önfenntartási törekvéséből az következik, hogy elviselje az őt érő fizikai és vagy pszichikai erőszakot*, illetve elnézze, hogy mások is áldozatává váljanak az erőszaknak, esetleg maga is betagozódjon a többelhetatlant gyakorlók közé (ekkor az erőszak áldozata és elkövetője is lesz). Mindezt azért teszi, hogy megmeneküljön a még nagyobb hátrányoktól. Azonban *mindig vannak olyanok, akiknél az alapvető morális normákhoz való ragaszkodás felülírja az önfenntartási törekvést*, e normákat akkor is követik, ha ezzel önmagukat (helyzetüket az adott intézményben) veszélyeztetik.

Ha a felügyeleti intézményben eluralkodik a kegyetlenség, akkor az intézmény eredeti célja, rendeltetése nem érvényesülhet. A civilizált, demokratikus társadalomban az intézmények ki vannak téve külső ellenőrzésnek, így *a különböző mértékben jelenlévő kegyetlenségek* – például azok nyilvánosságra kerülésével – *visszaszoríthatók*, még a kegyetlenség rendjévé vált szervezet is újjáalakítható eredeti célkitűzésének megfelelően. Azonban amíg ez megtörténik, *addig is nagy károkat tud okozni* az intézmény. A France Télécom ügyével, a kétezres évek közepén történt eseményekkel manapság gyakran foglalkozik a sajtó. A cég vezetőinek bíróság elé kellett állniuk (ilyen eljárás eddig még nem indult), mivel több tucat munkatársukat hajszolták öngyilkosságba. A cég privatizálása után a vezetők a törvényi korlátozások miatt nem bocsáthattak el annyi embert, amennyit szerettek volna, ezért azt találták ki, hogy lelkileg megterhelő munkakörülményeket teremtenek az intézményen belül, így a „felesleges” dolgozók önként távoznak majd. Csakhogy nem kevesen annyira tönkrementek a pszichés nyomás következtében, hogy önkezükkel vetettek véget az életüknek.

Amíg a civilizált rendben a kegyetlenné vált felügyeleti intézmény patológus jelenség, addig *kegyetlenség államai* mesterségesen hoznak létre olyan erőszaktereket, amelyekben a felügyeleti intézmények jellegzetességeit felhasználva civilizáció előtti világot alakítanak ki. Bár működésbeli hasonlóságok feltárhatók, a kegyetlenné vált felügyeleti intézménytől megkülönböztetendők a *kegyetlen célból létrehozott felügyeleti intézmények*. A terrort alkalmazó államokban a hatalmon lévők *háborút folytatnak a saját népük ellen* (Jörg Baberowski beszél arról, hogy Szovjetunióban a bolsevik hatalom, különösen a sztálini állam háborút folytatott a nép ellen, hiszen, főként a tömegterror éveiben, a kegyetlenségek szinte az egész társadalmat érintették)¹⁰, *vagy emberek bizonyos, nemkívánatosnak nyilvánított csoportjai ellen* (lásd a nemzetiszocialista államot). Ezekben az államokban kialakítanak olyan intézményeket, amelyeknek céljuk

¹⁰ Vö. JÖRG BABEROWSKI: *Felperzselt föld. Sztálin erőszakuralma*. Budapest, Európa, 2015.

eleve a kegyetlenség gyakorlása, a felügyeleti struktúra bizonyos elemeit csupán felhasználják e cél megvalósítása érdekében. Ide tartoznak a munkatáborok, koncentrációs táborok, de a legkegyetlenebb intézmény persze a náci megsemmisítő tábor volt, ahol a munkaképtelennek minősített, vagy eleve halálra szánt embereket tömegével elgázosították és elégették. Ezeket az intézményeket nyilvánvalóan megjavítani nem, csak felszámolni lehet, a fenntartó állam szétesését, vagy radikális belső átalakulását követően. A náci koncentrációs táborokat a látszólagos rendezettségük ellenére a foglyok anarchisztikusnak találták. E táborok inkább *kapcsolatba hozhatók a hobbesi természeti állapottal* mint a civilizált rendben működő, de kegyetlenné váló felügyeleti intézmények. A terrort gyakorlók, tehát a koncentrációs táborba kényszerítettek ellen „háborút” viselő (hiszen munkára kényszerített foglyokat is végső soron el akarták pusztítani, kivéve – mert ilyenek is akadtak a táborokban – a köztörvényes bűncselekményekért elítélteket) mesterségesen kialakítottak egy olyan állapotot, amelyben a foglyok is „háborúzni” kényszerültek egymással. Ennek az volt a célja, hogy erkölcsileg is tönkretegyék a rabokat. A foglyok között a „háború” a túlélésért folyt: bizonyos javak megszerzése (pl. több étel), valamiféle (legalább ideiglenes) biztonság, védettség megteremtése elősegítette az életben maradást. A küzdelem eszközeként általában nem a durva fizikai erőszakot alkalmazták a rabok (de ez is jelen volt: a kápók sokszor bántalmazták fogolytársaikat), inkább *olyan taktikákat működtettek, amelyekkel* társaiknak ugyan valamiféle kárt okoztak, de *a saját túlélési esélyüket növelték*. Persze még a koncentrációs táborban is voltak emberek, akik *erre nem voltak hajlandók*, még akkor sem, ha ez az életükbe került: viselkedésükkel helyzetük természetellenességét és *az alapvető morális normák természetességét, érvényességét állították*.

3. A kegyetlenné váló felügyeleti intézmény és a kegyetlen célból létrehozott felügyeleti intézmény hasonlóságairól és különbségeiről szépirodalmi művek alapján

Érdeemes témánk vonatkozásban kitérni Ottlik Géza: *Iskola a határon*¹¹ (a továbbiakban: *Iskola*) és Kertész Imre: *Sorstalanság*¹² című regényére. Az előbbi egy kegyetlenné váló felügyeleti intézmény, az utóbbi egy kegyetlen célból létrehozott felügyeleti intézmény működésmódjába enged betekintést.¹³ Ottlik művének szereplői egy 1920-as évekbeli szigorú katonaiskola növendékei, a *Sorsta-*

¹¹ OTTLIK Géza: *Iskola a határon*. Budapest, Magvető, 1995.

¹² KERTÉSZ Imre: *Sorstalanság*. Budapest, Magvető, 2002.

¹³ Az említett művekkel bővebben foglalkozom a következő írásaimban: Bevezetés a kegyetlenség világába. Civilizáció, felügyeleti hatalom és kegyetlenség Ottlik Géza műveiben. *Hungarológiai Közlemények* 2019/2; A felügyeleti rend irodalmi reprezentációi Ottlik Géza és Kertész Imre regényeiben. *Hungarológiai Közlemények* 2019/3.

lanságban pedig a tizennégy éves Kövest 1944-ben először Auschwitzba deportálják, onnan Buchenwaldba és a zeitzi táborba kerül.

Az *Iskolában* a határmenti katonai alreál második évfolyamába felvételt nyert új növendékek, köztük Both Benedek és Medve Gábor egy olyan világba kerülnek, amelyben az általuk természetesnek tartott erkölcsi normák, emberi viszonyrendszerek értelmüket veszítik, amelyben *a számukra nem-természetes kell természetesként elfogadniuk*. A társadalom felsőbb rétegeiből érkező, keresztény nevelést kapott újoncok által természetesnek tartott erkölcsi rend szerint értéket jelent például a barátokhoz való hűség, nem elfogadható mások tulajdonának ellopása vagy erőszakos elvétele, a gyengébb megvédelmzése dicsérendő, kihasználása elítélendő cselekedet.¹⁴ Ez nem azt jelenti, hogy ők a korábbi életük során mindig a civilizált társadalmi rendben alapvetőnek számító erkölcsi elvárásoknak és a keresztény etikának megfelelően cselekedtek, de ha nem, akkor tisztában voltak azzal, hogy rosszat tettek. A katonaiskolába járó gyerekeknek azonban *az erősebb jogából adódó igazságtalan cselekedetek elviselése, elnézése a természetes*: mindenki eltűri, hogy a hatalmaskodó diák-klikk tagjai, Merényi-ék megverik és megalázzák azt, akit valamiért éppen kipécézték, hogy ellopják, vagy erőszakkal elveszik más holmiját, ételét.¹⁵ A gyerekek tudják, hogy jobb, ha nem védekeznek, amikor megtámadják őket, Merényi parancsszavára leeresztik a kezüket, túriuk a pofonokat, így előbb vége lesz a zaklatásuknak, mintha ellenállást mutatnának.¹⁶ Ha baj van, a barátok sem állnak ki egymásért, a kinti világban kötött barátságok pedig a katonaiskolában nem érvényesek: az újonc Bébét korábbi barátja, Halász Péter semmibe veszi.¹⁷

A katonaiskolában a növendékeket egy gépezet jól funkcionáló alkatrészeivé akarják nevelni, ezért *szinte folyamatosan felügyelet alatt tartják őket*. A felügyeletet gyakorló altisztek és tisztek a rend fenntartásának fő biztosítékát *a büntetésben* és nem a jutalmazásban, az elismerésben látják: „A büntetéseket vaktában kaptuk, hol az egyikünk, hol a másikunk, mindenféle apróságért, amilyent százat követtünk el napjában valamennyien. A követelményeket úgy szabták meg, hogy soha senki ne lehessen ártatlan”.¹⁸ A diákok személye, formálódó személyisége, egyéni tehetsége egyáltalán nem számít ebben a rendszerben, amelyben a *többletkegyetlenség* is jelen van: a szadista Schulze altiszt az iskola egyébként is szigorú szabályain felül olyan elvárásokat támaszt, amelyeket nem lehet teljesíteni, a gyengébb, vagy valamiért a figyelmét felkeltő növendé-

¹⁴ Az újoncok kezdetben az általuk természetesnek tartott magatartást tanúsítják: feleselnek a parancsolgató negyedévessel, Medve és Czako szembefordul az Eynattent megpofozó Merényivel, Bébé kifejezi a Schulzéval kapcsolatos ellenszenvét Szeredy és mások előtt, illetve a régi barátság hangján szól Halász Péterhez. Vö. OTTLIK i. m. 21–23., 45., 58–60., 65–67., 80.

¹⁵ Ld. OTTLIK i. m. 46., 52., 217., 314.

¹⁶ Uo. 166.

¹⁷ Uo. 45., 80.

¹⁸ Uo. 163.

keket megalázza.¹⁹ Egy ideálisan működő fegyelmi rendben a beosztottnak is vannak eszközeik a felettük álló személy szabálytalanságainak jelzésére: a diákoknak erre az elvi lehetőségük ugyan megvan, de nem használják, mert tudják, hogy úgysem érnének el vele semmit, még valamely társuk által elkövetett kegyetlenség jelzése is értelmetlen a felügyeleti rend hivatalos eljárási útján keresztül (lásd az Öttevényi-ügyet). Ebben az intézményben *eltűrik*, sőt olykor még *támogatják* is a növendékek többségét *terrorizáló klikk* működését (a műben Merényiék tevékenységét ismerhetjük meg, de egy, a regénybelihez hasonló iskolában – a legrosszabb esetben – akár minden évfolyamban kialakulhatnak elnyomó klikkek). Az ézisméltó Merényi a klikk feje, a belső köréhez öt fiú tartozik, a külső kört, a „talpnyalókat” heten-nyolcan alkotják, ezután következik a hierarchiában a többi növendék. Köztük szintén vannak különbségek, például egyeseket Merényiék maguk közé hívnak (de csak addig, amíg szükségük van az illetőre). Legalul a „szenteskedő” Tóth Tibor, illetve a két gyámoltalan: Orbán Elemér és Zámencsik Béla helyezkedik el. Pontosabban a mindenkori újoncok kerülnek a hierarchia legalsó fokára. Különleges helyzete van az osztályelső Drághnak, aki nem tartozik Merényiék köréhez, de bizonyos tekintélyt azért élvez, őt a klikk sosem bántja, igaz, hogy ő sem lép fel velük szemben.²⁰ A hivatalos hierarchia, különösen Schulze, összejátszik Merényiékkel: ez is azt mutatja, hogy a felügyelettel megfér a folyamatos harcra való kényszerítés, az erősebb jogának érvényesítése. Amikor *gyengül a hivatalos ellenőrzés*, a diákok a sok szempontból kegyetlen *felügyeleti rendnél jóval kegyetlenebb világba kerülnek* (pl. órák közti szünetben – ez az évfolyamból leginkább a Merényiékkel egy osztályba járókat érinti –, vagy takaródó előtt), ahol állandó veszélynek vannak kitéve, bármiikor megalázhatják, megverhetik őket. Miként értelmezhető az *Iskolában* bemutatott diákcsoport működésmódja? Itt *nincs szó arról, hogy mindenki háborúban állna mindenkivel*, a diákok az uralkodó klikk jóindulatának elnyerésért, illetve kegyetlenkedésének elkerüléséért küzdenek. A szenvedésük minimalizálása érdekében a növendékek különböző *taktikákat, viselkedésmódokat* alkalmaznak: kerülni a feltűnést, semmi olyasmit nem tenni, ami Merényi és klikkje rosszallását kivívhatná, igazodni a kimondott és ki nem mondott elvárásokhoz, eltűnni az igazságtalanságokat, közömbösen figyelni a másik megalázását, vagy csatlakozni a kegyetlenkedőkhöz, a Merényiék iránti lojalitást kifejezendő. Egyenlő esélyekkel megvívott test-test elleni küzdelemre nincs lehetőség, csak a pofonok, vagy a büntetésként alkalmazott „pokrócozás” elszenvadására. A Hobbes által említett okok miatt (nyereségért, biztonságért, hírnévért) általában csak az uralkodó klikk tagjai (esetleg a külső kör tagjai Merényi jóváhagyásával) léphetnek fel erőszakosan a többiekkel szemben. A hatalmat gyakorlók és talpnyalók közé

¹⁹ Schulze módszere: „általában, ha bármi történt, jó, rossz vagy semleges dolog, azt mindig megtorlás követte”. Uo. 183.

²⁰ A diák-hierarchiáról ld. uo. 112., 280.

nem tartozó növendékek csak azokat a javakat tarthatják vagy szerezhetik meg, amelyekre Merényiek nem tartanak igényt, javaiknak a klikkel szembeni direkt megvédélmezésére, vagy az őket, a klikk részéről ért sértés, megalázás megtorlására, nemtetszésük komolyan vehető kifejezésére nem is gondolnak (esetleg az újoncok, akik még nem látják át a viszonyokat, vagy az olyan lázadók, mint Öt-tevényi). A növendékek stratégiája ugyan arra irányul, hogy ezeket az eseteket (javaik elvétele, megalázásuk a klikk által) nyílt szembefordulás nélkül elkerüljék, de a rendszer logikájából adódóan előbb-utóbb mégis rájuk kerül a sor. A legtöbb, amit a növendékek megtehetnek, hogy „időnként”, inkább csak játékos évődésként, nem komoly szembefordulásként jelzik „elméleti” egyenjogúságukat.²¹ Ugyanakkor Ottliknál az önérdékkövetés (ez alatt az „észrevétlenséget”, a fizikai fájdalom és a megalázás elkerülését értve) feladásának kivételes példáit is megtaláljuk, és kialakulnak barátságok, vagy ahhoz hasonló kapcsolatok. Merényiek egy kifinomult hatalmi technikákkal jellemezhető, kifejezetten az állam által fenntartott intézmény *hivatalos hatalmi struktúrája mellett alakítanak ki egy despotikus hatalmat*, amely erejét annak köszönheti, hogy a hivatalos hierarchia nem tesz semmit klikkjük felszámolása érdekében, illetve Schulze – aki ugyan szintén elnyomó módon viszonyul az évfolyamhoz, de helyzeténél fogva egy határt azért nem léphet át a növendékekkel szemben – kifejezetten támogatja őket.

Az alreáliskolai időszak talán legfontosabb tapasztalata Bébé és társai számára az volt – erről Ottlik posztumusz megjelent regényében, a *Budában* olvashatunk –, hogy ráébredtek: *a civilizáció csupán illúzió, a civilizált körülmények és magatartásmódok nem megváltoztathatatlan adottságok*, a civilizált rend törékenysége miatt ezek bármikor – rövidebb vagy hosszabb időre, a társadalom bizonyos szegmenseiben vagy kiterjedtebb módon – felszámolódhatnak. Gyerekkorukban megtörtént velük az, amiről úgy gondolták, hogy őket nem érintheti, esetleg csak másokat: „Elhurcoltak megláncolva gályarabnak. Levágva a fejed-lábad. Zűrzavar, és ez is esik szét. (Evezel, evezel)”.²²

Bébéék az elképzelhetetlen valóra válásaként élték meg azt, ami velük történt az iskolában. Azok az emberek azonban, akik származásuk miatt vagy egyéb okokból ártatlanul koncentrációs táborba kerültek, *nem csak képletesen, hanem ténylegesen is a gályarabok sorsára jutottak*, hacsak nem pusztították el őket rögtön. A *Sorstalanságban* a tizennégy éves Köves csupán azért kerül el a gázkamrára, mert idősebbnek mondja magát a szelektáláson.²³ Kövesnek, Medve Gáborhoz vagy Both Benedekhez hasonlóan rá kell ébrednie, hogy egy olyan világba került, amelyben *az a természetes, amit ő addig nem tekintett annak*,

²¹ „Egy-egy mozdulattal, nevetéssel, visszafeleléssel, még ha kockázatos is volt, többé-kevésbé mindenki jelezte időnként ezt az elméleti függetlenségét és egyenjogúságát; talán az egy Zámencsik kivételével”. Uo. 135.

²² OTTLIK Géza: *Buda*. Budapest, Európa, 1993. 34.

²³ KERTÉSZ i. m. 110.

csak hogy ez nem egy nevelési célból fenntartott, de embertelen módon működő felügyeleti intézmény, hanem a felügyeleti rend elemeit felhasználó koncentrációs tábor. Ahogy a még szinte teljesen üres épületben a katonaiskola újoncainak a zsákvászon egyenruhás, kék sapkás, parancsolgató felsőbbéves fiú „*furcsa jelenségnek*” tűnik²⁴, úgy Kövesnek eszébe sem jut, hogy *bármilyen köze lehetne az auschwitzi pályaudvaron látott „fegyencekhez”*.²⁵ Az újoncok hamar rájönnek, hogy az iskolában ők vannak a hierarchia legalján és jobb, ha a kapott parancsokat teljesítik. Az érkezés után nem telik el sok idő, amikor Kövesnek is szembesülnie kell azzal, hogy őt és társait a pályaudvaron látott „fegyencekhez” hasonlóvá alakították. Az alreáliskola újoncai először *az addig megszokottak alapján ítélik meg* mindazt, ami velük történik, majd rájönnek, hogy ennek az iskolának az általuk korábban ismertekhez nem sok köze van, és úgy érzik, hogy „minden összezavarodott”.²⁶ A *Sorstalanságban* Köves – társainak többségéhez hasonlóan – akkor is *a megtanult civilizációs sémáknak megfelelően gondolkodik* és viselkedik (engedelmesség, a hivatalos személy tisztelete, bizalom az okiratokban, becsületesség), amikor ezek már csupán azt segítik elő, hogy Auschwitzba kerüljön, de még ott sem ébred rá egy darabig, hogy már nincs a civilizáció világában (többek között a civilizációs külsőségek, a rendezettség miatt, a futballpálya, a veteményeskert látványa is megtéveszti őt, a civilizáció itt csupán „álca”).²⁷ A visszaemlékezésekből tudjuk, hogy sok, Auschwitzba deportált ember egész egyszerűen nem volt képes elhinni, hogy a nácik meggyilkolhatják őket, ha hallottak is valamit a „halálgyárakról”, úgy vélték, hogy az ezekről szóló hírek csupán alaptalan mendemondák. A náci Németországban nyíltan félresöpörtek számos alapvető civilizációs normát, de a tömeges emberirtás tényét még a náci vezetők is titkolni próbálták. Ottlik regényében is álcaként szolgálnak a civilizációs külsőségek: az alreáliskola működtetői a külvilág felé egy civilizált intézmény képét igyekeznek mutatni. *A civilizációs külsőségekkel leplezett kegyetlenségre* utal az *Iskolának az a jelene*, amelyben Formes – aki nem sokkal később Merényi áldozatává válik – apját *mosolyogva megnyugtatja egy őrnagy*.²⁸ A *Sorstalanságban* – itt nem az iskolai erőszakot próbálják leplezni, hanem emberek tömeges elpusztítását – hasonló történetet találhatunk: *a „Szakértő” megnyugszik* a kifogástalan modorú német tiszt „korrekt és reális” tájékoztatása után. A „Szakértő” aztán Auschwitzba kerül, ahol a szelektáláson alkalmatlannak minősítik, tehát azonnali halál vár rá.²⁹

²⁴ OTTLIK (1995) i. m. 21.

²⁵ KERTÉSZ i. m. 99.

²⁶ OTTLIK (1995) i. m. 62.

²⁷ KERTÉSZ i. m. 114–115.

²⁸ OTTLIK (1995) i. m. 53–55.

²⁹ KERTÉSZ i. m. 88., 113.

Az Ottlik által leírt iskolában embert próbálók a körülmények, de a növények például rendszeresen kapnak enni (ha nem is mindig a kedvükre való ételeket ehetik), a koncentrációs táborok rabjai viszont csak annyi ételt kaptak, amelyről fogvatartóik azt gondolták, hogy éppen elég munkaképességük megőrzéséhez. A koncentrációs táborban az alávetettek közötti harcot nem csak eltűrték vagy támogatták, hanem a tábor rendjét kifejezetten úgy alkották meg, hogy *a rabok egymással szembeni kegyetlenségét elősegítsék*. Felfüggesztették a foglyok esetében a civilizált viselkedésmódok, szokások (amelyek Nyugaton az újkori fejlődés során alakultak ki, lásd Elias művét a civilizáció folyamatáról)³⁰ gyakorlásának lehetőségét. A természetes intéznivalókkal, az étkezéssel, az emberek közti érintkezéssel kapcsolatos szokások civilizáció előtti szintre estek vissza. A foglyok élete folyamatosan veszélyben volt a nehéz fizikai munka, a felügyelők erőszakossága, a kevés étel, a betegségek miatt. A táborok létrehozóinak kifejezetten céljuk volt az is, hogy olyan állapotot teremtsenek, amelyekben a foglyoknak szembesülniük kell saját *erkölcsi lealacsonyodásukkal*, ezért találták ki többek között a fogolyfunkcionáriusok rendszerét is: a kápók, akik egyszerre voltak áldozatok és tettesek, kegyetlenségben sokszor túltettek az SS katonákon. A foglyok közül sokan vélhették úgy, hogy az önfenntartáshoz való joguk érvényesítése felülírja az alapvető morális normákat. A *mindenki háborúja mindenki ellen* állapothoz hasonló viszonyokra több visszaemlékező is utal.³¹ A „háború” eszközei változatosak voltak: a lopás, a másik kihasználása, az ügyeskedés növelte a foglyok túlélési esélyeit. A felügyelet a foglyok egymás közti küzdelmét nem akadályozta, sőt, inkább elősegítette: egyrészt a már említett fogolyfunkcionárius-rendszer révén, másrészt a tábori rend úgy volt kitalálva, hogy akik minden szabályt betartottak és nem tudták valahogyan kiegészíteni az ellátásukat, általában pár hónap alatt meghaltak.³² E struktúra a foglyok morális fölényének megsemmisítésére irányult: a náci rámutathattak a kollaboráló, vagy túlélésük miatt alapvető normákat megszegő rabok erkölcstelenségére, illetve a rabok értéktelenség-érzését ezzel is erősítették.³³ Persze még a koncentrációs táborban is voltak lázadók, akik számára ez a biztos halált jelentette. A nyílt lázadások mellett akadtak olyan emberek, *akik törődtek másokkal* és nem

³⁰ Norbert ELIAS: *A civilizáció folyamata*. Budapest, Gondolat, 2004.

³¹ Vö. Primo LEVI: *Ember ez?* In: *Ember ez? Fegyvernagyvadás*. Budapest, Európa, 1994. 116., illetve Viktor E. FRANKL: *... mégis mondj igent az életre! Egy pszichológus megéli a koncentrációs tábor*. Budapest, JEL, 2013. 22.

³² LEVI i. m. 113.

³³ Robert O. Fisch, a mauthauseni tábor túlélője visszaemlékszik egy esetre, amikor néhány fogolytársa egy halott (aki feltehetően szintén fogoly volt) húsából ettek. Az SS katonák, akik fenntartották azt az állapotot, amelyben ilyesmire sor kerülhetett, megrökönyödtek a rabok tettén. „»Embertelenség« jelentették ki az SS katonák és a »bűnösöket« előtünk lőtték agyon, »tanulásul, hogy a halottakat tisztelni kell.«” Robert O. FISCH: *Sárga csillag fénye*. Budapest, Holocaust Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény Közalapítvány, é. n. 38.

csak a saját érdekeiket nézték.³⁴ A *Sortalanságban* ilyen Bohús, vagy Citrom Bandi, aki ugyan egy idő után elkerüli a „muzulmán”-állapotba kerülő Kövest, de aztán ő viszi el (egy másik fogoly segítségével) a Revier sátrához.³⁵

A katonaiskolában csak a felügyeleti rendszer működéséből adódó lealacsonyítás a hivatalos rend része, a domináns diákcsoport terror-uralma már nem az, így ez, főként a felnőttek beavatkozásával, bármikor megszüntethető. Továbbá a növendékeknek rendelkezésre állnak az adott rendből való kilépés különböző lehetőségei: *időnként kiszakadnak* a romboló közegből (nyugalmasabb pillanatok, szabadságok, kórházi tartózkodás), reményt adhat nekik az is, hogy a tanulmányaik befejeztével véglegesen elhagyhatják az iskolát, illetve akár a szüleiket is meggyőzhetik arról, hogy vegyék ki őket innen, mint ahogy Medve anyja a fiú szökése után hajlana rá, hogy fiát hazavigye, de akkor már Medve maradni akar. A koncentrációs táborban szerencsés esetben a *kórházbarakkban tartózkodás* hozhatott némileg könnyebb időszakot, persze, ha a rab nem gyógyult megfelelően, akkor a gázkamrában is végezhetette. Kövest a zeitzi kórházbarakkban tapasztalt állapotok után elkápráztatja a buchenwaldi kórház berendezési tárgyainak a koncentrációs tábor világától idegen „csaknem kaszárnyai fényűzése”, a paplanos ágy, a csend, és azt hiszi, hogy ez csak egy „tréfa”, a szoba valójában leplezett kivégzőhely.³⁶ A foglyok egyetlen reménye az lehetett, hogy egyszer – ki tudja mikor – felszabadítják a táborot. Az alreális iskolában a növendékeknek némi menedéket nyújtottak, ha csak rövid időre is, az önkitaljesítésüket elősegítő foglalatosságok (olvasás, írás, rajzolás, sport, stb.), a koncentrációs táborokban is lehettek nyugodtabb időszakok, de ha ezek az önmegőrzést (pl. amikor fogoly felidézte korábbi életének kedves emlékeit, szeretteire gondolt) valamelyest segíthették is, önkitaljesítésről értelemszerűen nem beszélhetünk. Kövesnek a „*koncentrációs táborok boldogságával*” kapcsolatos megjegyzése („még ott, a kémények mellett is volt a kínok szünetében valami, ami a boldogsághoz hasonlított”) inkább arra utalhat, hogy a koncentrációs tábor *az emberi világ részét képezi* – amelynek hétköznapijaiban nyugodtabb pillanatok is akadtak – ezért nem távolíthatjuk el magunktól, nem nevezhetjük azt „pokolnak”. Az *Iskola* vilásképe szerint a sár korszakát (legalábbis egy időre) elfeledteti a havazás, a szenvedést nem várt megnyugvás követheti, és megtörténhet az, amire sokan vágytak, de senki sem számított a bekövetkezésére (Schulzét áthelyezik, és váratlanul Merényiüket is eltávolítják). A *Sortalanságban* Kövest, amikor a többi beteggel együtt Buchenwaldba szállítják, békesség tölti el³⁷, aztán a táborban

³⁴ Fisch például megtudta az apjáról, akit szintén koncentrációs táborba hurcoltak, és onnan nem tért haza, hogy mindig azoknak adta az ételét, akik megítélése szerint jobban rászorultak, mint ő. Uo. 44. Még az SS katonák is emberségesek voltak olykor: „Egyszer menet közben az egyik SS katona durván szétlökött bennünket, titokban azonban szendvicseket osztott szét.” Uo. 32.

³⁵ KERTÉSZ i. m. 220.

³⁶ KERTÉSZ i. m. 257–258

³⁷ KERTÉSZ i. m. 237.

Köves a pocsolyákkal teli földről végül lepedős-paplanos ágyba kerül, és valódi gondoskodásban részesül. Ottliknál a dolgok helyükre kerülése egy olyan világrend tanúbizonysága, amelynek *része a kegyelem*, Kertész regényében viszont Köves megmenekülése *szerencsés véletlenek* sorozatának tűnik. A Buchenwaldban földön fekvő Köves az „alacsony, szürke és átlátszatlan eget” kémleli, és a meghasadozó felhőzetben támadó fényességet nem a transzcendens – reményt hordozó – megnyilatkozásaként fogja fel: a fényes lyuk látványa a szelektálást végző auschwitz-i orvos szemét idézi fel benne.³⁸ Míg a kegyetlen alreáliskolát kijáró növendékeket az átélt nehézségek megerősítették, mivel olyan tapasztalatokat, emberi kapcsolatokat eredményeztek, amelyek *élni segítik őket*, addig Köves az emberi kegyetlenség lehető legradikálisabb változatával szembesült kamaszként, *élete valójában folytathatatlan*, de mégis élni vágyás van benne: „folytatni fogom folytathatatlan életemet”.³⁹

4. Befejezésként

A kegyetlenné váló felügyeleti intézmény és a kegyetlen célból létrehozott felügyeleti intézmény összevetése megmutatta, hogy a koncentrációs táborokat a többletkegyetlenség jelenlétével jellemezhető felügyeleti intézmények radikálisabb változatának tekinthetjük. Kertész Imre *Kaddis a meg nem született gyermekért* című művében B., az elbeszélő kifejezetten párhuzamba állítja egykori nevelőintézetét – amely, bár csak néhány sajátosságát ismerjük meg, feltehetően kevésbé volt kegyetlen, mint az Ottlik-regény katonaiskolája – Auschwitz rendjével.⁴⁰ Az elembertelenítő felügyeleti struktúra és a félelmen alapuló „apakultúra” gyermeki megtapasztalása miatt mondja B. a feleségének, hogy Auschwitz „később csupán azon erények túlhajtásának tűnt nekem, melyekre már kora gyermekkorom óta neveltek”.⁴¹ A történelmi tapasztalatok azt mutatják, hogy az ember a civilizációs fejlődés során létrejött működésmódokat képes civilizáció-ellenes módon, az alapvető morális normák figyelembe vétele nélkül, vagy azokat kifejezetten érvénytelenné nyilvánítva felhasználni. Ugyanakkor még a legkegyetlenebb struktúrákban is vannak olyanok, akik az alapvető normák érvényességét állítják. Ezt a legborzalmasabb állapotok túlélői is megerősítik. A tárgyalt irodalmi művekben szintén találhatunk erre utalásokat. Medve Gábor a nyílt lázadással felhagy egy idő után, de viselkedése később is azt sugallja, hogy nem tekinti normálisnak az alreáliskola mindennapos kegyetlenségeit. Köves nem menekülhetett volna meg, ha mindenki csupán egy használha-

³⁸ Uo. 236.

³⁹ Uo. 333.

⁴⁰ KERTÉSZ Imre: *Kaddis a meg nem született gyermekért*. Budapest, Magvető, 2002. 136–139., 146–150.

⁴¹ Uo. 155.

---

tatlan dolgot látott volna benne munkaképtelenné válása után. Nem feledkezhetünk el tehát azokról az emberekről, akik az erőszakterekben – bár ezzel veszélyeztetik önmagukat – nem hajlandók a civilizációs morál és a keresztény etika szempontjából nem-természetes magatartásmódokat természetesként elfogadni.

TERMÉSZETJOGI MEGFONTOLÁSOK JELEN ALKOTMÁNYOS RENDSZERÜNKRŐL

FRIVALDSZKY János
tanszékvezető egyetemi tanár (PPKE JÁK)

1. Az Alaptörvény jellegéről

Az Alaptörvényünk – helyes szemléleti alapállást követve – egy olyan jogi nemzeti alapdokumentum, amely a magyar politikai közösség önazonosságát és énképét is kifejezi, mégpedig normatív módon. Nem pusztán legfőbb (vagy legalapvetőbb) jogi normaként a többi, alacsonyabb szintű jogi norma létrehozatalának formális-eljárási jogi érvényességi alapjaként szolgál, hanem a – Hans Kelsen-féle – jogpozitivistá normativizmust messze meghaladóan a nemzetközösség erkölcsi és politikai dimenziójában is elének tárja hazánk politikai közösségének legelemibb elveit, értékeit és eszméit. Mivel régióinkban a politikai közösség „fentről”, az állami-politikai szintről való alakításának a – megkésetttség tudata folytán – évezredes hagyománya van, nemzetünk esetében Szent István kora óta, ezért nem jelent problémát az, hogy az Alaptörvényben számos a még létrehozandó, megvalósítandó normatív elem. Az identitás azonban a múltból felkaroltként az ismét létrehozandóra irányul, tehát minden esetben a már egyszer létrejöttön (így elsődlegesen a keresztény kultúrán és a történelmi alkotmányon), illetve a valóságban levőn, azaz a dolgok erkölcsi, racionális, emberi és társadalmi természetén, illetve az azokból származó természetjogon nyugszik. Ez utóbbi akkor is helytálló állítás, ha maga a normaszöveg nem utal kifejezetten a természetjogra, a természetes erkölcsi törvényre vagy úgy általában a természeti törvényre, hanem csak olykor egyes indokolásokban találunk ilyeneket.

2. Alkotmányos identitásunk: történelmi alkotmányunk és magyar nemzeti tudatunk

Az Alaptörvényben megjelenített és képviselt magyar politikai és jogi közösségfelfogás egyszerre alapszik a – Szent Koronán nyugvó – történelmi alkotmá-

nyunkon, azaz a tartalmi értelemben jogfolytonos¹ alkotmányos közjogi ország- és nemzettudatunkon, illetve magyarságunk közösségi identitásán. Ez utóbbi a makro-regionális kontextust tekintve (ami a Kárpát-medence) kisebbségi státusban lévőként az összetartozástudat ápolása révén markánsan védendő. A nemzeti identitásunk alkotmányos védelme mindezért a Magyarország határain is túlnyúlóan a magyar nemzetiségi kisebbségi identitást és annak őrzését is jelenti. Ez utóbbi identitást-típust egyébként a posztmodern kor liberális politikai filozófiája is nagymértékben értékeli, ezért a kisebbségi nemzetiségi tudat a posztmodern korban kiemelten védendő alkotmányos identitássá vált.

Trianon végzetes sebének tudatosítása mellett arra is szükség lenne, hogy az első világháború kirobbantásában vállalt szerepünket őszintén és valóságghűen felkutassuk és a morális konzekvenciákat mindebből levonjuk.²

Történelmi alkotmányosságunk a diktatúrák erőszakos és véres megszakítása ellenére lényegi tartalmi közjogi érvényességgel bír jelenleg is, ezért az az angol (liberál)-konzervatív alkotmányos közösség évszázadok óta fennálló történelmi alkotmányosságtudatát idézi, amely utóbbi – a történelmi tényeket tekintve – szintén nem mentes a történelmi megszakítottságtól.

3. Országunknak nem az államformája, hanem a hozzá való viszonyunk a lényegadó ismérve, ezért az számunkra a HAZÁNK és neve: Magyarország

Az imént leírt nemzeti identitásunk belső közösségösszetartó (már-már meghitt) zártságában, nemzeti közjó keresésében kulturálisan értékteremtő, kifelé pedig éppen ezért, ezen értékét ajándékként megjelenítve nyitott, együttműködő s magát is folyamatosan gazdagítóan befogadó.³ Az országunk mindezért számunkra elsősorban anyaföld és haza, ahol otthon vagyunk, ezért is nem államformával jelöljük lényegét adó nevét („Magyar Köztársaság”), hanem hazánkként olyan nevet adunk neki, ami szívünknek mindig is kedves volt: Magyarország. Az ember és minden közösség alapvető joga, hogy úgy nevezze meg a számára legközelebb állókat, ami a leginkább kifejezi a hozzá fűződő meghitt, bensőséges kapcsolatának minőségét. Egy relációt kifejező név ugyanis magát a kapcsolat lényegét és minőségét adja vissza. Ezért hívja szinte mindenki így, sajátos be-

¹ A 'tartalmi' érvényesség a felfogásban nem az 'anyagi jogfolytonosság'. Az előbbi a szimbolikusan tovább élő történelmi alkotmány, ami a közös nemzeti identitásban, a Szent Koronán alapuló egyes közjogi hagyományokban és a történelmi vívmányokban érhető tetten. A Szent Korona az állami és nemzeti létünk lényegadó szimbóluma. Vö. SZABÓ István: Az ősi alkotmány. Történelmi előzmények. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020. 83–122.

² Az utóbbi években ezen irányban folytattam kutatásokat.

³ FRIVALDSZKY János: *Jó kormányzás és a közjó. Politikai és jogfilozófiai szemszögből*. Budapest, Pázmány Press, 2016. [a továbbiakban: FRIVALDSZKY (2016a)] 37–68.

cézgető nyelven a hozzá legközelebb állókat: az édesanyját, hitves házastársát, testvéreit, nagyját stb. A hazánk a mi számunkra az, amit számunkra mindig is jelentett és jelent: anya-földünk, továbbá családi és közösségi létünk otthona, amelyhez egyénként és a különböző közösségek, s végül a nemzeti magyar történelmi közösség tagjaként édes érzelmi szálak kötnek. Mi, mindannyian magyarok, szeretjük édes hazánkat, Magyarországot,⁴ annak történelmét, hagyományait, intézményeit, nagy személyiségeit és minden szimbolikus, azaz a közös nemzeti összetartozást kifejező megjelenését. E felfogás elemeiben már Edmund Burke (1729–1797) (liberál)konzervatív szemléletében is tetten érhető volt, ami az angol történelmi alkotmányon nyugvó konzervatív látásmódot tárja elénk. Ez szöges ellentétben áll a francia alkotmányossággal, a republikanizmussal (a haladó köztársaság eszméjével), amelynek eredeti, francia forradalom-kori lényege a múlt végképp, erőszakos eltörlése után „üres, tiszta lapra” (*tabula rasa*) merő absztrakt racionális, radikális (az adott társadalmi valóságtól elrugaszkodott) eszmék és elvek alapján egy „izzig-vérig polgári” alkotmány megszerkesztése volt. Azt aztán meg lehetett szavaztatni, és így fel lehetett mutatni egy mindenkori (relatív) politikai többség alkotmányos akaratának kifejeződéséeként, ahogy az történt – nem is egyszer – Franciaországban.

4. Az alkotmányozás hazai morális közege: egy rendszerváltástól tartó erodálódási folyamat természetrajza

Az alaptörvény, minden alkotmány meghozatala, önmagában értékmegállapító, sőt, azt teremtő folyamat, ezért annak tartalmának kialakítása – már csak a tartalmi értelemben vett legnagyobb szintű szubsztantív legitimáció biztosítása érdekében is – nagyszabású és mélyreható, élő ösztársadalmi párbeszédet igényel.⁵ Maga egy ilyen processzus nagymértékben építi és interiorizálja a részvevőkben

⁴ Gyurcsány Ferenc miniszterelnökként háromszor „kurva ország”-ként, egyszer pedig „nyüves ország”-ként említi hazánkat elhíresült balatonöszödi beszédében. Kérdés, hogy ezek pusztán csak retorikai szerepet tölthettek-e be nála, vagy pedig ezek voltak az ő optikájából a saját politikai cselekvése közegeként hazánk állandó jelzői. Ez utóbbi esetben Magyarország az ő számára csak trágár jelzőkkel illelhető voltaképpen romlott nyersanyag, amelyen ő – saját meglátása szerint – nagyszerű, ambiciózus munkálkodásra volt hivatott miniszterelnökként.

⁵ Vö. FRIVALDSZKY János: Társadalmi diskurzus és szociális jogok. *Politikatudományi Szemle*, 1996/1. 93–104. Ld. különösen: uo. 99–101. Az alkotmányozásra mint ösztársadalmi diszkurzív folyamat szükségességére hívtam fel a figyelmet a *Magyar Nemzet* 1995. január 19. (csütörtök) számában. FRIVALDSZKY János: Alkotmányozás – A nagy társadalmi kihívás. *Magyar Nemzet*, 1995. január 19. 16. Somogyvári István, aki 1995-ben az Országgyűlés alkotmány-előkészítő bizottságának titkárságvezetője, majd 2004–2006 között az új alkotmány előkészítésének miniszteri biztosja volt, az alkotmánytervezetetről szóló irodalmak között szerepelteti ezen elemzésemet. SOMOGYVÁRI István: Magyarország történelmi alkotmánya és a rendszerváltozást követő alkotmány-tervezetek. In: SÁNDOR Péter (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2010-ről*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány (DKMKA), 2011. 31.

az alkotmányos közösség tudatát, annak érzéseit, s élővé teszi annak közösség-építő értékeit. Hazánkban a politikai – és vele implicit módon erkölcsi – kompromisszumon alapuló 1989–90-es politikai rendszerváltás a folytonosságot és a formális jogbiztonságot tekintette a legfőbb célnak, így ennek áldozatul esett a történelmi és erkölcsi igazság alapján megteremthető újrakezdés. Nem volt mód arra, hogy a kommunista időszak rémtettei a történelmi közös erkölcsi lelkiismeret fényében kivizsgálathassanak, s ezért az voltaképpen fel nem dolgozott, ki nem értékelt zárvány maradt a kollektív tudatban, miközben pártállami bűncselekményeivel, hazugságaival méregként belül végigmarta a társadalmi lét majd minden területét, eresztékét, s nem hagyta épen a szíveket, tudatokat sem. Mindközben a kommunista múlt döntő módon meghatározta a volt korábbi káderek rendszerváltás utáni gazdasági és egyéb sikerét (például a médiában). A puhuló diktatúrából átmentve vagyont és kapcsolati tőkét ők alkották a rendszerváltás után is a gazdasági, társadalmi, média- és akár még bizonyos tekintetben a politikai elitet is. Ez utóbbi elitek szalonszabályai szerint nem volt szabad a kommunista múlt bűneit megvizsgálni, azokat nyilvánosan felemlíteni, s különösen nem azok intézményes állami, vagy éppen alkotmányos szintű számonkérését forszírozni. Ennek következtében a rendszerváltást követően a közviszonyokban az erkölcsi igazságérzők érzékelhetően jelentősen eltompult, sőt, mint olyan, sokakban el is ferdült. Egy ilyen erkölcsi iránytűvesztett légkörben és kormányzási miliőben szinte szükségszerű volt Gyurcsány Ferenc kormányzásának azon tartalma, amely a balatonőszödi beszédben kitudódott. Az a hazugságon, megtevesztésen, a választók tudatos átverésén és a bűnös semmittevésen szisztematikusan alapuló kormányzási jelleget tárta fel. A beszéd nyilvánosságra kerülése nyomán támadt spontán állampolgári tiltakozásokat 2006-ban a miniszterelnök brutális és értelmetlen rendőri erőszakkal, azok sorozatával folytatta el, a tiltakozók testi épségét sem kímélve.⁶ A Gyurcsány Ferenc kormányzása alatt alkalmazott állami – talán ez a legjobb kifejezés – terroreszközök (a rendőrterror cselekményei) csupán a végpontját jelentették az erkölcsi és jogi igazság nélküli rendszerváltás utáni kormányzás elvi alapállásának és gyakorlatának. Gyurcsány Ferenc kormányzási rendszere átörökített habitusában több mindent a kommunista idők államhatalmi cselekvési módjából. Ez már nem rossz demokratikus – jogállami keretek között zajló – kormányzás volt, hanem nyílt és brutális visszaélés az alkotmány biztosította kormányzati felhatalmazottsággal. Első kormányzásakor egyébként nem is országgyűlési választás nyomán került kormányra, hanem a kommunizmusban állambiztonsági ügynök Medgyessy Péter miniszterelnök bukása után az MSZP pártkongresszusán a küldöttek szavazták meg új szocialista

⁶ Erős a gyanú, hogy a rendőrség egyes esetekben maga provokálta az utána általa véresen elfojtott utcai, köztéri tiltakozásokat, illetve befolyásolta azok térbeli mozgását, hogy békés tiltakozásból utcai zavargás váljék. Orbán Viktor azonban nem hagyta magát provokálni, minthogy akkor meggyőződéses demokrataként az új alkotmányos demokratikus választásokra hagyta a nép erkölcsi és politikai döntését, ítéletét a Gyurcsány-rezsim felett.

kormányfőjelöltnek, majd az alkotmány szerinti kormányfői kinevezést kapott. Az állampárt vagyont öröklő – s ekképpen is jogutód – MSZP e jelöltjének, aki korábban a Kommunista Ifjúsági Szövetség Központi Bizottságában magas rangot ért el, pártkongresszuson való kormányfővé jelölése, tulajdonképpen – szociológiai tartalmi értelemben – mintegy ‘választása’, sokakban rossz emlékeket idézhetett fel. Az ily módon való hatalomra kerülése is hozzájárulhatott ahhoz, hogy kormányfőként demokratikus jogállamban teljesen elfogadhatatlan, visszaélészerű hatalomgyakorlási módot, állami rendőrterrorrt is alkalmazott.

Bajnai Gordon sokadik felkérteként vállalta el a kormányfői feladatokat (a többiek visszautasították a felkérést). A kormányfőjelölt-keresés hosszas nyúg nagymértékben leértékelt a kormányfői pozíció presztízsét és úgy tűnt kifelé, hogy az utódpárt MSZP mintegy magából „kreálja” a kormányfőt – természetesen az SZDSZ biztosította támogatással. A kormány és a kormányfő intézményének és az alkotmányos rendszerben betöltött szerepének közjogi, alkotmányjogi tisztázása és egyben megerősítése elodázhatatlanná vált, hiszen a konstruktív bizalmatlansági indítványt az MSZP mint párt voltaképpen arra használta, hogy újra cserélje le a megbukott „kormányfőjét” a parlamentben – ez Gyurcsány Ferenc kormányfői hatalomra kerülésének az esete. Medgyessy Péter tekintetében pedig elmondható, hogy a kormányfői megbízatás, illetve a bizalmi szavazás és a konstruktív bizalmatlansági indítvány alkotmányos intézményeinek lényegéhez méltatlan volt az a huzavona, ami lemondását övezte. Az tudniillik, hogy a lelépési verziók között egy ideig nem tudott dönteni, választani, s ezért lemondását tétován lebegtette, minthogy az MSZP vezetői közben arról győzködtek, hogy várja csak meg, amíg konstruktív bizalmatlansági indítvánnyal leváltják, megbuktatják, „lecserélik”.

Egyértelművé vált, hogy nem helyes, ha a kormányfőket egy kormányzópárt mintegy egymás után delegálja egyugyanazon parlamenti cikluson belül, különösen, ha az a kommunista egypártrendszer voltaképpen utódpártja, s az egész parlamentnek mindeközben alig van már társadalmi támogatottsága a választók körében. Az MSZP tehát az általa jelölt miniszterelnök bukásakor azt mintegy – szociológiai tartalmi értelemben – egy újra „cserélte le”. Ha kell, hosszú ideig való keresgélés, számos visszautasítás után ráakadva végül olyasvalakire, aki azt végre hajlandó volt elvállalni (ez lett végül Bajnai Gordon). Ez az eljárás mód teljességgel ellentétes a közvetett parlamenti képviselő és a megbízáson alapuló kormányzás John Locke (1632–1704) által kidolgozott természetjogi modelljével és annak közjóra irányuló eszmeiségével, amely koncepciónak nagy hatása volt a nyugati parlamentáris kormányformák kialakulására.⁷

⁷ Ld. FRIVALDSZKY János: John Locke: a kormányzat a tulajdonjog biztosítására jött létre megbízási szerződéssel. In: FRIVALDSZKY János (szerk.): *A jogi gondolkodás mérföldkövei. A kezdetektől a XIX. század végéig*. Budapest, Szent István Társulat, 2016. [a továbbiakban: FRIVALDSZKY (2016b)] 224–253.

5. Egy elszalasztott lehetséges alkotmányos konszenzus kérdéséhez

Gyurcsány Ferenc kormánya gazdasági ténykedésének eredményeképpen a 2007–2008-as pénzügyi és gazdasági világválság az elsők között söpörte el a nagyon gyenge lábakon álló – majdnem csődközeli – magyar nemzetgazdaságot, amiként egy nagyon legyengült szervezetet azonnal ledönt, megsemmisít egy veszélyes ragályos betegség. Gyurcsány Ferenc balatonőszödi beszédének mögöttes valósága pedig bukása után is még ott kísértett a levegőben, megmérgezvén a politikai közgondolkodást. A Fidesz óriási támogatottsággal nyerte meg a választásokat. Ez megmutatta a változás iránti hatalmas igényt, amelynek letéteményese a Fidesz volt (amely magába tömörítette szövetségeseit, köztük mindenekelőtt a kereszténydemokratákat és a kiszáradtakat), akkor is, ha alkotmányozásról nem volt szó az országgyűlési választásokon, így arra nem is adhattak kifejezett felhatalmazást a választók. Azonban realista szemléletből tekintve nyilvánvalóvá vált, hogy a régi alkotmányos keretek nem biztosították immáron az össznemzeti morális, politikai konszenzust, ami a gazdasági válságból való kiutat is elősegíthette volna, amely átfogó válságba országunk a rendszerváltás után az MSZP–SZDSZ pártszövetség kormányzásai alatt egyre mélyülően jutott. Nem volt folytatható az Antall-kormány által megkezdett, az erkölcsi és politikai történelmi igazság kimondása és az abból fakadó szükséges közjogi konzekvenciák levonása nélkül folytatott kompromisszumok reálpolitikája. Gyökeresen más alkotmányos utat kellett választani.

Ebben a kontextusban kellett volna az össznemzeti konszenzusos alkotmányozás folyamatát elindítani. Erre nyilván az ellenzéki pártok akkori állapota miatt nem volt lehetőség, ezért szinte vészes gyorsasággal készült el – jobbjára Szájer József és Gulyás Gergely koprodukciójában – az alkotmánytervezet, s némi akadémiai-egyetemi-közéleti szakértői körökben lezajlott szakmai vita után került végül elfogadásra a kormánypártok által hazánk új alkotmánya, Alaptörvénye. A Fidesz-KDNP szövetség a 2010-es országgyűlési választások eredményeképpen kétharmadosnál nagyobb (68,13%) többséggel bírt a parlamentben. A konszenzusos legitimitáció helyett tehát a többségi demokratikus elv legitímálta az új alkotmány elfogadását. Azt azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a nemzeti-polgári oldalon való legszélesebb, ezen értékek mentén történő konszenzus-keresés a Fidesz részéről már vagy másfél évtizeddel ezelőtt megkezdődött,⁸ s az időközben a lehető legnagyobb kiterjedtségét el is érte. Ezál-

⁸ Már 1995 februárjában a legmagasabb pártvezetői szinten történt zárt ajtók mögött egy első egyeztetés Pokol Béla egyetemi dolgozószobájában (ELTE JÁK, Politológia Tanszék). Ezen részt vett többek között Orbán Viktor pártelnök, Kövér László és Áder János Fidesz alelnökök, az MDF-ből Boross Péter és Kulin Ferenc alelnökök, Giczey György KDNP pártelnök és jómagam e párt részéről szakértői minőségben. (Én nem voltam tagja a pártnak, de az országgyűlési frakciónál dolgoztam és szerény eszközeimmel igyekeztem egy össznemzeti nemzeti-polgári szövetség létrejöttét elősegíteni, többek között – az e táborban akkor különö-

tal politikai síkon az alapvető nemzeti közös értékek keresése és azok politikai szövetségben való összegzése megtörtént a konzervatív-nemzeti oldalon. Az alkotmányozáskor az ellenzéki politikai erők mögötti kulturális és szakmai elit nem tudott és kívánt ehhez saját liberális-polgári értékeivel csatlakozni, még nagyobb, egy valóban teljes nemzeti konszenzust keresvén. Azonban az általuk képviselt köztársasági eszmeiség magyar változatában és főleg a történelmi alkotmány vívmányai között szereplő municipális gondolkodásnak az általuk markánsabban képviselt helyi önkormányzatisággal való találkozásának határmezsgyéin lettek volna nézetem szerint olyan elemek, amelyek jól integrálhatóak lettek volna az új alaptörvénybe. Mindez és a területi önkormányzatisággal (nemesi vármegye) együttjáró alkotmányos szabadelvű eszmeiség most égetően hiányzik alkotmányos rendszerünkől. Megjegyzendő, hogy a vármegyéknek a központi hatalommal szemben ellensúlyként gyakorolt nemesi önkormányzati jellege volt az alkotmányos történelmi vívmány és nem a központi kormányzat által kinevezett főispán személye és intézménye. Ezen alkotmányos *novum* nem mozdította tehát jelen alkotmányos rendszerünket sem a szubszidiárius berendezkedés, sem a központi kormányzattal szemben, vagy azzal párhuzamosan gyakorolható fékek és ellensúlyok rendszere felé. Éppen ellenkezőleg.

6. Miért vált tarthatatlanná a „szépreményű” reformált szocialista alkotmány biztosította rendszer?

A jelentősen megreformált, s formailag a jogállami demokratikus viszonyokhoz alakított 1949-évi, s így immáron 1989-évi alkotmány jogbiztonságot és jogfolytonosságot biztosított a rendszerváltáskor, a kommunista diktatúra bűnét viszont elfedte, következésképpen igazságon alapuló igazságosság nélküli praktikus politikai kompromisszumon nyugodott a békés rendszerváltó átmenet érdekében.

A történelmi és erkölcsi igazsággal való szembenézés nélküli, az átmenetben stabilitást adó és azt megőrző kompromisszumon nyugodott tehát az új alkot-

---

sen nagy befolyással rendelkező – *Magyar Nemzet*-beli cikkeim révén is. Vö. FRIVALDSZKY János: Más koalíció nehezen képzelhető el. Karácsonyfadísz egy liberális fenyőfán? *Magyar Nemzet*, 1995. január 26. 16. Mivel a szóban forgó nem nyilvános informális megbeszélésen Giczy György pártelnök nem mutatott nyitottságot Orbán Viktor és a Fidesz felé, így e találkozó után – bár Giczy György maga kérte, hogy kísérjem el őt erre az informális megbeszélésre – megszakítottam vele a kapcsolatot.) Jelen volt továbbá Fekete György és az MSZP-s Kósa Ferenc is, aki népi-nemzeti elkötelezettségéről volt ismert, továbbá egy MSZP-s kötődésű vezető szakember politikus. (Az ő neve eddig nem vált nyilvánossá, így én sem említtem itt őt név szerint). E nagy jelentőségű kb. háromórás informális találkozón a közös értékelvű platform egyeztetése zajlott, természetesen praktikus politikai témákat is érintve. Kifejezetten az alkotmányozás egyes kérdéseiről nem volt szó emlékeim szerint, így a *Magyar Hírlap* nyitóoldali cikkének ez a része, amely erről is beszámolt, találgatásnak minősül. („Három ellenzéki párt zárt ajtók mögött.” *Magyar Hírlap* 1995. február 11.) A *Népszabadság* is a címlapján adott hírt a találkozóról: „Ellenzéki vezetők Pokolnál.” *Népszabadság*. 1995. február 11.

mányos rezsim, a reformkommunistákkal kötött alkun, illetve az MDF-SZDSZ paktumon. Egy ilyen szellemi légkörben – hogy egy példával éljünk – a diktatúra megfigyeltjei anakronisztikus módon a szociálliberálisok politikai cini- kus közbeszédében az ügynöktörvény „érintettjeivé” válhattak. A tendenciózus nyelvpolitika kiforgatta az igazságot. Megtehetette, mert a rendszerváltás eleve a történelmi valós erkölcsi igazság elhallgatása mellett történt, így az annak egyé- b-ként nagyon is szükséges, alkotmányos szinten szabályozott konzekvenciáinak levonására valójában nem is kerülhetett sor.

A már több vonatkozásában említett politikai és gazdasági előzmények után késedelem nélkül kellett visszabontani az alkotmányos rend elferdült (erkölcsi- leg elvetemedett, s ezért pervertálódott) pisai vagy bolognai „ferdetornyát”,⁹

⁹ Az Alaptörvény megszületése után Olaszországba hívtak előadásokat tartani az új alkotmá- nyunkról, többek között Bolognába is. Ott éltem e példákkal. Az olaszországi sajtóban és így az ottani közvéleményben különösen erős ellenállás és elutasítás mutatkozott az új magyar alaptörvénnyel szemben. Ezért volt szükség arra, hogy annak valós tartalmáról hiteles forrás- ból tájékozódhasson az olasz egyetemi szféra.

A legnagyobb egyetemi előadásomra Reggio Calabriában került sor. *La legge fondamentale ungherese*. Időpont: 2012. november 26–29. Helyszín: Università Mediterranea di Reggio Calabria (Olaszország), Alkotmányjogi Tanszék, ahol négy összevont évfolyamelőadást tartot- tam kb. 300 hallgató és félucat professzor előtt. <https://bit.ly/2YhFFhL>

Egy másik előadásomra a római La Sapienza Egyetem Politikatudományi Karán, az Ál- lamelmélet Tanszéken került sor: *La nuova legge fondamentale ungherese*. Az előadás témája: az alapvető emberi jogok és a kormányforma új alkotmányos konstrukciója. Időpont: 2013. március 13.

A félreértéseket az is gerjeszthette, hogy az Alaptörvény szakmában közkezen forgó olasz nyelvű fordítása néhány nagy jelentőségű résznél nem volt egészen pontos. Az Alaptörvényt tárgyaló e kötet végén található meg az Alaptörvény olasz nyelvű fordítása: Giuseppe Fran- co FERRARI (szerk.): *La nuova Legge fondamentale ungherese*. Torino, G. Giappichelli Edi- tore, 2012. 175–204. Az egyik ilyen kisebbnek látszó pontatlanság éppen egy nagy jelen- tőségű résznél történt: A „SZABADSÁG ÉS FELELŐSSÉG” fejezet címét „szabadság és kötelezettségek”-nek fordították („Libertà e doveri”). A felelősségből tehát kötelezettség lett, ami elvette a szabadsággal együtt járó felelősség korrelatív jellegét, s a kötelezettség állam által keletkeztetett jellegét sugallta. Az ezt követő első alkotmányos rendelkezés értelme való- ban ilyen értelemben félrecsúszott a helytelen fordítás miatt. A magyar normaszöveg I. cikk első bekezdése ugyanis így hangzik: „AZ EMBER sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogait tiszteletben kell tartani. Védelmük az állam elsőrendű kötelezettsége.” Az ‘ember’ ki- emelt alkotmányos (és az az alapjául álló filozófiai) valóságát érzékeltetendő, az nagybetűvel van írva. Az ilyen módon szedése elmaradt az olasz nyelvű kiadásban, ami komoly hiba. Az olasz fordítása pedig az ember általános érvényűen érvényes, kiemelt és kogens védelmét csu- pán az államra szorítja és arra testálja: „Il primo dovere dello Stato è di rispettare e difendere i diritti inviolabili e inalienabili dell’uomo.” Uo. 179. Ezzel elvész az alkotmányos védelem va- lódi értelme és annak szemléleti módja. Hasonlóképpen, ahol pedig az eredeti magyarban egy vessző választja el egymástól a két tagmondatot, azáltal, hogy azokat két külön mondatba írták az olasz nyelvű fordításában, a méhmagzat státuszát – akaratlanul is – még inkább elgyen- gítették. (Egyébként a radikálisan abortuszpárti nemzetközi szervezet hazai magyar partnere törekedett e különírás elérésére, s ezáltal a méhmagzat alkotmányos védelmének gyengítésére az alkotmánytervezet szövegezése időszakában, amit azonban az alkotmánytervezet szerkesz- tője a normaszövegtervezetben nem érvényesített.) Továbbá a magyarban szereplő ‘ember’

mert az az ország számára több tekintetben is életveszélyessé vált. Már semmilyen technikával nem lehetett azt az összedőléstől megmenteni. Előbb csak az igazságtól a kompromisszum jegyében és a jogbiztonság és a jogfolytonosság érdekében tett kisebbnek tűnő eltérések voltak észlelhetőek – akár csak a ferde tornyok esetében az alsó szinteken még csak néhány centiméter a függőlegestől való eltérés –, végül azonban azok növekedvén olyan hatalmassá adódtak össze, ahogy távolodtunk a rendszerváltástól, hogy már-már bedőlni látszott alkotmányos rendszerünk teljes tartó pillérezete, de legalábbis a nemzet számára életveszélyessé vált már a teljes politikai rendszer (ügynökkérdés visszasságai, balatonöszödi beszéd, állami rendőrterror, gazdasági csődhelyzet stb.). Olyan alkotmányra volt tehát szüksége hazánknak, ahol – meghaladván immáron az elvtelen pragmatikus kompromisszum horizontját – a lehető legszélesebb konszenzus alapértékeiben a történelmi erkölcsi igazságon is nyugszik. Helyes politikai rend és erkölcsös politikai cselekvés csakis a jelentős erkölcsi bűnöket elkövetett kommunista diktatúra felelőseinek valamilyen módon való megnevezése révén volt csak immáron elgondolható. Szükségessé vált a kommunista rendszer bűnöseinek és az elkövetett bűneik néven nevezése, egyébként nem volt lehetséges erkölcsi alapra helyezni az alkotmányos és politikai rendünket. Enélkül esélyünk sem volt elvárni a mindenkori politikai aktoroktól az erkölcsös cselekvést.¹⁰ Az MSZP e téren való terheltsége nyilvánvaló volt, s Gyurcsány Ferenc kormányzása mutatta meg azt, hogy az utódpárt mindent összevetve végülis nem volt

---

fogalma helyett az olaszban „emberi lényt” szerepeltet a fordító, ami még hangsúlyosabbá teszi e fordítási döntéssel azt, hogy az olaszban külön mondatban szereplő magzat voltaképpen nem emberi lény, s ezért a védelme nem is lehet azonos az emberi lényeket megillető jogokkal, amelyeket azok az emberi lényükből fakadóan bírnak. Az Alaptörvény szóban forgó II. cikke így hangzik: „Az emberi méltóság sérthetetlen. Minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz, a magzat életét a fogantatástól kezdve védelem illeti meg.” Az olasz fordítása viszont így: „Ogni essere umano possiede il diritto alla vita e alla dignità umana. La vita del feto e dell'embrione è tutelata dall'istante del concepimento.” Uo. 179. Kisebbségi problémának tűnik, viszont az alkotmányos rendelkezés lényegének meg nem értését sugallja az, hogy a magyar alkotmányos rendelkezést „HAZÁNK neve Magyarország” (Alapvetés A) cikk./ így fordították le: „Il nome del nostro Paese è Ungheria.” A ‘haza’ helyett ily módon „ország” lett, ráadásul nem az egész kifejezés került nagybetűvel szedve, hanem csak az első betűje. Ezáltal nem a fogalom kapott lényegi kiemelés, hanem olybá tűnik, mintha az ‘ország’ egyfajta tulajdonnév lenne az alkotmány koncepciójában, s ezért kell azt nagybetűvel szedni. E félreértésre okot adhatott esetleg az is, hogy az olasz nyelvben az ‘állam’ főnév nagybetűvel írandó, hogy a státus, helyzet (‘*stato*’) fogalmától elkülönítessék: ‘*Stato*’. Az olaszban a ‘haza’ megfelelőjeként végig nagybetűvel írva ez kellett volna, hogy álljon: ‘*PATRIA*’. Ez nőnemű főnév. Vö. „anya-föld”.

¹⁰ A politikának az erkölcsi alapokon való szilárd állása szükségességét akkoriban több cikkemben elemeztem. Ld. pl. FRIVALDSZKY János: Az erkölcs belépőjegy. Félúton Európába. *Magyar Nemzet*, 1995. május 22. 13.; FRIVALDSZKY János: A szakértőség zászlaja alatt. A taktikázás magaskiskolája. *Magyar Nemzet*, 1995. október 12. 8.; FRIVALDSZKY János: Morális tudás – politikai cselekvés. Államunk posztmodern kísérthajóján. *Magyar Nemzet*, 1996. október 29. 10.

képes túllépni múltjának árnyékán. (Mára már szinte el is tűnt a közéletből.) A rendszerváltáskor radikálisan antikommunista SZDSZ pedig a rezsimváltás után gyorsan az utódpárt állandó politikai társa lett a kormányzásban és általában a politizálásában, ami által komoly morális terheltséget vett magára, ami rajta is hagyta a párton és a politizálásán a bélyeget. A történelem mondott felette ítéletet – végérvényesen eltűnt a politikai közéletből. Nem csupán az általa erőltetett neoliberalizmus bukása miatt, hanem erkölcsi hitelvesztése okán is. Az ellenzék oldaláról 2010-ben tulajdonképpen nem volt kivel, komoly és erkölcsileg hiteles politikai erővel az alkotmányos össznemzeti konszenzust létrehozni, az alkotmányos egyezségeket megkötni.

7. A történelmi erkölcsi igazságon nyugvó alkotmányos konszenzus reális lehetősége

A konszenzus olyan egzisztenciális konvenciót képes létrehozni, amely közösen létrehozott szimbolikus dimenziójával új, közös identitást ad az abban résztvevőknek. A funkcionális kompromisszum ezzel szemben olyan közös redukcióval létrehozott legkisebb közös többszörös, amely nem interiorizálható értéktartalmában, mivel annak tartalmával igazából egyik fél sem elégedett, ezért alig várják az abban részes felek, hogy a maguk javára értelmezzék annak tartalmát.¹¹ A rendszerváltás reformált alkotmánya igazi ilyen értelemben vett funkcionális kompromisszum volt azzal tetézve, hogy az az erkölcsi igazság (az elkövetett gaztettek) vétkes elfedésével jött létre. Ezután a történelmi erkölcsi igazságon nyugvó alkotmányos (egzisztenciális) konszenzus létrehozatalára nem volt már lehetőség. Azon nemzeti minimumban sem lehetett így megegyezni, amely az egészséges és igaz jövődöbéli alkotmányos konszenzus lehetőség-alapját teremtette volna meg.

A 2010-es országgyűlési választás elsőprő, több mint kétharmados nemzeti kormányzati többséget eredményezett. Ez már nem csak a polgári Magyarországot építő Fidesz-kormány volt, mint az első Orbán-kormány (1998–2002), hanem inkább össznemzeti, azaz a nemzet érdekét hordozó nemzeti beállítottságú kormány lett. Az elsődlegesen nem a nemzeti természetes összetartozás legmeghatározóbb kötelékében gondolkodó szociálliberális erők a köztársaság alkotmányos-jogi konstrukciós erejével és az individuális szabadságjogok garantálásával gondolták az ország alkotmányos kohézióját biztosítani,¹² amelynek az alkotmány konstitúciója adott volna konstruált jogi keretet és formális alapot.

¹¹ Vö. FRIVALDSZKY János: Esetlegesség a politikában: az MSZP-SZDSZ koalíció gondolkodási mintái. *Magyar Szemle*, 1997/1–2. 159–173. <https://bit.ly/3AZgmz8>

¹² Vö. FRIVALDSZKY János: Gondolatok az emberi jogok radikális szemléletéből fakadó problémákról. In: FRIVALDSZKY János (szerk.): *Egy európai alkotmány felé*. Budapest, Faludi Ferenc Akadémia–OCIFE, 2003. 63–74. <https://bit.ly/3F68yhD>

A nemzeti erők számára a nemzeti politikai közösség létében már természetes módon adott volt. Azt tehát nem az alkotmány kovácsolja össze az alkotmányt megszövegező és azt elfogadó politikai erők, illetve az azt megszavazó polgárok individuális akaratából. A nemzet politikai közösségét nem a köztársaság eszméje tartja össze az azt intézményesítő kartális alkotmány pozitív jogi kötőereje révén. A nemzet, a haza és az országunk nem voluntarisztikus módon alkotmányosan konstruált formális közjogi fikciók (amelyek így voltaképpen egyfajta imaginárius jogi képzetek lennének) és nem is fizikai hely, hanem ősi partikuláris rendként sajátunkként adott, amibe én-konstitutív módon beleszületünk,¹³ s aminek vannak belső értékei, természetes szövedékei, szimbólumai és nemzetkohéziós történelmi tettei és eseményei, valamint lényegileg (tartalmilag) megszakítatlan „szent” közjogi hagyományai.

Mint említettük, az alkotmányos konszenzusnak nem volt immáron hiteles és jelentős erőt képviselő alanya a szociálliberális felsővezetésű ellenzéki politikai szférában. A magyar alkotmányos berendezkedés kormányzatának „bolgarnai ferde tornya” életveszélyesen dőlni kezdett Gyurcsány Ferenc kormányzása alatt. A választók radikális fordulatot akartak, visszatérve egy valóban felelősen cselekvő kormány hitelt érdemlő kormányzásához. Ám még ennél is mélyebb megújulás iránti vágy volt érezhető: szükséges volt visszatérni az eredeti, mélyen fekvő erkölcsi és szellemi gyökereinkhez, a rendszerváltozás előtt időszakba is. E lelki és szellemi megújulás iránti igény végül az Alaptörvény nemzeti hitvallás részében nyert kifejezést, átütő megfogalmazást.

8. A történelmi alkotmány természetéről

Minthogy a magyar alkotmányosság évszázados tudata, szelleme ott élt bűvópataként a nemzetben, a nemzeti értékekben és egységben gondolkodók szívében és értelmében, ez adhatta a lehető legszelesebb konszenzuális alapot egy régi-új alkotmány elfogadásához. Az Alaptörvény ennek lett kifejeződése. Az olyannyira egyértelmű volt főbb pontjaiban, hogy azt gyorsan szöveggé lehetett formálni. Az Alaptörvény meghatározó része leírja a magyar alkotmányos nemzeti lelkiületet, normatív voltában meg is erősíti azt, és teszi fenntartandóvá, védendővé. Egy történelmi alkotmány, mint amilyen a magyar is, eszméjét tekintve nem kartális léte vagy ilyenkénti megfogalmazása miatt érvényes, hanem mert a nemzet történelmi tudatában és erkölcsi érzékében jelen van és mindig is jelen volt. Az Alaptörvény nem csupán a jogrend alapja, hanem egyszersmind társadalmi szerződés is, amely nem csupán a múlt, a jelen és a jövő magyarjai között kötetik, hanem egyúttal a régmúlt magyarok szerződési keretének tovább élését, s annak jelen korban való érvényességét is jelenti, amely most, az alkotmányozás-

¹³ Vö. Edmund BURKE: „Fellebbezés a mai whigeaktól a régebbiekhez.” In: KONTLER László (szerk.): *Konzervativizmus 1593–1872. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Osiris, 2000. 209.

kor megerősítették. Másképpen ugyanis nem lehet a már elhunytakkal szerződést kötni: csakis úgy lehet, hogy követjük, folytatjuk az általuk megteremtett szerződési keretet. E „keret” így valóban „élő” lesz, ahogy az Alaptörvény is fogalmaz. Az őseink élő szövetségi/törvényi szellemi hagyatékában folytatjuk az alkotmányos létünket, s adjuk mi is azt tovább a többi generációnak. Ez az őseredeti történeti szerződés, illetőleg a történelmileg létrejött és áthagyományozódott történeti alkotmány koncepciója.¹⁴ Ezzel szemben, a Csatorna túloldalán, ahogy arra Edmund Burke, az őseredeti láthatatlan szerződésen nyugvó történelmi alkotmány legnevesebb képviselője hivatkozik, individuumból alkotnak üres táblára írva, tökéletesen ésszerű, mert matematikai pontosságon alapuló, egyetemesen érvényesnek tartott kartális alkotmányokat. Márpedig az ilyen alkotmány „csinálmány”, kreálmány, amelyet a geometriai-matematikai szigorúsággal használt tudományosan kristálytisztá jelentéstartalmú fogalmak és törvények egyetemesen érvényes tételeinek leírása fémjelez – legalábbis elvileg. Az, hogy mégis pár évente írtak ilyet és fogadtak el a franciák a francia forradalom után, mutatja azt, hogy az nem egyetemesen érvényes axiómák és tételek írásba foglalása, hanem az aktuális politikai többség által megszerkesztett és elfogadott (konstituált) politikai dokumentumok sora volt. Ezzel szemben a történelmi alkotmány alapvető emberi igazságokon, pontosabban azoknak az adott politikai és jogi közösségben megfogalmazott politikai vetületein, azok igazságosságérzékén nyugszik, amelyek az embert és annak közösségeit történelmi tapasztalatuk szerint valóban szolgálják az emberi és közösségi jogosultságok, köteleességek és a közjó érvényesítése jegyében. Ezek az adott nép fokozatosan nyert, sajátjukként meghódított és nekik megfelelően alakított történelmi szabadság- és közjogi vívmányai. Ezek mind cseppkövek módjára lassanként kialakult és megerősített gyakorla-

¹⁴ Vö. „Bizonyos, hogy a társadalom szerződés. Alkalmi jelentőségű ügyekre vonatkozó alacsonyabbrendű szerződéseket tetszés szerint fel lehet bontani – hanem az államot többre kell tartanunk bors és kávé, kalikó vagy dohány, vagy ismét más, de hasonlóképpen közönséges dolgok adásvételére kötött társasági egyezségeknél, amelyek kicsinyes, pillanatnyi érdekeket szolgálnak és a felek szeszélye által felrúghatók. Másfajta megbecsüléssel kell rá tekintenünk, mivel nem olyan dolgokkal kapcsolatos társas viszony, amelyek csupán a pillanatnyi és mulandó természetű állati lét szolgálatában állnak. Az állam társas viszony minden tudományban, minden művészetben, minden érényben és minden tökélyben. Az efféle társaság céljai ugyanis csak számos nemzedék elmúltával érhetőek el; nem csupán maguk az élők, hanem az *élők, a már holtak, s a még meg nem születettek közötti társas viszony* ez. Minden egyes állam minden egyes szerződése csupán egyetlen cikkelye az *örök társadalom nagy őseredeti szerződésének*, mely összefűzi az alacsony és a magasrendű dolgokat, a látható és a láthatatlan világot egy megszeghetetlen esküvel szentesített szilárd megegyezés értelmében, amely minden fizikai és erkölcsi szubsztanciát megtart a maga kijelölt helyén. E törvény nincsen alárendelve azok akaratának, akiket önmaguknál végtelenül magasabb forrásból származó kötelezettség készítet arra, hogy akarataikat alávéssék ennek a törvénynek. Ama egyetemes királyság helyhatóságainak nem áll szabadságukban, hogy tetszésük szerint, kétes értékű elméleteik alapján szétszakítsák alárendelt közösségeik kötelekeit, s az alapelvek nem-társadalmi, nem-polgári, zilált káoszává bomlasszák azt (kiemelés tőlem: F. J.)” Edmund BURKE: *Töprengések a francia forradalomról*. Budapest, Atlantisz, 1990. 190.

tokon, történelmileg alakított és kipróbált, visszaigazolt alkotmányos megoldásokon alapulnak, amelyek összetettségükben egyszerre irányítják a politikai közösség alkotmányos életét és fejezik ki annak kollektív nemzeti identitását.

9. Az 1956-os szabadság a testvériség megtapasztalásával párosult – a kortárs nemzeti alkotmányos kötelékek nyomában

A politikai szabadságunk és nemzeti függetlenségünk a legplasztikusabban a kommunista diktatúra által elvett, s az 1956-os forradalomban visszanyert voltukban, azok elemi megtapasztalásában gyökereznek mind a mai napig. Azok *de facto* elvesztése a szabadság felismert jelentőségén és kivívott és így megszerzett minőségén semmit sem változtat, minthogy annak átélt és belsővé tett kvalitását az elnyomó szovjet hatalom és a kommunista diktatúra mennyiségi s külső dimenzióban ható terrorja megszüntetni eleve nem tudhatta. Ez a szabadság a nyíltszívű egyetemista ifjak számára – társadalmi rétegekhez/osztályokhoz való tartozásuktól és az általuk vallott politikai ideológiáktól függetlenül –, de a városiak és vidékiek számára is a – segítségnyújtásban megélt – testvéri egyenlőség megtapasztalásához kötött volt és maradt korunkban is.¹⁵ 1956 ugyanis nem csupán és nem is annyira a külső elnyomó államdiktatúra elleni forradalom volt, hanem sokkal inkább a szívek belső forradalma, és a testvéri egyenlőség közös megtapasztalása, ami a külvilágban plasztikus megjelenést öltött: egymásba karolva meneteltek hosszú sorokban az '56-os egyetemisták és ifjak. Ez mutatta meg és fejezte ki számukra a szoros összetartozásukat, testvérmivoltukat, a még állam nélküli sajátos magyar „természeti állapotot”. Az Alaptörvény következőképpen megfelelő módon hívja fel 1956 szellemét. Az egyéni szabadságot az együttműködéshez köti, továbbá a „közösség erejéről”, illetve a nemzeti összetartozásról ír, amelyet a hűség és a hit tart együvé, s amely a nemzet együttműködését hozza létre. Az 1956-os megélt elemi testvéri érzés, továbbá a családi és nemzeti összetartozás érzelmi történelmi és transzgenerációs kötelékei együtt jelentik azt az élő társas szövetségi köteléket, amely természetes a számunkra, azaz ami nem az alkotmányra szerződő individuumok akaratainak kreálmányai, pusztán érdek-vezérelt konvenciója. A nemzet testének szolidaritási kötelékei így természetesekek, mert a családi szerveződés analógiás példáit tartalmazzák, mint-hogy mindkettőt a hűség és a hit tartja össze. A nemzetet azonban, amely nem rokonsági vérségi kötelék, hanem a történelmi közös múlt – jogi és érzelmi – kötelékei által összefogott nemzettest, a történelmi alkotmány vívmányai és külö-

¹⁵ Id. FRIVALDSZKY János: *Ötvenhat lelke*. Budapest, Kairosz, 2008. 82., 89., 121., 124–125., 191. Magam személyesen tapasztaltam meg édesapám, Id. Frivaldszky János egyik '56-os tárgyaló kötetének a Magyar Nemzeti Levéltár budai várban levő épületében tartott bemutatásán megjelenő, akkor még élő ötvenhatosok reakcióiból azt, hogy, amit édesapám a fentiek szerint az 1956-os események szellemiségéről publikációiban, köteteiben leírt, azt ők mind osztják. (2017. április 24-én került megrendezésre a könyvbemutató a Lovagteremben.)

nösen a Szent Korona tartja össze, ami annak normatív módon való kifejeződése, önképe is egyben. Magyarország történelmi alkotmányosságának – tartalmi értelemben vett – állami folytonosságát és nemzeti egységét a Szent Korona által megtestesített ősi közös nemzeti jog szimbolikus abroncsfoglalata tartja össze. A nemzet alkotmányos jogi identitását tehát elsősorban a történelmi jogi vívmányaink jelenítik meg. Mivel ezek a mi közös történelmi kincsként szerzett és megőrzött vívmányaink, ezért ezekhez, mint identitásunk lényegadó elemeihez, ragaszkodunk. Nemzetünket – az államiság térben (Trianon) és időben (diktatúrák) való megszakítotttsága ellenére – ez teszi létében folytonossá. A magyar nemzet egységes, így a határokon átnyúlóan szerveződik: a trianoni döntés eredményezte térbeli szétszakítottság nem tudja természetes, azaz történelmi, nyelvi és kulturális együvé tartozása adta egységét megtörni. A történelmi alkotmányon nyugvó történelmi állami és nemzeti létünket pedig a diktatúrák nem tudták megszüntetni. Lehet, hogy a történelmi alkotmány alaki/(anyagi?) jogfolytonosságát igen, de a tartalmat semmiképpen. A történelmileg kikristályosodott közjogunk lényegi tartalmi elemei ugyanis a nemzettest tagjaiban, a közös intézményeinkben, nemzeti szimbólumainkban és nemzeti létünk szokásaiban, a történelmünkben formált és megőrzött kultúránkban, s mindenekelőtt a magyar szívekben, a nemzeti érzésekben rejteznek. Elég csak a Szent Koronához és a Szent Jobbhoz fűződő viszonyunkra gondolni. A jog és az alkotmány ilyen felfogásban nem annyira a pozitív jogi normákat és azok ily módon való formális-eljárás érvényességét, hanem az évszázadokon át sajátunkként elbirtokolt és így megőrzött sajátos magyar szabadságtudatot, és a közös történelmi – sok tekintetben erkölcsi tartalmú – jogi intézményeket és alkotmányos elveket (pl. hatalommegosztás módjai) mint vívmányokat fedi. A kereszténység folytonos jelenléte, a nemzeti hagyományaink és az 1956-os tapasztalat folytonosságot mutatnak, mivel az általános emberi természet értékei, természetjogi normái és nemzetünk jogi hagyományai nincsenek – lényegüket tekintve – ellentmondásban egymással. A kereszténységnek (állami) nemzetmegtartó szerepe volt és van. A Szent Korona-tan veleje, forrása is ebben gyökerezik. Az Alaptörvényben kinyilvánított általános emberi alapvető jogok és értékek, a történelmi nemzeti vívmányok, valamint a magyar történelmi szokás alkotta – alkotmányértelmezéssel pontosítandó – közjogi hagyaték egységben jelentik azt a jogi nemzeti értékalapot, ami a nemzeti hitvallásban került összegzően és megvallottként kinyilvánításra.

10. Az Alaptörvény és a természetjog

10.1. A gyermek nemi önazonosságához való alapvető jogának, a családban rejlő természetes nemi szerepeknek és a család kollektív alanyiségéből fakadó jogának védelme

Az Alaptörvény normaszövege nem hivatkozik kifejezetten a természetjogra vagy a természetes erkölcsi törvényre. Helyette, amikor nézetünk szerint e tartalmakra kíván utalni, jobbára a keresztény kultúra felvállalandó és folytatandó örökségét hívja fel. A kilencedik módosítás nyomán bekerült alkotmányos előírás, miszerint „Magyarország védi a gyermekek születési nemének megfelelő önazonosságához való jogát, és biztosítja a hazánk alkotmányos önazonosságán és keresztény kultúráján alapuló értékrend szerinti nevelést” úgy értelmezendő, hogy a keresztény kultúra e tekintetben nem más, mint a keresztény tanítás a férfiről és nőről való születettség tényéről, amelynek a kibontakoztatása szükséges a természetjog és a természetes erkölcs jegyében. A férfi és a női jelleg természeti tény, amelyet ez utóbbi normák írnak elő kibontakoztatni. Az indokolás a két nem (a nő és a férfi) ilyenként való teremtettségéről, az emberi közösségekre vonatkozó „természeti törvényszerűségekről” – ideértve főként és nyilvánvalóan közülük a legegyszerűbbet, a családot –, valamint normatív forrásként a Teremtés rendjéről ír. Nemcsak a férfi és a női jelleg teremtett, hanem az ezen alapuló családi szerepek is természetesek, ezért olvasunk az „anya nőként, az apa férfiként való teremtettségéről”. A gyermeknek pedig ahhoz van csorbíthatatlan joga, hogy születési nemének megfelelő önazonosságához való nevelést kapjon – írja az indokolás.¹⁶ Kifejezetten a gyermekek joga a testi, szellemi és erkölcsi fejlődésükhöz szükséges védelemre és gondoskodásra való jog, amit az Alaptörvény biztosít a számukra, s ami az állam számára intézményvédelmi kötelezettséget keletkeztet. Elsősorban a család intézményének állami intézményes védelmét. Utána azt is, hogy ez a jog érvényesüljön az állami és egyéb oktatási-nevelési intézményekben, de a tág értelemben vett állam minden szervének eljárása, működése során is. Ez nem pusztán a gyermek e születése szerinti nemi identitásának és integritásának sérelmét tiltja, hanem ezek védelmének aktív állami intézményvédelmi eszközökkel való biztosításának kötelezettségét is keletkezteti.

Az Alaptörvény tehát – az indokolását is tekintve – a természetjog és a természetes erkölcsi törvény helyett a teremtett természetből fakadó alapvető igazságot védi, amelyet a keresztény kultúrán alapuló értékrend tartalmaz és fejez ki normatív módon. A férfi és a női nem teremtettségének, az anyai és az apai szerep ezen alapuló voltának, további a gyermeknek e szerepekre való nevelése jogának kijelentésén túl az említett teremtett valóságokon alapuló család, a családok értéke, azok jövőbeli megmaradása kerül normatív módon megfogalmazásra, ami alapvető nemzeti érdek. Az eljövendő generációk elsődleges érde-

¹⁶ <https://bit.ly/3AZp6Fp>

ke is ezen előbbieik integritásának védelmében és megmaradásuk biztosításában áll. Családok nélkül ugyanis ők meg sem tudnának születni. Az erős nemzet léte elképzelhetetlen hosszú távon az alkotmányosan teljeskörűen védett családok folyamatos jelenlétének garantálása nélkül.¹⁷

A „Magyarország alkotmányos önazonosságán és keresztény kultúráján alapuló értékrend” együttes szerepeltetése arra utal, hogy hazánk alkotmányos identitása e területen voltaképpen a keresztény kultúrán alapul. A teremtettség azonban egyetemes, általános érvényt hordoz, következésképpen a keresztény kultúra e területen nem nemzetre szabott partikuláris vagy tartalmában választható jellegű kollektív identitáselemekre utal. Következésképpen a teremtettség, azaz az isteni jogalap szilárd természetjogi tartalmakat fed, minthogy az ember ilyen férfi és női jellege, s az ezen alapuló család nem a „másképpen is lehetséges” kollektív kulturális tartalmakhoz tartozik, hanem ahhoz a filozófiai antropológiai valósághoz, amely magát a kultúrát is köti egyetemes természetjogi tartalmában. E szabályozási tárgyterületen nem is az alkotmányos identitás köt tehát, hanem az alkotmányos identitást köti a teremtettségen alapuló természetjog. Az már más kérdés, hogy az évszázadokon keresztül ható e hagyományos értékrend maga is éppen e folyamatosan érvényesülő jellege okán tűnhetne úgy, hogy a kötelező erő a történelmi szakadatlan fennállásból származik. Fordítva áll azonban a helyzet: ez utóbbi az emberi természet és az ezen alapuló család természetjogi érvényessége miatt állt fenn, és azért minősült érvényesnek egy keresztény ország jogrendjében és kultúrájában. Az alkotmányos identitás és a történelmileg érvényesülő keresztény kultúra mögött az ember (teremtett) természetének filozófiai antropológiai és morálfilozófiai igazsága áll a maga természetjogi érvényességszármaztató kógens normatív voltában, ami minden pozitív jogi norma alkotóját kötelezi, még az alkotmányozót is. Nem létezik ezzel szembevető pozitív jogi norma, mert az természetjogilag érvénytelen lenne – éppen azért, mert az emberi természet legalapvetőbb igazságait tagadván az ember lényegi valóját súlyosan károsítaná, minthogy az embert természetes alapvető jogaiban súlyosan sértené. A történelmileg kialakult és ezért védendő alkotmányos identitásunk és az ezt formáló keresztény kultúránk az ember (teremtett) természetének igazságain nyugszanak. Az ember férfi vagy nő volta és ezen alapulóan a család a természetes szerepeiben – helyes láttatásban – nem a keresztény (hagyományos) kultúra történelmi rögzítettsége okán képviselnek abszolút emberi igazságokat, hanem éppen azért lehettek azok, mert a keresztény kultúra történelmileg ezen (keresztény és egyben természetjogi) igazságon alapszik. A szóban forgó antropológiai igazságok ilyenekként való belátásához, elismeréséhez nem szükséges sem a keresztény kultúrát, sem a teremtettséget felhívni

¹⁷ Más alkotmányok is védik ezért nem csupán a gyermekeket, hanem az anyaság és az apaság intézményét is. Ld. például a Portugál Köztársaság Alkotmányát (1976), amely 67. cikkében a családot, a 68. cikkében pedig az apaságot és az anyaságot védi. *Nemzeti alkotmányok az Európai Unióban*. Budapest, Wolters Kluwer, 2016. 771–772.

a szekularitás és a felekezetszemlegesség fémjelezte publikus érvelési közegben, hiszen ezek természetjogi igazsága minden elfogulatlan elme által – a legegyszerűbbeket is ideértve – a saját tapasztalaton is nyugvóan közvetlenül belátható és abszolút kötelező igazságként tárulkozik fel. Az ember legalapvetőbb természetes jogait, illetve a házasság és a család intézményeit egyébként sem egy kultúra vagy alkotmányos identitás képes legalapvetőbb normatív elemeiben meghatározni, hanem ezek történetileg azért alakulhattak ki – nagyon helyesen –, mert az ember legalapvetőbb (keresztény szemléletben: teremtett) természetes igazságaihoz igazodnak, azon alapulnak. Elég lenne tehát, s talán célszerűbb is volna, a természetjog alapvető előírásaira utalni e tárgykörben – tudván és értékelvén természetesen, hogy az alkotmányos identitás a kortárs alkotmányos kultúrában és alkotmányjogi diskurzusban sokféle jogot, értéket és intézményt képes legitim módon megalapozni.

Nagyon helyes viszont a gyermek születésétől fogva megváltoztathatatlanul fennálló önazonosságának megőrzésére, illetve annak megóvására való jogának megfogalmazása a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéséhez szükséges védelemre és gondoskodásra való jogának szerves részeként. Ily módon kerül kimondásra – üdvözlendően – a gyermek születési nemének megfelelő önazonossághoz való joga, amely abszolút módon érvényesítendő intézményvédelmi kötelezettséget keletkeztet az állam oldalán. E nagyon erős kötelezettsége az államnak a következő okokkal magyarázható.

A gyermek születési neme olyan természeti adottság – írja az indokolás –, amelyet megváltoztatni nem lehet: az emberek férfinak vagy nőnek születnek. Ez tehát antropológiai igazság. A „nem lehet” azt jelenti, hogy nem szabad, tilos. Az indokolás – helyesen – az emberi méltóságból származóként fogalmazza meg a testi-lelki integritáshoz való védelem kötelességét, azt, hogy a gyermek születési nemének megfelelő önazonossága, nemi identitása természetes személyes adottságaként védelmet élvezzen a „testi-lelki integritása ellen ható szellemi vagy biológiai beavatkozásokkal szemben”. A tilalom azért kógens, mert éppenséggel nagyon könnyű a legveszélyeztetettebbek, a gyermekek e jogát külső ideológiai és/vagy nemváltoztató műtéti beavatkozásokkal sérteni. A születéskor adott nemi identitás természeti adottsága alapján helyesebb lett volna – a keresztény kultúrán alapuló értékrend és nemzeti alkotmányos identításra való hivatkozás helyett – természetjogi érvelést használni, amely abszolút objektivitást és megváltoztathatatlan általános érvényességet jelent kógeniájában. Nyilvánvalóan ez azért maradt el, mert az alkotmányos identításra történő hivatkozás, amely hazánk esetében e tárgykörben a keresztény kultúra értékrendjét jelenti, általánosabban elfogadott az alkotmányjogi szakmai érvelésekben.

A gyermek születési neme és a szülők nemi szerepei a családban – tehetjük mi hozzá – a gyermek nemi identitásfejlődése szempontjából alapvető fontossággal bírnak. A leánygyermeknek és a fiúgyermeknek részben más formában és

más miatt, de mindenképpen szüksége van az apai és az anyai szeretetre is, mindazzal együtt, amit azok pszichológiailag és érzelmileg jelentenek a gyermekek helyes irányú és tartalmú személyiségfejlődése számára. A biológiai gyökereken is nyugvó anyai szeretetre elsődrendű szüksége van mind a fiú, mind a lánygyermeknek, de a két nem számára némileg másként. Az apa pedig főszabályként a norma, a szabály megjelenítőjeként is fontos szerepet tölt be a gyermeki személyiségfejlődésben. A gyermek helyes identitásfejlődéséhez szüksége van tehát a férfi és női nemen alapuló e családi szerepekre, s az ilyen antropológiai meghatározottságú atyai és anyai szeretetre. A gyerekek ezért saját anyjára és apjára van szüksége a születése szerinti nemi identitásának kifejlődéséhez, amelyet éppen saját apja és anyja tud biztosítani a számára, azaz a gyermek saját családi környezete.

Összességében elmondhatjuk, hogy a család nemcsak a nemzet demográfiai fennmaradását szolgálja (amelyet az Alaptörvény eredeti verziója még sugallani látszott), hanem sajátos és önálló kollektív jogalanyként önérték az abban foglalt személyek (a férfi apa és a nő anya, valamint a gyermekek) javára, valódi belső szuverenitással, hiszen belső alkotmánya van saját belső konstitúciója által, saját értékekkel, kapcsolati javakkal, amikhez hatáskörei is járulnak.¹⁸ A társadalom helyes szerveződési módját jelentő szubszidiaritás elvének legfontosabb, kitüntetett alanya a család, hiszen – mint írtuk – önálló kollektív jogalany, saját belső célokkal, feladatokkal és az ezekhez járó hatáskörökkel és kollektív jogokkal. Ez kell, hogy érvényesüljön a szülők neveléshez való alapvető joga tekintetében is, amikor törvényi megfogalmazást kap az óvodai és az iskolai oktatás-köznevelés feladat- és hatásköre, valamint tartalma. A politikai közösségnek ezt nemcsak tiszteletben kell tartania, hanem ennek alkotmányos garanciarendszerrel és megfelelő közpolitikával érvényt is kell szereznie. A család céljaiban jórészt autonóm; a társadalom, illetve az állam pedig elsődlegesen a családok javára létezik és azok javát kell előmozdítania. A család azonban sérülékenységében nem tudja megvédeni magát és tagjait a támadó törekvésekkel szemben. Ezért van szükség az Alaptörvényen nyugvó olyan törvény meghozatalára, amely a családot, s benne kitüntetett módon a gyermekeket védi külső genderideológiai támadásokkal szemben. Pontosabban, ami nem engedi kivonni a gyermekeket a szülői védelem és nevelés joga alól.

¹⁸ Vö. FRIVALDSZKY János: *A jogfilozófia alapvető kérdései és elemei*. Budapest, Szent István Társulat, 2016. 75–119.

10.2. *A méhmagzatkorú személy nem elégséges védelme: saját jogalanyiségához, életéhez és méltóságához való jogát szükséges garantálni*

Hazánk Alaptörvényében foglalt megfogalmazás mintha sajnos rögzítené a korábbi helytelen alkotmánybíráskodási megközelítésmódot:¹⁹ „Az emberi méltóság sérthetetlen. Minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz, a magzat életét a fogantatástól kezdve védelem illeti meg.” (II. cikk.) Hiszen egyik oldalról védeni rendeli az emberi személy élethez és emberi méltósághoz való alanyi jogát, a másik oldalról pedig a magzat életét. Úgy tűnik tehát, hogy míg a megszületett emberi személy jogalanyként rendelkezik az emberi élethez és méltósághoz való alapvető emberi jogokkal, addig a magzat ebben a megfogalmazásban nem emberi személy, hiszen külön kerül tárgyalásra, az emberi személy legalapvetőbb jogainak védelmétől elkülönítetten. A magzat életének alkotmányos védelme így a korábbi helytelen alkotmánybíráskodási gyakorlatnak megfelelően továbbra is „objektív”, azaz állami intézményes védelem lesz, azaz csak részleges és relatív jellegű, ami egy igen értékes alkotmányos védelemben részesítendő alkotmányos értéként kezeli a magzatot és annak életét, de az voltaképpen közjogi jogtárgy marad, vagyis nem emberi személyről és annak életéről van szó, akinek ilyenként alapvető és elidegeníthetetlen jogai vannak, lennének. Az abortusztabletta engedélyezése körül pár éve kirobbant botrány mintha élesítette volna az ezen elégtelen alkotmányos jogvédelem tarthatatlanságát. Mivel az Alaptörvény szövegezői – természetjogellenes módon – tudatosan vállaltan nem kívánták a magzatot emberi személynek, jogalanynak kezelni,²⁰ ezért a mesterséges megtermékenyítés széles körben alkalmazott gyakorlattá vált, ami szükségképpen a méhmagzatkorú személyek elpusztításával jár. Csak remélhetjük, hogy az alkotmányozói politikai akarat idomulni fog ahhoz a legalapvetőbb filozófiai antropológiai tényhez, hogy az ember a biológiai létrejöttétől, azaz fogantatásától kezdve egyedi szellemi lélekkel bír, azaz onnantól saját jogán élethez és méltósághoz, valamint jogalanyiségának elismeréséhez való feltétlen emberi joggal rendelkező emberi személy.²¹ Ha ezt komolyan veszi, akkor az abortusz drámája sem maradhatna a hétköznapi rutinszerű tények

¹⁹ Ld. FRIVALDSZKY János: Az emberi személy és annak méltósága jogfilozófiai perspektívában – különös tekintettel a jogalanyiséghez és az élethez való jog aktuális kérdéseire. *Acta Humana*, 2014/1. különösen: 34–58.

²⁰ Az Alaptörvényt fogalmazó politikusok kifejezetten nem kívánták a magzat jogalanyiségát rögzíteni az Alaptörvényben, minthogy a korábbi alkotmánybíráskodási állásfoglalások – nézetünk szerint helytelen és természetjog-ellenes – felfogását követték, miszerint az emberi magzat nem jogalany. ABLONCZY Bálint: *Az alkotmány nyomában. Beszélgetések Szájer Józseffel és Gulyás Gergellyel*. Budapest, Metropolis Media Group Kft., 2011. 89–90.

²¹ FRIVALDSZKY János: Az ember jogalanyiségának, életéhez és méltóságához való joga a kortárs katolikus természetjogi alapú jogfilozófiai megközelítésben. *Acta Humana*, 2020/4. 35–85. <https://doi.org/10.32566/ah.2020.4.2>

világában. Amennyiben az Alaptörvény a valóságnak megfelelően emberi személynek ismerné el a méhmagzatkorú személyt, akkor a várandós anya nem a szívhang meghallgatásakor találkozna először azzal a ténnyel, hogy magzata élő emberi lény. Könnyebb lenne helyesen döntenie, ha az Alaptörvény is kimondaná azt, ami napnál világosabb és amit ezért köteles lenne kijelenteni: a még magzatkorú kis emberi lény ugyanolyan emberi személy, mint bármelyikünk.

11. A kormány kétszeres bizalmi visszakötésen keresztül kötődik a választókhoz: parlament előtti és választók felé való megbízotti felelőssége

Az alkotmányos rendszerünkben megerősödött a kormány és a miniszterelnök szerepe azért, hogy vegyes választási rendszerünk a választásokon győztes párt számára – az egyfordulós relatív többségű egyéni kerületi elem domináns súlya és a töredékszavazatok győzteskompenzációja eredményeképpen – egypárti kormánytöbbséget eredményez a parlamentben, akár kétharmados többséget is. E kényelmes parlamenti többség támogatásával stabilá válik a kormányzás. A meghirdetett „jó állam” koncepciója ilyen erős kormányt tett szükségessé az MSZP–SZDSZ féle tarthatatlan és vállalhatatlan „*good governance*” kormányzás ellenkorrekciójaként. A válságból való felálláshoz, az abból való kilábaláshoz erre mindenképpen szükség volt. Középtávon azonban a valóban „jó kormányzás” többi elemeinek érvényesítése is szükségessé válik. Erről másutt már bővebben írtunk,²² de néhány újabb elemre a zárófejezetben még kitérünk.

Az angol politikai gyakorlatban az egyéni kerületi, relatív többségű választási rendszerben a választókerületi választási küzdelmekben a választási kampány éle voltaképpen a kormány és annak közpolitikai jellegű programjának ki-választására irányul, minthogy a választásokon győztes párt – fő szabály szerint – egypárti kormányt alakíthat. Egy ilyen rendszerű országgyűlési választási szisztémában a kormányzás közpolitikai tartalmáról kellene, hogy folyjon a vita a kampányban, amit az egyéni képviselőjelöltek ígérnek, és ami képviselővé válva számonkérhető lesz rajtuk a választókerületekben, különösen, hogy a választópolgároknak arcukat vállalva (*face to face*) ígérték megvalósítani választási győzelmük esetén a kormány programjának egyes fő közpolitikai elemeit. A parlamentáris kormányformában a parlamenti kormánytöbbség (alkotmányos szervként: a parlament) ezt a kormányprogramot kéri számon a kormányon: azt tehát, hogy a választásokon ígért közpolitikai tartalommal folyik-e még a kormányzás. Ebben áll a parlament, azaz az egypárti országgyűlési kormánytöbbség kormány viszonylatában értelmezett bizalma. Míg a „kormányzat” (az angol „*government*”), vagyis a parlament (a kormánytöbbség) és a kormány a választók előtt felelős a kormányprogram megvalósításáért, addig a

²² Vö. FRIVALDSZKY (2016a) i. m. 73–141.

kormány a maga részéről ugyanezért felel a parlament (s főként a kormánytöbbség) előtt.

A kényelmes egypárti kormánytöbbség választási rendszer révén való kialakítása abból a célból való, hogy mintegy a kormánypártnak „legyen parlament-je”, stabil kormánytöbbsége kormányprogramjának megvalósítására, amire a választóktól felhatalmazást, – politológiai értelemben – kormányzati megbízatást kapott. Ez a ‘megbízás’ voltaképpen tartalmi *bizalmi* eleme (lásd a John Locke által hangsúlyosan használt ‘*trust*’ fogalmát), ami a választók előtt kormányzati szavahihetőséget, hitelességet (*fides*) igényel.

A rossz kormányzás, s így elsősorban a korrupció elleni küzdelemben megfogalmazódott ‘integritás’, azaz az erkölcsi feddhetetlenség fogalma is ide tartozik: egy kormány vagy egészében hitelesen szolgálja megbízottként a közjót, s ezért folyamatosan küzd a korrupció ellen, vagy megtűri azt, s esetleg intézményesíti is a visszaélészerű gyakorlatokat. Ez csak akkor nem eredményez végzetes kormányzati hitelvesztést, ha a társadalom tagjai maguk sem ítélik el túlzottan a korrupciót, minthogy azt maguk is saját köreikben gyakorolják. Ilyenkor szokás azt mondani, hogy minden társadalomnak olyan kormánya van, amelyet megérdemel. Az integritás hatékony védelméhez az szükséges, hogy az becses értéként és így valódi elvárásként fogalmazódjon meg mind a kormányzat mint megbízott, mind a polgári társadalom mint megbízó részéről. A jó kormányzás érvényesüléséhez azonban jóval többre van szükség a korrupció kivédésénél. Ez csak a minimum elvárás.

Választási rendszerünk kormányzatra gyakorolt hatása némileg közelíti parlamentáris kormányformánkat az angol modellhez. Az azonban – mint utaltunk rá – a választási kampányában közpolitikai jellegű kérdések által meghatározott, s Anglia politikai kultúrájára általában sem jellemző az erős ideológiai átítatottság. Ezzel szemben hazánk kontinentális természetű politikai kultúrájában valódi érték a markánsabb ideológia-orientáltság, azonban a közpolitikai jelleg a választásokkor és a kormány parlament előtti felelősségekor sajnos nem kerül előtérbe. Alaptörvényünkben ugyanis a kormány kormányprogram nélkül alakul meg, arról nem szavaznak a parlamentben; a mindenkori parlamenti kormánytöbbség tehát kormányprogram nélkül szavaz bizalmat a mindenkori kormánynak. Kérdés, hogy tartalmilag miben is áll akkor voltaképpen a kormánnyal szembeni bizalom léte vagy nemléte. Nézetünk szerint nem volt helyes eltérni az 1989-es alkotmányunk korábbi vonatkozó előírásától, amely szerint a kormányprogramról való parlamenti szavazás szükséges a kormány létrejöttéhez.²³ A parlamentáris kormányforma e lényegi elemének Alaptörvényben való módosítása, annak elhagyása eredményeképpen a kormány parlament (kormánytöbbség)

²³ „A miniszterelnököt a köztársasági elnök javaslatára az Országgyűlés tagjai többségének szavazatával választja. A miniszterelnök megválasztásáról, továbbá a Kormány programjának elfogadásáról az Országgyűlés egyszerre határoz.” A Magyar Köztársaság Alkotmánya. 33 § (3.)

ség) előtti felelőssége, és egyáltalán a kormányzás mibenléte már nem csak nem hordoz hangsúlyozottan közpolitikai jelleget, s ekképpen a közjő meghatározása a kormányzás folyamán nem szakpolitikai, közpolitikai elemek által dominált, hanem az is kérdésessé vált, hogy konkrétan voltaképpen mire is hatalmazzák fel a választók a mindenkori parlamenti képviselőket, a leendő kormánypártot, s így a kormányt az országgyűlési választásokon? E kormányzási mandátummal való ellátás különösen az egyéni kerületi képviselők esetében lenne plasztikus, akiknek nagy a számaránya jelen választási rendszerünkben. A kormányzásra való felhatalmazottság, a bizalmi szavazás és esetlegesen a bizalmatlansági indítvány intézményei konkrétan, a kormányprogramban megfogalmazott és jóváhagyott közpolitikai elemekre kellene, hogy utaljanak ahhoz, hogy értelme és tartalma legyen a kormány kormányzásra való megbízatásának és a beléje vetett parlamenti bizalomnak.

A kormányprogram a választásokon győztes pártok választási programjaiból áll elő. Fő szabály szerint a választók csak a választásokkor tudnak a parlament, pontosabban a parlamenti kormánytöbbség jogalkotására befolyással lenni. Az alkotmányos rendszer által megkonstruált, s a konkrét választásokon létrehozott törvényhozási többség az a parlamenti kormánytöbbség, ami a jogalkotási kormányzati politikát meghatározza. E hagyományos koncepcióban a törvényhozásnak van „parlamenti többsége” a törvényhozási többségi, azaz demokratikus törvényalkotási akarat biztosítására, kinyilvánítására. Manapság azonban inkább a kormánynak van parlamenti többsége jogalkotási és közpolitikai kormányprogramja megvalósítására.²⁴ Ha ugyanis az angolszász, azaz az egyéni kerületi, az egyszerű (relatív) többségi rendszerről van szó, akkor a néhány releváns rivális párt közül a győztes a választásokkor *face to face* módon megígért pártprogramját – valószínűség szerint – egypárti kormányként kormányozva immáron kormányprogramként köteles megvalósítani, amit a következő választásokon számon is fognak rajta kérni a választók az egyéni választókerületekben. Ebben a választási rendszerben egyrészt a demokratikus kormányzat eredendően megbízási/bizalmi-számonkérési jellege különösen érzékelhetővé válik, másrészt e kormányzati modellben a kormányprogram központi szerepe miatt a kormányzás közpolitikai jellege domborodik ki. Nem annyira a jogalkotás parlament-központú közjogi legitimitása, hanem a kormányzás közpolitikai tartalma a hangsúlyos. Ez a felfogás csírájában benne van az évszázadokkal ezelőtt John Locke által felvázolt demokratikus kormányzati modellben. A magyar alkotmányos kormányformában a kormány parlament bizalmához kötöttségekor viszont nem válik világossá az, hogy a bizalom nem a kormányt alkotó személyekbe vetetten kell, hogy meglegyen a parlament (kormánytöbbség) által vizsgáltan, hanem abban a tekintetben, hogy a kormány közvetett módon a választók általi megbízás szerint, illetve közvetlen módon pedig a kormány parlamenti fel-

²⁴ Vö. FRIVALDSZKY (2016a) i. m. 70–72.

hatalmazottságának megfelelően valósítja meg a kormányprogramot. A bizalmi felhatalmazás és a bizalmi szavazás tárgya tehát a közpolitikai jellegű kormányprogram megvalósítása, annak számonkérése. Ez a közjó közpolitikai értelmű konkrétabb, a 'jó kormányzás' kritériumaiban megfogalmazott tartalma, amelynek – többek között – az integritáson túl az átláthatóság, a számonkérhetőség és a közpolitikai szemléletű eredményorientáltság is integráns részét alkotja. A parlamenti (kormány) többség által juttatott és folyamatosan biztosított kormányba vetett bizalom tehát a – választási kampányban a választóktól bizalmat kapott – kormányprogram szerinti kormányzási irány lényegi tartalmi elemeinek megvalósítására irányul, arra vonatkozik. A bizalom vizsgálata arra kell, hogy irányuljon, hogy a választásokon adott kormányzási felhatalmazottság, vagy esetleg az azt konkretizáló közpolitikai megbízási megállapodásokban foglaltak szerint zajlik-e még a kormányzás. Ám nem csupán a kormány létét érintő parlamenti aktusok esetében lenne ezt szükséges megvizsgálni, amikor tehát az alkotmánynak megfelelően bizalmi szavazás vagy bizalmatlansági indítvány formájában döntenek az adott kormány sorsáról, hanem amikor a kormány kormányzásában egy-egy nagyobb mérvű (köz)politikai döntés meghozatalához érkezik.

Ezen egész szemléletmód jobbra még érvényesülésre és mindenekelőtt alkotmányos intézményesítésre vár jelen alkotmányos rendszerünkben.

12. Kell-e, lehet-e szeretni az alkotmányunkat?

Korunkban az erkölcsi igazságot nem illik kimondani, s minden erre utaló elem az alkotmányban agresszívnek hat kifelé. A posztmodern éránkban csak liberális alkotmányokat lenne illendő elfogadni, miközben a liberalizmus sohasem tudott valóban működő társadalomkohéziós erőket felmutatni. Csak az egyének szabadságát vallja, amiből nem áll össze valós társadalom. Egyszerűen nincsen a liberalizmusnak tulajdonképpeni társadalomfilozófiája. Csak olyan absztrakt elvekkel bír, amelyekkel az egyéni szabadságokat kívánja társadalommá, állammá, köztársasággá szerkeszteni. Ez eddig sohasem járt sikerrel. Globalista korunkban nemcsak a 'nemzet', hanem lassan már a 'haza' is kizáró, kirekesztő fogalom-má válik, annak minősül. Ne csodálkozzunk, ha a formális eljárási (procedurális) 'igazságosság' és az értékrelativizmus fémjelezte korunkban a szubsztantív igazságon, azaz az ember és az emberi viszonyok természetes igazságain, továbbá erős keresztény ősi magyar nemzeti identitásunkon alapuló Alaptörvényünk erős ellenállást vált ki egyes liberális körökben. Ez természetes. Úgy hiszem azonban, hogy nem kell ahhoz feltétlenül konzervatívnak lenni, hogy valaki megszeresse és magáénak érezze ezt az alkotmányt, illetve az ősi történelmi alkotmányunkat: elég csak politikailag és kulturálisan érettnek, felnőttnek lenni, felnőni hozzá. Ez mindenki számára elérhető, s ezért is mindenki, minden magyar alkotmánya

az Alaptörvényünk. Ha mi jól szeretjük, akkor még többen fogják megszeretni. Azok is, akik nem szavazták meg és akik most talán még ellene vannak.

Az utóbbi években azonban az emberi jogok liberális bíraskodási gyakorlata már a transzhumanista delírium útját járja, amely egy új emberi faj kitenyésztéséhez asszisztál. Ily módon már nem csak a társadalom, hanem egyáltalán az emberi nem léte válik veszélyeztetetté. E baljós tendenciával szemben is kiemelten szükség van a korábban vázolt természetjogi megalapozottságú alkotmányra.

13. Jogállami és alkotmányosság-béli hiányosságaink – tennivalóink a jó kormányzás terén

Az alkotmányosság szorosan összefügg a tartalmi (szubsztantív) jogállamiság követelményével. Ez többek között az állami hatalom valódi megosztását és e hatalmi tényezők alkotmányosan szabályozott egymás általi kontrollját igényli, mégpedig a jogállamiság és a közjó érvényesülése érdekében kritikus, ugyanakkor konstruktív módon gyakoroltan. Ez utóbbi elvek érvényesülésének leg-
elemibb állami követelménye a legalitás (törvényesség) elve jegyében a kormányzat – szociológiai, tartalmi értelemben vett – korrupciómentessége. Ennek érdekében a kormányzat legfőbb és szakadatlan törekvése arra kell, hogy irányuljon, hogy a kormányzati korrupció jelenségének úgy vegyék elejét, hogy minden egyes kormányzati szereplő tekintetében legszigorúbban érvényesítik az állami hatalomgyakorlással és a kormányzással összefüggésben a jogszerűség és az erkölcsi tisztesség követelményeit. Ebben e miniszterelnöknek kell élen járnia személyes példamutatásával. Őneki makulátlannak kell lennie e tekintetben. A többi hatalmi ág állami vezetőinek – így mindenekelőtt az államfőnek, a Kúria elnökének, az Alkotmánybíróság elnökének és a Nemzeti Bank elnökének – hasonlóképpen jogi és erkölcsi személyes integritásuk tekintetében feddhetetlennek kell lenniük egyrészt a hatalomgyakorlásuk jogszerűsége és tisztasága által megkövetelten, másrészt a kormányzati hatalom kontrolljának publikusan is érzékelendő hitelessége miatt. A tartalmi, tehát a valódi hatalommegosztás nélküli, s ekképpen ellenőrizetlen kormányzati és állami hatalom szükségszerűen korrumpál, mégpedig rendszerszinten, minthogy a kormányzat teljes spektrumában védtelenné válik a korrupció fertőzésével szemben. Amennyiben egy kormányzati ideológia még meg is támogatja a legfelsőbb szintű korrupciót – például azáltal, hogy az adott kormányzathoz közeli (gazdasági) oligarchia tisztességtelen eszközökkel hatalmas vagyonokhoz és vagyoni előnyökhöz juttatását „nemzeti politikának” nevezi a kormányzati kommunikáció –, ez esetben már szinte a mércék is elvesztek az erkölcsi tisztánlátáshoz. Ez már önmagában ellehetetleníti a jó kormányzást. A kormányzati és állami fejlődés legalapvetőbb követelményeket érvényesítő, s ezért kötelező útja a jogszerű működésmód biztosítása a legfelső szintű közhatalom gyakorlásában és ugyanakkor az erkölcsi

feddhetetlenség (integritás) megcélzása, amely ismérv a közjó érvényesítéséért felelős, az állami intézményrendszert működtető kormányszaknak mint egésznek kellene, hogy jellemzője legyen. Úgy tűnik, hogy ez utóbbi területeken mutatkozik meg jelenleg a legtöbb és legsürgetőbb tennivaló a kormányzat elsősorban felső köreiből, de bizonyos tekintetben annak egész vertikumában. Ez immáron elodázhatatlan kötelesség és feladat. E megtisztulási folyamatban a mindenki számára egyértelműen igaz és ezért feltétlenül érvényes vezérlő elv az kell, hogy legyen, hogy a közjó követelményével diametrálisan ellentétes az a kormányzási mód, amely a kormányzati hatalmon levők és a hozzájuk közel álló személyek kiváltságos, kivételező kezelését eredményezi, vagyis maga az intézményesült nepotizmus jelensége. Ez ugyanis a politikai közösség tagjainak egyenlő méltóságából fakadó *fair*, azaz tisztességes kezelés követelményét, és ekképpen az osztó igazságosság elvét is alapvetően sérti.

Az alkotmányosság eszméje és vezérlő elve, az abban foglalt államszerkezeti elemekkel és specifikusabb alkotmányos elvekkel együtt, a teljes politikai közösség tényleges közjavára kell, hogy irányuljon. Ez utóbbi eredője és hordozója azonban nem maga az állam és még csak nem is a kormányzat, hanem a szubszidiáriusan szerveződő politikai közösség, továbbá az annak alapjául álló, s annál még alapvetőbb valóság, a polgári (civil) társadalom. Ez utóbbi társadalmi valóságokból – és az azokat szervező eszményképekből – szinte semmi sem érzékelhető jelenleg hazánkban. Márpedig azt kellene elérni, hogy éppen e tartalmak tudjanak – az adott ország sajátosságaihoz igazodó, megfelelően kialakított alkotmányos konstrukciók révén – az állami politikai szinten megjelenni és az állami döntési folyamatokba becsatornázódni. Egyelőre ott tartunk, hogy ha meg is jelenik valamely polgári társadalmi figyelemre méltó kezdeményezés, az a civil társadalmi szervezet a kormányzattal szembeni saját függetlenségében látja hangsúlyosan önmaga társadalmi értékét (s figyelemre méltó módon saját erkölcsi integritását), illetve emberi és társadalmi értékteremtéséhez szükséges mozgásterének biztosítékát. Amennyiben egy politikai rendszerben – az alkotmányos rendszer, így többek között a választási rendszer szerveződése miatt – nincsen reális esélye a kormányváltásnak, annyiban fel sem merülhet az, hogy a pártok versenyében melyek képviselik a leghitelesebben a polgári társadalom közjavát. A kormányzati váltógazdálkodás létezése nélkül nem realizálódhat a kormány választók általi szigorú elszámoltatása sem, hiszen nagyon nagy valószínűséggel ugyanis ugyanaz a kormány fog győzni. Ekkor a választási kampány inkább szlogenekről fog szólni, s az eleve esélytelenek személyeskedő lejáratása fogja fémjelezni az igazából tét nélküli „versenyt”. A mindenkor frusztrált és ezért egyre inkább acsarkodó ellenzék pedig hasonlóképpen csak a kormányzati jelöltek színvonalatlan minősítgetésében fog „jeleskedni”. Ily módon valódi konstruktív ellenzéki kormányzati alternatíva eleve nem is tud kialakulni, különösen akkor nem, ha még külföldi érdekek szolgálatába is áll. Ezen a helyzeten

mindenképpen változtatni szükséges, mivel az alternatívátlanosság a kormányzásban elfordítja a figyelmet a megbízókról, azaz a polgári társadalomról, amely jelenség idővel törvényszerűen, azaz szükségképpen kormányzati korrupciót termel ki. Ez nem is lesz felszámolható, amíg nincsen elszámoltatást hozó rotáció a kormányzásban. A probléma azonban mélyebb gyökerű, hiszen sajnos a társadalom bár érzékeli a magas szintű politikai korrupciót, annak tagjai általánosságban nem ítélik el azt, minthogy a maguk módján ők maguk is – ha másért nem, kényszerűségből – élnek azzal. A politikai korrupciót, a nepotizmust, vagyis az „urambátyám” viszonyokat a polgárok jelenleg meghaladhatatlan, azaz szükség-szerű társadalmi realitásnak, sajátos magyaros tényszerűségnek tartják. Mivel az adócsalást „kurucos” magatartásként gyakorolják, illetőleg a kádárizmus hagyatékaként továbbélő „megoldjuk okosba” mentalitást élelmességgnek tekintik, ezért nem ítélik el, ha a politikai elit, s a mindenkori kormányzat tagjai visszaélés-szerűen gyarapítják vagyoniukat, nyilván nagyobb léptékben, mert a lehetőségeik is jobbakké. erre.

A korábbi (szociálliberális) kormányok neolibertális közpolitikaalkotása ellenlépésként igényelte a központi kormányzat kormányzóképeségének és intézményrendszerének megerősítését. Ennek jelenlegi túlfeszítése azonban szinte teljesen ellehetetleníti a szubszidiaritás elvének érvényesülését, vagyis azt, hogy az egyes közösségek közjavai politikai szinten megjelenjenek és integrálódjanak a nemzeti politikai közösségbe (ez utóbbi a valóságban nem is percipiálható). Márpedig az ember kisebb-nagyobb helyi, területi, szakmai és egyéb polgári közösségekhez tartozóan, sokszor éppen ilyen áttételes és közvetett módon vesz részt a nagyobb polgári, illetve politikai közösség életében, és kapcsolódik eképpen a nemzet és a haza inkább szimbolikusan érzékelhető politikai testéhez. A központi kormányzat, s főleg az állam tehát nem a közjó letéteményese, hanem a polgári és politikai közösségek partikuláris közjavainak előmozdításában, koordinálásában, harmonizálásában és magasabb – országos és nemzetközi – horizontba emelésében van pótolhatatlan és vezető szerepük. Ennek jegyében például a helyi önkormányzatok feladatait és finanszírozását a szubszidiaritás jegyében kellene velük együtt közösen áttekinteni. A központi kormányzat önmaga nem döntheti el, hogy mi tartozik helyi, területi önkormányzati vagy központi hatáskörbe, hanem csak az érintettekkel együtt. A közpolitikaalkotás, de a közigazgatás, illetve a közszolgáltatások majd teljes egészének – saját döntésen alapuló – központi kormányzati hatáskörbe vonása ellentétes a közjával, mivel e kormányzati lépés helytelen társadalomképen és politikai közösség-felfogáson alapszik. A nemzet ugyanis nem azonosítható az állammal, s még kevésbé a kormányzattal (még ha az ideológiailag „nemzeti”-ként is fogalmazza meg önmagát), hanem az az alulról felfelé építkező, a különféle önkormányzatok rendszerét tartalmazó teljes spektrumú politikai közösség jegyében – elvont szimbolikus történelmi közösségként – konceptualizálendő.

Összefoglalásként elmondhatjuk tehát, hogy a rendszerváltás utáni kormányaink kormányzásából tanulva azt általános érvényű megállapításként fogalmazhatjuk meg, hogy nem csak a disztributív társadalmi igazságossággal, hanem a jó kormányzással is feltétlenül ellentétes az, ha a kormányfő rokoni és baráti köre a közvagyonból gyorsan meggazdagszik, hiszen ez esetben a kormányzat önmagának juttatja azt, amit a köz javára kellene fordítania. Ezek a pénzeszközök egyébiránt sok éve égetően hiányoznak elsősorban a szociális-egészségügyi szférára fordítható és fordítandó büdzséből. Amennyiben a kormányzat hozzá kötődő illegitim oligarchiát hoz létre az ilyen igazságtalanul megszerzett és teremtetett pénzeszközökből – a politikai közösség nagyszámú szegényeinek érdekeit nyilvánvalóan nem tekintve –, az már kifejezetten a rossz kormányzás jele, Aquinói Szent Tamás politikai gondolkodása és állam-típológiája szerint is, amit e tekintetben ma is érvényesnek tekinthetünk. A kormányzat által kezelt közpénz ugyanis az egész politikai közösség közös vagyona. A közpénzeket a választásokon felhatalmazást kapó kormányzat felhatalmazotti politikai felelőssége alapján, az átláthatóság és az elszámoltathatóság elveinek jegyében kezelheti csak a teljes politikai közösség közös javára. A kormányzat által létrehozott oligarchiához érkező, eredetüket tekintve közpénzek – például magántőkealapokban való – „elrejtése” a kormányzat választói felhatalmazottságából szükségszerűen következő elszámoltathatóság elvével is ellentétes, azon túl, hogy súlyosan közjó-ellenes és az osztó igazságosság elvébe is ütközik. Általános érvénnyel kijelenthető, hogy fogalmilag nem azonosítható egymással a kormányhoz közel álló, az által „helyzetbe hozott” magánosok üzleti és magántulajdonosi érdeke a nemzet mint politikai közösség érdekével. Még akkor sem, ha – mint írtuk – egy adott kormány magát, s politikáját „nemzeti”-ként határozza meg (egy nemzetietlennek tartott, mert külföldi érdekeket is kiszolgálni látszó politikai ellenzékkel szemben).

A ‘többségi demokratikus’, kancellári típusú kormányzati hatalomgyakorlást is meghaladó kormányzati hatalomösszpontosítás, különösen autokrata stílusban, azzal a veszéllyel járhat, hogy több területen – a gazdasági és szociális szférában különösen – a kormányzati központi hatalom által érvényesített közjónak gondolt – vagy annak beállított – közpolitikai tartalom és a konszenzusos és részvételi demokrácia által megjeleníthető, alulról felfelé szerveződő közjóképződés tartalmilag jelentősen eltávolodnak egymástól. Ez a valódi közjó érvényesülését nagymértékben gátolhatja. Amennyiben a kormányzati hatalom tevékenysége központosított korrupcióval is társul, amit a társadalom nagytöbbsége kénytelen-kelletlen tudomásul vesz, annyiban az a közjót hordozó politikai összközösség morális épségét, társadalmi kohézióját is tovább roncsolhatja, hiszen nyilvánvaló, hogy a kormányzat nem a közjóért van és nem azért dolgozik. A polgárok többsége mégis azt hatalomban tartja, mert nekik az így megéri. Ez a politikacsinálás azonban már messze van a jó kormányzás eszméjétől és a

nemzet üdvének alázatos államférfiúi szolgálatától, amire egyébként nagyjaink predesztinálták politikai osztályunkat.

Ahhoz, hogy a fentiek ne következzenek be, vagy ne mutassák meg végki-fejletti formájukat, a kormányszaknak őszinte önmérsékletet, az ellenzéknek pedig valódi kritikai konstruktivitást, s mindkettőnek a mindenkit felölelő nemzet iránt elkötelezett őszinte együttműködési szándékot kell mutatnia.

Ami nem engedhető meg, az az emberi élet és a család védelmi szintjéből való visszavétel – sőt, mint láthattuk, éppen az ellenkezőjére van szükség –, továbbá az egyetemes és valódi individuális és közösségi alapvető emberi jogok sérülése vagy akár csak veszélyeztetése, amiként az sem, hogy hazánk külföldi érdekek tárgya vagy azok kiszolgálója legyen (ideértve az USA-t és Oroszországot is). Ehhez minden jószándékú politikai cselekvő együttműködésére szükség van, hogy hazánkban minden polgár és azok társadalmi közösségeinek teljes értelemben vett valódi (köz)java kiteljesedhessen. A jól működő családokban élők ugyanúgy, mint a hátrányos helyzetű személyeké és közösségeké. Természetesen arra törekedve, hogy az egészséges és teherbíró családok és társadalmi közösségek legyenek belső erőforrásaikban megerősödve a társadalmunk meghatározó alapsejtjei, azaz számosságukban, társadalmi és relacionális tőkét képező voltukban annak igazi tartópillérei. Fontos tudatosítani, hogy nincsenek hazánkban külön polgárok, akiknek érdemtelenül messze több jár a társadalmi vagyontól az átlagpolgároknál, és olyanok sem lehetnek, akiknek pusztán azért, mert önhibájukból vagy a külső körülmények miatt a társadalom legperemére szorultak, lényegében immáron semmi sem járna. Nemzetközösségünk minden tagja ugyanis teljesen azonos emberi méltósággal bír és nem kevésbé fontos tagja a nemzetnek másoknál. Egy keresztények által gyakorolt politikában pedig kifejezetten az elesettek és a hátrányos helyzetűek kell, hogy jelentsék a legfőbb prioritást. E kontextusban nem vizsgálható az, hogy valaki – senki által nem segített – rászorulóként, nélkülözőként az állami segítségre érdemes-e vagy sem. A hátrányos helyzetű társadalmi csoportok (leányanyák, családon kívül született vagy abból kikerülő gyermekek, mentális betegségben szenvedők, fogyatékkal élők, magatehetetlen idősök, rászoruló roma emberek, lecsúszott szenvedélybetegség stb.) a mindenkorai keresztény megsegítés elsőszámú címzettjei kell, hogy legyenek a keresztények által gyakorolt kormányzati politikában. Csak a személy java számít, s különösen a leginkább rászorultaké. A figyelemre méltó nemzetpolitikai és a családpolitikai alkotmányos vívmányok után ebben az irányban is szükséges hatásos kormányzati lépéseket tenni. Jelenleg nagyon messze vagyunk attól, hogy a szociálisan rászorultak személyi méltóságából fakadó cselekvési elveknek kormányzati támogató politikával eleget tegyünk, vagy akár csak, hogy azok tartalmi követelményeit megértsük, felfogjuk és komolyan vegyük.

Erős polgári társadalom nélkül nincsen jó kormányzás. Az előbbi létrejöttéhez viszont olyan mikro-, kis- és középvállalkozások tízezrei lennének szüksé-

gesek hazánkban, amelyek zömükben családi vállalkozásokként működnek, és amelyek meghatározó jelenléte a helyes gazdasági szerkezet irányába tolná el hazánkat. Ezek közvetetten impulzust adhatnának a helyi és a regionális nonprofit (szociális) szakmai szerveződéseknek, amelyek komoly közpolitikai funkciót lennének képesek betölteni a szociális jóllét és egészségmegőrzés terén, de a kulturális és a művelődési szolgáltatások területén hasonlóképpen. E robosztus polgári társadalom (erős MKKV szektor és hatékony helyi nonprofit szakmai szervezetek szolgáltatásai) által támogatott gazdaságilag erős és hatékony helyi és területi önkormányzatok szakpolitikai kormányzása nélkül nem lehetséges a második generációs emberi és alkotmányos jogok hatékony érvényesítése.

A kormányzat közjót megbízásos értelemben szolgáló szerepét nem segíti az, hogy a kormány parlamentben való megalakulása immáron az Alaptörvény szerint nem járt együtt a kormányprogramról való parlamenti szavazással. Így mivel nem domborodik ki a kormányzat azon közjót szolgáló jellege, hogy a kormányt a választók közpolitikai programok megvalósítására bízzák meg, ezért e szemszögből az sem lesz értelmezhető, hogy mi alapján adja vagy vonná meg a bizalmat a parlament a kormánytól? E koncepcionális alkotmányos disszonanciák is hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a kormányzati személyes és pártkötődések a teljes kormányzati közpolitika-alkotást átítatják, azt immáron majd minden eresztékében behálózzák, ami szükségképpen az állami-kormányzati korrupció melegágyává alakul. Ezt visszafordítandó az országgyűlési választásokon közpolitikai egyezséget szükséges kötni a választókkal konkrétabb közpolitikai kérdésekben, amelyek megvalósításáról egyeztetni kell velük a kormányzás során, és elszámoltathatóvá kell tenni a teljes kormányzatot, amelynek minimális alapja az átláthatóság biztosította korrupciómentesség. A közpolitikai döntéseket fő szabály szerint mindenkor az érintettekkel együtt szükséges meghozni. Az így meghozandó törvényeket és kormányzati programokat magas szakmai színvonalú hatástanulmányok kell, hogy kísérjék, abból a célból, hogy azok alapján kerüljenek azok kidolgozásra, majd végrehajtásra, amiként azok alapján történjen hatásosságuk ellenőrzése is. A helyes kormányzás és közpolitikaalkotás megvalósulásához a politikai részvétel kultúráját a közpolitikai szemléletmód elterjedése kell, hogy kísérje a politikai kormányzás teljes spektrumában, de különösen a kormányzatáéban.

Még ha egy kormányzat a lehető legjobb szándékú is lenne a közpolitikaalkotásában, akkor sem lenne képes az imént említett alkotmányossági, s jó kormányzás által megkövetelt elvek hiányában a közjót helyesen szolgálni. Szükség van tehát a valódi hatalommegosztás, a komolyan gondolt szubszidiaritás, a valós átláthatóság és az igazi elszámoltathatóság, a kormányzati politika közpolitikájának választói felhatalmazottsághoz kötöttségének, a szubsztantív jogállamiság és törvényesség elvének, a kormányzat és a 'nemzet' fogalmi és a személyi kört érintő megkülönböztetésének, valamint a politika szolgálat-szellemű gyakorlása

elvének érvényesítésére. És akkor még csak a legfontosabbakat említettük. Számos egyéb tennivaló is van, hiszen az állam és a köz intézményeinek kormányzat általi „teljes pályás megszállása” eleve a részrehajlás, sőt, több helyütt a kormányzati korrupció jelenségét involválja. Ha ez megvalósul, akkor e területeken a magát ‘nemzeti’-nek tartó kormány voltaképpen a saját érdekét érvényesíti, miközben retorikájában – vagy pusztán hallgatólagos vélelemmel – e kormányzati (jobbára magánérdekű) döntéseit magával a nemzet javával azonosítja.

Amennyiben a központi kormányzatot nem korlátozza konstruktívan a hatalmi ágak funkciómegosztása, s amennyiben nem jön létre az erős polgári társadalom vezérelte, szubszidiáriusan szerveződő közpolitikai kormányzás, addig nem beszélhetünk jó kormányzásról. Ehhez a döntő lépéseket a központi kormányzatnak szükséges megtennie, mégpedig elsősorban nem alkotmánymódosítások révén. Élő és folyamatos közpolitikai párbeszédre lenne szükség a politikai közösség tagjai, valamint a kormányzat között, ami távolról sem merülhet ki a kormány által szervezett, általa finanszírozott és kormányzati erőteljes kommunikációval preformált népszavazásokban (‘nemzeti konzultációkban’), vagy egyéb ilyen módon szervezett kérdőíves „felmérésekben”. Érdemi szakmai, illetve civil politikai részvétel nélkül eleve nem tud megvalósulni a jó kormányzás, a helyes közpolitikaformálás. A civil társadalom szerveződéseinek ki kell tudniuk lépni a pártok árnyékából és befolyásából, illetve olyan újakra is nagy szükség van, amelyek nem a pártok logikája és érdekei szerint szerveződnek. Ezek lesznek ugyanis – amennyiben számosságukban, összetársadalmi jelentőségükben és rendíthetetlen értéktudatosságukban a megfelelő kritikus szintet egyaránt elérik – a politikai közösség közjavanak legfőbb hordozói.

FENNTARTHATÓSÁG ÉS VENDÉGLÁTÁSETIKA

Bevezetés a problémakör tárgyalásához – etikai, jogi, teológiai megközelítésben

HÁMORI Antal
egyetemi docens (BGE KVIK)

„a teremtmény a Teremtő nélkül a semmibe zuhan [...]”¹

¹ Ld. II. Vatikáni Zsinat: *Gaudium et Spes* kezdetű lelkipásztori konstitúció az Egyház és a mai világ viszonyáról. Róma, 1965. december 7., *Acta Apostolicae Sedis*, 58 1966. 1025–1115., DIÓS István (szerk.): *A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai*. Budapest, Szent István Társulat, 2000. 649–739. (GS), 36. pont; Szent II. János Pál pápa: *Veritatis splendor* kezdetű enciklika a katolikus Egyház minden püspökének az Egyház erkölcsstanának néhány alapvető kérdéséről, 1993. augusztus 6., *Acta Apostolicae Sedis*, 85 1993. 1133–1228., Pápai Megnyilatkozások XXIV., Budapest, Szent István Társulat, 1993. (149; VS), 39. pont; Magyar Katolikus Püspöki Konferencia: *Az élet kultúrájáért. A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia körlevele a bioetika néhány kérdéséről*. Budapest, Szent István Társulat, 2003. (147), 8. pont [„A körlevél elkészítésében a Püspöki Konferenciát neves szaktudósok – Falus András, Freund Tamás, Hámosi József, Kopp Mária és Vizi E. Szilveszter, valamint Harsányi Ottó teológus – segítették.” (*Magyar Kurír*, 2003. december 11.); a körlevél célja, hogy az élet védelmét eredményező szemléletváltáshoz – a hit tanítása útján – hozzájáruljon, ld. 2. pont; e küldetést különösen azon élet elleni támadások teszik aktuálissá, amelyek a leggyengébbek és a legvédtelenebbek, a legkiszolgáltatottabbak – a születő gyermekek és a haldokló betegek – élete ellen irányulnak, vö. 4–6., 12., 14. pont, és Szent II. János Pál pápa: *Evangelium vitae* kezdetű enciklika az élet védelméről. 1995. március 25., *Acta Apostolicae Sedis*, 87 1995. 401–522., Pápai Megnyilatkozások XXVI., Budapest, Szent István Társulat, 1995. (152), 7–28. pont; e hiteles tanítóhivatali megnyilatkozás (ld. 1983. évi Codex Iuris Canonici 753. kánon) nem önálló, nem új tanítást tartalmaz, hanem instrukció jelleggel foglalja össze a bioetika aktuális kérdéseit; a körlevelet a Konferencia püspök tagjai egyhangúan fogadták el, ezért azt az „*Apostolos suos*” kezdetű motu proprio rendelkezése alapján az Apostoli Szentszéknek nem kellett felülvizsgálnia, ld. *Acta Apostolicae Sedis*, 90 1998. 657.; a hiteles egyházi tanítóhivatali megnyilatkozások kánonjogi relevanciájához ld. pl. 1983. évi Codex Iuris Canonici 749–750., 752–754. kánon; *Az Egyházi Törvénykönyv. A Codex Iuris Canonici hivatalos latin szövege magyar fordítással és magyarázattal*. Szerkesztette, fordította és a magyarázatot írta: ERDŐ Péter, Budapest, Szent István Társulat, 2001., 4. kiad. 555–558.; *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium* 597–600. kánon; ERDŐ Péter: *Egyházjog*. Budapest, Szent István Társulat, 2005., 4. kiad. 397–399.; HÁMORI Antal: *Az egyház erkölcsi tanításának kánonjogi relevanciája az élet- és családvédelem területén. Iustum Aequum Salutare*, 2016/1. 251–262.]. Az MKPK 2003. évi bioetikai körleveléhez ld. pl. HÁMORI Antal: *A magzatkorú gyermek élethez való jogának egyházi jogi és világi jogi védelméről (A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia Az élet kultúrájáért című, a bioetika néhány kérdéséről szóló, 2003. évben meghozott körlevele kapcsán)*. In: *Biogenetika*

1. Bevezetés: probléma, cél, kérdés, módszer, hipotézis

Jelen tanulmány a Budapesti Gazdasági Egyetem Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Kar Fenntartható Vendéglátás Kiválósági Központjának a *Fenntarthatóság a vendéglátásban* című kutatása – ezen belül *A fenntartható vendéglátás-turizmus etikája és jogi szabályozása* című téma – keretében, a *fenntartható vendéglátás etikájáról* szóló részhez készült.

A kutatási tervben *tudományos problémaként*, amelynek megoldására a kutatási téma keretében vállalkoztam, a *kutatás céljaként* az alábbiakat fogalmaztam meg: a vendéglátás-turizmus területén is számos kihívással találkozunk, amelyekre tudományos igényességgel, etikai és jogi szempontból szintén reflektálni kell; ilyen különösen a *fogyatékkal élő és a családos emberek kiszolgáltatott, hátrányos helyzete* (pl. a munkavállalók és a vendégek körében), amely szükségessé teszi a fokozottabb oltalmukat, támogatásukat; a kutatás ennek megfelelően – a *fenntarthatóság* jegyében – az *esélyegyenlőség, a család és a munka összehangolása, a családbarát munkahely, az etikai és a jogi környezet megfeleltetése* témáit is körbe kívánja járni, hogy a *rászorulóknak mértékletes segítése, az ember, a család, a nagyobb közösségek és a környezet megfelelő védelme, az ez iránti szemlélet, gondolkodás- és cselekvésmód tovább erősödjön, fejlődjön.*²

A *kutatási kérdések* a következők: *Etikai és jogi szempontból mit értünk fenntartható vendéglátás-turizmus alatt? A fenntartható vendéglátás-turizmus etikájának mi a tartalma? A vendéglátás-turizmus területén (is) létező problémákra* (pl. esélyegyenlőtlenség, nem családbarát munkahely, tisztességtelen verseny, környezetszennyezés) – a *fenntarthatóságra*, annak pillérjeire, emberi, társadalmi, természeti és gazdasági erőforrásaira (a fenntartható fejlődés dimenzió-

---

és etika. Budapest, Vigilia, 2005. 87–107., *Távlatok*, 2004/4. 454–463., *Studia Wesprimiensia*, 2004/I–II. 267–277.

² Vö. pl. a Nemzeti Fenntartható Fejlődés Keretstratégiáról szóló 18/2013. (III. 28.) OGY határozat melléklete 6.2.1. I., IV. pont: „Vállalkozásaink aktívan hozzájárulhatnak a magyar népesség fenntarthatóságához azzal, ha társadalmi felelősségvállalásukban helyet kap a *családbarát munkahely* ethosza. Amellett, hogy ez az adott munkahelyet vonzóbbá teszi, *segíti a munka melletti gyermekvállalást* is, így erősítve a magyar humántőkét – ami egyben kedvez a jövő vállalkozásainak is.” „A vállalkozások társadalmi felelősségvállalása ki kell, hogy terjedjen a munkahelyi diszkrimináció minden formájának megszüntetésére és a *hátrányos helyzetű csoportok foglalkoztatásának* lehetővé tételére.”; uo. 6.4.1. I. pont: „[...] a vállalkozások társadalmi felelősségvállalásában (CSR) nagyobb hangsúlyt kell kapnia a munka és a család összeegyeztethetőségének, illetve a családi értékek támogatásának. Ehhez a kormányzat egyfelől a fenntarthatósági prioritások és minták meghatározásával, másfelől az ilyen jellegű vállalati programok támogatásával járulhat hozzá. [...]”; uo. 7.2. pont: „[...] A nemzeti emberi és társadalmi erőforrásai tekintetében a gazdasági szféra együttműködhet: - családbarát foglalkoztatási gyakorlat elterjesztésében annak érdekében, hogy a munkahelyi karrier, a vállalat számára értékes munkavégzés szempontjai ne tegyék lehetetlenné a munkavállalók gyermekvállalását; - a munkahelyi stresszt csökkentő munka- és szervezeti kultúra kialakításában, a bizalom infrastruktúrájának erősítésében; - az életen át tartó tanulás, a továbbképzések vállalati oldali támogatásában. [...]”.

ira) figyelemmel – *etikai és jogi szempontból milyen válaszok adhatók, adandók?* Különösen: *a fogyatékkal élő emberek és a családok fokozottabb oltalma, támogatása tekintetében, illetőleg egyéb (pl. versenytársi, környezetvédelmi) vonatkozásban a felelősségteljes vendéglátás miben nyilvánul meg; hogyan érhető el a rászorulóknak kívánatos segítségének, az ember, a család, a nagyobb közösségek (pl. a társadalom, a nemzet, az emberiség) és a környezet mértékletes védelmének növelése?*³

³ Vö. pl. a megváltozott munkaképességű dolgozók foglalkoztatásáról és szociális ellátásáról szóló, hatályon kívül helyezett 8/1983. (VI. 29.) EüM-PM együttes rendelet; a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról szóló 1998. évi XXVI. törvény; a családok támogatásáról szóló 1998. évi LXXXIV. törvény 3. § (4) bekezdés („súlyosan fogyatékos gyermeket”), 4. § *f*) pont *fa*) alpont („súlyosan fogyatékos személy”, „fogyatékosága”), 7. § (2) bekezdés („súlyosan fogyatékos személy”), (3) bekezdés *a*) pont („súlyosan értelmi fogyatékos, illetve siketvak gyermekre”), *c*) pont („fogyatékosága”), 8. § (1) bekezdés *a*) pont *ab*) alpont („fogyatékosági támogatásra”), (2) bekezdés („súlyos és halmozottan fogyatékos tanuló”), (3) bekezdés *f*) pont („fogyatékosági támogatásra”), 11. § (1) bekezdés *g*)-*h*) pont („súlyosan fogyatékos gyermek”), (3) bekezdés („súlyosan fogyatékos gyermekre”, „súlyos fogyatékoság”), 12. § (1) bekezdés *b*) pont („fogyatékosként”), (2) bekezdés *b*) pont („súlyos fogyatékoságára”), (3) bekezdés *b*) pont (fogyatékosági), 20. § (1) bekezdés *c*) pont („súlyosan fogyatékos gyermek”), 27. § (1) bekezdés *b*) pont és 45. § (2) bekezdés *h*) pont („súlyos fogyatékoságára”), 49/B. § (1), (3) bekezdés és 49/C. § (1) bekezdés („fogyatékosági ellátás”); a súlyos fogyatékoság minősítésének és felülvizsgálatának, valamint a fogyatékosági támogatás folyósításának szabályairól szóló 141/2000. (VIII. 9.) Korm. rendelet 1–2. § („fogyatékos”, „fogyatékoság”), 3/A–4. § („fogyatékosági”), 5. § (1)–(2) bekezdés („fogyatékoság”, „fogyatékos”), 6. § (1)–(2) bekezdés („fogyatékoság”), 8. § (1) bekezdés („fogyatékoság”), 9–9/A. § („fogyatékoság”), 9/B. § („fogyatékos”, „fogyatékoság”), 9/E–10. §, 11. § (1)–(2) bekezdés („fogyatékoság”), 12. § (1) bekezdés, 13. § (1), (3)–(5) bekezdés („fogyatékos”, „fogyatékoság”), 14. § (2) bekezdés, 15. §, 17. § (2) bekezdés, 18–19. §, 19/B. § (1) bekezdés, 20. § (2) bekezdés („fogyatékoság”), 1. számú melléklet („fogyatékos”, „fogyatékoság”), 2–3. számú melléklet („fogyatékoság”); a magasabb összegű családi pótlékra jogosító betegségekről és fogyatékoságokról szóló 5/2003. (II. 19.) ESzCsM rendelet 1. § (1)–(2) bekezdés („fogyatékoság”), 3. § (1) bekezdés *a*) pont („súlyos fogyatékosága”), (3) bekezdés („súlyos fogyatékoság”), 4/A. § („súlyosan fogyatékos személy”), 6. § („súlyosan fogyatékos állapot”), 1. melléklet („fogyatékoságok”, „fogyatékos”, „fogyatékosága”), 2. melléklet („fogyatékoság”), 3. melléklet („súlyosan fogyatékos gyermek”, „fogyatékoság”); az egyenlő bánásmód és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény 8. § *g*) pont („fogyatékosága”), 25. § (2) bekezdés („fogyatékoság”), 31. § (2) bekezdés („fogyatékkal élő személyek”), 33. § (4) bekezdés („fogyatékkal élő, illetve csökkent mozgásképességű személyek” – 2012. január 1-től hatályos); a Fogyatékosággal élő személyek jogairól szóló egyezmény és az ahhoz kapcsolódó Fakultatív Jegyzőkönyv kihirdetéséről szóló 2007. évi XCII. törvény /pl. „hangsúlyozva, annak fontosságát, hogy a fogyatékoságügy középpontba állítása a fenntartható fejlődés releváns stratégiáinak szerves részét képezi” – preambulumban *g*) pont; Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) XV. cikk (5) bekezdés („fogyatékkal élők”); a nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXCV. törvény 4. § 25. pont („fogyatékos”, „fogyatékoság”), 13/A. § (4) bekezdés („fogyatékos”), 13/B. § (1) bekezdés („fogyatékos”), 15. § (1)–(2), (3) bekezdés („fogyatékos”), 16. § (3) bekezdés („fogyatékos”), 47. § (7), (9) bekezdés („fogyatékos”), 96. § (7) bekezdés („fogyatékos”), 97. § (5) bekezdés („fogyatékosok”), (28) bekezdés („fogyatékos”); a nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény 11. § (1) bekezdés *c*) pont („fogyatékkal élő”), 35. § (2) bekezdés („fogyatékoságát”), 41. §

A kutatás módszere: a szaktudományok eredményeire is figyelemmel az etikai és a jogi környezet, források (pl. etikai kódexek, jogszabályok, határozatok), valamint szakirodalom etikai és jogtudományi vizsgálata, összehasonlítása, elemzése.⁴

‘Hipotézisem’: *meggyőződés*em, hogy az igaz, etikus – az önzetlen szereteten⁵ alapuló – vendéglátás tart fenn (és ezért azt szabad és kell fenntartani); a vendéglátás akkor és annyiban fenntartható – gazdaságilag is – (és tartható fenn

(1) bekezdés c) pont („fogyatékossgal élő”), 43. § (1) bekezdés („fogyatékossgának”), 47. § (4) bekezdés („fogyatékossgal élő”), 49. § (8) bekezdés („fogyatékossgal élő”, „fogyatékossgához”), 85/C. § ea) alpont („fogyatékossgal élő”), 108. § 6. pont („fogyatékossgal élő”, „fogyatékossg”, „fogyatékos”), 110. § (1) bekezdés 9. pont c) alpont („fogyatékossgal élő”), 11. pont („fogyatékossg”, „fogyatékossgal élő”), 15. pont f) alpont („fogyatékos”), 3. melléklet („fogyatékossgal élőket”); a családok védelméről szóló 2011. évi CCXI. törvény preambuluma („Gyermekek születése és a családok gyarapodása nélkül nincs fenntartható fejlődés és gazdasági növekedés.”); a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény 51. § (5) bekezdés („fogyatékossgal élő személy”), 118. § (2) bekezdés („fogyatékos gyermekként”, „gyermek fogyatékos”), 120. § b) pont („fogyatékossgai támogatásra”), 169. § (3) bekezdés („fogyatékossga”), 294. § (1) bekezdés c) pont („fogyatékos gyermek”); BORZA Beáta Zita: A részvétel fontossága, avagy miért jó, ha a fogyatékos ember is szavazhat? *Közjogi Szemle*, 2017/3. 40–49.; FIALA János: A fogyatékossgal élő személyek választójogának kérdései a Kiss Alajos kontra Magyarország döntés tükrében. *Fundamentum*, 2010/3. 109–117.; GYŰRŰ Laura: A fogyatékossg különböző jogi megközelítései Magyarországon. *Közjogi Szemle*, 2017/3. 49–56.; HALMOS Szilvia: Esélyteremtés vagy önkény? A fogyatékossg fogalma a magyar és a német jogban. *Fundamentum*, 2007/4. 95–102.; HÁMORI Antal: Vendéglátás és etika, a szeretet, a felebaráti szeretet, a vendégszeretet és a sarkalatos erények tükrében. *Deliberationes*, 2018/2. 94–103.; HÁMORI Antal: A még meg nem született emberi lény élete és a vele keletkezett fogyatékos gyermek emberi méltósága védelmének összefüggése – válasz az EBH 2015.P.11.-re. *Jogtudományi Közöny*, 2018/1. 46–52.; HÁMORI Antal: A még meg nem született emberi lény élete és a vele-keletkezett fogyatékos gyermek emberi méltósága védelmének összefüggése a mai magyar jogban. In: FRIVALDSZKY János – TUSSAY Ákos (szerk.): *A Természetjog Napja. Konferenciatanulmányok*. Budapest, Pázmány Press, 2017. 43–111.; HÁMORI Antal: A család(ok) védelme és támogatása a mai magyar jogban demográfiai helyzetképpel. In: LUKÁCSI Zoltán és MARTOS Levente Balázs (szerk.): *... Mert irgalma örökkévaló*, *Tanulmánykötet 2014–2016*. Győr, Győri Hittudományi Főiskola, 2016. 51–73.; HÁMORI Antal: A várandós munkavállalók és az igazmondás erénye, a hazugság tilalma. *Sapientiana* 2015/2. 67–81.; HADI Nikolett: *A fogyatékossgal élő személyek alapjogai. PhD-értekezés*. Kaposvár, PTE ÁJK, 2013. 182; HADI Nikolett: Az Alaptörvény fogyatékossgal élő személyeket érintő rendelkezéseinek értelmezése. *Jogtudományi Közöny*, 2012/5. 209–216.; MADAI Sándor: Az idősek és fogyatékkal élők fokozott büntetőjogi védelmének jogpolitikai háttéréről. *Jogtudományi Közöny*, 2019/1. 17–24.; MIKOLA Orsolya Irén: *A fogyatékossgal élő személyek jogvédelme a Fogyatékosjogi ENSZ-egyezményben, különös tekintettel a fogyatékossg és az ésszerű alkalmazkodás fogalmára, valamint az Amerikai Egyesült Államok, az Európai Tanács és az Európai Unió kapcsolódó esetjogára. PhD-értekezés*. Budapest, PPKE JÁK, 2017. 241.

⁴ Ld. pl. Magyar Kereskedelmi és Iparkamara Etikai Kódexe, Vendéglátó vállalkozók etikai kódexe; Magyar Szállodaszövetség Etikai Kódexe; Magyar Vendéglátók Ipartestületének Etikai Kódexe; Turizmus Globális Etikai Kódexe.

⁵ Ld. Mt 7,12; Lk 6,31–36; vö. Tób 4,15; részletesen ld. HÁMORI Antal: *A vendéglátás etikája*. Budapest, Bodnár, 2010. 36–37.

– jogi értelemben is), ha és amennyiben *igaz, etikus*. Ha a „vendéglátás”-on igazat, etikust értünk, akkor a „fenntartható” jelző felesleges; ebben az esetben a „vendéglátás” fogalmilag magában foglalja a *fenntarthatóságot*, mert *igaz, etikus*; az más – és súlyos, jelentős, választ igénylő – *kérdés*, hogy a bonyolult, eldurvult, önző világban azt (ezt a „vendéglátás”-t) *hogyan* lehet megvalósítani; továbbá az is alapvető, megválaszolendő *nagy kérdés*, hogy – a sokszínűségben – *mi az igaz, etikus*.

A *fenntartható vendéglátás etikája* megkívánja, hogy először e három szót – „fenntartható”, „vendéglátás” és „etika”, illetve „vendéglátásetika” – meghatározzuk.

A *fenntartható vendéglátás etikájának meghatározásával*, alapelveinek, normáinak bemutatásával és alkalmazásával, *kifejtésével* az erkölcsileg jó, emberhez méltó, békés, boldog, örök élethez szeretnénk hozzájárulni.⁶

2. A fenntarthatóság: Laudato si, Alaptörvény, Keretstratégia

A „fenntartható” a „fenntarthatóság”-ra utal, ami napjainkban *etikailag és jogilag is releváns* módon, hazai és nemzetközi viszonylatban is nagy érdeklődésre számot tartó, *igen aktuális és fontos, hatalmas, rendkívül szerteágazó, összetett multidiszciplináris* téma,⁷ amelyet az alábbiak is jól mutatnak.

⁶ A problémakör tárgyalásához ld. pl. HÁMORI Antal: *Etika. Erkölcsi alapfogalmak gazdaságetikai kitekintéssel*. Budapest, Budapesti Gazdasági Egyetem, 2016. 158; HÁMORI Antal: *Vendéglátás-etika. Agora*, 8 2012. 25–32.; HÁMORI Antal: *Útkeresések és növekedési lehetőségek a gazdaságban (etikai és jogi aspektusok)*. In: BESZTERI Béla – MAJOROS Pál (szerk.): *Változó világ: társadalmi és gazdasági útkeresés*, Veszprém, MTA VEAB, Budapesti Gazdasági Főiskola, Széchenyi István Egyetem, Pannon Egyetem, 2012. 287–292.; HÁMORI (2010) i. m. 86; HÁMORI Antal: *A gazdaság etikai aspektusa – „reformok útján”*. In: MAJOROS Pál (szerk.): *Reformok útján (Budapesti Gazdasági Főiskola Tudományos Évkönyv 2007)*. Budapest, Budapesti Gazdasági Főiskola, 2008. 428–433.

⁷ Ld. pl. a *Magyar Tudomány* 2018/3. számának tematikus összeállítását (A fenntarthatóság társadalomtudományi megközelítésben); *Ferenc pápa a vállalkozókhöz: A gazdaság szolgálja az embert! Magyar Kurír*, 2018. szeptember 2., <http://www.magyarKurir.hu/ferenc-papa/ferenc-papa-vallalkozokhoz-gazdasag-szolgalja-az-embert> („A Szentatya mindenki felelősségére és a fenntarthatóságra hívta fel a figyelmet beszédében. [...] induljunk el a megújulás, a fenntartható és átfogó fejlődés útján.”); *2nd Symposium on Global Sustainability*. Róma, 2018. október 2–3., <https://ppke.hu/aktualis/aktualitasok/2nd-symposium-on-global-sustainability>; *Szimpozium a globális fenntarthatóságról*. Róma, 2017. szeptember 19., <https://ppke.hu/aktualis/esemenyek/2017-09-19-szimpozium-a-globalis-fenntarthatosagrol>; FERENC pápa: *Laudato si’ kezdetű enciklika*. Róma, 2015. május 24. (*Ferenc pápa Laudato si’ kezdetű enciklikája közös otthonunk gondozásáról. Pápai Megnyilatkozások 51*. Budapest, Szent István Társulat, 2015., különösen 13., 27., 50., 90–91., 95., 159., 161–162., 167., 193–195., 203–206., 222–224. pont); GYÖRI Zsuzsanna (szerk.): *A Budapesti Gazdasági Egyetem tanulmányai az ERASMUS+ Program keretében megvalósított Green Mentor projekthez kapcsolódóan. Fenntarthatósági Füzetek 15*. Budapest, Innovációval a Fenntartható Fejlődésért Egyesület, 2018. 52; Budapesti Gazdasági Egyetem: *Fenntartható turizmus és a*

2.1. A *Laudato si'* kezdetű enciklika fenntarthatósága

Ferenc pápa a *Laudato si'* kezdetű enciklika 13., 27., 161. és 193. pontjában – egyebek mellett – a következőket írja: „Közös otthonunk megvédésének sürgető kihívása magában foglalja azt az igyekezetet is, hogy az egész emberi családot egyesítsük a fenntartható és átfogó fejlődés keresésében, mivel tudjuk, hogy a dolgokon lehet változtatni.” „Tudjuk jól, hogy nem lehet fenntartani a legfejlettebb országok és a leggazdagabb társadalmi rétegek mostani fogyasztási szintjét, ahol a fogyasztás és a pazarlás szokása példátlan méreteket öltött. Már túlléptük a bolygó kizsákmányolásának maximális határát anélkül, hogy megoldottuk volna a szegénység problémáját.” „A fogyasztás, a pazarlás és a környezetkárosítás üteme meghaladta a bolygó lehetőségeit; olyannyira, hogy a mostani életmód, mivel nem fenntartható, csak katasztrófákhoz vezethet, miként egyes térségekben már ténylegesen visszatérően ez történik.” „[...] tarthatatlan azok viselkedése, akik egyre többet fogyasztanak és pusztítanak, míg mások még emberi méltóságuknak megfelelően sem élhetnek.”

„[...] mit jelent a »Ne ölj!« parancsa, amikor »a világ népességének húsz százaléka oly mértékben fogyasztja az erőforrásokat, hogy elrabolják a szegény nemzetektől és a jövő nemzedékektől azt, amire szükségük van az életben maradáshoz.«”⁸ – teszi fel a 'kérdést' a pápa, aki a *Laudato si'* kezdetű enciklika 50. és 90–91. pontjában – kemény szavakkal – kifejti:

„Ahelyett, hogy megoldanák a szegények problémáit és egy más-fajta világban kezdenének gondolkodni, vannak, akik csak a születési arányszám csökkentését tudják javasolni. Az is előfordul, hogy nemzetközi nyomás nehezedik a fejlődő országokra, és az anyagi támogatást »reproduktív egészséggel« kapcsolatos szabályok meghozásához kötik. De »ha helyénvaló is az állítás, hogy a népesség és a rendelkezésre álló tartalékok egyenlőtlen elosztása akadályozza a

---

felelős érintettek bevonása. Konferencia a Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából. Budapest, 2018. november 7. (<https://www.uni-bge.hu> – egyéb fenntarthatósági tudományos konferenciákkal); BÁBOSIK Mária: A multilaterális fejlesztési bankok szerepe a fenntartható fejlődés finanszírozásában. In: FENYVESI Éva – VÁGÁNY Judit (szerk.): *Multidiszciplináris kihívások, sokszínű válaszok* 8. Budapest, Budapesti Gazdasági Egyetem Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Kar Közgazdasági Intézeti Tanszéki Osztály, 2017. 118–137.; KUSLITS Béla – KOCSIS Tamás: Visszatérés a piachoz: fenntartható élelmiszer-fogyasztás Budapesten. *Magyar Tudomány*, 2019/6. 884–893.; DUDÁS Katalin: Fenntarthatatlan növekedés, fenntarthatatlan fogyasztás. Fenntarthatatlan marketing? *Marketing & Menedzsment*, 2013/4. 24–35.; PAPP Andrea Ibolya – LUGASI Andrea: Fenntarthatóság a vendéglátásban. *Új Diéta*, 2018/2–3. 19–22.; TAHYNE KOVÁCS Ágnes: A genetikailag módosított szervezetekre vonatkozó jogi szabályozásról. Budapest, HVG-ORAC, 2016. 315; TANKA Endre: Mit tehet a hazai jog a fenntartható talaj- és földvédelem megalapozásáért? *Gazdaság és Jog*, 2018/1–2. 18–25.

⁸ *Laudato si'* kezdetű enciklika 95. pont.

környezettel való fenntartható bánásmódot, azt is el kell ismernünk, hogy a növekvő népesség teljes egészében összeegyeztethető az átfogó és szolidáris fejlődéssel.⁹ Ha valaki a népesség növekedését és nem bizonyos emberek szélsőséges és válogatós fogyasztását hibáztatja, az az egyik módja annak, hogy ne nézzen szembe a problémákkal. Így akarják legitimálni a jelenlegi elosztási modellt, amely szerint egy kisebbség úgy véli, joga van ahhoz, hogy olyan arányban fogyasszon, amelyet lehetetlen lenne általánossá tenni, mert a bolygó be sem tudná fogadni egy ilyen fogyasztás hulladékát. Azt is tudjuk, hogy az előállított élelmiszerek megközelítőleg egyharmadát eltékozoljuk, és »ételt kidobni olyan, mintha a szegények asztaláról lopnánk«.¹⁰ Akárhogy is, az biztos, hogy nemzeti és globális szinten egyaránt figyelmet kell fordítani a lakosság egyenlőtlen területi eloszlására, mert a növekvő fogyasztás bonyolult regionális helyzetekhez vezet a környezetszennyezéssel, szállítással, hulladékkezeléssel, erőforrásvesztéssel, életszínvonalal összefüggő problémák összekapcsolódása miatt.

[...] különösen is szóvá kellene tennünk azokat a hatalmas egyenlőtlenségeket, amelyek köztünk vannak, mert továbbra is el-tűrjük, hogy egyesek azt gondolják, nagyobb méltóságuk van, mint másoknak. Észre sem vesszük már, hogy vannak, akik megalázó nyomorban tengődnek, a felemelkedés bármily lehetősége nélkül, míg mások azt sem tudják, mihez kezdjenek azzal, amijük van; öntelten hivalkodnak feltételezett fölényükkel, és akkora mennyiségű hulladékot hagynak maguk után, hogy lehetetlen lenne általánossá tenni életformájukat a bolygó tönkretétele nélkül. [...] a környezeti aggódásnak egységben kell lennie az emberek iránti őszinte szeretettel és a társadalmi problémák megoldása melletti állandó elkötelezettséggel.¹¹

⁹ Igazságosság és Béke Pápai Tanácsa: *Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma*. Budapest, Szent István Társulat, 2007., 483. pont.

¹⁰ *Katekézis*. 2013. június 5. *Insegnamenti*, 1/1 2013. 280.

¹¹ Ld. még FERENC pápa: *Laudato si' kezdetű enciklika*. 203. pont: „Mivel a piac gyakran kényszeres fogyasztói mechanizmust indít be termékei eladására, az emberek végül elmerülnek a vásárlás és a felesleges kiadások örvényében. A rögeszmés fogyasztói magatartás a műszaki-gazdasági paradigma szubjektív tükörképe. [...]”. Vö. pl. a Nemzeti Fenntartható Fejlődés Keretstratégiájáról szóló 18/2013. (III. 28.) OGY határozat melléklete 2. pont: „[...] Mára világossá vált, hogy *sem a ma élő hétmilliárdnyi, sem a 2050 környékén várható kilencmilliárdnyi ember számára a jelenleg általánosan használt technológiákkal és jellemző fogyasztási szemlélettel képtelenség kielégíteni a jóléti igényeket* – ehhez a rendelkezésünkre álló Föld nem lenne elegendő. [...]”; és uo. 6.4.4. II. pont: „[...] a fenntarthatóság feltételét képezi a fogyasztás keretek közé szorítása, [...]”. Ferenc pápa a *Laudato si' kezdetű enciklika* 195. pontjában a profitmaximalizálásról ekként szól: „A haszonmaximalizálás elve, mely általában minden

2.2. Fenntarthatóság Magyarország Alaptörvényében

Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.), amelybe természetjog is íródott,¹² szintén expressis verbis szól a fenntarthatóságról, ezen belül az emberi-

egyéb szempont figyelembevételétől elkülönül, a gazdaság fogalmi eltorzítása: ha növekszik a termelés, kevéssé számít, hogy az a jövőbeli erőforrások vagy a környezet egészségének kárára történik; ha egy erdő kivágása növeli a termelést, senki sem veszi számításba azt a veszteséget, amelyet egy terület elsivatagosodása, a biodiverzitás károsítása vagy a szennyezés növelése jelent. Ez azt jelenti: a vállalatok úgy tesznek szert nyereségre, hogy a költségeknek csak töredékével számolnak, és csak töredékét fizetik ki. Etikus magatartásnak csak azt lehetne tartani, amelynél »az általános környezeti erőforrások felhasználásának gazdasági és társadalmi költségei nyíltan megismerhetők, és teljes egészében a haszonélvezők fedezik azokat, nem pedig más népek vagy a jövőendő nemzedékek«. /XVI. Benedek pápa, *Caritas in veritate* enciklika (2009. június 29.), 50: *Acta Apostolicae Sedis*, 101 (2009) 686. [Magyar kiadás: *Szeretet az igazságban*, Szent István Társulat, Budapest 2009, 70./ [...]]; az enciklika 205–206. pontjában a következőket olvashatjuk: „De nincs minden veszve, mert az emberek, akik képesek végtelenségig lealacsonyodni, képesek felemelkedni, újra a jót választani és megújulni is, minden rájuk erőltetett mentális és társadalmi korlátozás ellenére. Képesek ösztínt magukba nézni, rádöbenni megcsömörlöttségükre, és az igazi szabadság felé vezető, új utakra lépni. Nincsenek rendszerek, amelyek teljesen kiirtanák a jóra, az igazságra és a szépségre való nyitottságot, sem azt a válaszadó képességet, amelyet Isten folyamatosan bátorít az emberi szív legmélyén. Minden embertől kérem, aki e világon él, hogy ne felejtse el ezt a méltóságát, amely senkinek sincs joga elvenni tőle.” „Életstílusunk megváltoztatása egészséges nyomást gyakorolhatna azokra, akiknek kezében politikai, gazdasági és társadalmi hatalom van. Ez történik, amikor a fogyasztói mozgalmak elérik, hogy az emberek ne vásároljanak bizonyos termékeket, és ez hatékonyan bizonyul arra, hogy megváltoztassák a vállalatok magatartását, rákényszerítve őket, hogy vizsgálják felül a környezeti hatásokat és a termelési modelleket. Tény, hogy amikor a társadalmi szokások befolyásolják a vállalatok bevételét, azok rákényszerülnek, hogy más-képpen termeljenek. Ez felhívja a figyelmet a fogyasztók társadalmi felelősségére. »A vásárlás nem pusztán gazdasági tett, hanem mindig erkölcsi cselekvés is.« /XVI. Benedek pápa, *Caritas in veritate* enciklika (2009. június 29.), 66: *Acta Apostolicae Sedis*, 101 (2009) 699. [Magyar kiadás: *Szeretet az igazságban*, Szent István Társulat, Budapest, 2009, 90./ [...]].

¹² Vö. pl. HÁMORI Antal: Természetjog és (alkotmány)bíráskodás a még meg nem született emberi lény védelmében. In: FRIVALDSZKY János – TUSSAY Ákos (szerk.): *A Természetjog Napja. Konferenciatanulmányok*. Budapest, Pázmány Press, 2017. 11–42. Ld. pl. ERDŐ Péter: *Egyházjog*. Budapest, Szent István Társulat, 2005., 4. kiad. 48.: „Szólnunk kell olyan alanyi jogokról és kötelességekről is, amelyek megelőzik a tételes jogot, sőt nem vezethetők le az »intézményes jog« valóságából sem, hanem annak mintegy alapfeltételeit alkotják. Így maguk is valamiképpen a jog világához kapcsolódnak. Ezeknek a jogoknak és kötelezettségeknek az alapját az emberek közti igazságos rend olyan követelményei képezik, melyeket együttesen a katolikus egyházjogban *természetjognak* neveznek.”; ERDŐ Péter: *Az egyházjog teológiája intézménytörténeti megközelítésben*. Budapest, Szent István Társulat, é. n. 174.: „[...] az igazságos társadalmi együttélés emberi természetünkől fakadó követelményei – ha tetszik, a természetjog normái – az Egyházban is éppúgy köteleznek, mint minden más emberi közösségben.”; FRIVALDSZKY János: *Klasszikus természetjog és jogfilozófia*. Budapest, Szent István Társulat, 2007. 436., 438. Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) II. cikkének kritikájához ld. pl. HÁMORI Antal: A „magzat” életének védelme az új alkotmányban. *Vigilia*, 2013/1. 20–26.; HÁMORI Antal: A még meg nem született ember életének védelme Magyarország új alkotmányában. *Magyar Sion*, 2012/2. 163–173.; HÁMORI Antal: A születés előtti emberi élet alkotmányos védelme (alkotmányozás, alkotmánybíráskodás). *Magyar Jog*,

ség fenntartható fejlődéséről akkor, amikor a Q) cikk (1) bekezdésében kimondja: *Magyarország a béke és a biztonság megteremtése és megőrzése, valamint az emberiség fenntartható fejlődése érdekében együttműködésre törekszik a világ valamennyi népével és országával; az N) cikk (1) bekezdése szerint Magyarország a kiegyensúlyozott, átlátható és fenntartható költségvetési gazdálkodás elvét érvényesíti;*¹³ a XVII. cikk (1) bekezdése értelmében *a munkavállalók és a munkaadók – a munkahelyek biztosítására, a nemzetgazdaság fenntarthatóságára és más közösségi célokra is figyelemmel – együttműködnek egymással.*

Természetesen az Alaptörvény számos rendelkezése szolgálja a fenntarthatóságot;¹⁴ a Nemzeti hitvallás például rögzíti: *„Vállaljuk, hogy örökségünket, egyedülálló nyelvünket, a magyar kultúrát, a magyarországi nemzetiségek nyelvét és kultúráját, a Kárpát-medence természet adta és ember alkotta értékeit ápoljuk és megóvjuk. Felelősséget viselünk utódainkért, ezért anyagi, szellemi és természeti erőforrásaink gondos használatával védelmezzük az utánunk jövő nemzedékek életfeltételeit.”*¹⁵

Az Alaptörvény D) cikke szerint *Magyarország az egységes magyar nemzet összetartozását szem előtt tartva felelősséget visel a határain kívül élő magyarok sorsáért, elősegíti közösségeik fennmaradását és fejlődését, támogatja magyar-*

2012/1. 17–27.; HÁMORI Antal: Mikortól ember az ember a 21. századi Magyarország jövőképében – a jog tükrében? In: BESZTERI Béla – MAJOROS Pál (szerk.): *A huszonegyedik század kihívásai és Magyarország jövőképe*. Veszprém, MTA VEAB, Budapesti Gazdasági Főiskola, Komárom város, Széchenyi István Egyetem, Pannon Egyetem, 2011. 411–425.; HÁMORI Antal: A magzati élet védelme az új alkotmányban. *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója*, 2011/4. 136–163.; HÁMORI Antal: A magzati élet védelme Magyarország Alaptörvényében. *Magyar Bioetikai Szemle*, 2011/3–4. 130–150.

¹³ Ld. Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) N) cikk (2)–(3) bekezdés: „(2) Az (1) bekezdés szerinti elv érvényesítéséért elsődlegesen az Országgyűlés és a Kormány felelős. (3) Az Alkotmánybíróság, a bíróságok, a helyi önkormányzatok és más állami szervek feladatuk ellátása során az (1) bekezdés szerinti elvet kötelesek tiszteletben tartani.”; N) cikk indokolása: „[...] a fenntarthatóság [...] a jövőendő nemzedékek sorsáért való felelősségvállalást is szolgálja az elsődleges pénzügyi célok mellett.”

¹⁴ Ld. pl. Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) Nemzeti hitvallás, D) cikk, L) cikk (1)–(3) bekezdés, M) cikk (1)–(2) bekezdés, O) cikk, P) cikk (1)–(2) bekezdés, R) cikk (4) bekezdés, XII. cikk (1)–(2) bekezdés, XV. cikk (4)–(5) bekezdés, XVII. cikk (3) bekezdés, XVIII–XXI. cikk, XXX. cikk (1)–(2) bekezdés, 36. cikk (4)–(6) bekezdés, 37. cikk (2)–(6) bekezdés, 38. cikk (1) bekezdés.

¹⁵ Vö. pl. *Laudato si* kezdetű enciklika 159. pont: „A közjog fogalma magában foglalja a jövő nemzedékeit is. A nemzetközi gazdasági válságok élesen megmutatták, milyen káros hatásai vannak, ha nem ismerjük el közös rendeltetésünket, amelyből nem lehet kizárni azokat, akik utánunk jönnek. Már nem beszélhetünk fenntartható fejlődésről a nemzedékek közötti szolidaritás nélkül. Amikor arra a helyzetre gondolunk, ahogyan a bolygót hátrahagyjuk a jövő nemzedékek számára, egy másik logikába lépünk, az ingyenesség logikájába, az ajándékéba, amelyet kapunk és továbbadunk. Ha a föld adatott nekünk, akkor már nem gondolkodhatunk pusztán az egyéni hasznot szolgáló hatékonyság és termelékenység haszonelvű szempontjai szerint. Nem egy szabadon választható hozzáállásról beszélünk, hanem az igazságosság egyik alapkérdéséről, hiszen a föld, melyet kaptunk, azoké is, akik utánunk jönnek. [...]”

ságuk megőrzésére irányuló törekvéseiket, egyéni és közösségi jogaik érvényesítését, közösségi önkormányzataik létrehozását, a szülőföldön való boldogulásukat, valamint előmozdítja együttműködésüket egymással és Magyarországgal; az R) cikk (4) bekezdése értelmében Magyarország alkotmányos önazonosságának és keresztény kultúrájának védelme az állam minden szervének kötelessége.¹⁶

Az Alaptörvény L) cikk (1)–(3) bekezdése alapján Magyarország védi a házasság intézményét mint férfi és nő között, önkéntes elhatározás alapján létrejött életközösséget, valamint a családot mint a nemzet fennmaradásának alapját; a családi kapcsolat alapja a házasság, illetve a szülő-gyermek viszony; Magyarország támogatja a gyermekvállalást; a családok védelmét sarkalatos törvény szabályozza;¹⁷ a XV. cikk (2) és (4)–(5) bekezdése magában foglalja, hogy Magyarország az alapvető jogokat mindenkinek bármely megkülönböztetés, nevezetesen faj, szín, nem, fogyatékoság, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerinti különbségtétel nélkül biztosítja; Magyarország az esélyegyenlőség és a társadalmi felzárkózás megvalósulását külön intézkedésekkel segíti; Magyarország külön intézkedésekkel védi a családokat, a gyermekeket, a nőket, az időseket és a fogyatékkal élőket.¹⁸

A családok védelméről szóló 2011. évi CCXI. törvény preambuluma tartalmazza, hogy gyermekek születése és a családok gyarapodása nélkül nincs fenn tartható fejlődés és gazdasági növekedés.¹⁹

¹⁶ Vö. pl. *Laudato si* kezdetű enciklika 162. pont: „[...] A posztmodern világban élő embert az az állandó veszély fenyegeti, hogy teljesen individualistává válik, számos társadalmi probléma pedig azzal kapcsolatos, hogy sokakat ma csak önző, pillanatnyi érdekek vezérelnek, a családi és társadalmi kötelek válságba jutottak, a másik ember elismerése nehézségeket jelent. A szülőket gyakran igényeik azonnali kielégítését kereső, túlzott fogyasztás jellemzi, ami gyermekeikre is kihat, akiknek pedig egyre nagyobb nehézséget jelent lakást vásárolni és családot alapítani. Továbbá a képtelenségünk, hogy komolyan gondoljunk a jövő nemzedékekre, arra való képtelenségünkhöz kapcsolódik, hogy a mostaninál szélesebb körben érdekeljenek minket mások, és gondoljunk azokra, akik ki vannak rekesztve a fejlődésből. Ne csak a jövő szegényeit képzeljük magunk elé: elég, ha a mai szegényekre gondolunk, akik nem sok évet élhetnek itt e földön és nincs többé reményük. Ezért »a nemzedékek közötti őszinte szolidaritás mellett meg kell erősítenünk, hogy erkölcsileg sürgető szükség van a nemzedékeken belüli megújult szolidaritásra«. [XVI. BENEDEK pápa: Üzenet a béke világnapjára 2010-ben. *Acta Apostolicae Sedis*, 102 2010. 45., 8.]”

¹⁷ Ld. Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) L) cikk indokolása: „A nemzet fennmaradásának letéteményese a család, a társadalom legkisebb egysége. Ezt felismerve rögzíti a család védelmének és a gyermekvállalás támogatásának kötelezettségét.”

¹⁸ Ld. Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) XV. cikk indokolása: „A gyermekek mellett különleges gondoskodásra szoruló és külön védelmet igénylő csoportként emeli ki a nőket, az időseket és a fogyatékosággal élőket.”

¹⁹ Ld. a családok védelméről szóló 2011. évi CCXI. törvény általános indokolása: „Az elmúlt években több tucat családügyi tartalmú, párhuzamosan hatályban lévő, akár egymásnak ellentmondó törvény szabályozta és befolyásolta a családok mindennapi életét közvetlenül vagy érintőlegesen. Ez a helyzet sajnos hátrányosan befolyásolta a gyermekvállalási kedv alaku-

Az Alaptörvény XVIII. cikk (1)–(2) bekezdése alapján *gyermek foglalkoztatása – testi, szellemi és erkölcsi fejlődésüket nem veszélyeztető, törvényben meghatározott esetek kivételével – tilos; Magyarország külön intézkedésekkel biztosítja a fiatalok és a szülők munkahelyi védelmét*; a XIX. cikk (1)–(4) bekezdése rögzíti: „(1) Magyarország arra törekszik, hogy minden állampolgárának szociális biztonságot nyújtson. Anyaság, betegség, rokkantság, fogyatékosság, özvegyesség, árvaság és önhibáján kívül bekövetkezett munkanélküliség esetén minden magyar állampolgár törvényben meghatározott támogatásra jogosult. (2) Magyarország a szociális biztonságot az (1) bekezdés szerinti és más rászorulóknak esetében a szociális intézmények és intézkedések rendszerével valósítja meg. (3) Törvény a szociális intézkedések jellegét és mértékét a szociális intézkedést igénybe vevő személynek a közösség számára hasznos tevékenységéhez igazodóan is megállapíthatja. (4) Magyarország az időskori megélhetés biztosítását a társadalmi szolidaritáson alapuló egységes állami nyugdíjrendszer fenntartásával és önkéntesen létrehozott társadalmi intézmények működésének lehetővé tételével segíti elő. Törvény az állami nyugdíjra való jogosultság feltételeit a nők fokozott védelmének követelményére tekintettel is megállapíthatja.”²⁰

lását, hiszen a gyermekszülés hosszútávra szóló döntés, melynek meghozatalához stabil és kiszámítható viszonyokra van szükség. A gazdaság fejlődését és a nyugdíjrendszer fenntarthatóságát is veszélyezteti a drámai népességfogyás és a társadalom mind gyorsabb elöregedése. Mindez megköveteli a családtámogatási, gyermeknevelési, foglalkoztatási és jóléti intézkedések rögzítését. A törvény hangsúlyozza, hogy a nemzet fennmaradásának letéteményese a család, mint a társadalom azon legkisebb egysége, amelynek kiegyensúlyozott működése nélkül nincs harmonikus társadalom és gazdaság. Családban, házasságban több gyermek születik és azok a gyerekek, akik családban nőttek fel, jó eséllyel fognak családot alapítani és gyerekeket nevelni. Mindez a gazdaság számára a fenntarthatóságot, a nemzetnek a megmaradást biztosíthatja, azonban a családok gyermekvállalása nem eredményezheti egyben a családok szegénységbe süllyedését. [...] A törvény nem értékszemleges módon kívánja meghatározni a család intézményével kapcsolatos legfontosabb rendelkezéseket, hanem egyértelműen állást foglal a családról, a házasságról és a gyermekvállalásról, mint követendő és védendő társadalmi, nemzeti érték fontossága mellett. A gyermekek és a fiatalok számára a család a jövőt, az idők számára a biztonságot, a fogyatékossággal élők számára pedig azt az életközösséget jelenti, ahol a legnagyobb szeretetet és a számukra legmegfelelőbb gondoskodást kaphatják. [...] A törvény a foglalkoztatás terén is kiemelt védelmet biztosít a kiskorú gyermeket nevelő szülőnek, e körben külön is kiemelve a három vagy több gyermeket nevelő szülőt és azt, aki egyedül neveli gyermekét, továbbá aki a családban tartósan beteg vagy fogyatékkal élő gyermeket nevel. A törvény tartalmazza továbbá a fizetés nélküli szabadságot, a szülési szabadságot, a szülői pótszabadságot, a részmunkaidős foglalkoztatást, a felmondási védelem intézményét, továbbá az apát megillető munkaidő kedvezményt. Ezzel kívánja a jogalkotó erősíteni a munkajogi szabályokban már meglévő, a munka és a család közötti összhangot biztosító feltételeket.” Vö. HÁMORI Antal: A család(ok) és a magzati élet védelme a mai magyar jogban demográfiai helyzetképpel. *Iustum Aequum Salutare*, 2016/4. 91–151. [a továbbiakban: HÁMORI (2016a)]

²⁰ Ld. Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) XIX. cikk indokolása: „Rögzíti az állam azon szándékát, hogy minden magyar állampolgárnak megteremtse a szociális biztonságot. Ennek érdekében azon élethelyzetekben, amikor – gyermekének születése, egészségi állapotának időleges vagy végleges romlása, hozzátartozójának vagy munkalehetőségének elvesztése

Az Alaptörvény M) cikk (1)–(2) bekezdése szerint *Magyarország gazdasága az értéktérítő munkán és a vállalkozás szabadságán alapszik; Magyarország biztosítja a tisztességes gazdasági verseny feltételeit, fellép az erőfölénnyel való visszaéléssel szemben, és védi a fogyasztók jogait; a XII. cikk (1)–(2) bekezdése akként rendelkezik, hogy mindenkinek joga van a munka és a foglalkozás szabad megválasztásához, valamint a vállalkozáshoz; képességeinek és lehetőségeinek megfelelő munkavégzéssel mindenki köteles hozzájárulni a közösség gyarapodásához; Magyarország törekszik megteremteni annak feltételeit, hogy minden munkaképes ember, aki dolgozni akar, dolgozhasson; a XVII. cikk (3) bekezdése tartalmazza, hogy minden munkavállalónak joga van az egészségét, biztonságát és méltóságát tiszteletben tartó munkafeltételekhez.*

Az Alaptörvény O) cikke értelmében *mindenki felelős önmagáért, képességei és lehetőségei szerint köteles az állami és közösségi feladatok ellátásához hozzájárulni; a XXX. cikk (1)–(2) bekezdése alapján teherbíró képességének, illetve a gazdaságban való részvételének megfelelően mindenki hozzájárul a közös szükségletek fedezéséhez; a közös szükségletek fedezéséhez való hozzájárulás mértékét a gyermeket nevelők esetében a gyermeknevelés kiadásainak figyelembevételével kell megállapítani.*

Az Alaptörvény P) cikk (1)–(2) bekezdése kimondja: *„(1) A természeti erőforrások, különösen a termőföld, az erdők és a vízkészlet, a biológiai sokféleség, különösen a honos növény- és állatfajok, valamint a kulturális értékek a nemzet közös örökségét képezik, amelynek védelme, fenntartása és a jövő nemzedékek számára való megőrzése az állam és mindenki kötelessége. (2) A termőföld és az erdők tulajdonjogának megszerzése, valamint hasznosítása (1) bekezdés szerinti célok eléréséhez szükséges korlátait és feltételeit, valamint az integrált mezőgazdasági termelés szervezésre és a családi gazdaságokra, továbbá más mezőgazdasági üzemekre vonatkozó szabályokat sarkalatos törvény határozza meg.”²¹ a XX. cikk (1)–(2) bekezdése szerint *mindenkinek joga van a testi és lelki egészséghez; e jog érvényesülését Magyarország genetikailag módosított élőlényektől mentes mezőgazdasággal, az egészséges élelmiszerekhez és az ivóvízhez való hozzáférés biztosításával, a munkavédelem és az egészségügyi ellátás megszerzésével, a sportolás és a rendszeres testedzés támogatásával, valamint a kör-**

---

miatt – a megélhetéséhez szükséges javak előteremtésére nem képes, valamennyi állampolgár jogosult törvény szerinti állami segítséget igénybe venni. Az állami szociális intézmények és intézkedések igénybevételére nem csupán a nevesített élethelyzetekben levőket, hanem mindazokat feljogosítja, akiknek erre szükségük van. Mivel azonban a rászorultság megszüntetése általában csak az egyén és az állam közös erőfeszítésével lehetséges, lehetővé válik az olyan törvényi szabályozás, amely a szociális intézkedést igénybe vevő ezen törekvéséhez kapcsolja az intézkedés tartalmát vagy annak mértékét.”

²¹ Vö. a magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról szóló 2012. évi XXX. törvény, a mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról szóló 2013. évi CXXII. törvény, a mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról szóló 2013. évi CXXII. törvénnyel összefüggő egyes rendelkezésekről és átmeneti szabályokról szóló 2013. évi CCXII. törvény.

nyezet védelmének biztosításával segíti elő; a XXI. cikk (1)–(3) bekezdésében szerepel, hogy Magyarország elismeri és érvényesíti mindenki jogát az egészséges környezethez; aki a környezetben kárt okoz, köteles azt – törvényben meghatározottak szerint – helyreállítani vagy a helyreállítás költségét viselni; elhelyezés céljából tilos Magyarország területére szennyező hulladékot behozni.

Az Alaptörvény 38. cikk (1) bekezdése alapján az állam és a helyi önkormányzatok tulajdona nemzeti vagyon; a nemzeti vagyon kezelésének és védelmének célja a közérdek szolgálata, a közös szükségletek kielégítése és a természeti erőforrások megóvása, valamint a jövő nemzedékek szükségleteinek figyelembevétele; a nemzeti vagyon megőrzésének, védelmének és a nemzeti vagyonnal való felelős gazdálkodásnak a követelményeit sarkalatos törvény határozza meg.²²

A fentiekből is kitűnik, a „fenntarthatóság” gyakran a „fejlődés”-sel jelenik meg, és megkívánja, hogy meghatározzuk – a magunk részéről (a kitekintést sem nélkülözve) etikai és jogi szempontból – a fenntarthatóság és a fenntartható fejlődés fogalmát.

2.3. A Nemzeti Fenntartható Fejlődés Keretstratégia meghatározásai

A bőséges forrás- és szakirodalmi anyagból²³ – igen jelentős, értékes, informatív tartalmára tekintettel a *Nemzeti Fenntartható Fejlődés Keretstratégiáról* szóló 18/2013. (III. 28.) OGY határozatból – néhány definíciót említve:

„A nemzetközi politikában széleskörűen elfogadott, az ENSZ Környezet és Fejlődés Világbizottságában (»Brundtland-jelentés«, 1987) megadott meghatározás szerint »a fenntartható fejlődés olyan fejlődés, amely kielégíti a jelen generációk szükségleteit anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő generációk szükségleteinek kielégítését«. A Világ Tudományos Akadémiáinak Nyilatkozata (Tokió, 2000) szerint pedig »a fenntarthatóság az emberiség jelen szükségleteinek kielégítése, a környezet és természeti erőforrások jövő generációk számára történő megőrzésével egyidejűleg.«²⁴

²² Ld. Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) 38. cikk indokolása: „Az Alaptörvény a magyar állam és az önkormányzatok tulajdonát nemzeti vagyonként határozza meg, és ezzel összhangban állapítja meg az azzal való gazdálkodás célját. Ennek megfelelően a nemzeti vagyon kezelése nem szolgálhat magánérdekeket, hanem azt a közösség javára kell használni, kiemelt figyelmet fordítva a végességükre tekintettel védelemre szoruló természeti erőforrásokra, valamint arra, hogy a nemzeti vagyon a jövő generációk számára is szükségleteik kielégítéséhez szükséges mértékben rendelkezésre álljon.”

²³ Ld. pl. a Nemzeti Fenntartható Fejlődés Keretstratégiáról szóló 18/2013. (III. 28.) OGY határozat; BERÉNYI László – DEUTSCH Nikolett: Vélemények a fenntarthatóságról – a jövő vezetőitől. *Marketing & Menedzsment*, 2014/4. 62–74. irodalma.

²⁴ Ld. a Nemzeti Fenntartható Fejlődés Keretstratégiáról szóló 18/2013. (III. 28.) OGY határozat melléklete 3.1. pont (kiemelés tőlem: H. A.). Vö. *Laudato si* kezdetű enciklika 167. pont: „Érdemes kiemelni a Föld-csúcsot, amelyet 1992-ben Rio de Janeiróban tartottak. Ott kijelentették, hogy »a fenntartható fejlődés érdekeinek középpontjában az emberek állnak«. [Riói nyilatkozat a környezetről és a fejlődésről (1992. június 14.), 1. alapelv] [. . .]”.

„A fenntartható fejlődés fogalmát először a természeti környezet elemeinek emberi felhasználásával kapcsolatban értelmezték, ami szerint a jelen generációk szükségletei kielégítésének korlátot szab, hogy a természeti tőke a jövőben jelentkező igények felől nézve az idő folyamán ne csökkenjen. A *fenntarthatóság tehát az emberiség folytonos megújulását, a jövőért érzett felelősség cselekvésekben testet öltő tudatos érvényesítését, a változó környezethez való alkalmazkodását jelenti, a természeti erőforrások mennyiségi és minőségi megőrzése érdekében. A fejlődés pedig az ebben az alkalmazkodásban bekövetkező javulást jelenti.*”²⁵

„[A] Keretstratégia a *fenntartható fejlődés* fogalmát ennél *általánosabban* használja, anélkül azonban, hogy tagadná az ökológiai korlátok elsőrendű fontosságát.”²⁶ Ennek megfelelően a következőket is tartalmazza: „Az emberi társadalom *fejlődése* kapcsán fontos *alapelvnek* tartjuk, hogy a személyek – bizonyos általános társadalmi normák és nemzeti hagyományok szerinti keretek között – autonóm módon dönthetnek a jó élet számukra való jelentéséről, tartalmáról. Azt is valljuk, hogy az emberek különböző közösségeinek, továbbá a nemzet szintjén is létezik elképzelés a jó életről (*közjó*). *Fejlődésen tehát az egyének és a közösségek, a nemzet, továbbá az emberiség számára a jó élet feltételeinek, lehetőségeinek egymástól el nem választható, harmonikus bővülését értjük. Hangsúlyozzuk, hogy a jó életnek nemcsak anyagi dimenziója, hanem szellemi és lelki oldala is van.*”²⁷

²⁵ Ld. a Nemzeti Fenntartható Fejlődés Keretstratégiáról szóló 18/2013. (III. 28.) OGY határozat melléklete 3.1. pont (kiemelés tőlem: H. A.). Vö. *Laudato si* kezdetű enciklika 194. pont: „[...] újra kell definiálni a fejlődést. Azt a technológiai és gazdasági haladást, amely nem jobb világot és nem magasabb életminőséget hagy maga után, nem lehet fejlődésnek tekinteni. [...]”

²⁶ Ld. a Nemzeti Fenntartható Fejlődés Keretstratégiáról szóló 18/2013. (III. 28.) OGY határozat melléklete 3.1. pont (kiemelés tőlem: H. A.).

²⁷ Ld. uo. (kiemelés tőlem: H. A.). „Természetesnek tartjuk a nemzet tagjai közötti mérlegelő vitákat arról, hogy melyek a jó élet megélésének értékesebb módjai, melyek azok az értékek, amelyek alapján a társadalomban megfigyelhető változásokat elsősorban értékelni, minősíteni kell, s így a fejlődés iránya és mértéke megítélhető.” (uo.). Vö. *Laudato si* kezdetű enciklika 204. és 222. pont: „A világ jelenlegi helyzete »a bizonytalanság érzését kelti, és melegágya a kollektív önzésnek«. [II. JÁNOS PÁL pápa: Üzenet a béke világnapjára 1990-ben. *Acta Apostolicae Sedis*, 82 1990. 147., 1. /magyar kiadás: *Felelősségünk a teremtett világért. Egyházi dokumentumok az ökológiai válságról*. Budapest, Védegyelet, 2004. 31./] Amikor az emberek önmagukat teszik meg életük fő vonatkozási pontjává, és tudatukban elkülönülnek egymástól, megnő a mohóságuk. Minél üresebb valakinek a szíve, annál nagyobb szüksége van arra, hogy tárgyakat vásároljon, birtokoljon és fogyasszon. Ebben az összefüggésben nem tűnik lehetségesnek, hogy valaki elfogadja, ha a valóság határokat szab neki. Ilyen horizontban igazi közjó sem létezik. Ha ez az embertípus kerül túlsúlyba egy társadalomban, a szabályokat csak annyiban fogják tiszteletben tartani, amennyiben nem ellentétesek saját igényeikkel. Ezért ne csak rettenetes éghajlati jelenségek eshetőségére vagy nagy természeti katasztrófákra, hanem a társadalmi válságból fakadó katasztrófákra is gondoljunk, mert a fogyasztói életmódhoz való megszálott ragaszkodás – kivált, ha ezt az életmódot kevesen engedhetik meg maguknak – csak erőszakhoz és egymás elpusztításához vezethet.” „[...] A fogyasztás lehetőségeinek

„Az ökológia megfigyelései szerint az élő rendszerek változása csak addig lehet »fejlődés«, ameddig a rendszer teljesítményének növekedése úgy megy végbe, hogy a rendszer *megújulásához* szükséges erőforrások a növekedéssel legalább arányos mértékben állnak rendelkezésre. A gazdasági rendszerek törvényszerűségei pedig azt sugallják, hogy az igények sosem elégíthetők ki maradéktalanul, mert az emberi vágyak teljesíthetősége mindig az erőforrások korlátozottságába, szűkösségébe ütközik.”²⁸

„Fenntarthatóságon az előbbieik alapján azt értjük, hogy az egyéni jó élet és a közjó biztosításának feltételeit az adott időpillanatban saját jólétét megteremtő generáció nem éli fel, nem meríti ki erőforrásait, hanem megfelelő mennyiségben és minőségben a következő generációk számára is megőrzi, bővíti azokat. A még meg sem születettek, vagyis a szavazati joggal még nem rendelkezők érdekeit úgy lehet megvédeni, hogy a most élők értékrendi, alkotmányos vagy más intézményi korlátokat állítanak önnön mozgásszabadságuk elé. Tisztázzák azokat a határokat, amelyekén túl bizonyos lépéseket nem tesznek, nem tehetnek meg, és hogy a kísértésnek ellen tudjanak állni, előre akadályokat gördítenek maguk elé.”²⁹

„Bár a fenntartható fejlődéssel kapcsolatban leginkább az annak megvalósításához hozzájáruló technológiákat szokás kiemelni (megújuló energiaforrások, újrahasznosítás, stb.), a *fenntartható társadalom* kialakulása mégis ennél szélesebb körű, elsősorban kulturális probléma. Az *alapkérdés* az, miként képes az adott emberi közösség folytonosan és eredményesen alkalmazkodni az állandóan változó (gazdasági, társadalmi-humán, természeti, táji és épített) környezetéhez, illetve miként képes belátni önnön igényei korlátozásának szükségességét. A *fenntarthatóság* tehát új viszonyrendszer az emberek, a társadalmak és a természeti környezet között, ahol az *emberi cselekvéseket az értékkövetés határozza meg.*”³⁰

„Az emberiség válasza erre a kihívásra a *kulturális adaptáció*: az értékek, az intézmények, a társadalmi-gazdasági szerkezet, a tudományos-technológiai ismeretek szükséges mértékű – a hagyományokra szervesen építkező, az értékeket

---

állandó halmozása ugyanis szétszórtá teszi a szívet, és megakadályozza, hogy meg tudjunk becsülni minden dolgot és minden pillanatot. Ezzel szemben, ha derűsen jelen tudunk lenni minden valóság előtt, bármilyen kicsiny legyen is, ez a megértés és a személyes kibontakozás sokkal több lehetőségét nyitja meg számunkra. A keresztény lelkiség azt javasolja, hogy a józan növekedést válasszuk, és legyünk képesek örülni a kevésnek. Ez az egyszerűséghez való visszatérés, amely lehetővé teszi, hogy megálljunk és értékeljük a kicsinyt, hogy hálát adjunk az élet kínálta lehetőségekért anélkül, hogy ragaszkodnánk ahhoz, amink van, vagy szomorodnánk amiatt, amink nincs. Mindez megkívánja, hogy kerüljük az uralkodás és az élvezetek puszta halmozásának dinamikáját.”

²⁸ Ld. a Nemzeti Fenntartható Fejlődés Keretstratégiáról szóló 18/2013. (III. 28.) OGY határozat melléklete 3.1. pont (kiemelés tőlem: H. A.).

²⁹ Ld. uo. (kiemelés tőlem: H. A.).

³⁰ Ld. uo. (kiemelés tőlem: H. A.).

tisztelő, megőrző, a társadalom szövetét önkényesen fel nem szakító – megváltoztatása, fejlesztése, hozzáigazítása a környezeti kihívások szerinti megfelelő mértékben. Ezt jól segítheti elő, támaszthatja alá a társadalom tagjai hitrendszerének felerősítése, kibontakoztatása. A kulturális alkalmazkodás természetesen nem azt jelenti, hogy korlátozás nélküli tevékenységeink révén bekövetkező bármilyen környezeti változás megengedett, mert majd úgyis igazodunk hozzá. A kulturális adaptáció része, hogy bizonyos, a későbbi nemzedékek számára külső feltételként jelentkező kedvezőtlen állapot kialakulását megelőzzük. *Egy nemzet fenntartható fejlődési stratégiája ennek a kulturális alkalmazkodásnak a terve, zsinórmértéke.*³¹

A Keretstratégia négy alapvető erőforrást határoz meg, amelyet az OGY határozat szerint fenn kell tartani: „A 2005-ös ENSZ Közgyűlésén elfogadott, a 2000. évi Millenniumi Nyilatkozatot megerősítő határozat a *fenntartható fejlődés három*, egymással szoros kölcsönhatásban és függőségben levő *dimenzióját, a gazdaságit, a társadalmi és a környezetit* azonosította. E Keretstratégiában egy olyan *fenntarthatóság meghatározást* alkalmaztunk, amely a fogalom eredeti meghatározásához visszanyúlva annak mindhárom pillérét fontosnak tartja, és egyenlő mértékben és részletesen tárgyalja a fenti dimenziókat, *kiegészítve* a társadalmi dimenziót – a Magyarország esetében kiemelt fontosságú – *emberi (humán) dimenzióval.*³² „A magyar nemzet közelmúltjából és jelenéből adódó fontos tapasztalat, hogy a jövő generációk szükségleteinek kielégítését nemcsak a természeti erőforrások mennyiségi és minőségi hanyatlása nehezítheti meg, hanem más erőforrások (népesség, gazdasági tőke) szűkössége, felélése is. E megfontolások alapján, s egyben merítve a fenntarthatóságról folyó nemzetközi szintű közös gondolkodás elmúlt 25 évének tapasztalataiból, a Keretstratégia kidolgozásakor abból indultunk ki, hogy *minden nemzedék anyagi, szellemi és lelki jólétének elősegítéséhez szükséges javak* – legyenek azok a piaci koordináció révén előálló termékek és szolgáltatások, illetve az állam vagy más intézmények által biztosított közjavak – *létrehozása nem lehetséges négy alapvető erőforrás: az emberi (humán), a társadalmi, a természeti és a gazdasági erőforrások hiányában.*³³

³¹ Ld. uo.

³² Ld. uo. 3.2. pont (kiemelés tőlem: H. A.).

³³ Ld. uo. Részletesen ld. uo.; pl.: „Az erkölcsi normák és értékek, az egyének közötti kapcsolatok és a bizalom, valamint az egyének alkotta szerveződések, intézmények, továbbá a kulturális tevékenységek és a kulturális örökség alkotják a nemzet *társadalmi erőforrásait.*” „Az erőforrások fenntartásának követelménye és lehetőségei különböznek a szerint, hogy az emberi társadalom szempontjából külsők (azaz kezdeti készletük az emberi cselekvésektől függetlenül meghatározottak) vagy belsők (azaz az emberiség képes azokat gyarapítani). Külsők a természeti erőforrások: a társadalom és a gazdaság a Föld geokémiai és ökológiai rendszerén belül működik, fizikailag annak részrendszere. *A természeti erőforrások kapcsán ezért az eleve adott korlátok tiszteletben tartása az elsődleges feladat. Ezzel szemben az emberi, a társadalmi és gazdasági erőforrásaink gyarapíthatóak, bizonyos korlátok között az elvesztett, felélt tőke*

A Keretstratégia azt is tartalmazza, hogy: „A fenntartható fejlődés az ember boldog és értelmes életvitelének előmozdítását és a közjó kiteljesítését célozza úgy, hogy az emberi tevékenységek a Föld környezeti eltartó-képessége szabta határokon belül maradnak, és a gyarapítható, fejleszthető emberi, társadalmi és gazdasági erőforrások terén gondoskodunk ezek megfelelő mennyiségi és minőségi állapotának fenntartásáról, bővítéséről, illetve javításáról. A jövő nemzedékekért viselt felelősségünk értelmében a fenti négy nemzeti erőforrás megfelelő szintű fenntartását, megőrzését és gyarapítását folyamatosan biztosítanunk kell. Eszerint a fenntarthatósági politika az utódaink erőforrásait bővítő, az ilyen beruházásokat ösztönző, valamint az erőforrásokat felélő döntéseket visszaszorító politikai cselekvések együttese.”³⁴ „Csak az egyéni, családi, vállalkozói, civil és kormányzati felelősség megfelelő egyensúlya biztosíthatja az erőforrások fenntartását, bővülését.”³⁵

A Keretstratégia kritikájaként fogalmazható meg, hogy – szemben például az Alaptörvénnyel és a családok védelméről szóló törvénnyel – meglehetősen mellőzi a „házasság”-ot, „párkapcsolat”-ról, „párkapcsolatok”-ról szól, mindössze egyszer szerepel benne a „házasság”: „A társadalom intézményei támogatják az erős és tartós párkapcsolatokat, védik a családot, a gyermekeket boldog párkapcsolatban élő szülők nevelik fel.” „Támogatandó a párkapcsolatokhoz, házassághoz kapcsolódó értékek (a nevelésben, továbbá a civil szervezetek és egyházak segítségével) [C1.1 és C2.3].” „A párkapcsolatokhoz, illetve a családhoz kapcsolódó értékeket közvetítő szervezetek támogatása két módon járul hozzá

---

helyreállítható. Az erőforrások fenntartása kapcsán ebből a rendszerszintű összefüggésből kell kiindulni. Mindez nem jelenti ugyanakkor, hogy a természeti erőforrások – emberi szempontból vett – értékének növelésére nem kell törekedni, például a védett fajok élőhelyeinek javítása, a természet pihenési, feltöltődési célú hasznosítása vagy korábban elérhetetlen ásványkincsek kitermelését lehetővé tevő technológiai fejlesztések révén.”; és uo. 5–6. pont (Nemzeti erőforrásaink helyzete, A fenntarthatóság felé való átmenet céljai és intézkedései). Az „emberi erőforrás” témájához ld. pl. HÁMORI (2016a) 91–151.

³⁴ Ld. a Nemzeti Fenntartható Fejlődés Keretstratégiáról szóló 18/2013. (III. 28.) OGY határozat melléklete 3.2. pont.

³⁵ Ld. uo. 3.3. pont (részletesen ld. uo.; pl.: szubszidiaritás elve); vö. uo. 3.4. pont: „[...] A fenntartható társadalom tagjai számára fontosak a *mértékletesség* és a *takarékosság* értékei. A nemzet tagjai között *kölcsönös és erős bizalom* áll fenn. A fenntartható társadalom értékalapú gondolkodása és cselekvése a megértés, az együttérzés, a szeretet, kölcsönös nagylelkűség erkölcsére épít. [...] A fenntartható fejlődés a természeti erőforrásokkal való olyan tartós, értékvédő gazdálkodást jelent, amely lehetővé teszi az emberek boldogulását anélkül, hogy a gazdasági fejlődés lerombolná a sokféleséget, a komplexitást és az ökoszisztéma-szolgáltatásokat. [...]”; uo. 3.5. pont: „[...] A *fenntarthatósági politika középpontjába* pedig – az eddigi ágazati megközelítés helyett – *az embert és a közösségeket kell helyezni.*” [vö. a Nemzeti Fenntartható Fejlődési Stratégia elfogadásáról szóló 1054/2007. (VII. 9.) Korm. határozat]; a fenntartható fejlődéssel kapcsolatos európai uniós követelményekhez ld. pl. a Nemzeti Fenntartható Fejlődés Keretstratégiáról szóló 18/2013. (III. 28.) OGY határozat melléklete 4.2. pont. A téma hatalmas, terjedelmes súlyát jelzi, hogy a Jogtár@-ban a 2018. október 11-i állapot szerint a fenntartható fejlődés* címben 143, teljes szövegben 5014 találattal szerepel.

a társadalmi fenntarthatósághoz: a szemléletformálással és a civil kezdeményezések, a társadalmi összefogások megerősítésével.” (melléklet 3.4., 6. és 6.4.2. pont); miként említettem, az Alaptörvény L) cikk (1) bekezdése kimondja, hogy: „Magyarország védi a házasság intézményét mint férfi és nő között, önkéntes elhatározás alapján létrejött életközösséget, valamint a családot mint a nemzet fennmaradásának alapját. A családi kapcsolat alapja a házasság, illetve a szülő-gyermek viszony.”; a családok védelméről szóló 2011. évi CCXI. törvény szerint: „A család létrejöttének biztos alapja a házasság, amely az egymás szeretetén és tiszteletén alapuló életközösség, ezért az mindenkor megkülönböztetett megbecsülést érdemel.” (preambulum) „Az állam – önmagukban vett méltóságuk és értékük miatt is – védi a család és a házasság intézményét.” [1. § (1) bekezdés] „Az emberi élet értékéről, az egészséges életmódról, a házasságra való felkészítésre szolgáló, felelősségteljes párkapcsolatról és a családi életéről szóló ismeretanyag az alap- és középfokú oktatási intézményekben folytatott oktatás tárgya.” [3. § (2) bekezdés] „E törvényben foglalt célok és a gyermekek védelme érdekében a médiaszolgáltatók kötelesek szolgáltatásaikat a házasság intézményének, valamint a család és a gyermeknevelés értékének tiszteletben tartásával nyújtani.” (5. § első mondat)

Papp Andrea Ibolya és Lugasi Andrea Fenntarthatóság a vendéglátásban című, 2018-ban megjelent írásában³⁶ a „vendéglátó egységek” felelősségére hívja fel a figyelmet (ld. pl. energiafelhasználás, vízfogyasztás, hulladéktermelés, élelmiszerpazarlás), *multidiszciplináris szemlélet szükségességének* említésével lehetséges megoldásokra is kitérve, úgy, mint például „helyi alapanyagok vásárlása”, „szezonális hangsúlyozása” (vö. „élelmiszer-kilométer”), „fair trade minősítés”, egészséges táplálkozás, „energiatakarékos és kevés hulladékot termelő működés kialakítása”, „környezetbarát megoldások”.

Hangsúlyozandónak tartom, hogy a *multidiszciplináris szemléletben* – a „fenntarthatóság” vonatkozásában is – alapvető jelentőséggel és szereppel jelenik meg az *etika*, a *jogtudomány* és a *teológia* a maga eszközeivel és módszereivel, a *természettudományok* és a *közgazdaságtan* eredményeire is kellő figyelemmel.

3. Vendéglátás és etika

3.1. Az etika és a vendéglátásetika

Az *etika* alatt olyan *filozófiai tudományt* értünk, ami az emberi magatartások helyes rendjét a *végső, természetes* alapelvekből fejt ki; rendszert alkotó ismereteit *metafizikai* alapelvekre vezeti vissza, szemben a szaktudományokkal, amelyek közvetlen okokkal és elvekkkel is megelégszenek a jelenségek magyarázatánál.

³⁶ Ld. PAPP – LUGASI i. m. 19–22.

Az etika *érték-tudomány*, a metafizika alkalmazott, normatív, gyakorlati tudománya; nem elégszik meg az értelmi vizsgálódás során a szaktudományok felismeréseivel és leírásaival, hanem a metafizikai mélységekbe hatol, ezzel biztosítva értékítéleteinek maradandó érvényét. Ebből következik, hogy az etika egyszerre analitikus és szintetikus tudomány, a rész és az egész folytonos kölcsönhatásának erőterében végzi feladatát.

Az etika a *helyes tettek* tudománya. A filozófia nem az igazság szemlélete csupán, hanem az erkölcsileg jó életre való törekvés életmódja, amihez a *hit* hathatós segítséget nyújthat.³⁷ Arisztotelészt idézve: „[...] *nem azért foglalkozunk e kérdéssel, hogy megtudjuk, mi az erény, hanem hogy jókká legyünk, mert*

³⁷ Ld. pl. BOLBERITZ Pál: A teológiai erények filozófiai alapjai. In: KUMINETZ Géza (szerk.): *A klerikusi életszentség bölcselői, teológiai alapjai és kánonjogi garanciái. Teológiai tanulmányok*. Budapest, Szent István Társulat, 2010. 39. [„Már az ókori görög bölcselet is abban fogalmazta meg a filozófia lényegét, hogy az nem csupán az igazság kutatása és keresése, s nem pusztán az igazság szemlélete, hanem az erkölcsi értelemben vett jó életre, vagyis az erényes életre való törekvés. (Philosophia est contemplatio veritatis et studium bonae vitae.)”]; BOLBERITZ Pál: *Az etika alapelvei*. Budapest, Hamvas Béla Kulturakutató Intézet, 2003. 13–15., 23.; BOLBERITZ Pál: *A keresztény bölcselet alapjai*. Budapest, JEL, 2002. 400–401., 405.; TURAY Alfréd – NYÍRI Tamás – BOLBERITZ Pál: *A filozófia lényege, alapproblémái és ágai*. Budapest, Szent István Társulat, 1999. 5. kiad. 235., 237.; KECSKÉS Pál: *Az erkölcsi élet alapjai*. Budapest, JEL, 2003. 2. kiad. 17–18., 22.; TURAY Alfréd: *Az ember és az erkölcs. Alapvető etika Aquinói Tamás nyomán*. Szeged, Agapé, 2000. 5–6.; vö. Walter BRUGGER: *Filozófiai lexikon*. Budapest, Szent István Társulat, 2005. 142–143.; HÁRSFAI Katalin: *Etika*. Budapest, Szent István Társulat, 2006. 11., 13–14., 16., 18–19., 31.; HÁRSING László: *Bevezetés az etikába*. Miskolc, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1993. 7–9.; TURGONYI Zoltán: *A filozófia alapjai és történetének vázlatja*. Budapest, Egyházfórum Alapítvány, 2001. 38–41., 57–60., 64–65. Az „etika” szó jelentéséhez, eredetéhez ld. pl. BERAN Ferenc: *Etika. Az értékek tisztelete*. Budapest, Gondolat, 2007. 3–14.; NYÍRI Tamás: *Alapvető etika*. Budapest, Szent István Társulat, 1994. 12–13.; ROKAY Zoltán: *Etika. Tudományelmélet*. Budapest, JEL, 2009. 22. Az etika történetéhez, irányzataihoz, elméleteihez ld. pl. HÁRSING László: *Az európai etikai gondolkodás*. Miskolc, Bíbor, 2001. 269; ROKAY i. m. 24–98. (az etikai érvelés módjaihoz ld. uo. 99–133.); TURGONYI i. m. 96–106. (kk.); továbbá BERAN i. m. 15–20.; HÁRSFAI Katalin: *A keresztény etika gyökerei Szent Ágostonnál*. Budapest, Szent István Társulat, 2010. 166; HÁRSING László: *Irányzatok az etika történetében. Szemelvénygyűjtemény*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2001. 199; NYÍRI i. m. 133–146. (ad érvelésmódok: uo. 117–132.); illetőleg BOLBERITZ Pál – HOSSZÚ Lajos: *Bölcsellettörténet*. Budapest, Szent István Társulat, 2004. 20., 24–25., 27–54., 63., 81., 95–100., 104–105., 109., 120–170., 186–194., 200., 210–213.; vö. ROKAY Zoltán: *Filozófiatörténet II. Újkor (1400–1900)*. Budapest, Szent István Társulat, 2010. 45., 73., 76–81., 84–91., 93–94., 96–97., 99., 102., 105., 107–114., 122–126., 128–131., 133–135., 141–144., 146., 150., 155., 157–161., 163., 166–175., 178., 181–182., 202., 207., 220–225.; ROKAY Zoltán: *Filozófiatörténet I. Ókor, középkor*. Budapest, Szent István Társulat, 2002. pl. 46–55., 60., 74–75., 114–115., 120–128., 135–150., 212., 227–244.; VANYÓ László: *Theologia graeca. A görög filozófia adaléka a keresztény teológiához*. Budapest, PPRKHA, 1992. (106). Ad metafizika: pl. BOLBERITZ Pál: *A metafizika alapjai*. Budapest, JEL, 2007. 2. kiad. 217; BOLBERITZ (2002) i. m. 23–81. Ajánlott irodalom: ARISZTOTELÉSZ: *Eudemoszi etika. Nagy etika*. Budapest, Gondolat, 1975. 360; ARISZTOTELÉSZ: *Nikomakhoszi Ethika*. Budapest, Magyar Helikon, 1971. 350, vö. pl. 34., 288.

különben semmi hasznunk sem volna belőle [...]”³⁸ „[...] az erény kérdésében sem elég, hogy az erényt megismerjük, hanem arra kell törekednünk, hogy a magunkévá is tegyük és alkalmazzuk [...]”³⁹

A vendéglátásetika, a vendéglátás etikája az etika azon területe, amelyen a vizsgálandó emberi magatartások a vendéglátás körében jelennek meg; szűk értelemben, az intézményesült vendéglátás szempontjából, mint szakmai etika (gazdaságetikai, üzleti etikai ág): az ellenszolgáltatás fejében történő, hivatás-szerű vendéglátás etikája, a vendég-vendéglátó, a vendéglátó-munkatársi, üzleti partneri, versenytársi és a vendéglátó-állami, önkormányzati – a vendéglátás alanyai közötti – viszonyok etikai alapjait (pl. fogalom, tárgy, forrás, feladat, módszer, felosztás), elveit, normáit és ezek alkalmazását magában foglaló *filozófiai* tudomány.⁴⁰

3.2. A vendéglátás – a felebaráti szeretet fényében

A vendéglátáshoz is, etikailag és jogilag is, az emberből, az ember természetéből, *transzcendens méltóságából, boldogságából* indulunk ki; ismernünk kell őt (sajátosságait – ld. pl. értelem és szabad akarat, jóra való törekvés képessége, rosszra hajlás, kísértésnek, tévedésnek kitettsége), az ő méltóságát, boldogságát, amennyire csak lehet, különben az emberi magatartások erkölcsi és jogi értékelése könnyen téves eredményre vezet.⁴¹

³⁸ Ld. ARISZTOTELÉSZ (1971) i. m. 34.

³⁹ Ld. uo. 288.

⁴⁰ Vö. HÁMORI (2016) i. m. 16–19.; és 37. lj.

⁴¹ Ld. pl. HÁMORI (2016) i. m. 9., 11–12., 27–28., 60–68.; HÁMORI (2012) i. m. 25–32.; TARIÁNYI Zoltán: A vendégbarátság a zsidó és a keresztény tradícióban. In: Tarjányi Zoltán (szerk.): *Erkölcsteológiai Tanulmányok IV.* Budapest, JEL, 2005. 109–123. Keszei Barbara egy 2017. évi – Vendéglátás-etika az elméletben és a gyakorlatban (Az Accor Hotels budapesti szállodáinak F&B részlegein) című TDK-dolgozat – bírálatában írja: „Kérdéses számomra az a következtetés melyet a szerző a vendéglátó etikai kódex alapján von le, miszerint a bölcsesség etikai elvárás lehet a munkáltató részéről a dolgozóval szemben (15. oldal). A bölcsesség véleményem szerint nehezen megkövetelhető, mint ahogy az is, hogy tudjon kézen járni az ember.”; amellyel kapcsolatban Berényi László és Deutsch Nikolett Vélemények a fenntarthatóságról – a jövő vezetőitől című tanulmányából is idézhetünk néhány, a profitmaximalizálással szemben, a szervezetek vonatkozásában megfogalmazott, az emberek tekintetében, így a foglalkoztatottakra nézve értelemszerűen ugyancsak irányadó gondolatot: „A kutatók szinte mindig visszatérnek Friedman (1970) gondolatához, azaz, hogy a vállalatok feladata a tulajdonosok jövedelmének maximalizálása, a fenntarthatósági intézkedések pedig ezt csökkentik (kivéve, ha az ilyen intézkedés a jövőbeli magasabb jövedelem megszerzése érdekében történik), illetve, hogy a vállalatok lehetnek-e morális ágensek, mert a moralitás a (magán) személyeknél értelmezhető fogalom. A szervezeteket azonban emberek alkotják, tulajdonosként, vezetőként, alkalmazottként, sőt a vevők is emberek, vagy csoportjaikat emberek alkotják. A döntéseket és szabályokat nem a vállalat, hanem emberek hozzák, azaz a vállalat teljesítménye mögött valamilyen módon megjelennek az emberek érdekei és értékei. Ez a gondolatmenet egyaránt

„[...] A boldogság megkívánja, hogy korlátozni tudjuk bizonyos igényeinket, melyek elkábitanak minket, és így készek legyünk az élet kínálta sokféle lehetőség megragadására.”⁴²

„A mértéktartást és az alázatot a múlt században nem értékelték kedvezően az emberek. De amikor széles körben leenygült valamely erény gyakorlása az egyéni és a társadalmi életben, az végül többféle, például környezeti egyensúlyvesztéshez is vezet. Ezért már nem elég az, hogy csak az ökoszisztémák épségéről beszéljünk. Mernünk kell beszélni az emberi élet épségéről, valamint az összes nagy érték ösztönzésének és összekapcsolásának szükségességéről is. Az alázat eltűnése a minden korlátozás nélküli uralkodás lehetőségétől mértéktelenül fellelkesedett emberi lényből csak a társadalom és a környezet károsítását eredményezheti. Nem könnyű elérni ezt az egészséges alázatot és a boldog mértéktartást, ha öntörvényűvé válunk, ha kizárjuk Istent életünkől és saját énünk veszi át az ő helyét, ha úgy véljük, hogy szubjektívitasunk határozza meg, mi a helyes és mi a rossz.”⁴³

A vendéglátásról beszélünk *tágabb* és *szűkebb* értelemben, amennyiben megkülönböztetünk úgynevezett *intézményszerű* (pl. kereskedelmi) vendéglátást. Eme utóbbin belül is tovább differenciálhatunk, miként tapasztaljuk a *vendég* látását, a vendégül látást különböző területeken, ahol a jogosultat vendégnek nevezik. Véleményem szerint a *szálláshely-szolgáltatás*, *vendéglátás* jogilag is szabályozott, ellenszolgáltatás fejében történő (szakmai) körére fókuszálva⁴⁴ sem nélkü-

---

alkalmazható a valóban felelősen gondolkodó vállalatokra és azokra, akik csak üzleti lehetőséget látnak a zöldülésben.” – BERÉNYI – DEUTSCH i. m. 66.

⁴² *Laudato si* kezdetű enciklika 223. pont.

⁴³ Uo. 224. pont. Vö. GS 36. pont; VS 39. pont; MKPK 2003. évi, *Az élet kultúrájáért* című, bioetikai körlevele 8. pont.

⁴⁴ Ld. pl. a kereskedelemről szóló 2005. évi CLXIV. törvény 2. § 22. pont („szálláshely: szálláshely-szolgáltatás folytatása céljából létesített vagy használt épület, önálló rendeltetési egységet képező épületrész vagy terület”), 23. pont („szálláshely-szolgáltatás: üzletszerű gazdasági tevékenység keretében rendszerint nem huzamos jellegű, éjszakai ott-tartózkodást, pihenést is magában foglaló tartózkodás céljára szálláshely nyújtása és az ezzel közvetlenül összefüggő szolgáltatások nyújtása”), 30. pont („vendéglátás: kész- vagy helyben készített ételek, italok jellemzően helyben fogyasztás céljából történő forgalmazása, ideértve az azzal összefüggő szórakoztató és egyéb szolgáltató tevékenységet is”); a szálláshely-szolgáltatási tevékenység folytatásának részletes feltételeiről és a szálláshely-üzemeltetési engedély kiadásának rendjéről szóló 239/2009. (X. 20.) Korm. rendelet; a kereskedelmi tevékenységek végzésének feltételeiről szóló 210/2009. (IX. 29.) Korm. rendelet 28. § d) pont; TEÁOR 2008. I. 55–56.; ad korábbi szabályozás: a belkereskedelemtől szóló 1978. évi I. törvény 8. § („A vendéglátás ételek, italok készítése és eladása fogyasztóknak, felhasználóknak, viszonteladókknak, továbbá a vendéglátással összefüggő szórakoztató és egyéb szolgáltató tevékenység; a munkahelyen a dolgozók, valamint az oktatási és nevelési intézményekben a tanulók és a gyermekek étkez-

lözhető a szélesebb, etikai, természetjogi látásmód.⁴⁵ Tágabb megközelítésben az *ingyenes* (pl. *felebaráti*) szállásadás, étellel-itallal ellátás, s az ezzel összefüggő szolgáltatások (pl. játék, sport, tánc, zene) is a vendéglátás fogalmába tartoznak (vö. pl. Lev 19,33–34; Sir 29,21–28; 31,12–32; 34,9–17).

A „*felebaráti szeretet*” annak kötelezettségét jelenti, hogy adni kell a „*főlölegesből*”, és néha még a „*szükségesből*” is, hogy segíthessünk, rendelkezésre bocsátva a szegény embereknek azt, ami életükhöz nélkülözhetetlen (vö. pl. Iz 58,7). A *vendégbarátság* kezdettől fogva *emberbaráti kötelesség* is; valamennyien *zarándokként, vendégként* élünk a földön: „*Mink van, amit nem kapunk?*” (vö. pl. Kiv 22,20; Lev 19,10,33–34; 23,22; Szám 9,14; MTörv 10,18–19; 14,29; 1Pt 2,11). A *vendégbarátság* jelentéstartalma korunkban is *egyetemes*: annak minden értékét a *minden embertárs* iránti alapbeállítottságként szükséges megélni (vö. pl. Róm 12,13; 1Tim 2,4).

Általános *vendéglátás-etikai elv*, hogy úgy kell a vendéggel bánni, a *legnagyobb udvariasság* szerint, mint barátainkkal, akiket mi hívtunk vendégségbe; a vendéglátónak saját magának kell gondoskodnia vendégeiről; a vendéglátó a vendégért *felelős* (vö. pl. Ter 18,5,8–9).⁴⁶

---

tetése.”), 9. § (1)–(2) bekezdés; az üzletek működésének rendjéről, valamint az egyes üzlet nélkül folytatható kereskedelmi tevékenységek végzésének feltételeiről szóló 133/2007. (VI. 13.) Korm. rendelet 2. melléklet 2., 4.; az üzletek működéséről és a belkereskedelmi tevékenység folytatásának feltételeiről szóló 4/1997. (I. 22.) Korm. rendelet 27. § *d*) pont, 1. számú melléklet Vendéglátás, Kereskedelmi szálláshely szolgáltatás; a kereskedelmi és a fizetővendéglátó szálláshelyek osztályba sorolásáról, valamint a falusi szálláshelyek minősítéséről szóló 45/1998. (VI. 24.) IKIM rendelet; a magánszálláshelyek idegenforgalmi célú hasznosításáról szóló 110/1997. (VI. 25.) Korm. rendelet; a vendéglátó üzletek kategóriába sorolásáról, valamint ártájékoztatójáról szóló 43/1998. (VI. 24.) IKIM rendelet. Vö. HÁMORI Antal: A vendéglátó üzletek kategóriába sorolásának jogi szabályozása. *Magyar Jog*, 2010/3. 164–171.; HÁMORI Antal: A szálláshely osztályba, a vendéglátó üzlet kategóriába sorolása bejelentésének jogi természetéről. *Magyar Jog*, 2008/6. 423–428.; HÁMORI Antal: A *vendéglátás fogyasztóvédelmi jogi szabályozása*. Budapest, Label, 2003. 14–18.

⁴⁵ Ld. pl. HÁMORI (2016) i. m. és irodalma.

⁴⁶ „Az Úr megjelent neki Mamre terebintjénél, amikor a meleg napszakban sátra bejáratánál ült. Fölemelte szemét és íme, három férfi állt előtte. Mihelyt meglátta őket, sátra bejáratától eléjük sietett, földig meghajolt és így szólt: »Uram, ha kegyelmet találtam színed előtt, ne kerüld el szolgálodat. Hoznak vizet, mossátok meg lábatokat és telepedjete le a fa alatt. Közben én hozok egy falat kenyeret, hogy felüdítsétek magatokat, aztán tovább mehetnek. Hiszen ezért ejtettétek útba szolgátokat.« Azok így válaszoltak: »Tedd, amit mondtál.« Ábrahám besietett sátrába, Sárahoz és így szólt: »Végy gyorsan három adag lisztet, keleszd meg és süss lepényt.« Azután kiment Ábrahám az állatokhoz, kiválasztott egy fiatal és erős borjút s odaadta a szolgának, hogy sietve készítse el. Majd tejet és vajjat hozott és meghozta az elkészített borjút is és eléjük tette. Míg ettek, ott állt előttük a fa alatt. [...] A férfiak elindultak [...]. Ábrahám velük ment, hogy elkísérje őket.” (Ter 18,1–9a,16). Tarjányi Zoltán szavai szerint: „Az európai vendéglátási kultúra két pillérré épül fel: a zsidó-keresztény bibliai szemléletmódra és az ókori görög etikai gondolkodásra. Az elsőt illetően is két hagyományra utalhatunk. Az ószövetségi Biblia egyfelől Ábrahám példájára apellál, aki nagy bőkezűséggel látta vendégül az őt meglátogató három idegent, s utólag kiderült, hogy Isten küldöttei jártak nála. Akinél tehát vendég jelenik meg, az

A *szolgálatkész vendéglátás* igyekvő, nagylelkű, bőkezű, jóságos, alázatos, vendégszerető, amelyért nem marad el a jutalom (vö. Ter 18,1–18; Lk 6,35; 14,14). A vendégszeretet megtagadása viszont szégyen (vö. Ter 19,5). A „*vendégszeretet*”, „a vendég, a másik ember és az egészség feltétlen tisztelete” a *jog* szerint is norma.⁴⁷

A *vendéglátás elemei* között szerepel – az említett szállásadáson, étellel-itallal ellátáson túl – a fogadás, köszöntés, a védelem és az elbúcsúzás, a távozó vendég elkísérése is (vö. pl. Ter 18,2–9,16; 19,1–8; Bír 19,23). Még ha a vendéglátó személyes problémákkal van megterhelve, akkor is vidámnak és jókedvűnek kell lennie; nagylelkűségével pedig nem szabad dicsekednie, mert ez feszélyezné szegény sorsú vendégeit. Ma is aktuális intelem: a vendéget nem terhet adó betolakodóként kell kezelni; „*Legyetek egymás iránt vendégszeretők, zúgolódás nélkül.*” (1Pt 4,9)

A *vendégszeretet* helyes értelemben értve kölcsönösen átalakítja a vendég-vendéglátó életét. A „*kölcsönösség*” azt is jelenti, hogy a vendégszeretetet megtagadót a vendég által megérintő önzetlen, viszonzást nem váró, igaz szeretet,

---

Isten akaratából kopogtat. Másfelől az ószövetség azt hangsúlyozza, hogy mivel a választott népet befogadta Egyiptom, ezért neki is az a kötelessége, hogy vendéget lásson az Izraelben megjelenő idegenekben, vándorokban. Az újszövetségi Szentírás gazdag tradíciójából pedig a legfontosabb gondolat: Jézus példázata szerint az utolsó ítéleten az lesz a jók és gonoszok megkülönböztetésének kritériuma, hogy ki tett szolgálatot rászoruló embertársának (»Jöjjetek Atyám áldottai, [...] mert éheztem és ennem adtatok, vándor voltam és befogadtatok, [...] Bizony mondom nektek, amikor megtettétek egynek a legkisebb testvéreim közül, nekem tettétek.« Mt 25, 1–46), hiszen általa magának az Emberfiának szolgálunk. Az ókori görög gondolkodás kidolgozta a természetes erkölcsi törvény tanát és a sarkalatos erények magatartási rendszerét. Ezekben pedig különleges hangsúllyal szerepel az igazságosság, melynek lényegi tartalma: mindenkinek megadni, ami jogosan jár neki. [...] a helyes látószögből és a sok konkrét információból következhet az európai módon megélt etikus cselekvés a vendéglátás világában is. Így lesz a szolgáltatásból személyes szolgálattelvés, mely által a vendég valóban otthonosabban érzi magát a világban.» – TARJÁNYI Zoltán: Ajánlás. In: HÁMORI Antal: *A vendéglátás etikája*. Budapest, Bodnár, 2010. 3.; vö. TARJÁNYI (2005) i. m. 109–123.

⁴⁷ Ld. pl. a kerettantervek kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló, hatályon kívül helyezett 28/2000. (IX. 21.) OM rendelet; részletesen: HÁMORI (2003) i. m. 56–58.; HÁMORI Antal: Az egyes vendéglátó-ipari munkakörök betöltéséhez szükséges alkalmassági-képesítési feltételek jogi szabályozása (fogyasztóvédelmi jogi aspektusok). In: MAJOROS Pál (szerk.): *Magyarország a gazdasági fejlődés keresztútján (Budapesti Gazdasági Főiskola Tudományos Évkönyv 2003)*. Budapest, Budapesti Gazdasági Főiskola, 2004. 190–194.; vö. pl. Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) Nemzeti hitvallás: „[...] Valljuk, hogy együttélésünk legfontosabb keretei a család és a nemzet, összetartozásunk alapvető értékei a hűség, a hit és a szeretet. [...]”, I. cikk (1)–(3) bekezdés: „(1) AZ EMBER sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogait tiszteletben kell tartani. Védelmük az állam elsődrendű kötelezettsége. (2) Magyarország elismeri az ember alapvető egyéni és közösségi jogait. (3) Az alapvető jogokra és kötelezettségekre vonatkozó szabályokat törvény állapítja meg. Alapvető jog más alapvető jog érvényesülése vagy valamely alkotmányos érték védelme érdekében, a feltétlenül szükséges mértékben, az elérni kívánt céllal arányosan, az alapvető jog lényeges tartalmának tiszteletben tartásával korlátozható.”, XX. cikk (1) bekezdés: „(1) Mindenkinek joga van a testi és lelki egészséghez.”

vendég-szeretet – kegyelemmel – megnyitja e szeretet, vendégszeretet felé (vö. Lk 6,32–35; Róm 12,9,13; 14,8; Zsid 13,1–2).

Mindez az *intézményesült vendéglátás* esetében is értelemszerűen irányadó; s nemcsak azért, mert a *turizmus* hatalmas, 20. századi fejlődésében a vallási turizmus is jelentősen kibontakozott (ld. pl. zarándoklatok, kegyhely-látogatások);⁴⁸ hanem azért, mert a vendéglátás, az igaz vendéglátás nem elszemélytelenedett szolgáltatásadás.⁴⁹ Ehhez, a fentiek alapján is, látni kell, hogy a teremtményt a Teremtő tartja fenn, s amennyiben a teremtmény a Teremtőt mellőzi, annyiban a teremtmény a semmibe zuhan.

Ezért mondjuk: „[...] *akár esztek, akár isztok vagy bármi mást tesztek, tegyetek mindent Isten dicsőségére.*” (1Kor 10,31)

---

⁴⁸ Vö. pl. SZENT II. JÁNOS PÁL pápa: *Mozdítsuk elő a turizmus etikáját (A Szentatya üzenete a Turizmus 22. Világnapjára, 2001.*

⁴⁹ Ld. TARJÁNYI (2010) i. m. 3.

AZ IGAZSÁGOSSÁG FOGALMA A KERESZTÉNY TERMÉSZETJOGI GONDOLKODÁS MÉRLEGÉN

KUMINETZ Géza
rektor, egyetemi tanár (PPKE)

1. Bevezetés

Az igazságossággal kapcsolatos első megállapításunk az, hogy könnyebb megítélni, mikor történt igazságtalanság, semmint azt, hogy nem sérült az igazságosság elve, szabálya, cselekménye. Így beszélhetünk igazságtalan gazdasági, politikai cselekedetekről, ilyen rendszerekről, igazságtalan háborúkról, a jogrend megsértéséről, annak lábbal tiprásáról, illetve mindezek igazságosságáról, helyes működésükről. Beszélhetünk továbbá igazságtalanság címén a törvényesen birtokolt javaktól, szabadságtól való megfosztásról, jogaink durva megsértéséről, olyan javak szerzéséről vagy valami rossz elszენvedéséről, melyet nem érdemeltünk meg, ha valaki nem tartotta be a nekünk tett ígérétét. Továbbá a váromány elmaradásáról, önkényeskedésről a privilégiumok önkényes adásáról (pozitív diszkrimináció), a részrehajlásról, az ártatlan ember, embercsoport megbüntetéséről, eljárásbeli inkorrektiségről (negatív diszkrimináció). De ugyancsak ide kell sorolnunk a gonosz törvényeket, jogrendekeket is. Ezek mind az emberi szabad akarat művei, elfajulásai. Tehát nem minősül igazságtalanságnak sem a szerencsétlenség, sem a természeti katasztrófa okozta kár. (Megjegyezzük, hogy ma már az ilyen jelenségeknek is lehet emberi mulasztás, vagyis szabad, de bűnös emberi cselekvés az oka). Az igazságtalansággal szemben épp méltósága durva megcsúfolása miatt tiltakozik az ember lényé legmélyéből.¹ S ezek forrása az emberi természet bűnre való hajlandósága (az egyéni életvezetés aktuális, illetve habituális elszabadulása, kiszakítása az erkölcsi rend fegyelméből), illetve az igazságtalan társadalmi struktúrák.

A súlyos és tartós igazságtalanság elkövetése, illetve elszენvedése, ilyen társadalmi struktúrák fennállása és tudatos-módszeres fenntartása talán a legsúlyosabb fenyegetés és merénylet az ember egyéni és társadalmi kibontakozása (szabadsága és hivatása betöltése) ellen. Az ilyen állapot permanens hadi állapotnak minősül, amikor is a társadalom tagjai egymásban szinte már csak ellenséget lát-

¹ Laura PALAZZANI: *La filosofia per il diritto. Teorie, concetti, applicazioni*. Torino, Giappichelli, 2016. 96.

nak, hiszen tömegek fosztatnak meg az emberi élet (jóllét) tényleges lehetőségétől. Így aztán eltaposható reményvesztettekké és/vagy kíméletlen agresszorokká válnak. Mindkét reakció a kétségbeesés és nyomában az egyéni és társadalmi békétlenség jele és következménye.

Sokféle szolgaság nyomorgatja tehát az embert, a népeket. S valódi jog és igazságosság nélkül, annak elismerése és érvényesítése nélkül nem is szabadulhat sem egyén, sem nép a szolgaság sokarcú nyomorától, még a technikailag, gazdaságilag fejlettnak nevezett jóléti társadalmakban sem.² Az égbekiáltó igazságtalanságok miatt lesznek tömegek drogok, élvezetek, siker, hatalmi mámor, előítéletektől hemzseggő ideológiák, destruktív ösztönök rabjaivá, a bűnözés, vagy épp a munka megszállottjaivá. Ezek – a Biblia kifejezése szerint – mind a szolgaság házai. Ilyen állapotok között felbomlanak az ép társadalmi kötelékek, már nem is beszélhetünk közösségről, hanem csak csoportokról, végül egy személyes csoportokról.³ Identitás nélküli, vagyis sokféleképp kiszolgáltatott, manipulálható, egymást is manipuláló emberekről. Épp a szabadság, az alapvető egyenlőség és a testvériesség nagy eszméi veszítik mintegy érvényüket, embert, közösséget egyaránt mozgató erejüket. Ilyen embertömeg agresszióját csak kényszerrel, manipulálással, a bálványok módszeres imádtatásával lehet, így is csak ideig-óráig féken tartani. Ha ilyenek az egyéni és a társadalmi tudatállapotok, akkor az igazságosság is csak fantom, illúzió, bálvány, vagy ahogy Heller Ágnes találóan nevezte: fordítottan működő kaméleon, vagyis mindig más színt és alakot ölt fel, mint a környezete.⁴ Vagyis örök megtévesztő.

E tapasztalatok tükrében mit mond(hat) az igazságosságról a ma felvilágosult bölcseleje? Talán az alábbi módon fogalmazza, kérdések sokaságába öntve szentenciáját: „Miért és mire (való) az igazságosság? Miért szerették volna a különböző korok és kultúrák emberei olyannyira tetten érni, megfogni, sőt megvalósítani az igazságosság ideáját, ha folytonosan csak hiányával, illékonyságával, problémás voltaival, sőt egyenesen megvalósításának a lehetetlenségével szembesültek? Megalapozhatóak-e bármilyen módon is az igazságosságról szóló diskurzusok? Mert mi is az igazságosság? Erény? Idea? Eszme? Netán egy tűnékeny képzet, esetleg mindössze egy fikció? Avagy pusztán egy olyan regulatív fogalom, amelynek megvalósítására annak ellenére is törekednünk kell, hogy abszolút értelemben megvalósíthatatlan? Igazságosság nincs, csak annak hiánya van, s talán éppen azért kell mellette érvelnünk, hogy legyen? Mert hogy mi is valójában az igazságosság, az csak akkor derülne ki számunkra, ha semmilyen

² Ennek egyik jele, hogy nem boldogabbak a jóléti társadalmak polgárai a kevésbé fejlett népekénél. A boldogságnak nem az anyagi javak bősége, nem is a túlbiztosított társadalom a feltétele, hanem az egységes értékrend, amihez a polgárok önként és tudatosan ragaszkodnak; szinte mint a levegőt, úgy szívják azt magukba.

³ CSÁNYI Vilmos: *Az emberi viselkedés*. Budapest, Sanoma, 2007. 271–275.

⁴ HELLER Ágnes: *Az igazságosságon túl*. Budapest, Gondolat, 1990. 252.

formában és semmilyen módon sem próbálnánk megvalósítani, s lemondanánk róla.

Az igazságosság problémájának egyik megközelítési módja arra a kérdésre irányul, hogy számít-e a másik ember? Számít-e a másik ember, mint személy, egyén, s számít-e, illetve hogyan számít maga a közösség? Miért van, hogy hamarabb támad képzetünk a bennünket ért igazságtalanságról, mint az igazságosságról? Talán mert az igazságosság univerzális, az igazságtalanság pedig mindig konkrét? S hogyan áll egymással viszonyban az igazság és a hazugság? S miért, hogy bár minden embernek van képze az igazságról, ezek között mégis oly nagy az eltérés? S hogyan viszonyul egymáshoz az emberi és az isteni igazságosság?

Kérdések halmaza, amelyekből kiviláglik, hogy mennyire bonyolult és képlekeny fogalom az igazságosság, sőt talán egyenesen megfeythetetlen probléma-halmaz. Mégis – mi mást tehetnénk –, a megértésére törekszünk”.⁵

E sok és sokféle kérdésre a válaszok is különböző modellekben öltenek testet. Az igazságosság eszméjének tehát különböző modelljei vannak, melyek részben be-, illetve kizárják egymást. Világnézeti állásfoglalások gyümölcsei. Úgy gondoljuk, hogy a keresztény igazságosság-fogalom ezek közül a legkomplexebb, a legkiegyensúlyozottabb, a legátfogóbb, mivel az emberi élet minden fontos antropológiai tényezőjével kellően számol. Más szavakkal azt állítjuk, hogy ilyen voltának és alkalmazandóságának, valódi igazságosságot teremtő voltának az az alapja, hogy a szintén keresztény módon értett természetjogra épít. E jog, illetve jogok és kötelességek adják a valóban emberi élet kibontakoztatásának az elveit, a feltételeit, a mércéit, a konkrétabb determinációit, s a társadalmi viszonyok változtával a kellő kritikai funkciót is betöltik. E látásmód egyszerre hatja át mind a jogalkotást, mind a bíraskodást, mind pedig a végrehajtást. Mind a törvényhozó, mind a bíró, mind a végrehajtó és a törvény címzettje jogkövető alapmagatartása innen, a természetjog ismeretéből és elismeréséből források. E jögeszme az egyént és a társadalmat egyaránt figyelembe veszi, számol azzal a ténnyel, hogy a társadalmi viszonyok törvényes vagy erőszakos megváltoztatását nem követik automatikusan sem a társadalmi, sem pedig az egyéni tudat kedvező változásai. Ehhez kell az egyén, a nép önkéntes hozzájárulása is. Így, ha a társadalom egyes tagjai, kisebb csoportjai erősek az igazságosság erényében – úgy nemzedékeket átívelő módon –, érdemben is hozzájárulnak egy jobb társadalom építéséhez, egy igazabb ember- és igazságosságéshemény dominálta társadalmi tudat tartós és valóban gyümölcshöző érvényesüléséhez. Az emberibb (igazságosabb) társadalom kulcsa tehát az igaz(ságos) ember, vagyis a jó és ezért a becsületes ember.

⁵ LACZKÓ Sándor – DÉKÁNY András: Az igazságosságról. Előszó. In: LACZKÓ Sándor – DÉKÁNY András (szerk.): *Lábjegyzetek Platónhoz 7. Az igazságosság*. Szeged, Pro Philosophia Szegediensi Alapítvány, Librarius, 2009. 5–6.

Ez az a jogeszme tehát, amely, ha tartósan érvényesül mind az egyéni életvezetésben, mind a társadalomban, igazságos életrendet, békességet eredményez, az egyén számára pedig a hivatása megtalálásában és kibontakoztatásában egyaránt biztosítja a szükséges feltételeket.

Bármilyen nehéz feladat is az igazságosság helyes eszméjének megtalálása, érvényesítése, mégis minden nemzedék számára a legfontosabb társadalmi és politikai feladat, mivel „minden társadalmi és politikai konfliktus az igazságosság és igazságtalanság *ügye* körül forog”.⁶

Tanulmányunkban tehát a keresztény igazságosság eszméjét, eszményét, illetve annak a természetjoggal, az ember természetes jogaival, kötelességeivel való belső és szükségszerű kapcsolatát kívánjuk bemutatni és értékelni.

2. Az ember, mint jogilag is rendezésre váró alany

Az ember sorsa (nem végzete!) a végső állásfoglalás kialakítása a valóság egészével szemben (ez érdekes módon magába foglalja magának a valóságnak is egyfajta konstruálását). Ezáltal tud vagy beilleszkedni a kozmosz rendjébe, vagy képes lázadni ellene. Ennek az állásfoglalásnak lesz a legfőbb normatív értéke akár az egyén, akár a nép életvezetésében, sorsának alakításában. E végső és mindent animáló, befolyásoló és mértékelő állásfoglalásnak a neve: világnézet, mely lehet vallásos ihletésű, illetve nem ilyen ihletésű, ám állásfoglalásként óhatatlanul végső értékmérő és igazoló, ezért felekezet nélkül is, vallásként, személyes hitvallásként funkcionál.

Ez a világnézeti állásfoglalás mármint bizonyos minden más részleges valóságot értékelő fogalmakban ölt testet. Ezekben a fogalmakban, illetve az általuk reprezentált valóságokban jelentkezik az emberi szellem végső összegzése, s e végső értékek fényében történik az élet egyes eseményeinek, a történelemnek (múlt), a tervezett döntéseknek (jövő) a megítélése. E három végső kategória pedig nem más, mint a hit, a remény és a szeretet. Mi az, amit igaznak tartunk (mi az, amit hamisnak ítélünk), mi az, aminek megvalósításáért a legnagyobb áldozatokat is vállaljuk (mi az, amit értelmetlen erőfeszítésnek ítélünk), mi az, amit az életünkönél is jobban szeretünk (Mi az, ami gyűlöletes és kiiktatandó az életünkönél)? E kérdésekre ad tehát feleletet a hit, a remény és a szeretet. Mindhárom kategória az egész ember állásfoglalása, tehát értelmének, akaratának és érzületének a kifejeződése, ám ha a vezető elemet akarjuk meghatározni, akkor a hitben az értelem, a reményben az akarat, míg a szeretetben az érzület eleme a domináns. A hitben a kipróbált múlt, a reményben a várt és megvalósítandó jövő, míg a szeretetben a jelen a fő idődimenzió. Mindig együtt hatnak, s közelebbi hatásuk az ún. sarkalatos erényekben öltenek testet, illetve ezek vezérelte konkrét döntésekben, cselekményekben. Ez a kvartett is együtt hat, de akár az ember

⁶ HELLER i. m. 162.

életvezetésében, vagy akár egy nép szellemében is jellemző lehet a vezető erény, illetve a főbb akkordjai ezen erények érvényesülésének.

A kérdés mármost az, hogy közelebről mire is vonatkoznak e hitek, remények és szeretetek? Az ember legalapvetőbb relációira. Vagyis a következőkre: mit gondol az ember önmagáról (kivé lehet és kivé kell, illetve nem szabad lennie)? Mit gondol embertársához, a társadalomhoz (család, nemzet, kisebb társadalmi alakulatok, állam, államok egymáshoz) fűződő kapcsolatáról? Mit gondol a nagy természetben elfoglalt helyéről, s ennek nyomán minek tekinti a kozmoszt? Végül mit gondol az abszolútumról és a hozzá fűződő viszonyáról?

Az ezekre a kérdésekre adott válaszok alapján épül fel az igazságosságról alkotott eszménk. Lássuk ezt kicsit részletesebben!

Először is mit gondolunk magunkról: Csak teremtmények vagyunk, vagy olyan lények, akikben nem tudni miért, de megjelent, öntudatra ébredt a szellem, s tudomásunk szerint nincsenek más szellemi lények a mindenségben. Az előbbi felfogás szerint az ember helye a világrendbe való beilleszkedés, míg az utóbbiban a hegemoniára törés, hiszen nincs más vezére az öntudatlan természetnek.

Az embertárral kapcsolatban vagy az lesz az alapvető választás, hogy egy-méltóságú teremtmények vagyunk bár különböző képességekkel és lehetőségekkel, vagy vannak köztünk übermensch-ek, akiknek nemcsak joguk, de kötelességük is a gyengébbeket a saját céljaikra felhasználni, netán fel is áldozni. Ugyancsak fontos, miként foglalunk állást az egyén és a közösség, az egyén és a társadalom viszonyáról. Ha csak egyének vannak, akik a társadalmat (a többi embert) eszközként használják ahhoz, hogy *Übermensch*ekké váljanak, akkor nincs értelme közjóról, a társadalom organicitásáról és természet adta hierarchikus rendjéről, a tekintélyek rangsoráról beszélni, mivel az übermensch maga a (despotikus) hierarchia megtestesítője. Ugyanakkor a közösséget, az államot, vagy valamely államok feletti entitást is lehet abszolutizálni, melyben az egyén, az egyes államok szintén csak eszközök. Állást foglalhatunk továbbá úgy is, hogy az embernek sajátos méltósága van, épp személy volta miatt, ám ez – pontosan méltóságának megőrzése, kibontakoztatása miatt – a közösség(ek)be való kellő (hierarchikus) beágyazódását is szükségképp magába foglalja. Itt a közjó és a jóakarát lesz a végső immanens rendező elv.

A kozmoszsal kapcsolatban szintén többféle állásfoglalás, mint *optio fundamentalis* lehetséges. A kozmosz is lehet pusztá eszköz az übermenschek kezében, tehát azt tehet vele az ilyen nagy hatalomra szert tett ember, amit akar. Vagy a teremtett világnak is van valamiféle szent jellege (*aliqualem sacertatem habet*), tehát nem pusztán az emberi ész és önkény bármire formálható anyaga, eszköze. Vagyis vannak törvényei, amelyeket, még ha megismerünk is, nem szabad épp a természet fennmaradása miatt önző célokra használni, kizsigerelni. Vagyis a természetet is alapvetően tisztelnünk kell.

Az abszolútum vonatkozásában szintén többféle módon foglalhat állást az ember. Az abszolútum lehet önhitt módon önmaga (ez legpusztítóbb és önpusztító állásfoglalás), lehet valamely teremtett dolog, ember által alkotott eszme, pl. haladás, általános jólét stb. (bálvány). És lehet a személyes Isten, aki szabadon egy számunkra fejlődő (valamilyen trend szerint alakuló) világmindenséget, és annak egy pontján embert is létrehozó kozmoszt teremtett, melynek kozmikus rendjébe – ez minőségileg és mennyiségileg egyaránt több mint a ma sokat hangoztatott globális rend – az embernek bele kell tagozódnia (amire értelme és szabad akarata révén képes is).

A keresztény felfogás szerint az ember mind magában, mind minden más emberben tiszteli az egyméltóságú emberséget, helyesebben a különböző talentumokban, talentumokkal és talentumok által megvalósuló tényleges emberi méltóságot, vagy bibliás kifejezéssel az istenképmás voltot.⁷ Az ember továbbá egyszerre egyén és közösségi lény. A nagyobb közösség(ek) nélkül képtelen életét fenntartani az egész élete során. Bizonyos értelemben a közösségért kell élnie. Ezt fejezi ki a közjó és annak építésén való fáradozás, hiszen ez közös java minden tagnak, ez a ma sokat emlegetett jó- és jólét záloga. A másik embernek is ugyanúgy joga és kötelessége önnön lényegét kibontakoztatnia (személyből személyiséggé válni), mint nekem. Ez valódi személyes kapcsolatok erőterében alakulhat csak ki (kölcsonös bizalom és szeretet közegeiben). Ez a belátás határt szab szabadságnak, politikának, szuverenitásnak egyaránt és nyomában születik meg az igazságosság sokalakú valósága, mely kifejezi, védelmezi, és szükség esetén helyreállítja az egészséges viszonyokat. Kialakítja és fenntartja a józan észnek és a szabadnak akarat erkölcs szabta rendjét.

Ami a természetet illeti, a keresztény felfogás a kozmoszban rendet lát, vagyis a természetet nem leigázandó ellenségnek, nem a technikai fejlődés pusztá eszközeinek tekinti, nem is felette való önkényuralom megszerzését és megtartását akarja, hanem a természet nagy rendjének megértésére és az abba való beilleszkedésre vágyik. Az ember küldetése tehát ez: Tisztelettel kell tekintenie rá, mivel e hatalmas mindenség az, ami létrehozta és fenntartja az emberi életet (is) a Földön. A kozmoszsal kapcsolatos helyes reláció, igazságos viszony tehát a teremtés rendjének őrzésében, fejlesztésében, egy tartósan fenntartható emberi kultúra és civilizáció megteremtésében található.

Ami pedig a keresztény Abszolútumot illeti, a mi Istenünk személyes Isten, etikai Abszolútum, akivel az ember személyes viszonyba kerülhet, s feladata is, hogy kiépítse e személyes, közelebbről erkölcsi jellegű viszonyt. Teremtőjét ne csak tisztelje, imádjá, de törvényeit akár a természetben, akár az emberi életben is érvényesítse (az ember voltot épp az erkölcsi tudat minősége tükrözi).

⁷ Ennek megfelelően „az igazságosság azt jelenti, hogy az egyformát egyformán, a nem egyformát nem egyformán kell kezelni”. Arisztotelészt idézi: John KEKES: *A gonoszság gyökerei*. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor, 2007. 224.

Ma az ember, még ha meg is érti önmaga, vagy a természet törvényeit, sajnos, sokszor nem jóra használja ezt az ismeretét. Az emberi lét és társadalom természeti törvényei alapvetően erkölcsi törvények, melyek csak akkor érvényesülnek, ha az ember azokat fel- és elismeri, azaz tudatosan és szabadon érvényesíti.

A természetes erkölcsi törvény sajátos formája a természetjog, mely a lényegét alkotja az igazságosságnak. Természetesen, ez az állítás is több implikációt tartalmaz: ki ismeri fel, ki deklarálja, ki értelmezi helyesen, ki applikálja azt kellő módon.

3. Az igazságosság fogalma

A fentebbi fejtegetésekből is látszik, hogy az igazságosság felettébb bonyolult fogalom.⁸ Az ember alapvető relációinak hitt, tudott, vélt igazságán, illetve megmásított, manipulált 'igazságán' nyugszik. Annyit tudunk már, hogy alapvető modellje a világnézeti állásfoglalástól, netán annak fikciójától, illúziójától függ. A világnézeti állásfoglalások a politikai nézetekben is testet öltenek. A politikai felfogások és döntések aztán a jogalkotásban, a kultúrpolitikában inkarnálódnak. A jogalkotást tehát a mindenkori uralkodó világnézeti-politikai igazságosság-modell vezeti, rendezi. E vezérlő modellnek is mint textusnak megvan a maga kontextusa.

3.1. Az igazságossággal szorosan összefüggő tényezők

Az igazságosság eszméjének és konkrét arculatának megalkotásában és érvényesülésében Laura Pallazzani nyomán az alábbi tényezők jelentősek: a) az emberi méltóság: itt csak annyit teszünk hozzá, hogy a különböző igazságosság-modelleket az ember lényegéről, feladatáról alkotott eltérő állásfoglalások alakítják. Minden igazságosság-modellnek megvan tehát a maga emberképe. Az igazságosság-modell pedig rányomja bélyegét a jogeszmére. b) Az emberi szabadság: Ha már minden ember egy méltóságú, akkor azt az igazságosságnak és az azt kifejező jognak is tükröznie kell. A szabadság nem önkény, hanem felelős cselekvést jelent. Minden embernek szabadnak kell lennie, hogy megválasszathassa életállapotát, hivatását. Minden embernek tiszteletben kell tartania a többi ember jogos szabadságát, vagyis nincs helye ilyen esetben a kényszernek. c) Az állam és a szuverenitás: Ez a kormányzás művészete. Minden nép szabadon és igazságosan építhesse a maga országát. A jog tehát alárendelődik a politikának, a politika pedig a vallott igazságosság-eszménynek. d) A szankció: A társadalmi tekintélynek érvényesítenie kell az igazságosságot, mely törvényekben, jogokban és kötelességekben ölt testet. Normál esetben az érett személyiségű ember

⁸ PALAZZANI i. m. 86–87.

tudatosan és következetesen követi a törvény előírásait, mivel azokat igazságosnak tartja. Ám vannak olyan polgárok is, akik nem így gondolják, akikben nincs még (vagy már) meg a kellő erkölcsi tudat és az igazság(osság)-érzet emelkedettsége. Szükség esetén kényszert kell alkalmazni a norma érvényesítéséhez, illetve a megsértett igazságos rendet helyre kell állítani. E határozott magatartás nélkül a társadalmi rend káoszba fulladna, minden, de főleg a becsületes polgár kárára. g) Az igazságosságon túl: a jog megáll az igazságosságnál, ám az emberi kapcsolatokat nemcsak a jog alakítja, hanem az etika, az illem, illetve végső soron a szeretet is. A jog érvényesítése önmagában szükséges, de nem elégséges feltétele a teljes értékű emberi kapcsolatoknak, a teljes értékű egyéni és társadalmi életnek, a kozmosz rendjébe való helyes beilleszkedésnek. Az egyes normatív rendeknek és a szeretetnek együtt, egymást kölcsönösen támogatva kell kifejteniük hatásukat.⁹

3.2. Az igazságosság azonosító tényezője

Hogyan eszmélünk rá az igazságosságra, mint a helyes viszonyra? Miképp tudatosodik bennünk? Hogy lesz kötelező előírás? Nevezhetjük ezt igazságérzetnek, a lelkiismeret szavának, intuíciónak, a társadalmi tekintély előírása iránti engedelmességnek. Mindez felfedezi, deklarálja, meghatározza, megítéli és végrehajtja a meglátott, megsejtett, elismert mércét, normát, elvet, jogot. Az igazságosság élménye az igaz ismeretre jutás élménye, mely erkölcsi imperatívuszként tudatosul; s ez a felismerés az élmény (felfedezés) lényegi eleme. Nemcsak puszta ismeret, hanem kötelezettség is az igazságosság, sőt, az ilyen ismeretnek való engedelmeskedés készsége is, vagyis erény.

3.3. Az igazságosság, mint erény

Az igazságosságot, mint sajátos készséget úgy szoktuk meghatározni, mint amely révén mindenkinek és mindennek elismerjük, megadjuk mindazt, ami neki jár, ami a sajátja, amire valóban szüksége van. Ilyen értelemben kötelezettnek tudjuk és érezzük magunkat, figyelve a másik szükségleteire, s az ezeket kifejező jogaira. Hasonló magatartást várunk velünk szemben is embertársainktól.

Miféle jussok ezek, s miért is van efféle jussa az embernek, miért is kell igazságosnak lennie önmagával és embertársaival, valamint a természettel szemben? Azért, hogy elnyerje lelke, személyisége tökéletességét, s ehhez különböző (testi, lelki és szellemi) javakra van szüksége. Ez a tökéletesség pedig az értelmi és főleg az erkölcsi erények teljes és harmonikus birtoklásában áll; ám erre nevelődni is kell; ezért kell megadni kinek-kinek, ami jár neki.¹⁰

⁹ Uo. 67–86., 104–154.

¹⁰ Uo. 87–88.

3.3.1. Az erény általában

Az erény a keresztény bölcseletben általában jóra való, vagyis az igazságnak megfelelő készséget jelent. Első megközelítésben az erénynek az alábbi három fontos tulajdonsága van: „először is az erény operatív habitus (*habitus operativus*), vagyis a cselekvésre való belső készség, amely lehetővé teszi magát a cselekvést. Olyan képesség, mely tökéletesíti cselekvésünket. Másodszor, az erény döntésre képes habitus (*habitus electivus*), amely választásra készítet minket. Aquinói Szent Tamás nagyon pontosan részletezte az emberi cselekvés tizenkét lépését, s közülük az utolsó, mely mintegy összefoglalja az első tizenegyet, maga a választás. Végül az erény jó operatív habitus. Jó nem csupán azért, mert az erény révén a jót tudjuk választani, hanem azért is, mert az erény jóvá teszi magát a cselekvő alanyt is. Hatással van a cselekvőre: amikor jót tesz, magam is jóvá válok”.¹¹

Az erényeknek sajátosságai tovább cizellálhatók. Találunk bennük egy másik hármas-egy dimenziót, hármas-egy szemléletmódot, nevezetesen azt, hogy egyszerre tartalmaznak egy alapelvet, egy normát és egy sajátos tevékenységet. Mint alapelv „az erény olyan benső erőt jelent, amely az akaratnak vagy a többi képességnek egy meghatározott hajlamot kölcsönöz, hogy a jót szokásszerűen a természetes ösztönök fajtája szerint, pusztán benső igényből akarja vagy valósítsa meg. Az erény az emberi szabadság tökéletesedése, amely által az akarás ingatagsága és ötletszerű megvalósítása megszűnik, és egy elvileg azonos, a jó állandó képmását magán hordozó, ezért karakteres cselekvésmódnak ad helyet. Normaként az erény a nevezett benső princípium tárgya és indítéka. Kifejeződik benne, hogy az erény révén mit, milyen módon, milyen körülmények között, milyen indítékok mentén stb. kell megvalósítani. Ebben a vonatkozásban ez minden olyan partikuláris normának és tapasztalatnak a foglalata, amelyekből az erkölcs, a morális törvény kifejlődik, törvényhozó erő az erkölcsiség egy meghatározott területén, a cselekvési normáknak a cél egységessége által feltételezett és általa adott egysége. Amint az erény, mint princípium azt az erőforrást testesíti meg, amelyből az egyes cselekvések kihajtanak és táplálkoznak, úgy az erény, mint norma és indítóok minden jónak a foglalata, amely az erkölcsiség egy meghatározott területén a cselekvőt a részleges körülmények minden változásakor tévedhetetlen biztonsággal vezeti, s rendelkezésére bocsátja a cselekvés tárgyát és indítékát. Az erény, mint cselekvés végül a princípium és norma szintetikus egyesülése, egy törvény konkrét megvalósulása tevékenység formájában. Az erény ennek következtében valami önmagában egységes és zárt dolog: egy morális cél teljes virtuális léttartalmával, amely az emberi tevékenység princípi-

¹¹ Dom Jean-Charles NAULT: *A dél ördöge. Az akédia: korunk nyomasztó sötétsége*. Budapest, Kairosz, 2016. 70.

umainak parancsolólag kívánja meg megvalósítását, valamint azoknak alkalmazását és modifikációját”.¹²

Egy további megközelítés szerint az igazságosság erényét az alábbi erények segítik, testesítik meg. Nélkülük nem érvényesülhet az igazságosság: „Először: *pártatlanság* mint *radikális türelem* (minden szükséglet, tehát mindenki ipszeitálásának teljes elismerése); másodsor: az *érvelés kognitív erénye* a ‘magasabb rendű megegyezés’ univerzális értékeire való hivatkozásban (az ész racionalitása); harmadszor: az igaznak bizonyult értékek iránti elkötelezettség (az *igazság tekintélyének* elfogadása); és negyedszer: *phronészisz* (a normák és szabályok alkalmazásának kognitív erénye)”¹³

Ezek az erkölcsi készségek, vagyis erények az ember világnézeti állásfoglalásának (hitének, reményének és szeretetének) mintegy szabad, vagyis felelős útjelzői, végrehajtói. Az erényekben egyszerre érvényesül egy elv (hit, értelem), egy norma (akarat, remény) és egy sajátos cselekvés (érület, szeretet). Maga a hit, a remény és a szeretet is erény, miként az okosság, az igazságosság, a bátorság és a mértékletesség is. A személyiség kivívott készségei, melyek jelei, megnyilatkozásai az igaz(ságos) embernek. Együtt, illetve sajátos akkordokban érvényesülnek, ahogy azt a pillanat hívása kívánja. A felelősen viselkedő ember személyisége az erényekben, az erények által és az erényekkel jelenik meg. Így az igazságosság is, mely mintegy vezérli az erények egész univerzumát. Mondhatjuk, hogy a hit, a remény és a szeretet is, mint végső állásfoglalás szükség-szerűen az igazságosság, mint erkölcsi erény ruhájában mutatkozik meg.

3.3.2. Az erények kiépülésének és érvényesülésének fő akadályai

Az erények érvényesülésének, vagyis a személyiség valódi fejlődésének legnagyobb akadályai az egyén életében az ún. főbűnök,¹⁴ s közülük mostanság különösen is bénító a restség, az akédia. A belőle fakadó bűnök (késztetések, készségek) alapvetően kétfélék: a) olyan bűnök (vagyis az erkölcsi renddel ellentétes cselekedetek), melyek a nekünk szomorúságot okozó tettektől való menekülésre késztetnek, b) olyan bűnök, melyek kompenzáció keresésére késztetnek bennünket. A szomorúságot okozó dolgoktól pedig kétféleképpen menekülhetünk: vagy a tényleges meneküléssel, vagy az agresszivitással.

A tényleges menekülésből három bűn származik: 1) Menekülhetünk magától a boldogító céltől, ami szomorúságnak látszik a szemünkben. Ez a csüggedés, majd az undor, amit a jótól (esetünkben az igazságosságtól) való elfordulás követhet, végül a kétségbeesés zárja ezt a folyamatot (nincs végső igazságszol-

¹² Alexander HORVATH: *Eigentumsrecht nach dem hl. Thomas von Aquin*. Graz, Ulr. Moser's Verlag, 1929. 33–34.

¹³ HELLER i. m. 296.

¹⁴ A társadalmi életben a fő akadályok a rossz szocializáció, bűnöző környezet, a strukturális bűnök, az igazságtalan jogrendszer, a gonosz vezetés.

gáltatás, nincs értelme becsületesnek, igazságosnak lenni). 2) Menekülhetünk aztán attól is, ami a célhoz vezető eszköz, cselekvés. Például az evangéliumi tanácsoktól, melyek teljesítése nehéznek tűnik. Az igazságosság (méltányosság), mint erkölcsi parancs, tanács lehet a másik példa. Nincs meg tehát a kellő bátorság, hogy a valóban jogosat, mint a másiktól elvárt magatartást okosan megköveteljük, s ez a kislelkűség. 3) A másik menekülés nem a tanácsokra, hanem kifejezetten a parancsokra vonatkozik, ezekkel szemben tompul el a lélek. Itt az igazságosság, mint szigorú parancs megvetéséről, nyomában egyfajta közönyről van szó.

Az agresszivitás két módon tör magának utat: egyrészt irányulhat személyek ellen, s ekkor neheztelés a neve (sértődött vagyok, mert véltem vagy ténylegesen méltánytalan, igazságtalan volt valaki velem szemben, s nem akarok megbocsátani neki). Másrészt, ha lelki javak ellen irányul, akkor gonoszságról, vagyis a jó iránti gyűlöletről beszélünk. A rest ember gyűlölheti az igazságosságot, mint feltétlen jót.

Végül a kompenzációk keresése a tiltott dolgokkal szembeni csapongásban jelentkezik. Ennek pedig öt fajtája van: a lélek csapongása, a kíváncsiskodás, a fecsegés, a testi nyugtalanság és az állhatatlanság. Ezek mind akadályai az igazságosság, s általában az adott szituációban a megfelelő fő és azt kísérő erények együttes érvényesülésének.¹⁵

3.3.3. Az igazságosság és sajátos fajai

Azt állítjuk alapelveként, hogy az emberek egymással szemben rendszerint nem ellenségesek, hanem testvérek (bár viszonylag könnyen halálos ellenségekké tehetőek félelemkeltéssel, pszichológiai trükkökkel, az emberben levő gonosz késztetések módszeres megerősítésével), és pedig azért, mert „van [...] az emberi közösség minden formájának egy a természettől kitűzött célja: az emberiség közös java és az ebbe való bekapcsolódás. Ez kizárja az önérdeket mint célkitűző tényezőt, de nem zárja ki az egyéni érvényesülést és az ennek megfelelő elhelyezkedést a közjó keretében. Sőt bátran mondhatjuk: ez a személyes érvényesülni akarás a legjobb hajtóerő az emberi közjó biztosítása céljából”.¹⁶ Ezt az állítást támasztja alá a közös emberi természetben való részesedés is, ugyanis „amikor az egyén önmagát akarja és szereti, előbb és inkább akarja és szereti az emberi természetet, mint önmagát, aki tulajdonképpen csak ennek az általános emberi természetnek függvénye, konkrét megvalósulása”.¹⁷ Továbbá: „Minden közösségi alakulásnak [...] az a legfőbb természeti törvénye, hogy előbb és inkább

¹⁵ NAULT i. m. 74–76.

¹⁶ HORVÁTH Sándor: *Társadalmi alakulások és a természetjog*. Budapest, Jelenkor, 1942. 22.

¹⁷ Uo. 21.

akarja az általános emberi jót, mint a részlegeset és hogy annak keretében gondoskodjék saját érdekeinek arányos biztosításáról”.¹⁸

Ez a testvéries állapot azonban, mely megítélésünk szerint az értelmes emberi természet alapállása, nagyon sérülékeny, és pedig akkor, amikor „az ember valamiképpen úgy definiálja magát, mint aki szabadságát követeli más hasonló szabadságokkal szemben, az őt a többiekkel összefűző természetes kötelék, amelynek sorsa immár az ellentétek közötti választásnak vettetik alá, elszakad, s antagonizmus váltja föl. Az ember természettől nem testvére vagy barátja többé a másik embernek, hanem ellenfele”.¹⁹ Ám így az ember önnön természete ellen cselekszik, paradox módon legjobbnak mondott tudása és lelkiismerete ellenére.

Beláthatjuk, hogy ez a testvéries állapot csakis az emberek kölcsönösen szabad, vagyis felelős viselkedésével alakulhat ki és maradhat fenn, vagyis főleg a belátás és a kivívott szabad akarat birodalmába tartozik. Azt is tudjuk, hogy mindig nagy egyéni, közösségi és állami erőfeszítések eredménye egy igazságos(abb) társadalmi rend megvalósítása. S e tekintetben kiemelkedő, hogy miképp viselkedik a hatalmasabb, a helyzeti előnyben levő. Ő legyen a leginkább átítatva az igazságosság lelkületével. A bibliai igazságosság fogalma is főleg ezt a szempontot hangsúlyozza. Nevezetesen azt, hogy az egyébként jó szándékú gyengébbet, az igaztalanul kiszolgáltatottat kell védelmezni a jogtalan támadóval, a prepotens elnyomóval szemben.²⁰

Az igazságosság a fentiek alapján szinte szinonimája az igaz volttnak,²¹ mivel a legnagyobb károkat épp igaztalan, vagyis igazságtalan szavaival, tetteivel és destruktív, gonosz érzelmeinek szabad folyást engedésével (s ha ez habitussá válik, megátalkodásával, gonosszá válásával) okoz az ember embertársainak, a társadalomnak, a környezetnek, az emberiségnek és ezáltal önmagának is. Így vagy úgy, de az ember nem jut hozzá ahhoz, ami őt megilleti. A súlyos és tartós igazságtalanság csorbítja, torzóvá teszi (olykor szinte visszafordíthatatlan módon) az emberi méltóságot. Sőt, egészen irracionális tettek elkövetésére is készséggé teszi.

Az igazságosság (a szabadsághoz hasonlóan) tehát nem született (bár az emberi lény ennek szellemi magvával fogan és születik), hanem küzdelmesen kivívott és fenntartott komplex készsége a személyiségnek, vagyis erény, ami – ismét hangsúlyozzuk – egyszerre elv, norma és életre váltott cselekvés is.²² Konkrétab-

¹⁸ Uo. 25.

¹⁹ Servais PINCKAERS: *A keresztény erkölcszociológia forrásai. Módszere, tartalma, története*. Budapest, Kairosz, 2001. 443.

²⁰ Ennek részleteiről bővebben lásd: Eduard HAMEL: *Iustitia et iura hominum in Sancta Scriptura. Periodica de re morali canonica liturgica*, vol. 69., no. 2. (1980) 201–217.

²¹ A Biblia több mint nyolcszázszor említi az igazságosságot és az igazat ebben az értelemben. Vö. Josef PIEPER: *A négy sarkalatos erény. Okosság, igazságosság, bátorság, tartás és mérték*. Budapest, Vigilia Kiadó, 1996. 67.

²² HORVATH (1929) i. m. 33–34.

ban az igazságos ember egyrészt megadja mindennek és mindenkinek azt, ami neki jár, ami a jussa, másrészt pedig (el)várja, hogy vele szemben is hasonlóan bánjanak embertársai, és a különböző társadalmi tekintélyek. Aki igazán tisztába jött önnön emberi természetével, s helyesen szereti önmagát, kész minden tételes törvény előírása és szankciója nélkül is mindennek és mindenkinek megadni, ami neki jár, illetve helyesen kéri azt, ami őt is megilleti (ez a gyümölcse a mindenirányú természetes igazságosság erényének). A keresztény ember továbbá abban a tudatban él és tevékenykedik, hogy minden ember egy Atyának különböző talentumú, ám egyméltóságú gyermeke. Ezért lehetséges az, hogy az egyes ember személyi érettsége a többi ember javára is van (miként egy ember erkölcsi éretlensége a többi kárára is van).²³ Ez az alapja a helyesen értett szabadságnak, egyenlőségnek és testvériességnek.

Az ember, amint már rámutattunk, egyszerre egyén és társas, vagyis politikai lény is, azaz igen összetett módon viszonyulhat embertársaihoz, mint személyekhez (*ordo partium ad partes*), a társadalom kisebb-nagyobb közösségeihez, illetve magához az államhoz (*ordo partium ad totum*) és az ezeket megtestesítő hatalmakhoz. Valamint az államnak is, mint erkölcsi személlyé lett alakulatnak megvan a maga kellő viszonya a tagjaihoz és a benne működő kisebb közösségekhez (*ordo totius ad partes*). Így az igazságosságnak is ennek megfelelően három alapformája van, nevezetesen a csere-, a törvényes- és az osztó igazságosság;²⁴ ennek nyomán az embernek háromféle jussa, illetve kötelessége van.²⁵ Ám ezek nem egymástól izoláltan érvényesülnek, hanem kölcsönösen hatnak egymásra.²⁶ Sőt, együtt kell érvényesülniük (nem szabad egyiket a másikkal szemben kijátszani, egyiket a másiktól elszakítani), de a vezető szerep mégis az ún. törvényes igazságosságé, mivel ez rendezi az egyesek és a kisebb társadalmi alakulatok kapcsolatait a közjóra való tekintettel.²⁷

Ugyanis „a természeti törvényes igazságosság egyetemes erény (*virtus ge-*

²³ SCHANDA Balázs: Vallásszabadság, közjó, keresztény kultúra. Szempontok új (rég) alapok kereséséhez. *Acta Humana*, 2020/3. 172–173.

²⁴ PIEPER i. m. 74.

²⁵ Hogy pontosan mi ez a juss, azt az egyes igazságosság-fajtáknál különbözőképp tudjuk megállapítani: „Ha az igazságosság különféle fajtáit egymással összehasonlítjuk, föltűnik, hogy a ‘suum’-ot nem egyforma pontossággal lehet megállapítani mindegyikre. Legpontosabban a kiegyenlítő igazságosságnál lehet meghatározni. Azonban a törvényszerű igazságosságnál az egyesnek a kötelességeit a közösséggel szemben, az osztó igazságosságnál az egyes embernek az alkalmasságát és érdemeit, továbbá teljesítőképességét, a szociális igazságosságnál valamely csoport hozzájárulását, illetve részesedését az előállított javakban csak hozzávetőlegesen lehet megállapítani. Ezért az igazságosság megsértésénél a kártérítés mértékét legkönnyebb a kiegyenlítő igazságosságnál megállapítani, míg a többiekénél nagyobb nehézségek lépnek fel”. KÖVÉR Alajos: *Út, Igazság, Élet. Katolikus erkölcsstan*. Budapest, PPKE BTK, 1995. 243.

²⁶ BIRHER Nándor: *Értékalapú (köz)igazgatás*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L’Harmattan Kiadó, 2021. 16.

²⁷ Reginaldo PIZZORNI: *La filosofia del diritto secondo S. Tommaso d’Aquino*. Bologna, Edizioni Studio Domenicano, 2003. 35.

neralis). Egyetemessége megnyilvánul elsősorban az igazságosság többi fajaira gyakorolt hatásán, amennyiben azok sajátos tárgyát meghagyva, a közjó követelményének sürgetésével működésüket tökéletesítőleg befolyásolja. Az osztó igazságosság csak a közjóra tekintve valósíthatja meg voltaképpeni célját, a javaknak és a terheknek a társadalmi egyensúlyt biztosító arányos elosztását. S a társadalom tagjainak egymásközi érintkezésében a kölcsönös igazságosság is a közjó tiszteletétől ébren tartott megértés szellemétől remélheti tökéletes biztosítékát. De a természeti törvényes igazságosság hatóereje, Szent Tamás szerint, túlhalad az igazságosság különböző fajain. Amint az istenszeretet minden erényt az isteni jóssággal hoz kapcsolatba, éppúgy irányítja a törvényes igazságosság is az egyéb erények aktusait a közjóra”.²⁸ Ez a természetes általános igazságosság, ami másik nevén általános felebaráti szeretet, a társadalom mindenféle értelmében vett, tehát erkölcsi, jogi és illendőségbeli igazságosságának a készsége; minden igazságosság vezére, inspirátora, megvalósítója.

Ezt a *iustitia legalis generalist* is két részre oszthatjuk:²⁹ van egy már említett úgynevezett *naturalis* része, amit Horváth Sándor azonosított a fentebb említett általános emberszeretettel, s van egy tételes része, mely – a társadalmi szokások, a hatalom közreműködése révén – ennek a naturális tartalomnak applikációja a konkrét történelmi és társadalmi helyzetre.³⁰ Ebből az alapvető törvényhozói törekvésből kap konkrét arculatot a közjó.

Természetesen, általánosíthatjuk a tételt. Nemcsak a törvényes igazságosságnak, de a csere- és az osztó igazságosságnak is megvan a maga *naturalis* és tételes része, ám ezeket hozza mintegy közös nevezőre a *iustitia legalis naturalis et positiva*. Fogalmazhatjuk úgy is, hogy az igazságosságnak és nyomában a jognak van egy változhatatlan magva és egy változó héja. A jognak időről időre ehhez a belső maghoz, vagyis a *iustitia generalis naturalis*hoz kell mintegy megtérnie.³¹ Ebben kell az egyéni és társadalmi okosságának és jóakaratnak találkoznia, ami egy jobb és igazabb közjót (közös igazságosságot) kíván. Ezt koronázza meg a

²⁸ KECSKÉS Pál: A szociális igazságosság értelméről. *Theologia*, 1936/2. 124.

²⁹ Minthogy a csere- és az osztó igazságosságnak is van egy természetes és egy arra épülő tételes része.

³⁰ HORVÁTH Sándor: *A természetjog rendező szerepe*. Budapest, Jelenkor, 1941. 53.

³¹ Giuseppe ANZANI: Bene comune e giustizia. In: Michele SIMONE (a cura di): *Il bene comune oggi: un impegno che viene da lontano*. Bologna, Edizioni Dehoniane, 2008. 458. Megjegyezzük azonban, hogy ki mit ért *iustitia naturalis*-on, és mit tekint lényegi elemeinek, tartalmának, azt világnézeti, vallási állásfoglalása döntő módon befolyásolja. Épp abban állna a népek békéje, ha alapvetően mindenki lényegében ugyanazt értené rajta. A keresztény világlátás minden emberre alapvetően ugyanazt a normarendet kívánja érvényesíteni, szemben azokkal a felfogásokkal, melyek egy bizonyos csoportot, lobbit, népet, érdeket akarnak kiváltságolni. Ez utóbbi esetben csak a csoport, a nép, a lobbi tagjaival szemben kell igazságosnak és testvériesnek lenni, a többiekkel bármi megtehető (ez a kettős mérce elve, melynek nyomán elveszik akár a jóakarát, akár a közjó, akár az igazságosság). Nevezhetjük ezt a jelenséget egy szervezett magánhatalom kiépülésének, mely napjainkban már a törvényes államokat próbálja leépíteni, illetve kormányait a maga rabszolgájává, hűbéreseivé akarja tenni.

jó állam, a jó kormányzás.³² Részét képezi ennek az általános igazságosságnak a szociális igazságosság³³ és a büntető igazságosság.³⁴ Sőt, bizonyos értelemben az államok között is létezik ez a *iustitia legalis naturalis et positiva*, mely a nemzetközi jog alapja, illetve a nemzetek feletti közjót hivatott szolgálni.

Létezik még az ún. ontológiai igazságosság is, mely szerint az a jogos és igazságos, ha az ember tiszteli az emberi méltóság tekintetében az egyenlőséget, s a minden embert e címen megillető javak szükséges és elégséges mértékét. Ezt a mértéket fejezi ki tulajdonképp a természetjog. Ez az igazságosság fogalom adja a többinek is végső alapját és célját.³⁵

Amint a teljes értékű közjó megvalósítója leginkább az állam, ám elherdálója is, sajnos, főleg az állam lehet. Ugyanis „az állami közösség szinte valamennyi emberi funkciót magában foglalja, integrálja. Beletartozik ebbe a szuverenitás, a *bonum commune* megőrzéséhez szükséges hatalom”.³⁶ Ide tartozik továbbá „az állam társadalmának, polgárai szellemi, erkölcsi, anyagi boldogulásának emberi rendeltetésükhöz méltó biztosítása. S ha az emberiség metafizikai és etikai egységét elismerjük, ami a keresztény társadalomfilozófia szempontjából nem lehet kétséges, a közjónak az államok határain túl, a *bonum commune humanum* átfogó kereteiben kell érvényesülnie”.³⁷ Ezt a nemzetek feletti közjót hivatott kifejezni és érvényesíteni az ún. nemzetközi igazságosság.

Ennek érvényesítői lehetnek a különböző államszövetségek, vagy egyesült államok, illetve a természetjog előírásait szem előtt tartó önálló államok egyaránt. Mind a családi, mind az állami, mind pedig az államok közötti közjóért létezik még egy sajátos hatalom. Ez Krisztus felhatalmazásából az Ő Egyháza, mely szintén hathatós munkálója az igazságosságnak és a közjónak.³⁸ Rögtön hozzátesszük, hogy nem teokratikus módon, hanem inkább a tanítás (lásd az Egyház társadalmi tanítását), az informálás, a megvalósítás motiválása, az

³² Karl-Heinz PESCHKE: *Christliche Ethik. Spezielle Moraltheologie*. Trier, Paulinus Verlag, 1995. 578–580.

³³ Kitűnő meghatározását adta Kecskés Pál a szociális igazságosság fogalmának: A szociális igazságosság tehát nem más, mint a társadalom szerves, organikus szerkezetéből folyó természetjogi követelmény, mely a tagok, egyének és részközösségek részéről, a közösség egésze javának biztosítását kívánja meg. A szociális igazságosság az a természetjogi norma, melyhez a társadalmi berendezkedésnek, elsősorban a törvényhozásnak alkalmazkodnia kell, mely a természetjogi igényeket és kötelességeket minden viszonyban biztosítja”. Vö. Pál KECSKÉS: *A keresztény társadalomelmélet alapelvei*. Budapest, Szent István Társulat, 1938. 126.

³⁴ Ennek részleteiről és lehetséges felfogásairól bővebben ld. KECSKÉS (1938) i. m. 124–131., LÁNYI Ede: A szociális igazságosság, *Katolikus Szemle*, 1932/1. 102–113.

³⁵ PALAZZANI i. m. 90.

³⁶ PIEPER i. m. 88.

³⁷ KECSKÉS (1936) i. m. 116.

³⁸ SCHANDA i. m. 173.

igazságosságot érvényesítő lelkület kialakítása és a kellő kritika alkalmazása, a krisztushívők közéletben való felelős részvétele révén.

Már most mi módon herdálhatja az állam a közjót, s teszi tönkre az igazságosságot, s a benne való hitet? Leginkább úgy, ha a tételes törvényes igazságosságot nem az igaz mérték szerint alakítja ki (vakká lesz a *iustitia legalis naturalis* iránt). A közjó fő alásói ebből a szempontból az öröklött érdekek és megmerevedésük, a vezetés alkalmatlansága, az élősdiség, a közjó szellemének a semmibe vétele. Végül is „olyan tehát a társadalom, amilyen erkölcsi anyagból épül föl. Ha az élősdiék vannak túlsúlyban, akkor a közjó veszte, a társadalom pusztulása elkerülhetetlen. Ha az erkölcsi törvény lábba tipróiból épül föl a közösség, akkor a közjó kezelése körül támadnak bajok s a bomlás el nem kerülhető. Ezért kell minden szociális reformnak, ha a természetjog védelme alá akarjuk helyezni s tartósságot szeretnénk neki biztosítani, az egyéni élet megújulásánál kezdődnie”.³⁹ Ez pedig gondos neveléssel, jó oktatási rendszerrel, a kellő erkölcsi tudat kialakításával, nyomában megfelelő társadalmi struktúrák (gazdasági rendszer, tulajdonviszonyok) létrehozásával, kiépítésével történik. Akiknek ugyanis fejletté lesz az erkölcsi tudatuk, felvérteződnek mindenféle igazságtalanság megtételével szemben; inkább elszenvedik azt (ha nem áll módjukban változtatni rajta), de nem válnak igazságtalanokká.

A közjó másik fő herdálási módja az, ha az állam az osztó igazságosság érvényesítését megghiúsítja. Ugyanis az osztó igazságosság „teljesítését nem lehet kikényszeríteni. [...] Ki kényszeríthetné a hivatalos hatalom birtokosát arra, hogy adja meg az egyénnek azt, ami jár neki? [...] Az államhatalom birtokosát, a *iustitia* distributiva szubjektumát ténylegesen nem lehet kényszeríteni, mert természetéből adódóan egyszersmind védelmezője és megvalósítója az osztó igazságosságnak. [...] A világon minden attól függ, hogy a hatalom birtokosai igazságosak-e”.⁴⁰ Ugyanakkor még „a legigazságosabb igény kieroszakolása sem teremt igazságosságot, az osztás igazsága csak és kizárólag az igazságos uralomban valósulhat meg. [...] Az igazságos uralkodó [...] az emberi erényeknek különösen magas fokát testesíti meg: az uralkodás igazságosságával bizonyítja, hogy olyan emberfeletti kísértéseknek állt ellen, amelyeknek egyedül a hatalom birtokosa van kitéve”.⁴¹

A politikai hatalom az igazságtalanságban, sajnos, még tovább mehet. Ekor magát a jogrendszert hatja át az igazságtalanság, a gonoszság: „Ha a jogrend a rossz rendszere, az abszolút zsarnokság állapota, akkor az igazságszolgáltatás valójában bűnözés. A törvénynek való engedelmesség erkölcsileg rossz lehet, ám egyértelműen rossz, ha az engedelmesség olyan tetteket foglal magába, amelyek során az igazságosság nevében gonoszságot művelnek. Ha a jogrendszer

³⁹ HORVÁTH (1941) i. m. 51., 56.

⁴⁰ PIEPER i. m. 88., 90., 91.

⁴¹ Uo. 92., 93.

teljesen rossz, de nem bűnös, a politikailag más véleményen levők elítélése igazságtalan tett (bűnös tett lehet, de nem szükségszerűen az). A törvényeknek való engedelmesség önmagában nem erkölcsileg rossz. Erkölcsileg rossz viszont igazságtalan törvények mindenfajta életbe léptetése, az 'igazságtalanságszolgáltatásban' való bárminemű részvétel. [...] Az önkény, a törvénytelenesség, az igazságtalanság, a gonoszság állapota – ezek ama nyomasztó valóságok, amelyekkel az igazságosság minden elméletének meg kell birkóznia".⁴²

A szakirodalom nevesíteni szokta az igazságosság még néhány formáját. Ezek azonban elhelyezhetők a fenti hármas felosztásban, azok sajátos alfajainak minősíthetők. Ám sajátosságuk miatt külön is említést érdemelnek:

1) A büntető igazságosság: Egyetértve Heller Ágnes véleményével, mi is úgy látjuk, hogy „manapság a legtöbb büntettet társadalmi kényszer nyomására követik el. Az is valószínű, hogy a legsúlyosabb büntettek végrehajtására vagy legalábbis kigondolására kapzsiságból, hataloméhségből vagy erős és zabolázatlan szenvedélyből kerül sor, eltekintve attól a csekély számú embertől, aki azért követ el büntettet, mert élvezi”.⁴³

A bűncselekmények, mint az igazságossággal súlyosan ellentétes cselekmények aláássák a társadalmi békét, az ép emberi kapcsolatokat. Ennek megakadályozására létezik az ún. büntető igazságosság, mint az igazságosság egy sajátos fajtája. Nem kívánunk a terminológiai vitákba bocsátkozni, hogy ez valóban önálló faja-e az igazságosságnak; vannak, akik az általános igazságosság részének tekintik. Mindenesetre az igazságosságnak ez is fontos dimenziója, szükség esetén a büntetés, a szankció alkalmazása. Az arányos büntetés, vagyis a megtorlás észelv, természetjogi elv. A törvény súlyos megsértőit, vagyis az igazságtalanságot elkövetett embereket büntetlenül hagyni, nagy igazságtalanság, s a társadalmi békétlenség egyik forrása.⁴⁴ Ez, vagyis a megtorlás a büntetés fő oka, lényege és célja. E mellett az elrettentés, a javítás szándéka csak integráns eleme a büntetésnek: „A büntetés egyetlen emberi lényekhez méltó elve a megtorlás. Ennek az elvnek a nézőpontjából az embert mindig öncélként kezeljük, az egyént felelősnek tartjuk tettéért, szabad és eszes cselekvőnek tekintjük. A normákat megszegő (és törvénysértő) személynek vezekelnie kell, meg kell fizetnie adósságát, hogy ekként helyreállhasson az igazságosság. Az adósság megfizetése, a levelezelt jogsérelem után a személy már nem bűnös. A megtorlás tehát önbüntetés is lehet”.⁴⁵

⁴² HELLER i. m. 204.

⁴³ Uo. 200. Lehetséges, hogy az utóbbi időben ez az élvezeti motívum erősödik a bűnözők között, mivel az élet-értelem egyre megfoghatatlanabbá válik, s az ember ilyenkor agresszív válik.

⁴⁴ Ismert a régi római jogi elv: *Bonis nocet, quisquis pepercit malis*.

⁴⁵ HELLER i. m. 184., 193. A megtorlás erényéről bővebben lásd: IBRÁNYI Ferenc: A megtorlás erénye. *Bölcséleti Közlemények*, 1940/6. 104–122.

2) A szociális vagy társadalmi igazságosság: Ez az igazságosság összeköti a *iustitia legalist* a *iustitia distributiva*-val, utalva mindkettő természetjogi alapjaira. Vizsgálja „a társadalom rendjét és békéjét, amely nem állhat fenn a fajok, osztályok és generációk gyűlöletének feloldhatatlan ellentéteivel”.⁴⁶

3) A nemzetközi igazságosság: A nemzetek feletti közjó, vagyis az egyetemes közjó biztosítása a célja. Itt is érvényesek az általános igazságosság, a csere- és az osztó igazságosság, illetve a büntető és a szociális igazságosság elvei. Megmarad nemzeti színezetük is. Amíg az egyes államok a természetjog elveit alkalmazták, lehet egymástól eltérő a tételes jogalkotásuk, ám ezek az előírások nem lesznek egymásnak ellentmondóak, legfeljebb ellentétesek. Minthogy a természetjog elveiből sokféle következtetés adódhat, illetve sokféle konkrét meghatározást engednek meg.

4) Az ún. ökológiai igazságosság: Mivel ma a Föld ökoszisztémája került főleg emberi beavatkozás következtében (az antropocén korban élünk!) veszélybe, ez a szituáció az igazságosság egy újabb dimenzióját tudatosította. A teremtett világnak is vannak analóg értelemben jogai, vagyis feltétlenül tisztelettel kell bánnunk a természettel, ha élni akarunk a jövőben is a Földön. Igazságtalannak minősül ennek az igazságosságnak tükrében minden olyan emberi beavatkozás, ami tékozolja a természet erőforrásait, ami rombolja a természetet, ami a fajok kipusztulásával fenyeget (biodiverzitás gyengítése), ami környezet- és embert károsító technológiának minősül stb.

3.3.4. Az igazságosság kiegészítő erényei

Az igazságosság és nyomában az egyéni és a közjó ugyanakkor bármily tökéletesen érvényesül is az egyén vagy a társadalom, netán az emberiség életében, mégsem képes az emberi együttélés teljes értékű szabályozására. Az igazságosság ugyanis „csak akkor éri el tökéletességét, ha sikerül barátságot teremtenie a társadalom különböző szintjein, a személyes és családi barátságtól a társadalmi és politikai barátságig”.⁴⁷ Ezt a teljes értéket még a legigazságosabb, leghatékonyabb jogrend és a legtökéletesebb végrehajtása sem tudja teljesen érvényre juttatni.

Nem képes és nem is hivatott a jog arra, hogy a teljes társadalmi életet tökéletesen szabályozza. Szükség van az erkölcsre, az illemre is, hiszen minden nem lehet a jog kimerítő igazságosság tárgya. Szükség van továbbá – az igazságosság érvényesülését is támogató – sajátos erényekre. Ezek a keresztény bölcsélet nyomán az alábbiak: A religio az Istennel szemben, a *pietas* a szülőkkel és a hazával szemben, a fegyelmezettség és figyelem (*observantia*) a hatalom szerveivel szemben és az érdem megbecsülése dolgában a tiszteletadás (*honor*).

⁴⁶ BODA László: *Erkölcsteológia V. rész. A keresztény igazságosság*. Budapest, MKPK, 1976. 5.

⁴⁷ PINCKAERS i. m. 442.

Továbbá szellemi téren az igazmondás (*veritas*), az anyagi javakkal kapcsolatban a nagylelkűség (*liberalitas*),⁴⁸ végül a mindennapi emberi kapcsolatokban a barátságosság (*affabilitas*).⁴⁹ Ezek az erények mind beletartoznak az ember igazlelkűségébe, s igaz(ságos) voltát fejezik ki, mintegy részei és érvényesítői a közjónak. S végül mindezt a főparancsban megfogalmazott szeretetnek kell animálnia, átjárnia.

3.3.5. Az igazságosság főbb elméletei

Fentebb már megállapítottuk, hogy az ember világnézeti állásfoglalása döntően befolyásolja az igazságosságról alkotott eszméjét, melyek reflektált állapotban a különböző igazságosság-elméletekben öltenek testet.

Az igazságosság formálisan az alábbi mércéket alkalmazhatja: Mindenkinék ugyanazt. Mindenkinék érdeme szerint. Mindenkinék tettei szerint. Mindenkinék szükségletei szerint. Mindenkinék rangja szerint. Mindenkinék törvényes jogosítványa szerint. Mindenkinék a közjó vagy a közérdek, az emberiség jólétének vagy a többség nagyobb javának követelményei szerint.⁵⁰

Ha szemlét tartunk ezek között az elméletek között, azt látjuk, hogy nagy vonalakban az igazságosság egy-egy elemét abszolutizálják, vagy több elem sajátos akkordjait tartalmazzák, ám úgy tűnik, hogy csak a keresztény ihletésű igazságosság-fogalom minősül valóban holisztikusnak, teljes értékűnek.

1. Az igazságosság formalista elmélete csak a konkrét törvényekben meghatározott igazságosságot tekinti igazságosságnak. Ez a teória a pozitívizmus túlhajtása, mely a törvényes hatalom tételes előírásait avatja az igazságosság kizárólagos mércéjévé. Nagyon merev ez a felfogás, illetve a hatalom korrigálhatja korábbi rendelkezéseit, vagy egy új hatalmi formáció másként határozhatja meg a jognak, mint az igazságosságnak szabályait. Ebben a felfogásban csak a politikai hatalom alkotja a jogot és az igazságosságot, még ha önkényesen teszi is azt. Az igazságosság itt a legalitással egyenlő. Csak külső teljesítést kíván, ami az igazságosság dolgában pszichésen abszurd, mivel az ép igazságérzetet rombolja. Ez az elmélet tehát több szempontból is redukcionista jellegű. Itt az igazságosságnak nincs végső mércéje; a mindenkori hatalom alkotja és méri ki azt. Ezért relativista is ez az igazságosság-fogalom.⁵¹

2. Az igazságosság liberális-libertáriánus elmélete: E felfogás szerint a társadalom individuumok pusztája összege, s a jognak nincs más feladata, mint védeni az egyén tulajdonát, szabadságát. Itt ki-ki a saját szerencséjének kovácsa. Az igazságosság ebben a távlatban csak annyit jelent, hogy nem ártani a másiknak,

⁴⁸ HORVÁTH (1941) i. m. 54–55.

⁴⁹ GECSE Gusztáv: Iustitia. Aquinói Tamás tanítása az igazságosságról. *Világosság*, 1972/12. (melléklet) 20–21.

⁵⁰ HELLER i. m. 37–38.

⁵¹ PALAZZANI i. m. 90–91.

nem akadályozni őt szabad tevékenységében. Ennek a teóriának abszolutizált eleme a csere-igazságosság. Az igazságosság ebben a felfogásban arra korlátozódik, hogy ellenőrizze a cserék korrekt voltát (minimális államra van csak szükség). Így aztán a társadalomnak nem is kötelessége a keletkezett egyenlőtlenségek kiegyenlítése (mintha azokat nem is emberek okozták volna), illetve nem kötelezett a rászorulókat, gyengéket ki- és megsegítésére. A másik szüksége tehát nem kondicionálja az egyéni szabadságot. Ebben a látószögben nem létezik a jog szerint szolidaritás, az csak az egyén jószívúságára van bízva. Ez a felfogás az önzés és a profit, a hideg számító ész torz igazságosság-fogalma. Egy ilyen társadalomban gyakorlatilag nem létezik valódi közösség, az inkább csak fikció vagy egyenesen illúzió.⁵²

3. A társadalmi egyenlőség elmélete: Eszerint a legfontosabb elem az osztó igazságosság. Mindenkinek biztosítani kívánja a közösből a szükségeset. Itt az állam a lehető legtöbbet, s mindent, ami a közös szükségletek kielégítéséhez szükséges, elvon az egyesektől. Az előbbi teóriában az egyén volt abszolutizálva, itt pedig a közösség és szerve a hatalom. Emiatt az ilyen társadalmakban az egyén minősül látszatnak, mintha egy nagy szervezet lenne az egész társadalom, melyben az egyének szinte csak mechanikus, helyettesíthető elemek. Ebben a közegben szinte eltűnik az egyéni szabadság. Ez az igazságosság-fogalom kétség kívül társadalmi biztonságot teremt, ám nem ismeri el kellőképp az egyén jogait; indokolatlanul korlátozza a szabadságot, a minősített munkát kellően nem honorálja. Itt az állam diszponál, gyámkodik minden – élet, egészség, szabadság – felett. Ám az ilyen mindenható államban ésszerűtlenül elhatalmasodik a bürokrácia és emiatt nem lesznek kellően hatékonyak a szolgáltatások sem.⁵³

A felsorolt elméletek téves eszméket is tartalmaznak, ezért társadalmi megvalósításuk során óhatatlanul az erőre, a meg nem engedett erőszakra építenek, s így az emberi méltóságot gyalázzák. Ám az ilyen erő, legyen bármilyen elrettentő is, nem tudja tartósan összetartani a társadalmat. Az ember ugyanis nem ilyen mechanikus építőanyaga a társadalomnak, mivel „értelme és akarata révén egyéni önrendelkezése van, amit nem lehet belőle kiirtani, amivel minden társadalmat építő mesternek számolnia kell. Az embert csak, mint önrendelkező alanyt lehet joganyagnak és társadalmat alakító elemnek felhasználni s úgy kell beépíteni ebbe a hatalmas palotába, hogy ott ne csak testi, fizikai és mechanikai adottságai, hanem lelkisége és a velejáró önrendelkezése is érvényesülhessen. Ez az embernek legelemibb tiszta természetjoga. Ennek figyelembevételét nemcsak a társadalomalkotó (politikai) okosság kívánja meg, hanem az a természeti szükségesség is, hogy a téglamódjára beépített emberanyag előbb-utóbb öntudatra

⁵² Uo. 91–94.

⁵³ Uo. 94–95.

ébred, megmozdul és a büszke palota, egyelőre talán csak lényegtelen részeiben, de nemsokára az alapon szenved kárt és összedől”.⁵⁴

4. Végül a természetjogi alapon álló igazságosság-eszmét (elméletet) mutatjuk be. E felfogás szerint a törvényes igazságosság kormányzata alatt megkapja a maga helyét mind a csere-, mind pedig az osztó igazságosság. Mindegyikben a természetjog (az emberi jogok) elveit érvényesíti. Egyszerre védi az egyént és a közösséget. Ebben a felfogásban minden embernek ugyanazok az alapvető jogai és kötelességei, itt a társadalom tagjai a közjón fáradoznak. Csak így lehet kiegyensúlyozott társadalmat építeni, mivel ez a szemléletmód elkerüli mind az individualizmus, mind a kollektívizmus csapdáját.⁵⁵ Itt a *iustitia generalis naturalis* vezeti akár az egyént, akár a kisebb társadalmi alakulatokat, de magát az államot is. Parancsoló szavát így fogalmazhatjuk meg: „Úgy keresd a társadalomban saját boldogulásodat, hogy senkinek az érdekét meg ne sértsd, hanem cselekedeteidből gyarapodjon a közjó értéke is”.⁵⁶

4. Igazságosság és a (természet)jog viszonya

4.1. A természetjog lényegéről – röviden

Első ránézésre igen elfogadottnak, szinte egyeduralkodónak kéne lennie ennek a jogfilozófiai gondolkodásmódnak. Erre utalnak Reginaldo Pizzorni domonkos professzor szavai:

In generale, possiamo affermare che tutti gli uomini, avendo un qualche discernimento tra il bene e il male, come tra il giusto e l’ingiusto, una inclinazione a operare il bene e una ripugnanza a fare il male, hanno anche una qualche idea del diritto naturale e dei diritti naturali dell’uomo, come esigenza della retta ragione per la realizzazione autentica della persona, come legge costitutiva della persona, come un qualche ordine essenziale, che è intimamente congiunto con la natura umana o meglio con la persona umana, e che vale, o almeno dovrebbe valere, di per sé, indipendentemente dall’intervento del legislatore umano o dello Stato. L’uomo, infatti, è naturalmente portato a subordinare la validità della legge alla sua conformità al valore della giustizia, ai fondamentali principi di un ordine interno a tutti gli esseri e quindi all’uomo stesso; un ordine posto da Dio, il quale, come dice S. Tommaso nel prologo al trattato

⁵⁴ HORVÁTH (1941) i. m. 45.

⁵⁵ PALAZZANI i. m. 95–96.

⁵⁶ HORVÁTH (1941) i. m. 55.

De Lege, è il principio che spinge al bene dall'esterno, ci istruisce mediante la legge, e ci aiuta mediante la grazia.⁵⁷

Ám az ideológiai előítéletek, a relativizmus térhódítása megnehezítik e területen is a tisztánlátást; a természetjog amúgy koherens, de mégis komplex, azaz a jogi valóságot szerves módon lefedő teóriáját. Tudjuk, hogy az igazság keresése, felfedezése, meg- és még inkább az elismerése, nagy bátorságot kíván az embertől. Hát még a következetes megvalósítása! A felismert igazság ugyanis etikai imperatívusként viselkedik: Csak engem ismerj el igaz normájaként gondolkodásodnak, cselekedetednek, érzületednek egyaránt! Különösen is fáradtságos ennek a felszólításnak eleget tenni az etika, még inkább a jog területén, hiszen itt a szabad akaratról, a lelkiismeretről, az egész lényünkkel való végső, vagyis világnézeti állásfoglalásunkról van szó.

A katolikus Egyház természetjogi felfogása nagy orvossága a relativizmus betegségének; ez a tanítás az ép és jól informált lelkiismeret szava, mely nemcsak a katolikusokat kötelezi, hanem objektíve minden embert. Miként a keresztény üzenet minden embernek szól, úgy ez a jogbölcseleti felfogásmód is az egész emberiség javához, közjához tartozik. Minden nemzet jogalkotásának, békéjének alapját képezi.

Ez a tanítás továbbá megfelel az alapvető emberi jogok (és kötelességek) tanának is, ha helyesen értjük azokat. Ezek az alapvető jogok tulajdonképp a természetjog pozitív megfogalmazásai, mintegy deklarációi, melyek nemcsak logikai általánosságok, hanem határozott metafizikai tartalmuk, egyetemes értékjellegük van. E jogok és kötelességek tehát egyetemesek, lényegi tartalmukban megismerhetők és változhatatlanok, továbbá az emberi személytől elidegeníthetetlenek. Tehát nem szabad őket önkényesen, a politikai, gazdasági, ideológiai, vagy egyéb széljárásnak kedvezve értelmezni. Ilyen értelmezésük súlyos tévedéshez vezet és megtévesztő az egyéni és társadalmi tudatra egyaránt. Ugyancsak nem szabad abszolutizálni az egyes alapjogokat, úgy tenni, mintha egymással nem alkotnának szerves egészet, mintha nem hatnának kölcsönösen egymásra.

Ez a rövid jellemzés is sejteti talán azt, hogy ez a doktrína nagyon is fejlődésképes (megvan a statikája és a dinamikája egyaránt), s ha helyesen művelik, akkor minden időben korszerű. Az emberi és a történelmi tapasztalat alapján mind átfogóbban és alaposabban érthetjük nemcsak az egyes természetes jogokat és kötelességeket, hanem a köztük levő összefüggéseket is. Egyre sokfélebbek, hatékonyabbak lehetnek a belőlük levont konkrétabb pozitív normák, következtetések is. A természetjogi felfogás tehát magába integrálja a jogpozitivisták és a jogszociológiai teóriák helyes megállapításait is.

A keresztény természetjogi gondolkodás összességében régít és újat hoz elő kincseiből, s nem engedi kiveszni a tudományos problématudatból a már igaz-

⁵⁷ Reginaldo PIZZORNI: *Il diritto naturale dalle origini a S. Tommaso d'Aquino*. Bologna, Edizioni Studio Domenicano, 2000. 5.

nak ismert elveket, tényeket, értékeket, összefüggéseket, törvényszerűségeket. Ugyanakkor nyitott a régi és/vagy új problémák ismételt végiggondolására. Tudván azt, hogy ami régi, az nem eleve hamis, s ami új, nem eleve igaz. A természetjog kutatója jól tudja, hogy a tudomány nem vele kezdődött. Érdemes az elődök erőfeszítéseit és belátásait, sőt még a tévedéseit is komolyan tanulmányozni.

4.2. Kölcsönös kapcsolat a természetjog és az igazságosság között

A jog követeli az igazságosságot, illetve az igazságosság is követeli a jogot. Mivel az igazságosság egyrészt a jognak való megfelelésben áll, másrészt maga az igazságosság követeli jogtól, hogy feleljen meg az igazságosságnak.⁵⁸

A jog tehát, ami valakinek a *suum*-a, előbb van bizonyos értelemben, mint az igazságosság. Az igazságosság csak tudomásul veszi, megadja, visszaadja, meghagyja a másik jussát. Am hogy mi is az, ami a másikat jussként megilleti, ez a mérlegelés és döntés szintén, mint igaz ismeret, az igazságosság műve. Ugyancsak az igazságosság műve, ha a korábban megállapított jusról kiderül, hogy már nem lehet jussa másnak az igazságosság megsértése nélkül.⁵⁹

Innen a következtetés, hogy a természetjog maga is az igazságosság erénye működésének (elv, norma és cselekvés) első és alapvető eredménye, miként a természetjogi elvekből levont következtetések, konkrét meghatározások a természetjog egyfajta megtestesülései. Így a népek joga, az egyes államok alkotmányai, a tételes jogrendszerek. A természetjogi elvek tehát egyre láthatóbb és konkrétabb módon öltenek testet az egyes jogalkotásokban. De a bírászkodásban és a végrehajtásban is a természetjogi elvek világos látása biztosítja az igazságosságot. Ugyancsak az igazságosság műve, ha a természetjogi elvek alapján kritikát gyakorlunk akár az érvényben levő tételes jog, akár alkalmazásának helytelen volta miatt.

Mármost hogyan jutunk el ezekhez a természetjogot tartalmazó elvekhez? A jogrend végső okainak, lényegének és céljának, vagyis az igazságosság természetének a kutatásával. A ráतालálást nevezhetjük intuíciónak, ráébredésnek, a lelkiismeret szavának, az igazság megragadásának. Fontos itt is a 'tudás a legjobb lelkiismeret és lelkiismeret a legjobb tudás szerint' elveinek következetes érvényesítése. A részrehajlás kiküszöbölése, az előítéletek felismerése és elhagyása, a tudást megelőző feltételek tudatosítása.

A jog igazságos alkotása, az igazságos bírászkodás és a kellő végrehajtás is szakértők, olykor a polgárok bevonásával történik. Vita és tárgyalás kell, hogy kövesse a törvénytervezetet,⁶⁰ olykor konzultáció szükséges az ítélet meghozata-

⁵⁸ PIZZORNI (2003) i. m. 33.

⁵⁹ BODA i. m. 3.

⁶⁰ Amartya SEN: *Az igazságosság eszméje*. Budapest, Osiris, 2021. 415–434.

la előtt, illetve valamely végrehajtói cselekmény elrendelése előtt fakultatív vagy kötelező módon ki kell kérni bizonyos grémiumok beleegyezését vagy véleményét.

Létezik aztán igazságos konfliktusmegoldás erő alkalmazásával, sőt, olykor csak ez vezet az igazságosság érvényesüléséhez. A társadalmi tekintélynek olykor kényszert kell alkalmaznia, még a legigazságosabb törvények meghozatalában, érvényesítésében is. De egyfajta erő alkalmazásának tűnik az is, amikor több törvénytervezet közül csak egyet lehet törvényerőre emelni. Itt már nem annyira a rációnak, hanem inkább az akaratnak kell a döntést meghoznia.

Ma a polgárok bevonása a jogalkotási folyamatba, amennyire kívánatos, annyira lehet veszélyes is. Éspedig azért, mert a mai átlagpolgárt nagyon is önös érdekek vezethetik, illetve ép értékrend nélkül, józan erkölcsi ítélőképesség nélkül aligha lehet társadalmi problémákat helyesen (igazságosan) megítélni. A mai társadalom egy minden korábbinál erőteljesebben manipulálható és manipulált társadalom. A többségi elv továbbá nem alkalmazható minden társadalmi problémára. Illetve a többség is tévedhet (ez a hamis közmegegyezés), amit a tévedést felismerő egyénnek, vagy egy kisebbségnek kell bátran lelepleznie. A konfliktusok konfliktusa pedig akkor következik be, ha maga a társadalmi tekintély alanya veszíti el józan ítélőképességét.

Különösen is fontos a természetjogi elvek és a belőlük levont következtetések dolgában a világos látás, a kellően szilárd, következetes akarat, indokolt esetben az erő alkalmazása (a kétes értékű többségi vélemény ellenére is) főleg a társadalmi tekintély részéről. A kétes érték helyes elbírálását itt is a természetjogi elvek világos látása, ismételt deklarálása, érvényesíteni akarása adja. Az ép társadalmi tekintélynek tehát az az egyik fő funkciója, hogy őrzi, kutatja és kellő eréllyel, *sine ira et studio* érvényesíti a természetjogi elveket, s az a törekvése, hogy ezek az elvek, mint erények, mind teljesebben hassák át az egyéni és a társadalmi tudatot egyaránt.

Ma már gazdag az emberi tapasztalat, s ennek nyomán a természetjogi elvek többsége pozitív meghatározást nyert. Ha helyesen értjük az alapvető emberi jogokat, akkor azok nemcsak formálisan, de lényegi tartalmukban is természetjogot deklarálnak. Mindazonáltal a történelem e jogoknak is új dimenzióit tudatosíthatja, illetve új elvek is bekerülhetnek a természetjog kódexébe.⁶¹

A természetjogi elvek vonatkoznak egyénre, a természetes (család, haza) és az ember által létrehozott közösségekre egyaránt (egyház, állam). A társadalmi tekintélyeknek épp az a fő feladatuk, hogy őrizzék és érvényesítsék mindezeket a jogokat és köteleességeket. Nem törölhetik azokat, csak szükség esetén temperálhatják, illetve az egyes természetjogi elvek együttes harmonikus és igazságos érvényesülését kell biztosítaniuk: „Ha azonban objektíve tekintjük az általános igazságosságot, előírásaiban, és mint a nevezett princípium tárgya, úgy az általa-

⁶¹ PALAZZANI i. m. 62–66.

nos jó (*bonum commune*) nevével lehet azt illetni. Ez minden partikuláris érdek és követelés foglalata, kiegyenlítése, amelyben virtuálisan benne foglaltatnak, és amely védelme alatt megvalósíthatók és megvalósítandók. Ezért ez azok princípiuma. Minden, ami az egyes, a külső tevékenységre vonatkozó erények normáiban megtalálható, virtuális módon benne foglaltatik, s csupán az általános jó azon gyakorlati helyeslésének következménye, amely ezen erény tárgyát képezi. Ebben az értelemben a *iustitia generalis* azonos a természetjoggal, amennyiben az az emberiség általános javát rendezi, s egyúttal a gyakorlati igazság forrása ezen a területen. Ebben a vonatkozásban *iustitia legalis*-nak hívják, vagyis egy, a természetjog objektív előírásai által szabályozott, egyben törvényhozó, a többi erény normáit meghatározó, módosító igazságosság”.⁶²

A természetjogi gondolkodás tehát „felette áll az egyes emberek vagy nemzetek jogi szemléletének. Mintegy a jogalkotás közös alapja, melynek gyökerei az emberi természetbe nyúlnak és a lelkiismereten keresztül jelentkeznek minden időben. Ez a társadalmak pozitív jogalkotásának és a nemzetközi jognak is közös alapja”.⁶³

Ahol a természetjog egészét, mint egységes értékrendet érvényesíti a társadalmi tekintélyek minden láncszeme, ott békesség és elégedettség költözik az emberi szívekbe; ott ép, vagyis igazságos gazdasági és politikai rendszer (de nem szükségképp demokrácia!) honosodik meg. Mindenkinek tisztos tulajdona, munkája lesz, ott nem lehetnek kirívóan gazdagok és szegények; ott az emberek kiteljesíthetik személyiségüket (talentumaik szerint), ami főleg az erkölcsi erényekben és az értelmesen leélt életben mutatja meg magát. A természetjog és a Tízparancsolat országaiban nem jellemzőek a társadalmi kényszereknek sajátos vadhajtásai, mint a függőségek, a bűnözés személyiségromboló jelenségei; ott a polgárok egyszerűen boldogok. Csakis ilyen módon lehet igazságos egy társadalom. Egy ilyen világ megteremtéséért értelmes, érdemes és szükséges is fáradozni.

5. Az igaz ember, mint az igaz(ságos)ság fő hordozója, címzettje és érvényesítője

Az igazságosság erénye sajátos (fő) helyet foglal el az erények univerzumában, mivel tágabb értelmében minden erényt magába foglal és kellően animál. Aki eljut a személyi tökéletesség eme csúcsára, azt igaz embernek nevezi az Írás.⁶⁴ Az ilyen emberek szabadon és készségrszerűen adják meg kinek-kinek, ami nekik jár. Ezért egyszerre békességszerzők és az ellentmondás jelei. Létük az igazsá-

⁶² HORVATH (1929) i. m. 39–40.

⁶³ BODA i. m. 17.

⁶⁴ MÜLLER Ernő: *Katholikus erkölcsstan II.* Budapest, Rudnyánszky A. Könyvnyomdájából, 1877. 349.

gosság uralmát hirdeti, ennek érvényesítése tölti be szívüket. Próféta feladatuk ez: hűségesnek kell lennie minden embernek az erkölcs és a jog alapvető rendelkezéseihez.⁶⁵

Az igazság(osság) érvényesítéséhez tehát az erények egész univerzumára szükség van. Főleg a hitre, a reményre, a szeretetre, az okosságra, a bátorságra és a mértékletességre. Erre csakis az igaz emberek képesek és készek. Ugyanakkor az is konstans történelmi tapasztalat, hogy ritkák az ilyen személyiségek. Ám bizonyos értelemben érthető, hogy miért kevesek az igaz emberek. Éspedig azért, mert „az összes erény közül talán az igazságossággal állunk a leginkább hadilábon. Ugyancsak különleges abból a szempontból is, hogy ehhez érzetünk is fűződik (igazságérzet), míg az összes többi racionális értékelés tárgya”.⁶⁶ Ez az érzet, érzület segíthet is, gátolhat is, mivel sérülhet, torzulhat, meg is nemeshet. Óhatatlanul áthatja az erkölcsi tudatot.

Az igazságosság érvényesítése továbbá leginkább a jóakarathoz kötődik, nem csak belátás dolga. Garaczi Imre idézi ezzel kapcsolatban Kantot: „Semmi sem gondolható el a világon, sőt azon kívül sem, amit minden megszorítás nélkül jónak tarthatnánk – az egyetlen kivétel a jóakarathoz. Az értelem, a szellem, az ítélőerő, bárhogy nevezzük is a szellem *adottságait*, vagy a bátorság, az eltökéltség, a szándék szilárdsága, mint a *vérmérséklet* tulajdonságai, mindezek kétségkívül sok tekintetben jók és kívánatosak ám rendkívül rosszak és károsak is lehetnek, ha nem jó az akarat, amely felhasználja e természeti adottságokat, s amelynek sajátos minőségét ezért *jellemnek* nevezzük”.⁶⁷

A társadalomban az igazságosság minden fajának kellő érvényesítése ugyan minden jó élet feltétele, ám nem elegendő a jó, vagyis a teljes értékű emberi élethez. Ehhez – Heller Ágnes szerint – további három elemnek kell kísérnie, vagy még inkább vezérelnie az emberi életet. Ezek a becsületesség, az adottságok tehetségekké fejlesztése és kellő gyakorlása, végül a személyes kötődések érzelmi mélysége. Ezek közül a becsületesség a legfontosabb, de mindegyik csak akkor virágozhat, ha az igazságosság hatja át az egyéni és a társadalmi tudatot egyaránt. Pontosabban a jó ember dacol a torz társadalmi viszonyokkal, hamis tudattal, mivel életvitele, életmódja minden körülmények között tükrözi jóságát. Aki inkább, ha nincs más út, elszenvedi az igazságtalanságot, de nem árt másoknak.⁶⁸ A becsületes ember személyisége, jelleme egyszerűvé lesz, vagyis benne értelmét, akaratát és érzelmi életét egyaránt a bensővé tett-lett erkölcsi értékek határozzák meg. Az ilyen ember túl van az igazságosságon, vagyis több

⁶⁵ Jean DANIELOU: *Az igazság botránya*. Budapest, Jel Kiadó, 2020. 200.

⁶⁶ Imre GARACZI: Igazságosság a személyes evidenciától a társadalmi igazolásszintekig. In LACZKÓ Sándor – DÉKÁNY András (szerk.): *Lábjegyzetek Platónhoz 7. Az igazságosság*. Szeged, Pro Philosophia Szegedi Alapítvány, Librarius, 2009. 159.

⁶⁷ Uo. 159.

⁶⁸ HELLER i. m. 305–363.

mint igazságos.⁶⁹ Nevezhetjük ezt méltányosnak, szeretettel teljes magatartásnak, illetve ilyen életvezetési stílusnak. Bizonyos értelemben az az ember tud igazságos lenni, aki szíve mélyéből több mint pusztán igazságosságra törekvő. Így nagyobb távlatból szemlélheti az élet nagy értékeit, s a meglátottak szerint lesz kivel igazságos, kivel méltányos, kivel pedig üdvöset cselekvő.

6. Befejezés

Az igazságosság fogalma összességében egy bonyolult valóságot fejez ki. Egyszerre „erkölcsi, jogi és politikai fogalom, amely normatív leírást ad egy személyeket és cselekvéseiket érintő helyzetről a tekintetben, hogy azok bizonyos szabályoknak és értékeknek való megfelelésük szerint igazságosak vagy igazságtalanok”.⁷⁰ Bizonyos értelemben az erkölcsi erények legfontosabbja, szinte mindegyik másikat magába integrálja (*habitus animae és constans et perpetua ratio vitae*). Nagy rendezője akár az egyéni, akár a társadalmi életnek.⁷¹ A lehető legszorosabban köthető az ember erkölcsi tudatához: az igazságos ember egyszerre igaz, jó és becsületes ember.

Tudjuk, hogy egyén és közösség kölcsönös kapcsolatban állnak egymással. Hol egyik, hol pedig a másik nyújt fontos segítséget épp az igazságosság dolgában. A természetjog állama a fentebb taglalt keresztény természetjog elveire, mint az igazságosság végső immanens elveire épül, és ezért az ilyen társadalom életrendjének hallatlan igazságosságot (mint közös jót) meg- és fenntartó ereje van.⁷² Ám a főszereplő mindig az egyes személy, hiszen egyedül ő ismerheti fel és alkalmazza ezeket az emberi természetben gyökerező elveket.

Egy igazságtalan társadalmi berendezkedés, egy igazságtalan politikai vezetés hallatlan károkat okozhat egyének, közösségek életében. Mégis azt állítjuk, hogy az igaz ember a fő letéteményese az igazságosságnak, akit nem nyomorít meg sem a romlott társadalom, sem a destruktív szokások, sem az elszenvedett igazságtalanságok. Ő szilárd marad az igazság(osság)ban. Az ilyen erkölcsi hősök az egyének, a népek mindenkori igaz nevelői. Ilyenek nélkül még a természetjog állama sem állhat fenn tartósan. Ők a természetjog élő hordozói, annak ihletett szószólói, kellő érvényesítői. A történelem az igaz ember, mint igazságos, becsületes ember mellett csak egyetlen, illetve két szerveződést ismer (melyek egymás természetes szövetségesei), a természetjog hivatott őreiként és hű értelmezőiként: a katolikus Egyházat és a természetjog alapjára épült államot.

⁶⁹ Az ilyen ember szükség esetén a törvényes igazságosságot nemcsak a természetes igazságosság, hanem a jóság miatt is méltán bírálhatja felül. HELLER i. m. 298.

⁷⁰ GARACZI i. m. 160.

⁷¹ PIZZORNI (2003) i. m. 33.

⁷² Ennek részleteiről bővebben ld. TURGONYI Zoltán: *Természetjogállam*. Budapest, Kairosz Kiadó, 2021.

ETIKAI FELFOGÁSOK, ESZMECSERÉS
FELOLDÁSOK
*A dialogikusan felfogott természetes erkölcsi törvény
macintyre-i koncepciója*

PAÁR Tamás
(PPKE BTK)

Alasdair MacIntyre több művében is egy olyan erkölcsfilozófiai koncepció mellett érvelt, amelyet „a vizsgálódás etikájának”,¹ illetve az „eszmecsere és a diszkurzus etikájának” nevezett.² Ez egyfajta dialogikus etikai megközelítés, melynek pilléreit az igazság keresése, az egymástól tanulás és általában a párbeszéd általi megismerés alkotják. Alapgondolata, hogy a racionális dialógus fenntartásához szükséges normák (értékek, erények, kötelességek) etikailag érvényesek, vagyis az etikai normák egy része belátható azáltal, hogy a dialógus követelményeire reflektálunk. Mindezt *Az erény nyomában* egy szöveghelyének parafrázálásával így ragadhatnánk meg: a jó emberi élet alapját az igazság közös keresése szolgáltatja – az pedig, hogy ezen az alapon túlmenően mi tartozna még hozzá a jó élethez, megérthető, ha a közös keresés folytatásához elengedhetetlenül megtartandó normáknak megfelelően élünk.³ Ezeket az alapvető normákat MacIntyre azonosítja a Szent Tamás-i természetes törvény előírásaival⁴ – ezért is nevezhetjük koncepcióját a természetes erkölcsi törvény dialogikus megközelítésének.

Milyen érvek hozhatók fel e megközelítés mellett? Az alábbiakban ennek a kérdésnek a megválaszolása lesz a célom.⁵ Bár ebből a válaszból kibontakoz-

¹ Alasdair MACINTYRE: Moral Pluralism without Moral Relativism. In: Klaus BRINKMANN (ed.): *The Proceedings of the Twentieth World Congress of Philosophy*. 1. kötet. Bowling Green, Philosophy Documentation Center, 1999. [a továbbiakban: MACINTYRE (1999)] 5–8.

² Alasdair MACINTYRE: *Ethics and Politics. Selected Essays. Vol. 2*. Notre Dame, University of Notre Dame Press, 2006. [a továbbiakban: MACINTYRE (2007)] 141., 142., 205.

³ Vö. Alasdair MACINTYRE: *Az erény nyomában*. Budapest, Osiris, 1999. 295.

⁴ MACINTYRE (2007) i. m. 79.

⁵ A koncepció bemutatását és az érvek egy részének ismertetését ld. PAÁR Tamás: MacIntyre természeti törvényről és emberi jogokról. In: FRIVALDSZKY János – TUSSAY Ákos (szerk.): *A természetjog napja II*. Konferenciatanulmányok. Budapest, Pázmány Press, 2019. [a továbbiakban: PAÁR (2019)] 171–190.

hatnak a dialogikusan felfogott természetes törvény felmutatta normák kontúrjai is,⁶ itt elsősorban az alapkoncepció melletti érvekre fókuszálók: szétszalazásukra, katalogizálásukra, és egyes hozzájuk tartozó gondolati elemek összekötésére. Erre már csak azért is szükség van, mert az érvek egyes elemei, verziói MacIntyre különböző műveiben elszórva találhatóak meg, az összetartozásukra vagy a különböző érvek közti viszonyra való utalás nélkül.

Ha számba vesszük a szövegei alapján rekonstruálható, és a szövegek által inkább csak sugallt, de nem explicite kibontott érveket is, úgy azt találhatjuk: ezek száma meghaladja az egy tucatot. Így ehelyütt nem céлом ezek mindegyikének felsorolása. Itt csak bizonyos érvek vázlatos bemutatására vállalkozom – mégpedig az alapján válogatva, hogy egymástól markánsan különböző etikai elméletek, illetve elvárások kihívásaira melyik érvek felelhetnek meg leginkább. Az itt tárgyalt elméletek a három legismertebb normatív etikai megközelítéshez kapcsolódnak: az utilitarizmushoz, a kantianizmushoz, valamint az arisztotelianus etikához. Fontos már itt felhívni rá a figyelmet, hogy korántsem azt állítom, hogy ezek egymással teljesen összeegyeztethető irányzatok, vagy hogy a macintyre-iánus megközelítés e normatív koncepciókkal semmilyen ponton nem ütközik. Tézisem ehelyett az, hogy mindhárom képviselőinek vannak olyan kiemelt elvárásai etikai elméletekkel szemben, amelyeknek a természetes törvény dialogikus felfogása képes megfelelni. Másodlagos célom tehát az, hogy a macintyre-iánus érveket összepárosítsam ezekkel az erkölcsfilozófiai elvárásokkal. Ennek töredékes kibontására is rátérek, válaszolva olyan lehetséges kritikákra is, mint az értékek tényekből való levezethetlensége, az etikus viselkedés motivációja, valamint a széles körű véleménykülönbségek jelentette kihívás. Ezeket a megfontolásokat egy, az összehasonlítás fontosságát kiemelő módszertani szakasz előzi meg, majd végül egy rövid zárómegjegyzés követi az érvelés státuszát illetően.

1. Érvek a dialogikusan felfogott természetes erkölcsi törvény mellett

Az alábbiakban öt érvet fogok áttekinteni: a céljainkra építő megfontolást, a fontosságra hivatkozó érvet, a pragmatikai érvelést, a gyakorlati szempont felhozását és a racionális természetünkre alapozó argumentumot. Ezen érvek jóllehet eltérő pontoktól indulnak el, kifutásuk nagyjából azonos: azt igyekeznek alátámasztani, hogy mindannyian olyan életet éljünk, amely lehetővé teszi az értelmes eszmecsere, és így betartja az ehhez szükséges erkölcsiként aposztrofálható

⁶ Erről bővebben ld. PAÁR Tamás: Az igazmondás autonómiája: Az igazságra törekvés szerepe a természetes erkölcsi törvény MacIntyre-féle dialogikus felfogásában. In: LACZKÓ Sándor (szerk.): *Lábjegyzetek Platónhoz 19.* Szeged, Pro Philosophia – Magyar Filozófiai Társaság, 2022. Megjelenés alatt.

normákat is – azaz a természetes törvény dialogikusan felfogott koncepciójából következő előírásokat.

1.1. A céljainkra építő érv

„Ha mármost egyáltalán van olyasvalami végcélja cselekedeteinknek, amit önmagáért akarunk, minden egyebet pedig csak érte, [...] világos, hogy ez a jó, és a legfőbb jó” – állapítja meg Arisztotelész a *Nikomakhoszi etika* elején, majd felteszi a kérdést: „vajon nem esik-e nagy súllyal a latba [...] életünk szempontjából [...] ennek a jónak a megismerése, hogy aztán – mint a nyíllövő, ha biztos cél van előtte – könnyebben eltalálhassuk”?⁷ Arisztotelésznél ez a legfőbb jó természetesen a boldogság, kérdése pedig annak szükségességét emeli ki, hogy megállapítsuk: miben is áll a boldogság? Ha megismerjük, könnyebbé válhat elérni is számunkra – ahelyett, hogy folyton hamis célpontokat állítanánk magunk elé.

A természetes erkölcsi törvény dialogikus felfogása melletti egyik érv épp ezt a szükségességet, a boldogság meghatározásának szükségességét emeli ki. Kiindulásként adottnak veszi, hogy van valamiféle célunk. Úgy vélem, az érv szempontjából ezt a célt Arisztotelészhez hasonlóan tekinthetjük magának a boldogságnak, de lehet ettől eltérő is, továbbá lehet objektív (mintegy a természetünkől fakadó) vagy akár szubjektív (mintegy egyéni diszpozíciónk vagy választásunk eredménye), és lehet egy vagy akár több célunk is.

Az érv magja azzal a gondolattal ragadható meg, hogy mindannyian keressük valamit (a jó vagy a boldog életet) vagy – ami aligha tagadható – legalábbis *lehetséges*, hogy mindannyiunknak keresnie kellene valamit (a nagyobb jót vagy a nagyobb boldogságot).⁸ *Lehetséges*, hogy *a*) teljes mértékben tévedünk a saját célunkat illetően: nem fogjuk fel, mi is lenne nekünk jó, mi lenne a saját boldogságunk (pl. azt gondoljuk, hogy nincs ilyen, miközben van, vagy valamit így fogunk fel, miközben valami másban állna); *vagy b*) alapvetően értjük, mi is a jó számunkra vagy mi a boldogság, azaz célunkat ismerjük, ám elképzelésünk fontos részleteket illetően mégis hibás vagy hiányos; *vagy c*) akár teljes egészében értjük már, mi is a jó, illetve a boldogság, ám ehhez képesti saját helyzetünket vagy ehhez segítő eszközeinket mégis tévesen ítéljük meg (boldognak hisszük magunkat, miközben nem vagyunk azok, vagy boldogtalannak érezzük magunkat, miközben minden okunk megvan a boldogságra, illetve valamiről tévesen gondolhatjuk, hogy segít elérni a célunkat).

Az Arisztotelésztől kölcsönvett bevezető gondolatok egyfajta objektív boldogságra vonatkoznak, és ezzel kapcsolatban állapítják meg, hogy mibenlétének

⁷ ARISZTOTELÉSZ: *Nikomakhoszi etika*. Budapest, Európa, 1997. [a továbbiakban: ARISZTOTELÉSZ (1997)] 5–6. (1094a).

⁸ Ennek alapja lehet a motivációs rendszerünk (vágyaink, terveink, preferenciáink stb.), emberi természetünk, de valami más is.

felismerése „nagy súllyal esik latba”: így elsősorban az *a* és a *b* pontokhoz kapcsolhatók. Ugyanez megfogalmazhatónak tűnik azonban szubjektív célokkal, illetve vágyakkal, szükségletekkel kapcsolatosan is. Ha tekintetbe vesszük, hogy szubjektív céljaink és vágyaink gyakran ütköznek egymással, és azt is, hogy időnként olyan („inautentikus”) vágyakat táplálunk, amelyek valójában nem a sajátjaink, csak külső elvárások és manipuláció eredményei, úgy előáll számunkra a vágyak rangsorolásának problémája:⁹ e problémák felismerését követően a feladatunk az lenne, hogy rájövünk, melyik célunkat célszerűbb elérni, és melyik vágyunktól kellene inkább megválni.

Elsősorban a *c* típusú problémával kapcsolatosan érdemes felidézni Platón *Philébosz* című dialógusának egyik gondolatmenetét, amely ugyanakkor *mutatis mutandis* alkalmazható a másik két problémára is. Szókratész itt azzal érvel: ha az ember híján van a belátásnak és a helyes véleménynek, akkor azt illetően is „homályban van”, hogy boldog-e vagy sem.¹⁰ A tudatlan boldogság mintha nem is boldogság lenne. Ennek elkerüléséhez azon kívül, hogy megértjük, mi-
ben áll a boldogság, azzal is tisztában kellene lennünk, hogy a saját életünkben részünk van-e ebben a boldogságban vagy sem. Ezért ahhoz, hogy elérhessünk egy esetleges teljesebb boldogságot, szükségünk van az igazságra ezt a két kérdést illetően.

Az eddigi megfontolások azt az állítást támasztják alá, hogy a boldogságot illetően szükségünk van az igazság megismerésére. Ennek azonban elengedhetetlen eszköze a dialógus. Másoktól sokat tanulhatunk akár a boldogság mibenlétét (*a*, *b*), akár saját helyzetünket, természetünket és eszközeinket illetően (*c*). Ez részben azért van így, mert mások mást, akár többet értenek ezzel kapcsolatban hozzánk képest. De ennél többről is van szó: a boldogságot illetően számos eltérő koncepció van versenyben, amelyek tanulmányozása, megvitatása segíthet abban, hogy megtaláljuk a helyes koncepciót (*a*), tökéletesítsük a már megtalált helyes koncepciót (*b*) vagy gazdagítsuk önismeretünket és pontosítsuk helyzetünk megítélését (*c*).

Ezeket a véleménykülönbségeket illetően MacIntyre így érvel: „amennyiben racionálisak vagyunk, mindegyikünk késztetést érez arra, hogy [egyrészt] feltegye a kérdést: az alternatív koncepciókkal szemben valóban igazolható-e racionálisan az a végső célunkról alkotott partikuláris felfogás, amelyet cselekedeteinkben eddig előfeltételeztünk, és [másrészt] hogy vizsgálódást folytasson ebben az irányban.”¹¹ Később pedig azt írja a célunk helyett az emberi jóról: „az emberi jóról alkotott egyik felfogás sem lehet adekvát, amelyet a folyama-

⁹ Ezt a témát az „ütköző vágyak problémája” néven máshol tervezem bővebben tárgyalni. MacIntyre elsősorban legutóbbi könyvében taglalja: Alasdair MACINTYRE: *Ethics in the Conflicts of Modernity. An Essay on Desire, Practical Reasoning, and Narrative*. Cambridge, Cambridge University Press, 2016. [a továbbiakban: MACINTYRE (2016)]

¹⁰ PLATÓN: *Összes művei* III. Budapest, Európa, 1984. 176. (21b-d)

¹¹ MACINTYRE (2007) i. m. 71.

tos vizsgálódás nem igazol” és nem hagy megcáfolatlanul – ennek a lehetőleg másokkal együtt folytatott dialogikus vizsgálódásnak pedig az igazságot kell a céljának és a javának tekintenie: így az igazság java az emberi jó konstitutív része.¹²

Ahhoz tehát, hogy megvalósítsuk célunkat és hogy igazán boldogok lehessünk, szükséges a lehetőleg dialogikus vizsgálódás folytatása, illetve e vizsgálódás normáinak a megtartása.¹³

1.2. A fontosságra építő érv

Az imént már láttuk, hogy Arisztotelész szerint „nagy súllyal esik latba” az emberi jó megismerése. Ez azonban talán nem csak abból a szempontból fejthető ki, hogy *saját magunk* elérjük-e ezt a jót, az emberi célt vagy a boldogságot, és nem csak az ember számára való jóról vagy a boldogságunkról, hanem általánosságban is megfogalmazható. Úgy tűnhet: minden igazán fontos kérdést illetően érdemes vizsgálódnunk és dialógust folytatnunk. Mégpedig ugyanazon oknál fogva, mint ami a boldogságra vonatkozott: a lehető legfontosabb dolgokat illetően is lehet, hogy tévedésben élünk, ezeket a kérdéseket illetően is széleskörű és mély véleménykülönbség uralkodik, és ezekről is átfogóbb szemléletre és tökéletesebb felfogásra tehetünk szert, ha eszmecsérébe kezdünk.

Talán ez az az érv, amely MacIntyre-nél legkevésbé explicit, mégis vannak passzusok, amelyek ennek irányába mutathatnak. Így fogalmaz egy helyen: „a komoly erkölcsi *jelentőséggel bíró* racionális véleménykülönbségek megkülönböztető jegye, hogy nekünk, akik nem értünk egyet, felkészültnek kell lennünk, hogy [...] vizsgálódásba bocsátkozzunk [róluk], és hogy e vizsgálódás követelményeit korlátlanul kötelezőnek ismerjük el magunkra nézve”.¹⁴ Ez a passzus ugyan csak az erkölcsi kérdésekre vonatkozik, de könnyen belátható, hogy a morálhoz hasonló jelentőségű dolgokra minden további nélkül általánosítható.¹⁵ Ezen kívül MacIntyre Arisztotelésztől is idéz egy helyet, amely saját értelmező fordítása szerint így szól: „fontos tárgyakat illetően másokkal közösen mérlegelünk, és nem [csak] magunkra támaszkodunk a bizonyosság érdekében”.¹⁶

De egyáltalán létezik-e bármi, ami valójában fontos lenne? Erre a kérdésre kétféleképp is válaszolhatunk. Egyrészt ugyanúgy, ahogy a boldogsággal kap-

¹² Uo. 77.

¹³ Ehhez az érveléshez kapcsolhatjuk a szükségletekből vett macintyre-i érvet is, amelyről a következő helyen írtam: PAÁR (2019) 175–179.

¹⁴ MACINTYRE (1999) i. m. 1. (Kiemelés tőlem.)

¹⁵ Miközben érvelésemet nem érintené az sem, ha a továbbiakban a „fontosságot” minden esetben „erkölcsi jelentőség” értelmében vennénk.

¹⁶ MACINTYRE (2007) i. m. 73. Arisztotelész Szabó Miklós fordításában azt írja: „a nagy kérdésekben tanácsadókat veszünk magunk mellé, mert nem bízunk eléggé magunkban, hogy a helyzetet jól meg tudjuk ítélni.” ARISZTOTELÉSZ (1997) i. m. 65. (1112b).

csolatban, itt is felvethető a szubjektív fontosság kérdése: ha objektív fontosság nincs is, az továbbra is fontos lehet, hogy a számunkra fontos kérdésekben megismerjük az igazságot, amihez szintén hozzátesz a dialógus. Másrészt azonban egy általánosabb érv is kifejtethető ezzel a kérdéssel kapcsolatban. Úgy tűnik ugyanis, hogy már a kérdés, hogy létezik-e bármi, ami valóban fontos vagy fontos kellene legyen számunkra (és ha igen, akkor ez miben áll), maga is kiemelkedően fontos.

Ha létezik olyasmi, ami a legfontosabb lenne életünkben, akkor az életünkben a legfontosabb ennek feltárása: vagyis amennyiben például léteznek olyan filozófiai kérdések, amelyeken az egész életünk megfordul (mit lenne legfontosabb tennünk, hinnünk vagy megvizsgálunk), akkor az életünk legfontosabb feladata ezekre a válaszokat megtalálni és hozzájuk igazodni.¹⁷ Maga ez a kérdés – hogy van-e bármi fontos az életünkben – döntő jelentőségű. Vagyis kijelenthetjük, hogy az életünk ilyen kérdéseken fordul meg. Tehát mivel léteznek ilyen döntő jelentőségű kérdések, ezért életünkben döntő jelentősége van, hogy ezekkel foglalkozzunk – amennyire lehet kitaróan és átgondoltan.

Ez a kérdezés tehát – mint a szakasz elején jeleztem – megalapozza azt is, hogy kutatásunkhoz igénybe vegyük a legjobb eszközöket az igazság keresésére: az értelmes dialógushoz szükséges normákat betartó eszmecsere pedig ilyen eszköz. Így a legnagyobb horderejű kérdések vizsgálatának fontosságát e dialógus normáinak betartása is megőrökl.

1.3. A pragmatikai érv

Pragmatikai érven itt olyan érvet értek, amely a nyelvhasználattal vagy általában a kommunikációval, illetve annak előfeltételeivel és implikációival kapcsolatos. Ilyen érvek sem csupán MacIntyre-nél jelennek meg,¹⁸ ám nála is találunk ide sorolható felvetéseket, amelyek felhozhatók a dialogikus erkölcsi törvény koncepciója mellett.

Ezek részben arra épülnek, hogy minden kijelentésünk implicit módon igazként fogalmazódik meg, részben pedig az igazság fogalmával és állításával kapcsolatos implikátúra közelebbi tartalmára vonatkoznak. Ehelyütt az utóbbiakra koncentrálok, amely implikátúra jelenthet egy mások irányában való elköteleződést, de lehet a magunk irányába avagy másoktól független elköteleződés is. Nézzük meg először az utóbbi típusra vonatkozó macintyre-i megállapításokat.

Az igazság fogalmát illetően MacIntyre egy korai érve *Az etika rövid története* című könyvében található meg, amelynek gondolatmenete még nem ágyazódik a természetes törvényről szóló későbbi koncepciójába – az érv maga mégis

¹⁷ Vö. BERNÁTH László – PAÁR Tamás: Szabad-e hinnünk az erkölcsi felelősségben? *Magyar Filozófiai Szemle*, 2017/3. 25.

¹⁸ Vö. ehhez Apel „transzcendentálpragmatika” fogalmát pl. Karl-Otto APEL: *A transzcendentálpragmatikai diskurzuselmélet*. Budapest, L'Harmattan, 2015.

felhozható a későbbi koncepció mellett. A könyv egy ponton azt veti fel: az igazságpredikátum használata mindenképp valamilyen kritérium alkalmazásával jár együtt. Ennek megállapításával Burke-vel száll szembe, aki MacIntyre értelmezése szerint tagadja a racionális érvelés döntő szerepét. MacIntyre azzal érvel: „a racionális érvelés szerepének tagadása döntő eszközként szolgál arra, hogy nézetei során az ember ne hivatkozhatson semmiféle kritériumra, amellyel meg-alapozhatók” vagy épp kritizálhatók – így viszont eleve kérdésessé válik, hogy jogosan használhatjuk-e az „igaz” és a „hamis” kifejezéseket, lévén „ezeknek az állítmányoknak a használata mindig magában foglal valamilyen kritériumra való hivatkozást.”¹⁹ Ennek magyarázata az lehet, hogy ha mindenféle alap nélkül akasztgatnánk ezeket bármiféle kijelentésre, úgy rövidesen értelmetlenné válna beszédünk. Az értelmes nyelvhasználathoz tehát szükséges valamilyen kritérium az igazságot és a hamisságot illetően.

Néhány későbbi, a dialogikus erkölcsi törvény mellett már explicite érvelő, ugyanakkor az előzőhöz hasonló szöveghelyen MacIntyre valamiféle kritérium alkalmazására való hivatkozásnál konkrétan fogalmaz – azt állítva, hogy kifejezetten érvek mérlegelésével függ össze az igazságpredikátum alkalmazása. Mint írja: „senki sem ismerhette fel adekvátan az igazságot mint jót, ha és amíg nem értékelt az álláspontjával összeegyeztethetetlen nézetek mellett felhozott legerősebb érveket”.²⁰ Egy ehhez hasonló implicit elköteleződésre mutat rá, amikor arra utal: bármely kijelentésről azt állítva, hogy igaz, amellet köteleződünk el, hogy ellen tud állni a legerősebb cáfolási kísérleteknek.²¹

Ez az érvelés is szolgálhat az értelmes eszmecsere normativitásának megalapozására – amennyiben az igazság megállapítására szolgáló racionális érveknek egy ilyen eszmecsérébe kell beágyazódnuk: ha valamit igaznak állítva be egyúttal amellet is elköteleződünk, hogy állításunk minden cáfolatra tett kísérlet képes kiállni, úgy egyúttal azt a feladatot is magunkra vállaljuk állításunkkal, hogy a felmerülő érveket és ellenérveket megvitatjuk, a különböző indoklásokat megfontoljuk és megválaszoljuk.

Ezek az elkötelezések abból származnak, hogy az igazságot nem tudjuk nem valami jónak látni, valaminek, aminek van valamiféle normativitása.²² MacIntyre ezt egy olyan, az igazság állításában meglévő implicit elkötelezéssel is alátámasztja, amely a fentiekkel ellentétben már kifejezetten más emberekhez is kapcsolódik. Szerinte, amikor valamit igazként állítunk, illetve mások jóváhagyására terjesztjük elő állításainkat, akkor kijelentjük azt is, hogy a miénkkel összeegyeztethetetlen állítások tévesek – így az ezeket elfogadók tévednek. Állí-

¹⁹ Alasdair MACINTYRE: 1966/2012: *Az etika rövid története*. Budapest, Typotex, 2012. 316.

²⁰ MACINTYRE (1999) i. m. 4.

²¹ Uo. 5.

²² Alasdair MACINTYRE: *The Tasks of Philosophy. Selected Essays. Vol. I*. Notre Dame, University of Notre Dame Press, 2006. [a továbbiakban: MACINTYRE (2006)] 198.

tásunkkal őket „radikális önkritikára” hívjuk meg, hogy „ezáltal felismerhessék a különbséget aközött, ahogy a dolgok állnak és ahogy ők korábban gondolkodtak róluk. Ám ez az invitálás előfeltételezi, hogy az igazság egy jó, függetlenül az egyén partikuláris erkölcsi álláspontjától”.²³

Az érvek mérlegelése és mások felhívásának sikere azon is múlik, „milyen hatékonyan invitáljuk a másikat erre a vizsgálódásra”.²⁴ Ez pedig nem történhet akárhogy, hiszen példának okáért fizikai fenyegetést nem helyezhetünk kilátásba, sőt: egymás fizikai biztonságának védelme részét képezi a vita megfelelő kereteinek.²⁵ Ezzel pedig megalapozást is nyertek olyan normák, amelyeket a természetes erkölcsi törvényhez sorolhatunk.

Érdeemes felhívni ezen a ponton a figyelmet arra, hogy MacIntyre eddig idézett megfogalmazásai az igazság állításával együttjáró implicit elköteleződések-ről nem ekvivalensek egymással. Arra már kitértem, hogy csak a legutóbb idézett vonatkozik kifejezetten arra, hogy az igaznak kijelentés által más emberek irányába elkötelezzük magunkat – a többi megfontolásnál ez inkább közvetetten elérhető konklúzió. Kiemelendő továbbá az a macintyre-i passzus, amely szerint az igazság állításával egyúttal azt is állítjuk, hogy az adott kijelentés képes ellenállni a cáfolási kísérleteknek, vagyis, hogy nem cáfolható sikeresen. Különösen szerencsétlen ugyanis az a megfogalmazása, amely a fent hivatkozott hely egészét figyelembe véve kibontakozik: eszerint igaznak csak olyan ítéletet lehetne tekinteni, ami már a múltban ellenállt minden erős cáfolási kísérletnek.²⁶ Ha ezt abban a természetes olvasatban vesszük, hogy az ítéletet igazként elfogadók dolga lenne, hogy ezt megmutassák, úgy végeredményben aligha fogadhatnánk el túl sok ítéletet. Hisz annak megmutatása, hogy valami minden cáfolásnak ellenáll, korántsem feltétlenül egyszerű vagy gyors procedúra, és mindig felmerülhetnek újabb ellenérvek. Ez azt jelentené, hogy maga MacIntyre sem tekinthetné egyik ítéletét sem igaznak – beleértve ítéletét az ítéletek igaznak ítélésére vonatkozó feltételtelről. Időről időre úgy is látszik fogalmazni, mint aki – hasonló okokból – még nem egészen jogosult arra, hogy filozófiai téziseit igaznak tartsa.²⁷ Ez a megközelítés azonban teljességgel aláásná még önmagát is, hisz így sem arra nem lenne jogosult, hogy állítását igaznak tartsa, sem arra, hogy ne tartsa igaznak, de még csak arra sem, hogy érdemesnek tartsa további dialekti-

²³ MACINTYRE (1999) i. m. 4.

²⁴ Uo. 5.

²⁵ Vö. Alasdair MACINTYRE: How Can We Learn What Veritatis Splendor Has to Teach? *The Thomist*, vol. 58., no. 2. (1994) [a továbbiakban: MACINTYRE (1994)] 184–185.

²⁶ Eredetiben: „to assert of any judgment that it is true commits those who assert it to holding that it is [...] able [to withstand all attempts at refutation from any standpoint whatsoever]. And it is a necessary condition of any judgment’s being so able that it has in fact been able to withstand the strongest attempts to refute it so far.” MACINTYRE (1999) i. m. 5.

²⁷ Eklatáns példa az imént idézett cikk befejezése – ld. MACINTYRE (1999) i. m. 8.

kus tesztelésre. Ha elfogadnánk ezt a felfogást, akkor rögtön jogosulatlanok is lennénk a fenntartására.²⁸

Szerencsésebb ezért a következő megfogalmazása: „ha kijelentem, hogy »p« igaz, azzal elköteleződöm amellelt, hogy a »p« vagy »~p« igazságának eldöntésére vonatkozó bármely vizsgálódás során vagy semmilyen keret és a racionális igazolás semmilyen módszere nem fogja támogatni »~p«-t, vagy ha látszólag mégis »~p«-t támogatja valami a vizsgálódás egy adott stádiumában, akkor ez hosszútávon racionálisan hitelét veszti.”²⁹ Ez a megfogalmazás már arra is tekintettel van, hogy a vizsgálódás a jövőben is folytatódik, és arra is, hogy a cáfolatok időnként látszólag sikeresnek bizonyulhatnak – ami ugyanakkor nem azonos a látszólag cáfolt kijelentés tényleges hamisságával.

Ám még ez a megállapítás sem tökéletes. Nagyon is lehetséges, hogy vannak olyan igazságok, sőt általunk ismert igazságok, amelyeket képtelenek vagyunk bebizonyítani vagy megvédeni attól, hogy a cáfolásukra irányuló kísérletek az emberek elsöprő többsége számára igaznak tűnjön – különösen oly mértékben bebizonyítani, hogy annak köszönhetően „hosszútávon racionálisan hitelét veszti” minden cáfolási kísérlet mindenki szemében. Ilyenek például azon múltbeli cselekvésekre vonatkozó igazságok, amelyeket mi magunk vittünk véghez, ám más szemtanúi nem voltak, és fizikai bizonyítékaink sem állnak rendelkezésre a bennük kételkedők meggyőzésére.³⁰ Sőt: időnként előfordulhat, hogy egyértelmű bizonyítékok vannak a bíróság kezében egy ember bűnösségére nézve, ezek ugyanakkor mind félrevezetőek, és csak ő lehet vele tisztában, hogy ártatlan. Abszurd volna azt gondolni, hogy ilyenkor nem neki van igaza.

Ennélfogva az igazságban rejlő normativitás kibontásának legszerencsésebb módja, ha azt mondjuk: mikor valamit igazként jelentünk ki, másokat és magunkat is meginvitáljuk e kijelentés megvizsgálására; másokat arra, hogy ha van ellenvetésük, azt mondják ki, és magunkat, hogy igyekezzünk ezeket megválaszolni – és egyébként is minden igazságot megfelelően ellenőrizni. Ám az igaznak mondás nem elővételezi ennek a vállalkozásnak a sikerességét – csak azt, hogy arra körülményeinkhez képest minél jobban törekednünk kell. Sőt: a cáfolások megválaszolására törekvést a fenti szakasz fényében még az is befolyásolná, hogy mely ítéletünk átgondolása és megvédelmezése a fontosabb. Ám ezen korlátozó megállapítások mentén nem csökken a jelentősége annak a

²⁸ A probléma kifejtéséhez ld. PAÁR Tamás: Retorting Arguments, Overcoming Limitations, Aiming at Truth: A Comparison of MacIntyre and Transcendental neo-Thomism. *Politics and Poetics*, no. 4. (2018) 167–169.

²⁹ Alasdair MACINTYRE: Moral Relativism, Truth and Justification. In: Kelvin KNIGHT (ed.): *The MacIntyre Reader*. Notre Dame, University of Notre Dame Press, 1998. [a továbbiakban: MACINTYRE (1998)] 213–214.

³⁰ Vö. A következő szövegek érvelését: G. E. MOORE: William James „pragmatizmusa”. In *A józan ész védelmében*. Budapest, Magyar Helikon, 1981. 289–360. William Lane CRAIG: *Értelmes hit*. Budapest, PTF, 2021. 49.

vállalásunknak, hogy közös vizsgálódásba bocsátkozzunk egymás állításainak igazságát illetően.

1.4. A praktikus szempont

A praktikus szempontra hivatkozás legfőképp a következő macintyre-i passzusban kerül elő: „a gyakorlati ész megköveteli tőlünk, hogy amikor szisztematikus és látszólag feloldhatatlan véleménykülönbséggel találjuk szemben magunkat [...], akkor ne feltételezzük, hogy *nekünk* van igazunk [...]. Semmiféle előzetes alapunk nincs így ítélni.”³¹ Ehelyett a nézeteltérés – feloldása érdekében – „önvizsgálatra (*self-questioning*) kellene sarkalljon bennünket”.³² Már csak annál fogva is, mert a gyakorlati disszenzusok feloldása „gyakorlati szükségletünk”.³³

Az ilyen véleménykülönbség – ami kezdetben illetheti adott helyzetek legcélszerűbb kezelésének módját akár, de etikai dilemmákat is – időről időre olyan bonyolultságú és mélységű, hogy feloldása komolyabb közös erőfeszítést igényel az adott kérdés megválaszolására.³⁴ Márpedig „deliberatív véleménykülönbségeink feloldásában csak olyanokkal reménykedhetünk, akik tiszteletben tartják az objektivitás bizonyos normáit”,³⁵ és akik megvalósítják az objektivitás erényeit³⁶ – mint ahogy nekünk is követnünk kellene ezeket. Ez a gondolatmenet a következőképp torkoll erkölcsi konklúziókba, vagyis a közös vizsgálódás során betartandó normák alátámasztásába: ha az objektivitáshoz szükséges

„érdeknélküliséget (*disinterestedness*) el akarjuk érni, akkor a velünk argumentatív vizsgálódásba bocsátkozókhöz (*engaged*) való viszonyunkat olyan normáknak kell irányítaniuk, amelyek minden egyes résztvevő számára a legjobb lehetőséget biztosítják a személytelenül és részrehajlás nélkül bemutatott rivális tézisek és érvek átgondolására. Mely normák is ezek? Legelőször is világos, hogy képtelen leszek részrehajlás nélkül és személytelenül átgondolni az érveidet és reagálni rájuk, ha jó indokom van félni attól, hogy amennyiben nem értek veled egyet, úgy te vagy mások a jelenben vagy a jövőben kárt okoznak nekem.”³⁷

³¹ MACINTYRE (2007) i. m. 76.

³² Uo. 75.

³³ Uo. 76.

³⁴ Vö. MACINTYRE (2007) i. m. 76., valamint MACINTYRE (1999) i. m. 4.

³⁵ MACINTYRE (2007) i. m. 74.

³⁶ Uo.

³⁷ Uo. 78. Az érv megfogalmazásában talán egyes pontok nem a legszerencsésebbek: ha szigorúan vesszük például azt, hogy személytelennek kell maradnunk az érvelésünkben, az fontos közlendőket zárhat ki, amelyek kifejezetten személyesen érintenek minket – ugyanakkor a személyeskedés vagy a személyünkre való szükségtelen hivatkozás kerülése már nagyon is érthető elvárásnak tűnik.

Emiatt más előírások mellett a fizikai (vagy másféle) károkozást is tiltják a dialógus alapján felfogott erkölcsi törvény előírásai. Ez az indoklás a fenti érvekkel közös pont. Sőt: a „gyakorlati szükségletre” hivatkozás is emlékeztet a céljainkra hivatkozó érv ama verziójára, amely a szükségleteinket emelte ki. A praktikus szempont különválasztása a fenti érvektől amiatt lehet mégis indokolt, mert MacIntyre kimondja: „a gyakorlati ész követeli meg” a vizsgálódásba bocsátkozást. Tehát praktikus belátás, hogy ha mások hozzánk képest máshogy vélekednek, mégpedig szisztematikus alapokon, akkor el kell kezdenünk mélyebben feltárni a kérdéses problémát, és közös megvitatás segítségével megítélni a kérdést.

A gondolatmenetnek ez a kiindulópontja – legalábbis úgy tűnik számomra – nem valamely további érv vagy tény alapján fogalmazódik meg, hanem a gyakorlati bölcsesség (a *phronészisz* avagy a prudencia) sugalmazására utal, ha úgy tesszük: intuícióra.³⁸ Már csak emiatt is fontos volt a pragmatikai érveléssel kapcsolatban tisztázni, hogy az érveknek nem feltétlenül az a szerepe, amelyet MacIntyre bizonyos szöveghelyei szerint szánna neki;³⁹ helye lehet akár további indokokra vagy kijelentésekre nem támaszkodó intuícióknak is az eszmecsérésben – már ha (amint láttunk) megfogalmazóik igyekeznek őket vizsgálódás tárgyává tenni úgy, hogy keresik lehetséges alátámasztásukat és igyekeznek kritizálni az ellenük felhozott meglátásokat. Praktikus belátásunk lehet tehát, hogy a komoly és mély nézeteltéréseket magukban foglaló véleménykülönbségeket igyekezzünk egymással megtárgyalni.

1.5. A természetünkre és a racionalitásunkra építő érv

A racionalitás a természetünkhöz tartozik; a megfelelő dialógus folytatása hozzá tartozik a racionalitáshoz; így a racionális dialógus folytatása hozzá tartozik a természetünkhöz. Dióhéjban így lehetne összefoglalni az utolsóként tárgyalandó érvet. MacIntyre vonatkozó megfogalmazásai szerint: bizonyos „előírásoknak való feltétlen engedelmesség nélkül nem lehetséges közös racionális deliberáció, közös racionális deliberáció nélkül pedig nem lehetségesek racionális ágenssek”.⁴⁰

³⁸ A praktikus szempontra hivatkozó megfontolást és intuíció voltát az alábbi helyen tárgyalom még: PAAR (2019) i. m. 176., 179–181.

³⁹ Szintén e két érv viszonyával kapcsolatos további kritikus kérdés, hogy ez a gyakorlati belátás szabályvezérelt-e. MacIntyre egyes helyeken a gyakorlati bölcsességet kifejezetten nem szabályvezéreltnek mutatja be, máshol a szabály hiányát – mint fent láttuk Burke kapcsán – szinte elfogadhatatlannak állítja be, megint máshol annak fontosságát emeli ki, hogy ha valamely tevékenység eddigi gyakorlatában nem áll rendelkezésünkre explicit szabály, ott is igyekeznünk kell megfogalmazni ilyet annak érdekében, hogy átgondolhassuk gyakorlatunkat. E problémát részletesen tárgyalja a kötetben szereplő másik írásom.

⁴⁰ MACINTYRE (2016) i. m. 56–57.

Ide kapcsolhatóan MacIntyre egyik szövegében megfogalmazza: a tanulás-hoz és a közös vizsgálódáshoz elengedhetetlenül szükséges univerzális és változatlan szabályok „meghatározóak arra nézve, amiben az emberek – racionális lényként – természetüknél fogva osztoznak.”⁴¹ Egy másik helyen a következőképp ír: „az egyszerű emberekhez [. . .] a természeti törvényről való tudás emberi természetüknél fogva tartozik hozzá.”⁴² Megint másutt azt fekteti le: a „vizsgálódás az ember javáról, és ennél fogva a jóról, lényegi jellemzői az emberi lényeknek”⁴³ – másszóval a természetünkhöz tartozik. Sőt megállapítja, hogy az ember természete olyan, hogy „az emberi kiteljesedést illető racionális vizsgálódás és az abból következő véleménykülönbség maga is az emberi kiteljesedés jele.”⁴⁴

Bővebben szól erről *Ethics in the Conflicts of Modernity* című könyvében, mikor a következőképp érvel:

„A kulcsmomentum a megkülönböztetetten emberi fejlődésben akkor jön el, amikor valaki először alkalmazza nyelvi képességeit annak a kérdésnek a megfogalmazására, hogy »mi a jó abban, hogy ezt vagy azt csináljuk? [. . .]«, és ezzel [. . .] másokat vagy saját magát arra hívja (*invite*), hogy indokokat sorakoztassanak fel bármiféle válasz mellett vagy ellen – olyan indokokat, amelyek ezután értékelhetők. Ettől kezdve az emberi vállalkozások (*projects*), az emberek reakciói a jó- vagy a balszerencsére, valamint az emberi viszonyok úgy értelmeződnek, mint amelyek leírhatók a jó és a rossz, a racionálisan igazolható és a racionálisan igazolhatatlan kategóriáival.”⁴⁵

Mivel pedig eleve szükséges alkalmaznunk a racionalitásunkat ahhoz, hogy megállapítsuk, mi is a jó és az értékes, ezért nem kerülhetjük el, hogy eleve értéket tulajdonítsunk a racionalitásunknak.⁴⁶ Tehát ugyanúgy, ahogy MacIntyre az igazságot értékesként mutatta fel, a racionalitást is értékként kell elgondolnunk szükségszerűen, a fenntartásához szükséges dolgokat pedig meg kell tennünk. Ahogy fent utaltam rá, az igazságot nem tudjuk nem jónak gondolni, és úgy tűnik, ugyanígy a racionalitást sem gondolhatnánk máshogy el, mint értékesként – hiszen a racionalitás az, ami segít minket az igazságkeresésünkben.⁴⁷

Úgy vélem, hogy ezek a megfontolások már önmagukban indokolják az eszmecsere racionalitásunkat segítő formáinak művelését. Ám úgy is elgondolható

⁴¹ MACINTYRE (1994) i. m. 184.

⁴² MACINTYRE (2007) i. m. 49.

⁴³ MACINTYRE (2006) i. m. 213

⁴⁴ MACINTYRE (2016) i. m. 25–26.

⁴⁵ Uo. 224–225.

⁴⁶ A céljainkra vonatkozó érvet ismertető szakaszban szereplő, Platón *Philébosz*-ából vett érv is utal erre.

⁴⁷ Vö. Alasdair MACINTYRE: *Herbert Marcuse*. New York, Viking Press, 1970. 103–104.

a racionális természetünkre hivatkozó érv, hogy ez voltaképp az eddigi érvekhez járul hozzá: azt, hogy mik a céljaink, hogy mi is fontos és jó, hogy mit implikál az igazságpredikátum, hogy mikor használjuk jogosan, valamint, hogy a gyakorlati életünkben mi megvalósítandó számunkra, sőt azt is, hogy mi a voltaképpeni természetünk – mind-mind racionalitásunk által vizsgálhatjuk csak megfelelően.

Ezen érveknek a kiindulását is a racionalitás rakja le, és következményük is a racionalitás építésére hív fel. Amennyiben pedig ez körbenforgónak tűnik, úgy érdemes rámutatni két dologra. Egyrészt itt nem egy premisszát jelent a racionalitásból való kiindulás, így nem követjük el azt a hibát, hogy előfeltételezzük, amit bizonyítanunk kellene. Ehelyett eleve elfogadjuk rendszerint a racionalitásunk által diktáltakat. Másrészt pedig a racionalitás megkérdőjelezése – vagyis, ha ki akarnánk lépni ebből az állítólagos körből – maga önellentmondásos volna, hiszen csakis akkor lenne megfontolandó ellenvetés, ha maga támaszkodik a racionalitásra.

Ez a szempont immár részben azt is megvilágítja, hogy a dialogikus erkölcsi törvényt miért nevezhetjük *természetes* törvénynek: hiszen elválaszthatatlan természetünkől, annak is elsősorban racionális aspektusától.

2. Módszertani megfontolások

Az érvek bemutatása után alább különböző etikai elméletekre térek rá – először azonban érdemesnek látszik néhány módszertani megjegyzést tenni. Annak célja, hogy a felsorolt elméletekkel összekössem a természetes erkölcsi törvény melletti dialógusra hivatkozó érveket az lenne, hogy megmutassam: a macintyre-i természetes törvényről alkotott koncepció többféle etikai elképzelés által támasztott elvárásnak is megfelel. Különböző, de egymással integrált részei különféle rivális elméletek képviselői számára lehetnek vonzóak. Az pedig, hogy ez a felfogás több irányból is megalapozottnak tűnik, növeli a plauzibilitását.

Ám ez nem jelenti azt, hogy az említett megközelítések e felfogás által minden elemükben kibékíthetőek, így azt sem, hogy az etika nagy egyesített elmélete feltétlenül a dialogikusan felfogott természetes erkölcsi törvény – legalábbis abban az értelemben nem, hogy ez minden más etikai elmélet összes részét képes lenne magába olvasztani. Szükségszerű ugyanis, hogy a megközelítések egyes elemeiről lemondjunk, hiszen mindegyik megközelítés összes elvárása egyszerre valószínűleg nem érvényesíthető konzisztensen. Annak eldöntéséhez pedig, hogy melyek a megtartandó, és melyek az elvetendő elemek, a megközelítések dialógusára van szükség – ennek jegyében és érdekében is szükséges összehasonlításuk.

Az erkölcsi törvény itt bemutatott koncepciójához ugyanakkor hozzátessz ez a vizsgálódás: nem csak azért, mert széles körben osztott tézisekkel való összhangja kiemeli plauzibilitását, hanem azért is, mert a más elméletekhez való vi-

szonyának taglalása jobban megvilágíthatja a koncepció különböző alapelemeit.

Az elfogadhatóság növelésével kapcsolatban érdemes Arisztotelész metodológiájára is felhívni a figyelmet. Szerinte olyanfajta

„érvelést kell találnunk, amely a lehető legjobban megvilágítja a kérdéssel kapcsolatos nézeteket és megoldja az aporiákat és az el-
lentmondásokat. Ez akkor következik be, ha kitűnik, hogy az egy-
mással szembenálló nézetek értelmesek. Az ilyen érvelés van legin-
kább összhangban a tényekkel. Végeredményben az ellentétes néze-
tek megállják a helyüket, hogyha amit mondunk, az egyik értelem-
ben igaz, a másikban meg nem.”⁴⁸

Arisztotelész számára döntő jelentőségű, hogy megmutassuk: a korábbi el-
méletek legerősebb elemeit így vagy úgy beépíthetők az új elméletünkbe – még
akkor is, ha az álláspont egészével összességükben inkompatibilis is. Ezek a leg-
erősebb elemek Arisztotelész szerint feltehetőleg tartalmaznak fontos igazság-
magvakat, ezen kívül sokszor az adott elméletek fő motivációi, amelyekben, ha
osztozik az új elmélet, azt ugyanannyira támogatják ezek a pontok, mint a régit.

Ezt az arisztotelészi (és tamási) megközelítést MacIntyre is osztja, és több
ponton alkalmazza.⁴⁹ Ehhez illeszkedően például *Az erény nyomában* oldalain
MacIntyre felvázolja, hogy Arisztotelész etikája maga integrálni képes két mai
elmélet erényeit. Szerinte a felvilágosodás előtt a klasszikus etika jellemzően
egyszerre volt egyrésztől hipotetikus és teleologikus, másrésztől kategorikus⁵⁰ –
ezek az oldalai azonban modernítésben elváltak egymástól különböző kételyek
következtében, és így estek szét egy olyan elméletre, amely teleologikusságu-
kat védelmezi (utilitarizmus), és egy olyanra, amely kategorikusságuk mellett
kardoskodik (kanti elmélet).⁵¹ Az arisztotelészi erénytant azért is favorizálja,
mert a két elméletnek ezt az egymással összeegyeztethetetlennek tűnő elemét
képes szintetizálni – eredeti egységében.⁵² Alább én is azt igyekszem megmu-

⁴⁸ ARISZTOTELÉSZ: *Eudemoszi etika*. Budapest, Gondolat, 1975. 87. (1235b) MacIntyre erre a helyre a következő helyen utal: MACINTYRE (1998) i. m. 215. Hasonló gondolatok Arisz-
totelész más műveiben, így a *Nikomakhoszi etikában* is megtalálhatók – ld. pl. a következő
részletet: az itt bemutatott „nézetek egy részét sok régi, más részét csak kevés, de annál tek-
intélyesebb tudós vallja; valószínű, hogy egyikük sem jár egészen téves úton, sőt egyben-
másban, vagy éppen a legnagyobb részben, talán igazuk is van.” ARISZTOTELÉSZ (1997) i. m.
22. (1098b)

⁴⁹ Egy fontos példa Mill és Kant összevetése nála, ld. különösen MACINTYRE (2007) i. m. 114.

⁵⁰ Ld. pl. arról, hogy a klasszikus teizmusban egyszerre voltak kategorikusak és hipotetikusak az
erkölcsi előírások: MACINTYRE (1999) i. m. 86. Ez a passzus azért is tanulságos, mert meg-
mutatja, hogy MacIntyre rekonstrukciója szerint a teleologikusság egyfelől és a kategorikusság
másfelől két különböző indoklason alapult – épp ahogy az itt vázolt érvek is együtt adják ki a
dialogikusan felfogott erkölcsi törvény természetének különböző aspektusait.

⁵¹ Ld. pl. MACINTYRE (1999) i. m. 92.

⁵² Vö. pl. uo. 204–207.

tatni, hogy a természetes erkölcsi törvény dialogikus felfogása képes többek közt ezeket az elemeket is egyesíteni.

Ugyanakkor itt nem vizsgálok meg minden lehetséges ellenvetést érveimmel szemben, és a vizsgált etikai álláspontokat is a teljes kifejtés igénye nélkül tárgyalom: csupán a legfőbb kiindulási pontok felvázolására törekszem, amelyek szükségesek továbbgondoláshoz. Nem veszem számba az összes lehetséges ütközési pontot az elméletek közt – csakis a dialogikusan felfogott természetes erkölcsi törvény azonosságaira fókuszálok egyrészt az utilitarianizmussal, másrészt a deontológiával, hamradrészt az arisztoteliánus etikával. Valamint három kihívásra is reagálok: az erkölcsös cselekvés motivációjának, a tények és értékek közti szakadék átlépésének és a különböző álláspontok közti mély egyet nem érés elterjedtségének problémájára.

3. A különböző érvek szerepe eltérő etikai elméletekkel összevetésben

A következőkben a céloom a fenti érvek helyének megmutatása a természetes törvény dialogikus koncepciójában. Mi is ezeknek a szerepe és miért van szükség több érvre egyáltalán? Mint jeleztem, ezek eltérő irányokból felvethető elméleti igényekre és problémákra reagálnak. Ezért az alábbiakban részletezem is, hogy mik ezek az elvárások és problémák.

Az első, céljainkra építő érvelés – mint ahogy tárgyalásakor már felhívtam rá a figyelmet – a milli utilitarizmussal élítható párhuzamba. Az utilitarizmust is magában foglaló konzekvencialista felfogások szerint az etikai értékelés alapja az, hogy egy cselekedetnek milyen következményei vannak. Ha egy cselekedet az alternatíváihoz képest több értékes dolgot eredményez, és kevesebb rosszat, úgy helyesnek mondhatjuk. A konzekvencializmus utilitarista változata szerint ez az érték, amelynek fényében a cselekedetek helyességét vizsgálunk kell, nem más, mint a boldogság. Erről a kérdéstről azonban egy konzekvencialista gondolkodhat másképp is, és a boldogság maga is többféleképp fogható fel. Mill felfogásának kidolgozásakor például igyekezett egy sokrétű és gazdag boldogságfogalmat állítani előfutárának, Benthamnek a jóval egységesebb boldogságfelfogása helyébe. Ugyanakkor – mint láttuk fenn – Mill is elismerte, hogy a boldogságfogalom megvitatására van szükség, arra, hogy még jobban megértsük, mi is pontosabban az a konzekvencia, amelynek elérését cselekedeteinknek célozniuk kellene. Ezen a ponton esik egybe koncepciója MacIntyre dialogikus felfogásával: mindkettő helyesnek mutatja fel az eltérő koncepciók közti dialógust.

Ugyanakkor a konzekvencialisták elismerhetik annak lehetőségét, hogy bizonyos esetekben a dialógus folytatása káros, vagyis több rossz, mint jó következhet belőle – ekkor pedig szerintük a dialógus felfüggesztése lenne a helyes, amennyiben az jobb következményekre vezetne. Ilyen eseteket MacIntyre is el-

ismer,⁵³ ugyanakkor a konzekvencialistáktól eltérően arra helyezi a hangsúlyt, hogy a dialógus felfüggesztése csak akkor helyes, ha maga ez a megszakítás is szolgálja a későbbi dialógust, illetve az célunkkal kapcsolatos igazság megtalálását.⁵⁴ Amennyiben viszont a konzekvencialista elfogadja, hogy a cél megismerése valószínűleg hozzájárul majd az eléréséhez, úgy leteheti voksát a dialogikus erkölcsi törvény mellett.

Ezen kívül a céljainkra építő érvelés egy olyan gyakran felhozott problémára is választ jelenthet, amelyet az a kérdés foglal össze: „Miért legyek erkölcsös?” A legtöbben, akik égetőnek tartják ezt a kérdést, és úgy vélik, megválaszolója nélkül egyetlen etikai elmélet sem elfogadható, egy motivációs problémát feltételeznek itt: mi indítana bennünket az etikus cselekvésre? Miért érdemes időnként akár nagyobb áldozatokat is hozva jó életet élnünk? A céljainkra építő érv erre a nehézségre is megoldást jelenthet. Hiszen azt állítja: vannak szubjektív céljaink és vágyaink, amelyek motiválnak minket tetteinkre, és *lehetséges*, hogy van objektív célunk is, amelynek motiválnia *kellene* minket az elérésére. A szubjektív céljaink azonban – az ütköző vágyak problémája miatt – nem feltétlenül egyértelműek számunkra, mint ahogy objektív célunk sem. Emiatt van szükségünk közös vizsgálódásra, hogy megismerjük ezek mibenlétét: így a céljaink elérésére vonatkozó már fennálló motivációkat érdemes kiterjesztenünk a céljaink megismerésére is. Ez a megismerés pedig szükségessé teszi a természetes törvény követését, konkrétabban az értelmes és erkölcsös kommunikáció megvalósítását egymással ezeket a célokat illetően.

A „Miért legyek erkölcsös?” kérdést sok mai kantianus filozófus nem fogadja el, jogosulatlanak tartja. Ugyanakkor az eddig felhozott érvek közül vannak olyanok is, amelyek számot tarthatnak a kantianusok szimpátiájára. Ilyen a fontosságból vett érv és a pragmatikai érv. A dialógus fontossága eleve sok kantianus szerzőnél megjelenik, de ezen kívül az itt szerepeltetett pragmatikai érvekhez hasonlók kifejezetten megtalálhatók olyan kanti ihletésű szerzőknél, mint Karl-Otto Apel vagy Jürgen Habermas.⁵⁵ Fontosabbnak tartom ezért a fontosságból vett érv kantianus motívumainak kibontását.

Bár valószínűleg több párhuzam is vonható a macintyre-i természetes törvény és a kantianus etika közt,⁵⁶ itt kettőre hívnám fel a figyelmet: az egyik, hogy a kantianusok jellemzően úgy definiálják a morált, mint ami minden mást

⁵³ Vö. pl. MACINTYRE (2007) i. m. 77. Valamint Alasdair MACINTYRE: *Dependent Rational Animals. Why Human Beings Need the Virtues*. Chicago – La Salle, Open Court, 1999. 158.

⁵⁴ Vö. pl. MACINTYRE (2007) i. m. 56–57.

⁵⁵ Utóbbi gondolatainak MacIntyre koncepciójával való összevetéséhez ld. PAÁR Tamás: Diskurzusetikák a kilencvenes években: Habermas és MacIntyre. *Különbség*, 2019/1. 67–95.

⁵⁶ A racionalitásra építő érveléssel összefüggésben kiemelendő például, hogy MacIntyre szerint a dialógusra vonatkozó etikája megegyezik Kant felfogásával „a racionalitás iránti tisztelet alapvető jellegét illetően”, sőt: úgy is fogalmazhatnánk: a racionalitás etikát megalapozó voltát illetően. MACINTYRE (2007) i. m. 140.

felülíró kötelességeket jelent, a másik pedig az a felfogás, hogy az erkölcsi kötelességeket nem hipotetikusként, hanem kategorikus imperatívuszokként kell elgondolnunk. Mindkét azonossági pont az itt szereplő fontosságból vett érv révén jön létre. Az érv arra vonatkozik, hogy mivel lehetnek elsőprő fontosságú dolgok az életünkben, ezért döntő fontosságú, hogy az erre vonatkozó igazságot megismerjük. Ebből a fontosságból ered egyrészt az, hogy az ehhez vezető eljárás is felette áll fontosságban minden másnak, és mivel ez tartalmazza az erkölcsi törvény előírásainak való engedelmisséget, ez is minden mást felülíróként értelmezendő. Ezért írhatja MacIntyre, hogy „az igazság jelentette jónak olyan helyet kell biztosítanunk, amely nem engedi, hogy más javak felülírják”.⁵⁷ Ez nem jelenti azt, hogy semmi mással ne kellene foglalkoznunk, csak az igazság dialógus általi keresésével – már csak azért sem, mert az ezzel való kizárólagos foglalkozás aláásná saját magát. (Ugyanezért utaltam az utilitarizmussal kapcsolatban fentebb arra, hogy MacIntyre megengedi a dialógus felfüggesztésének lehetőségét.) Ám – ahogy MacIntyre folytatja – a „vizsgálódásnak meg kell találni az őt megillető helyét az életünkben [. . .], az igazságot illető jobb megértést mindig előnyben kell részesítenünk a kevésbé adekvát megértéssel szemben.”⁵⁸ Így az életünk nem aktív dialogizálással eltöltött részét is úgy kellene alakítanunk, hogy az elősegítse a vizsgálódásunkat.

A kategorikusság ugyanezzel áll összefüggésben: a fontosság – a fontosságból vett érvben – nem a saját hajlamainkból, vágyainkból származik, azoktól független is lehet. Lehet olyasmi, ami akkor is fontos lenne életünkben, ha az nem a vágyainkból, hajlamainkból származik: vagyis lehet olyan kötelességünk is, ami nem sajátos motivációs rendszerünkől következik – hanem mintegy ezek felett áll (azaz a kanti szóhasználatban „kategorikus”). Ennek kiderítése pedig roppant jelentőséggel bír. Ennélfogva az ezt illető igazság kiderítésére irányuló vállalkozás (a dialógus) jelentősége is ugyanilyen nagy. Ennek következtében fogalmazhatunk úgy, hogy minden vágyunkat felülíró feladatunk, kötelességünk az igazság kiderítése arról, hogy van-e olyan kötelességünk, illetve feladatunk, ami akár minden mást felül kellene írjon. A kiderítés feladata is felülírja tehát a vágyainkból fakadó motivációinkat, hipotetikus imperatívuszainkat – tehát kategorikus. Ezt MacIntyre is elismeri, részben amiatt is, mert csak a kategorikusság jelenthet igazi autoritást, amit valóban mindig meg kell tartanunk, részben pedig azért is, mert a nem feltétlen, adott esetekben változó kötelesség saját maga hitelességét ásná alá azáltal, hogy az őt követők túlságosan változékony természetűnek, kiszámíthatatlannak tűnének. Az előbbi megfontolásokból írhatja egy helyütt: „ahhoz, hogy a természetes törvény előírásai a törvény erejével és autoritásával bírjanak, kategorikus imperatívuszoknak kell lenniük – ahogy Kant

⁵⁷ Uo. 77.

⁵⁸ Uo.

megértette”;⁵⁹ egy másik helyen pedig a második indoklásból fakadóan érvel emellett: „Kantnak helyes az a feltételezése, hogy az igazmondásra nézve csakis egy kategorikus és feltétlen szabály irányíthatja az emberi viszonyokat”.⁶⁰

Úgy tűnhet: a kategorikusság (azaz a hajlamoktól, vágyaktól független kötelelenség) hangsúlyozása szembemegy a céljainkra, vágyainkra, illetve a szubjektív fontosságra építő érveléssel. Ez azonban nincs így: a korábbi érv megmutatja, miért lehet meg a motivációnk az igazság kikutatására, a fontosságból vett érv pedig azt mutatja meg, miért elsőprő fontosságú kategorikus kötelelenség ez akkor is, ha nem a vágyak felől tekintünk rá. Így tehát egymást kiegészítő, és nem egymást aláadó érvekről van szó. Kantnak az a vélelme pedig, hogy csak a hajlamainktól független indokoktól függetlenül cselekedhetünk morálisan, azért nem megalapozott, mert a hajlamaink is dialógusra kellene, hogy sarkalljanak – így nem kontingens a dialógus gyakorlati indokoltsága számunkra, amelyet a fontosságból vett érv még ráadásként szentesít.

Ez már csak azért is döntő jelentőségű, mert míg egyesek a „Miért legyek erkölcsös?” kérdés megválaszolása nélkül minden etikát elégtelennek bélyegeznek, addig a kantianusok a minden mást felülíró kategorikus parancsokat nélkülöző felfogásokat egyáltalán nem is tekintik etikának. Az iménti okfejtés azonban azt mutatja: a természetes törvény macintyre-i dialogikus felfogása mindkét elvárást képes teljesíteni.

Az utilitarizmus és a kantianizmus után arról az erkölcsfilozófiai koncepcióról is szót kell ejtenem, amelyhez leginkább kötődik MacIntyre: az arisztotelizmusról. Mely érvek és szempontok kötik ehhez a megközelítéshez a természetes törvény dialogikus koncepcióját? Elsőként is az utilitarizmussal rokonságot mutató céljainkra építő érv ehhez a koncepcióhoz is szorosan kapcsolódik, hiszen – mint láttuk – Arisztotelésznél is megvannak a gyökerei. Ezen túlmenően a praktikus szempontokra építő érv is ide köthető, hiszen azt, hogy a gyakorlati ész megköveteli a tanácskozást, betudhatjuk az arisztotelészi etikai irányzat egyik központi erényének, a *phronészisz*nek is: mint jeleztem, a dialógus szükségessége lehet ennek a fajta gyakorlati bölcsességnek a sugalmazása is.

A természetünkre, illetve a racionalitásunkra hivatkozó érvenél pedig már szintén utaltam az arisztotelészi elemekre, amelyek kézenfekvők is, hiszen Arisztotelész etikája szerint a célunk (a boldogság) és az erényeink is olyasmik, amik természetünkre jellemzőek, abból következnek. Emellett ő maga is úgy gondolta, hogy az ember természetéhez hozzátartozik az igazság keresése, hiszen ahogy a *Metafizika* kezdősoraiban írja: „Minden embernek természete, hogy törekszik a tudásra.”⁶¹

⁵⁹ Alasdair MACINTYRE: Natural Law Reconsidered. Anthony J. Lisska: Aquinas's Theory of Natural Law. *International Philosophical Quarterly*, no. 37. (1997) 95–96. vö. 98.

⁶⁰ MACINTYRE (2007) i. m. ix.

⁶¹ ARISZTOTELÉSZ: *Metafizika*. Budapest, Lectum, 2002. (980a)

A természetünkre hivatkozó érv ugyanakkor egy komoly problémát is felvet: ha a természetre hivatkozunk egy normatív konklúzió levonásához, nem követjük-e el a tények és az értékek közti szakadék átlépésének hibáját? Hogyan juthatnánk el tisztán tényeket (ideértve a természetünkre vonatkozó tényeket) *leíró* kijelentésekből *előírásokig*? Látszólag e kettő természete egészen különböző.

Ebbe a tények és az értékek közt húzódó szakadékba azért nem zuhan bele az érvelés, mivel a szóban forgó érv szerint nem azért lesz valami értékes vagy kötelező, mert az természetes vagy a természetünk része – ettől még lehetne akár rossz is valami. Hanem az a lényeges, hogy a racionalitásunk miképp konstitutív számunkra, illetve természetünket illetően: egyszerűen mindenünket átítatja a racionalitásra való nyitottságunk, nem tudunk tőle megválni, és bármely kérdés felvetésekor támaszkodunk rá legalább részben.⁶² A racionalitás normativitásából és az észhasználatból nem léphetünk ki teljesen, legfontosabb kérdéseink megválaszolásához pedig erre van szükségünk – így az értékek vizsgálatakor is. A normatív értékek tehát előfeltételezik, hogy racionálisak legyünk, ekkor tudjuk felismerni őket. Mint az érv kifejtésekor rámutattam, racionalitásunkat emiatt eleve értékesként, a racionalitás normáit kötelezőként fogjuk fel: így ezek nem egy leírásból kikövetkeztetett eredmények – ezért általuk nem lépjük át a tények és értékek birodalmi közti szakadékot.

Végül érdemes még néhány szóban a disszenzus problémájára reflektálni – már csak azért is, mert ez központi kérdés MacIntyre-nál is. Sokan felhozzák a különböző filozófiai és etikai elméletek kritikájaként, hogy azokról mély és széleskörű egyet nem értés uralkodik. A fenti vizsgálódások során emiatt igyekeztem olyan pontokat felmutatni a macintyre-i természetes törvény-konceptióban, amelyek minél szélesebb körben elfogadottak – jóllehet egyöntetű és egyértelmű konszenzusra aligha tarthatnak igényt a fentiek. Ennél fontosabb, hogy a bemutatott megközelítés magát a disszenzust tekinti egyik kiindulópontjának, és azt mutatja meg, hogy épp ez a véleménykülönbség kellene sarkalljon mindenkit a dialógusra. Emiatt a disszenzus nem áthatja alá ezt a megközelítést, hanem maga is a koncepció mellett szól, sőt, a koncepció szempontjából sok tekintetben üdvözlendő is – hiszen mint fent idéztem MacIntyre-t: az ember racionális természeténél fogva ez a véleménykülönbség éppen természetünk kibontakozásának jele.

4. Zárás

Bár itt a dialogikusan felfogott természetes erkölcsi törvény koncepcióját, a mellette szóló érveket és az általuk megoldani kívánt problémákra adott válaszokat csak dióhéjban tárgyaltam, reményeim szerint sikerült felmutatnom meggyőző erejüket és azt, hogyan integrálhatják a különböző irányokból érkező elméleti

⁶² Vö. MACINTYRE (2016) i. m. 226.

elvárások teljesítését egy egységes felfogás keretei közt. A leírt érvek különböző elméleti elköteleződésekkel bírókat vezethetnek rá a dialogikusan felfogott erkölcsi törvény helyességére, minthogy több perspektívából mutatják meg, miért is keressük együtt egy etikus vizsgálódásba bocsátkozva az igazságot.

Ezek az érvek teszik ígéretessé a dialogikusan felfogott természetes erkölcsi törvény macintyre-i koncepcióját – jóllehet további vizsgálatuk a fentiek vázlatossága okán, és már magának a koncepciónak a szellemében is kívánatos. Ám mint a pragmatikai érvelés kapcsán már megmutattam: attól még, hogy valamit még nem bizonyítottunk véglegesen és egyértelműen, nem jelenti, hogy ne tekinthetnénk igaznak.

A TERMÉSZETES ERKÖLCSI TÖRVÉNY MINT SZABÁLYRENDSZER KIHÍVÁSAI

*Az elméleti szegényesség és a gyakorlati alkalmazhatóság
kérdése*

PAÁR Tamás
(PPKE BTK)

Bevezetés¹

Aquinói Szent Tamás „nézete szerint a természetes törvény előírásai szabályokként igazolódnak” – foglalja össze Tamás és egyúttal saját nézetét is Alasdair MacIntyre.² Ugyanakkor felmerülhet az a kérdés, hogy ezeket az etikai elveket, szabályokat vajon hogyan is kellene alkalmaznunk a gyakorlatban? Ha kiderülne, hogy ezek vagy teljesen alkalmazhatatlanok, vagy nem nyújtanak számunkra semmilyen gyakorlati útmutatást (mert továbbra is bármilyen cselekvés következhet belőlük), úgy voltaképp feleslegesek volnának, hiszen sem a birtokukban, sem nélkülük nem tudnánk többet arról, hogy miként is kellene cselekednünk.

A szabályoknak általában is van egy olyan problémája, hogy még ha ismerjük is őket, nem feltétlenül tudjuk őket alkalmazni. Továbbá a szabályok konkrét esetekre történő applikálása során jellemzően nem további, explicit szabályokra támaszkodunk. Ám emiatt felvethető, hogy az a fajta, nem szabályvezérelt döntési képesség, amelyet a szabályok alkalmazásakor igénybe veszünk (és igénybe is kell vennünk), voltaképp alapvetőbb a szabályoknál, ugyanis ez határozza meg, hogy mely helyzetben alkalmazható relevánsan egyáltalán ez a szabály, és azt is eldönti elvileg, hogy egy szabály kivételével van-e dolgunk. Így úgy tűnhet, a

¹ Köszönettel tartozom Hörcher Ferencnek, aki felhívta a figyelmem az itt tárgyalt problémák fontosságára. A cikk a John Templeton Foundation, az Ian Ramsey Centre, valamint az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-3-III-PPKE-24 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásával készült.

² Alasdair MACINTYRE – Alex VOORHEVE: *The Illusion of Self-Sufficiency*. In: Alex VOORHEVE (ed.): *Conversations on Ethics*. Oxford, Oxford University Press, 2009. 129. Az előtti oldalon Voorheve úgy fogalmaz, hogy a természetes törvény tamási felfogása erkölcsi szabályokkal egészíti ki az arisztotelészi erényeket. MacIntyre természetes törvényről felfogásához magyarul ld. PAÁR Tamás: MacIntyre természeti törvényről és emberi jogokról. In: FRIVALDSZKY János – TUSSAY Ákos (szerk.): *A természetjog napja II*. Konferenciatanulmányok. Budapest, Pázmány Press, 2019. 171–190.

szabályok másodlagosak ezzel a képességgel összevetve. Tehát törvényekként, előírásokként, szabályokként hangsúlyozni a természetes erkölcsi törvény előírásait talán eleve elhibázott, hiszen olyasmit állít a középpontba, ami valójában marginális a gyakorlati eligazodásunkat illetően.³

Ez a problémakör továbbvezet az elmélet és gyakorlat viszonyának tágabb kérdéséhez is, hiszen úgy tűnik, elméletben megállapított törvények praktikus relevanciáját veti fel. Ezzel kapcsolatosan is többfajta potenciális kritika fogalmazható meg, többek közt az elméleti megközelítések szegényességét felvetve azzal kapcsolatosan, hogy a teoretikus megközelítés intellektualizmusa képtelen megragadni a gyakorlati cselekvés gazdag dimenzióit.

Az alábbiakban ezeket a problémákat fogom megvizsgálni: előbb azzal összefüggő kérdéseket, hogy erkölcsi gondolkodásunkban és megismerésünkben a szabályoknak lehet-e kiemeltebb, akár elsődleges szerepe, majd azzal összefüggő kritikákat, miszerint a szabálykövetés erkölcsé egy alacsonyabbrendű, leegy-szerűsítő attitűd az erényeken alapuló felfogáshoz képest.

1. Elméleti szabályok, gyakorlati alkalmazások

Ezeket a problémákat MacIntyre is több alkalommal tematizálja, és sokszor ő is úgy fogalmaz, hogy szavaiból a szabályok jelentőségének kétségbe vonására következtethetünk.⁴ Egyrészt hangsúlyozza, hogy még a kivétel nélküli szabályok (mint amilyenek a természetes erkölcsi törvény előírásai szerinte) sem határozzák meg eléggé, hogy mit tegyünk – ezek elsősorban a természetes erkölcsi törvény negatív elemei, melyek csak azt írják le, mit *ne* csináljunk, azt nem, hogy mit csináljunk. Amely törvények viszont azt írják le, hogy hogyan cselekedjünk, önmagukban szintén nem adják meg egyértelműen, mikor érvényesek és mikor nem.⁵ MacIntyre példája az az egyébként általa is elismert szabály, mely szerint vendégszeretőnek kell lennünk az idegenekkel:⁶ mivel időnként az ismeretlenek potenciálisan veszélyes agresszorok, emiatt esetenként óvatosan és gyanakvással kell hozzájuk viszonyulnunk. Ehhez MacIntyre a következőt fűzi hozzá általánosságban: egyik fajta „szabály sem – sem a sérthetetlen negatív szabályok, sem

³ Ehhez ld. még Alasdair MACINTYRE: *Dependent Rational Animals. Why Human Beings Need the Virtues*. Chicago – La Salle, Open Court, 1999. [a továbbiakban: MACINTYRE (1999a)] 111.

⁴ Vö. pl. Alasdair MACINTYRE: *Az erény nyomában*. Budapest, Osiris, 1999. [a továbbiakban: MACINTYRE (1999b)] 207–209.; Alasdair MACINTYRE: *Whose Justice? Which Rationality?* Notre Dame, University of Notre Dame Press, 1988. 31., 115–116., 194–196; Alasdair MACINTYRE: *Ethics in the Conflicts of Modernity. An Essay on Desire, Practical Reasoning, and Narrative*. Cambridge, Cambridge University Press, 2016. 312.

⁵ MACINTYRE (1999a) i. m. 93.

⁶ MacIntyre az alábbi helyeken erősíti meg ezt az elvet: uo. 123. Valamint Alasdair MACINTYRE: *Ethics and Politics. Selected Essays. Vol. 2*. Notre Dame, University of Notre Dame Press, 2006. 138.

a pozitív előírások – elégséges önmagában, hogy a cselekvést eligazítsák. Tudni, hogyan cselekedjünk erényesen mindig többet foglal magában a szabálykövetésnél.”⁷

MacIntyre Arisztotelész és Platón álláspontját összegzi, és elég egyértelműen a sajátját is kifejezi, mikor azt írja, hogy a szabályok alkalmazásakor a „praktikus ítélet” gyakorlására van szükség, „amelyet nem vezérelhetnek szabályok, mivel olyan esetekre vonatkozik, amelyekben az eddig legjobban megfogalmazott szabályok nem ragadják meg a releváns partikulárakat”, továbbá „a szabályok halmazainak természetéhez hozzátartozik, hogy bármilyen jólformáltak is legyenek, nem vonatkozhatnak minden eshetőségre.”⁸ Ez a „praktikus ítélet” a „gyakorlati bölcsesség” avagy a *phronészisz* erényéhez tartozik. MacIntyre egyértelműen azt is kifejti, hogy ez maga miért nem lehet szabályvezérelt, mikor a következőket írja:

„Tegyük fel, hogy a *phronészisz* maga is szabályvezérelt, vagyis hogy használatakor nem csupán alkalmanként alkalmazunk szabályokat partikuláris esetekre, hanem a szabályok alkalmazásakor is [...] szabályokat alkalmazunk. Ezesetben vagy ezeket a másodrendű szabályokat alkalmazzuk valamilyen nem szabályvezérelt képesség által, vagy pedig egy harmadrendű szabályhalmazt veszünk igénybe annak felismeréséhez, hogy miként alkalmazzuk ezeket a másodrendű szabályokat, és így tovább. Így tehát ezekkel az alternatívákkal találjuk szembe magunkat: vagy szabályok egy végtelen hierarchiáját kell feltételeznünk, vagy van olyanfajta folyamat (*activity*), amely magában foglalja szabályok alkalmazását az esetekre, ám maga nem szabályvezérelt. És mivel meggyőző (*compelling*) indokaink vannak az előbbi lehetőség elvetésére,⁹ ezért jó okkal fogadhatjuk el az utóbbit.”¹⁰

A fentiekből már látható, hogy ez a szabályok alkalmazásával kapcsolatos problémacsomag több aspektussal rendelkezik, így szükséges többféleképp is reagálni rá. Az elsődleges kérdés a szabályok fontosságát, kiemelt szerepét illeti a természetes törvény elméletében. Ennek a szerepnek az alátámasztásához egyrészt azt kell megérteni, hogy MacIntyre etikájában a javak, az erények és a szabályok integrálása történik meg – másrészt azt, hogy ez az integrálás mivel indokolható.

Az erényetikát időnként úgy szokás értelmezni, hogy a képviselői számára az erények az alapvetők, az erénynek számító jellemvonások a végső ítélszékei

⁷ MACINTYRE (1999a) i. m. 93.

⁸ MACINTYRE (1999b) i. m. 95.

⁹ Bár ezt MacIntyre nem fejti ki bővebben, feltételezhetően a végtelen regresszus elfogadhatatlanságára gondol.

¹⁰ Uo. 116–117.

annak eldöntésében, hogy mi értékes vagy hogy mit kell tennünk, és az erények gyakorlása nem szabálykövetésből áll. MacIntyre viszont – bár valószínűleg maga is így értelmezi az erényetika kortárs képviselőit – maga nem az erényeket tartja a végső meghatározónak. Többek közt valószínűleg amiatt is mondja ki, hogy az ő etikája nem erényetika¹¹ – jóllehet így szokás értelmezni –, mert nála nem az erény az alapvető etikai fogalom, hanem az ember végső célja, az ember számára való jó. Ennek az elérése lesz az, ami meghatározza az erényeket,¹² de a követendő szabályokat is. Amennyiben tehát a szabályok leértékeléséről beszélhetnénk MacIntyre-nél azért, mert nem alapvetőek, úgy az erények leértékeléséről is hasonlóképp beszélhetnénk, hiszen nem ezek az alapvető fontosságúak etikájában.

Ettől még gondolhatnánk, hogy az explicit szabályalkotás még mindig kisebb jelentőségű az erényeknél, amelyek a javakra hangolnak és irányoznak minket. Azonban az explicit reflexió, mind a javakra, mind a követett szabályokra (és ezzel együtt az erényekre) szükséges ahhoz, hogy erényeinket „karban tartsuk”: tehát hasznosak kialakításukkor és ahhoz is, hogy a gyakorlatunk racionális és valóban helyes lehessen – ne csak úgy *véljük*, hogy erényes.

Ez a *phronészisz* esetében is kardinális kérdés,¹³ hiszen amennyiben nem határozza meg ezt az erényt egy rajta kívüli (vagy vele legfeljebb részben összefüggő) érték, és az erre vonatkozó gondolkodás, úgy pusztán körülményekhez való alkalmazkodás lehet belőle, amit az épp aktuális érdekeink mentén valósítunk meg. MacIntyre épp ezt nevezi a „modern értelemben vett gyakorlati bölcsességnek (*prudence*)” – ez egy az ágensre „önmagára irányuló tördés [. . .], amely megvéd a túlságosan veszélyes mentalitás okozta katasztrófáktól”.¹⁴ Ez az a faj-

¹¹ Bár ez némileg igazságtalan állítás, ugyanis a 20. századi erényetika leginkább standard felfogását képviselő Rosalind Hursthouse is szerepelteti az erényetika alaptézisei közt másodikként, hogy „az a jellemvonás erény, amelyre az embernek szüksége van ahhoz, hogy fejlődhessen vagy hogy jól éljen”. Jóllehet az erényetikát azzal az alaptézissel határozza meg, miszerint „egy cselekedet akkor és csak akkor helyes, ha egy erényes ágens ezt tenné az adott körülmények között” – és ha csupán ebből állna az erényetika, akkor valóban lehetne azt mondani, hogy csupán az erény fogalmán alapul, körbenforgóan. Ld. Rosalind HURSTHOUSE: *Virtue Theory and Abortion. Philosophy & Public Affairs*, vol. 20., no. 3. (1991) 225–226.

¹² Azt ugyanakkor tudjuk, hogy a konzekvencialisták is törekszenek arra, hogy az erényeket és a szabályokat értékkel ruházzák fel – és ezáltal bizonyos mértékig magukévá tegyék a szabályközpontú és az erényközpontú etikák téziseit is. Mill szerint például akkor erény egy jellemvonásunk, ha az a legnagyobb boldogsághoz vezet – és ugyanez áll a szabályokra is. Ugyanakkor Millnél természetesen a legnagyobb, élvezetként felfogott boldogság az alapvető, hiszen ez határozza meg az erények és a szabályok értékét. MacIntyre nem véletlenül szimpatizál Mill-lel: nála is hasonlóan javak határozzák meg az erények, illetve szabályok értékét. Vö. MACINTYRE (2006) i. m. 117.

¹³ Vö. MACINTYRE (1999b) i. m. 196.

¹⁴ Alasdair MACINTYRE: *Rival Aristotles*. Albuquerque, University of New Mexico, 1998. [a továbbiakban: MACINTYRE (1998a)] 14.

ta „rugalmasság”, amelyet MacIntyre elítél – hiszen elvtelen, azaz bármikor kész leváltani elveit, ha érdekei ezt diktálják.¹⁵

Mi különbözteti meg a macintyre-i erényfelfogást ettől a modern elképzeléstől? Az, hogy nála az erény nem csak eszköz, hanem öncél is – és ebben a viszonyban bizonyos dialektikát figyelhetünk meg. „Az erények pontosan azok a tulajdonságok – írja –, amelyek birtokában az egyén képessé válik az *eudaimonia* elérésére, hiányuk pedig megakadályozza, hogy a *telosz* felé haladjon.

Érdeemes ezt a gondolatot tovább árnyalni, mielőtt továbbhaladunk *phroné-szisz* és az explicit elmélet viszonyának kérdésére. Noha nem lenne pontatlan arra a célra irányuló eszközként leírni az erények gyakorlását, ami által az ember eléri a számára való jót, ez a leírás kétértelmű.”¹⁶ Mivel „az erények gyakorlása nem [külsődleges] értelemben egy eszköz az ember számára való jó eléréséhez. Ugyanis az ember számára való jó a teljes emberi élet a lehető legjobb állapotában leélve, s az erények gyakorlása szükségszerű és központi eleme az ilyen életnek, nem csupán előkészítő gyakorlat az ilyen élet eléréséhez. Ennélfogva nem tudjuk az ember számára való jót adekvátan jellemezni anélkül, hogy ne utaltunk volna már az erényekre is.”¹⁷

Úgy tűnik viszont, hogy azért is ennyire inherens részei az ember számára való jó életnek, mert nem funkcionálnak megfelelő eszközként, amennyiben nem tekintjük őket többnek eszközöknél, mint olyasmiket, amik önmagukban is értékesek, függetlenül a cél elérésének szándékától – és nem önmagukért gyakoroljuk őket.¹⁸ Ezért aztán bár értékeljük őket öncélként, ez az értékelés abból következik logikailag, hogy eszközként mindig elengedhetetlenek (még a cél esetleges elérése után is). Tehát bár az erények a cél részeit képezik, és nélkülük nem teljesíthető be az ember számára való cél, egyúttal eszközként is funkcionálnak, és az ember céljára tekintve állapíthatjuk meg őket. Ezért állítom azt, hogy a macintyre-i elméletben az erények derivatív jelentőséggel bírnak, még

¹⁵ MACINTYRE (2006) i. m. 192., 201., 213. Egy jellemző helyen azt írja például: az „ígéretetek megszegésére, az álláspontok megváltoztatására való hajlam ma már természetes része a modern társadalmi élet legfőbb erényének, az alkalmazkodóképességnek.” (Alasdair MACINTYRE: A politika, a filozófia és a közjó. In: HORKAY HÖRCHER Ferenc (szerk.): *Közösségek politikai filozófiái*. Budapest, Századvég, 2002. 86.) MacIntyre az integritás és az állhatatosság erényeit állítja ezzel szembe: ezek épp azt jelentik, hogy a változó társadalmi kontextusokban ugyanazt az erkölcsi karaktert testesítjük meg és ugyanazokat a javakat kívánjuk elérni. Ld. pl. MACINTYRE (1999b) i. m. 246., 272., 334.; MACINTYRE (2006) i. m. 192–193.

¹⁶ MACINTYRE (1999b) i. m. 202.

¹⁷ Uo. 203.

¹⁸ MacIntyre így fogalmaz: „Miért van szükség arra, hogy önmagukért értékeljük az erényeket [...]? Mivel ha nem értékeljük őket önmagukért, nem lehetünk erényesek – nem érthetjük meg és nem is gyakorolhatjuk az erényeket *mint* erényeket”. Alasdair MACINTYRE: Moral Rationality, Tradition, and Aristotle: a Reply to Onora O’Neill, Raimond Gaita, and Stephen R. L. Clark. *Inquiry*, vol. 26., no. 4. (1983) 462. Vö. MACINTYRE (1999a) i. m. 111–112. Kelvin KNIGHT: *Aristotelian Philosophy: Ethics and Politics from Aristotle to MacIntyre*. Cambridge – Malden, Polity, 2007. 137–138.

ha a cél részeként egyenrangúvá válik is a szerepük a helyüket kijelölő értékekkel. Hiszen az önérték-jelleg bizonyos szabályok betartásáról is elmondható, amennyiben azok nélkül nem érhetjük el a számunkra való jó adekvát megismerését vagy magát az adekvát koncepciónak megfelelő jót. Ha azonban a három komponensből (cél-értékek, erények, szabályok) – némileg mesterségesen – ki kívánnánk választani, hogy melyik is az alapvető, úgy az értékeket, vagyis MacIntyre szóhasználatában az ember számára való jót kellene annak tekintenünk.

Ezt támasztja alá az is, hogy szerinte a *phronészisz* egy-egy döntésének igazolásához vagy felülbírálásához az emberi javakat kell szemügyre vennünk. Ez pedig továbbvezet a *phronészisz* és a szabályok viszonyának problémáját illetően azon kérdés felé, hogy vajon a *phronészisz* esetében szerepet játszhat-e bizonyos teoretikusabb reflexió vagy egyenesen szabály.

Az elmélet szükségességét a gyakorlati ítélettel kapcsolatos hibák lehetősége veti fel. A *phronészisz* nem egy tévedhetetlen mágikus képesség, amely alkalmazásakor minden egyes esetben helyes tethet, döntéshez vagy elmélethez jutunk,¹⁹ ebben a látáshoz hasonlít. Ám ha infallibilisként értelmezzük is (mondván hogy a hamis vagy helytelen ítéletek meghozásakor nem a *phronészisz* játszott szerepet, mint ahogy hibás látásélmények létrehozásakor valójában *nem láttuk*, amit látni véltünk), akkor is elismerhetünk két dolgot. Az egyik, hogy a *phronészisz* egyrészt fokozati képesség (tehát lehet valakinek tökéletesebb vagy kevésbé tökéletes ez a képessége), így előfordulhat, hogy a részleges birtoklásakor esetleg tévedünk igénybevételekor. A másik: megtörténhet, hogy azt hisszük, a *phronésziszre* támaszkodtunk, miközben valójában más, fallibilis képességet vettünk igénybe egy-egy ítéletkor vagy épp jellemgyengességünk alakította ítélőképességünket (ehhez hasonló eset, ha azt hisszük, láttunk valamit, pedig csak egy látomásban volt részünk).

Amiatt, hogy ezek a lehetőségek fennállnak, szükség van a *phronésziszre* rákérdező, felülbírálni, helyesbítési eszközökre. Erre szolgálhat MacIntyre szerint az, ha az ember számára való jóra reflektálunk. Azt írja: a „téves ítélet nem azonosítja megfelelően azt a jót vagy javakat, amelyek az adott helyzetben kockán forognak – vagy azért nem, mert félreértettem a helyzetet, vagy azért, mert nem megfelelő a felfogásom a releváns jóról vagy javakról, mint amilyen az igazságosság. Ebből következően a helytálló ítéletek azok lesznek, amelyek vagy megalkotják vagy előfeltételezik a helyes felfogást a releváns jóról vagy javakról, ezek relevanciájáról az adott helyzetben, és magáról erről a helyzetről.”²⁰ Ezek közül az összetevők közül az első valamilyen általánosra utal, a harmadik valami partikulárisra, a második pedig e kettő összekötésére. Ezek közül eminensen az első, a jó megismerése az, ami teoretikus és explicit lehet, hiszen legalábbis részben igaz MacIntyre állítása: „az elméleti vizsgálódás *telosza* az etikában

¹⁹ Vö. MACINTYRE (1988) i. m. 117.

²⁰ Uo.

a jó és a legjobb egy teljesen adekvát és racionálisan védhető koncepciójának kidolgozása”²¹ Tehát a helytálló ítéletekhez nagyban hozzájárulhat a megfelelő teoretikus vizsgálódás.

Ennek következtében ha az elméleti reflexió elmarad a *phronészisz* mellől, az könnyen (egyre több) hibás ítélethez, akár elbizakodottsághoz – és volta-képp önkényhez vezethet. Elképzelhetjük, hogy mi teljesen birtokában vagyunk a *phronészisz* erényének, és mindig tökéletes ítéleteket hozunk. Ám nagyon is plauzibilis azt állítani, hogy időről időre a *phronészisz* maga ítél úgy, hogy egyes ítéleteit ellenőriznünk kell vagy legalábbis meg kell erősítenünk más források segítségével (mások véleményével vagy teoretikusabb vizsgálódással).²² Ha pedig mindig csak implicit, reflektálatlan döntéseket hozunk, amelyekben részlegesen sem érhető tetten egy legalább *post hoc* valamennyire reflektálttá tehető szabály, akkor döntéseink mindig felülvizsgálhatatlanok maradnak, és gyakorlatilag nem is lehetnek interszjektívek – tehát mások számára teljességgel önkényesnek tűnhetnek.

Ezek miatt a szempontok miatt írhatja MacIntyre, hogy „a gyakorlati okoskodás bármely adekvát fogalma szerint a végső jóra való reflexió [...] bizonyos szerepet kell játsszon az ilyen okoskodásban, még ha nem is mindenki számára”.²³ Itt tehát felveti, hogy vannak ez alól kivételek, mint ahogy másutt is megjegyzi, hogy az erényes ember nem feltétlenül fogalmazza meg explicit módon az általa alkalmazott szabályt, sőt nem is mindig képes erre.²⁴

Ám ha azt is figyelembe vesszük, hogy milyen esetekben van szerinte szükség elméleti reflexióra, azt is láthatjuk, hogy a kivételes személyek, akiknek nem is kell explicit reflektálniuk döntéseikre egy teoretikusabb szinten, igencsak ritkák kell legyenek. Hiszen ilyen, a reflektálásra szólító alkalmaknak tarthatjuk MacIntyre-rel együtt korábbi legalábbis potenciálisan, hibás döntéseink (vagy akár szokásaink) felismerését,²⁵ annak felfedezését, hogy döntéseink közt bizonyos ellentmondás feszül,²⁶ vagy ha azzal szembesülünk, hogy mások nem értenek egyet döntéseinkkel,²⁷ és azt is, ha nem tudunk egyszerűen dönteni egy fel-

²¹ Uo.

²² Vö. pl. MACINTYRE (2006) i. m. 72.

²³ MACINTYRE (1998a) i. m. 21.

²⁴ MACINTYRE (1999a) i. m. 106., 111.

²⁵ Alasdair MACINTYRE: Plain Persons and Moral Philosophy: Rules, Virtues and Goods. In: Kelvin KNIGHT (ed.): *The MacIntyre Reader*. Notre Dame, University of Notre Dame Press, 1998. [a továbbiakban: MACINTYRE (1998b)] 139–140. Valamint MACINTYRE (1999a) i. m. 112.

²⁶ Vö. pl. MACINTYRE (1988) i. m. 355., ahol nem az egyénről, hanem arról ír, hogy egy hagyományban meglévő inkoherenciák tovább kell lendítsék a hagyományt egy reflektáltabb, elméleti szintre.

²⁷ Erre kifejezetten azt írja, hogy a gyakorlati bölcsesség szólít fel arra, hogy ne egyszerűen feltételezzük, hogy nekünk van igazunk, hanem együtt folytassuk tovább a mérlegelést a nézeteltérés lehetséges megoldásáról. Ld. MACINTYRE (2006) i. m. 72.

bukkanó dilemmával szembesülve.²⁸ Ez alapján belátható: roppant kevés olyan ember van, aki nem volt még ilyen helyzetekben, és így aztán ne szorulna elméleti reflexióra a *phronészisz* megtámogatásához.

Minden esetben lehetséges ugyanakkor, hogy még ha elméleti reflexióhoz folyamodunk is, végül így sem találunk megoldást – ám legalábbis a reflexió a nehézségeken való továbblendülés potenciális eszköze. Különösen az utolsó pont vonatkozásában, az új dilemmákkal való szembesülésnél hangsúlyozza MacIntyre, hogy az elméleti reflexió valószínűleg nem kínál majd kielégítő választ számunkra – és a *phronészisz*nek több esélye van a megoldásra. Ám ahol a *phronészisz* kudarcot vall, ott a reflektálás és az elmélet még mindig segíthet; és voltaképp maga MacIntyre is elméletileg meghatározott értékekkel ad meg (vagy igazol utólagosan) bizonyos megoldásokat, amelyeket egyes dilemmaként megjelenő helyzetekre szolgáltat.²⁹

Az egyes esetek akár absztraktabb, valószínű előfordulásuktól független átgondolása pedig lehetővé teszi egyrészt azt, hogy ha felbukkannak a valóságban hasonló, azokat jobban megérthessük, másrészt azt, hogy a *phronészisz*t ilyen elméleti lehetőségek és vizsgálódások révén pallérozzuk. Ahogy MacIntyre is írja: „az elméleti vizsgálódás szolgáltat egy olyan *archét* [élvet], amelyből kiindulva a gyakorlati okoskodás levonhatja a legalapvetőbb premisszáit”,³⁰ továbbá megállapítja azt is, hogy Szent Tamás szerint „bár a *prudentia* [amely az arisztotelészi *phronészisz*nek felel meg] területe a partikuláris, mégis képezhető az etika mondandójára történő általános reflexió által”.³¹

Tehát – mint láthattuk – MacIntyre azt állítja elég plauzibilisen, hogy az elméletnek is van bizonyos szerepe *phronészisz* dolgában. Charles Taylor kapcsán pedig nemcsak a fentiekhez hasonló, burkoltabb módon, de kifejezetten is elutasítja azt a nézetet, miszerint a *phronészisz* birodalmát teljesen le kell választanunk a kimondott elvekről. Taylor azok közé sorolja magát (Heidegger, Wittgenstein és Bourdieu mellett), akik szerint a szabálykövetést nem „intellektualista” módon kell megértenünk, mivel a szabálykövetés része valami olyasmi, amit semmilyen formula avagy képlet nem reprezentálhat – így szabálykövetés-kor nem feltétlenül van szerepük okságilag bizonyos kimondott szabályoknak.³² Taylor szerint „az explicit megfogalmazások és reprezentációk csak kis és alá-

²⁸ Vö. Alasdair MACINTYRE: Are Philosophical Problems Insoluble? The Relevance of System and History. In: Patricia COOK (ed.): *Philosophical Imagination and Cultural Memory: Appropriating Historical Traditions*. Durham, Duke University Press, 1993. Valamint MACINTYRE: (2006) i. m. 85–100.

²⁹ Vö. MACINTYRE (1999a) i. m. 158. MACINTYRE (2006) i. m. 85–100.

³⁰ MACINTYRE (1988) i. m. 124.

³¹ Uo. 196.

³² Alasdair MACINTYRE: Charles Taylor: Philosophical Arguments. *Philosophical Quarterly*, vol. 47., no. 1. (1997) 95–96.

rendelt szerepet játszanak, [a szabálykövetés] elsősorban [...] egy artikulálatlan és részben artikulálhatatlan megtestesült megértés”.³³

MacIntyre szerint azonban a helyes arisztotelészi álláspont nem heideggeri-ánus ebből a szempontból. Szerinte „amikor a reflexió explicitté teszi azt, ami korábban implicit volt, akkor a célok és a szabályok reprezentációja megnyitja a kritika és az újrafogalmazás lehetőségét – ami esszenciális az emberi racionalitás számára. Csakis akkor és annyiban válhat a gyakorlatunk racionálissá, ha egy újrafogalmazott »reprezentáltként megjelenő szabály« (*rule-as-represented*) korrigálhatja a félreértelmezéseinket”.³⁴ Ennélfogva még ha a szabálykövetés és a szabályok alkalmazása, illetve a *phronészisz* nem is elsődlegesen szabályokból vagy kimondott szabályokból áll, az ilyen (akár teoretikus vizsgálódás eredményeként megszülető) szabályoknak sarkalatos a jelentősége.³⁵

Az *erény nyomában* Arisztotelész-fejezetében MacIntyre egy más módszerrel is feltárja, hogy az erények önmagukban miért nem elégségesek, és miért van szükség törvényekre is. Arisztotelésznél a törvényeknek való engedelmesség csakis és kizárólagosan a városállamok törvényeinek való engedelmességet jelenti³⁶ – ám Arisztotelész természetes igazságosság-fogalma szerint ezeknek a törvényeknek nem szabad bizonyos cselekedeteket előírniuk soha, más cselekedeteket pedig minden városállam törvényének meg kell tartania. A természetes erkölcsi törvény tana épp ezt az utóbbi aspektust teszi általánossá, és szakítja el megalapozásában a városállam pozitív törvényeitől.

MacIntyre Arisztotelész írásaitól már elvonatkoztatva, univerzalizálva veti fel a kérdést a következő passzusban: „ahelyett, hogy olyan nézeteket tulajdonítanánk Arisztotelésznek, melyek jóval túlmennek mindazon, ami a szövegekben benne van, érdemesnek látszik általánosabb kérdést föltenni: hogyan lehetséges, hogy mondjuk az erényeknek az emberi életben elfoglalt helyére vonatkozó arisztotelészi nézetek igényelnek valamilyen utalást a természetes igazságosság abszolút tiltásaira”?³⁷ MacIntyre szerint van egy lehetséges módszertan, ami

³³ Uo. 96.

³⁴ Uo. 96. A gondolatmenetet MacIntyre így folytatja: „valóban a gyakorlatról [...] válunk le ahhoz, hogy kijavítsuk a hibáit. És az észnek egy olyan felfogása, amely leválik és leválasztható minden gyakorlatról valóban egy karteziánus [...] mítosz – pontosan ahogy emellett Taylor érvelt. Ám Taylor jellemzése [...] egy ezzel szembenálló mítosznak látszik hangot adni, amely lehetetlenné teszi a gyakorlat bármiféle racionális átalakítását.” Ugyanígy releváns itt az is, amit MacIntyre Burke hibájáról mond. Ld. pl. Alasdair MACINTYRE: 1966/2012: *Az etika rövid története*. Budapest, Typotex, 2012. 317.

³⁵ Amint a különböző mozgásformák, a zene vagy a gasztronómia művelői tudják, gyakran a begyakorlás és a példa megfigyelése mellett nagyon is hasznos, ha egyes szabályokat explicitté teszünk és memorizálunk. Ezek lehetnek többé-kevésbé rugalmas regularitásokat jelentő szabályok, de egy-egy sport vagy műfaj alapszabályai, esetleg egészségi előírások vagy a fair play alapjai is.

³⁶ MACINTYRE (1999b) i. m. 205.

³⁷ Uo.

megadhatja a mindenkor szükséges erények és törvények listáját: „ha megvizsgáljuk, mi volna szükséges bármely korban egy közösség alapításához abból a célból, hogy végrehajtsion egy közös vállalkozást, vagyis hogy létrehozzon egy bizonyos jót, melyet a vállalkozás résztvevői egyöntetűen, mindenki számára közös jóként ismernek el”.³⁸ Ebben az esetben szükségesnek tűnik „hogy bizonyos cselekedeteket olyan mértékű károkozásaként határozzanak meg, amelyek oly módon rombolják le a közösségi kötelekeket, hogy bizonyos vonatkozásban és legalábbis bizonyos ideig lehetetlenné válik a jó megvalósítása vagy elérése”.³⁹ Bizonyos kategorikus tiltásokra azért van szükség, mert az ezek elleni, vagyis „a törvények elleni vétség szétrombolja azokat a kapcsolatokat, amelyek lehetővé teszik a jó közös keresését”, amely keresés és jó nélkül viszont „értelmetlen a közösség léte”.⁴⁰

Az eddigieket összegezve: bár a szabálykövetést nem csak szabályok határozzák meg, a szabályok mégis kellőképp esszenciálisak, mondhatni egyenrangú szerepet kell, hogy játsszanak a szabálykövetést meghatározó más tényezőkkel, elsősorban az erényekkel – hiszen nyilván szabályok nélkül sincs szabálykövetés. Továbbá a kimondott szabályokra szükség van a racionalitás szempontjainak megőrzése érdekében is, illetve a felülbírálás lehetőségéhez és helyes elvek közös kereséséhez, így akár a róluk folytatott teoretikus dialógushoz is.

Ehhez még hozzátehetjük továbbá, hogy időnként a szabálykövetés nem jelent nagyobb kihívást, mivel adott esetben az eléggé egyértelmű, mit is követel meg tőlünk egy-egy szabály. MacIntyre erre időnként utal maga is, mikor azt sugallja, hogy a természetes törvények közül csak egyeseknek bonyolultabb az alkalmazásuk,⁴¹ ám nem mindnek. Például azt írja, hogy vannak olyan cselekedetek, amelyeket minden erényes törvényhozó megtiltana, és az ezeket magában foglaló ítéletek olyan szabályok alkalmazását jelentik, amelyek nem tartoznak az „*epieikeia*” területéhez⁴² – ahol is az *epieikeia* arisztotelészi fogalma a *phronészisz* terepét jelöli, azt a területet, amely az „ésszerű, ám nem szabályvezérelt ítélet”.⁴³ Ennek értelmében ezek a szabályok és alkalmazásuk nem szorulnak rá a nem szabályvezérelt ítélet képességére.

Könnyű példák adódnak erre az esetre: ha azt vesszük, hogy egy barátunkat megölhetjük-e, ha úgy hozza a kedvünk, vagy pusztá szeszélyből átverhetjük-e

³⁸ Uo. Érdemes itt megjegyezni, hogy ez a gondolkísérlet-szerű módszer erősen emlékeztet Rawls eredeti állapot-konceptiójára, jóllehet nem elég kidolgozott ahhoz, hogy az eltéréseket megfelelően jellemezhessük.

³⁹ Uo. 206.

⁴⁰ Uo. 207.

⁴¹ Ezt többé-kevésbé sejteti pl. Alasdair MACINTYRE: How Can We Learn What Veritatis Splendor Has to Teach? *The Thomist*, vol. 58., no. 2. (1994) 180. Valamint MACINTYRE (2006) i. m. 66.

⁴² MACINTYRE (1988) i. m. 121.

⁴³ Uo. 120.

egy számára súlyos veszteségekkel járó ügyben – ezeket az opciókat mind kategorikusan tiltja a természetes törvény. Hogy önvédelemből ölhetünk-e vagy hogy tréfából egy tét nélküli dologban átverhetünk-e valakit, az már nehezebb kérdés – ám még mindig megválaszolhatónak tűnik.⁴⁴

De MacIntyre más példákat is felhoz, ahol szerinte az igazmondás előírása egyértelműen eligazít: ilyen, amikor egy-egy anya vagy gondozó a gyermek életét menti meg hazugság árán egy támadó féltől – ez a helyzet, ha tényleg csak hazugság által menthető, elég egyértelműen meg is követeli a hazugságot.⁴⁵ Emiatt mondhatjuk, hogy sok esetben elégségesen alkalmazhatók a természetes erkölcsi törvények előírásai. Más esetek azonban sok kérdést felvethetnek: ilyen például a lopás kérdése, amely esetén a „tulajdon” fogalma értelmezésre szorul – MacIntyre például amellet érvel, hogy a tulajdonunk az is, amire más eszköz által ki nem elégíthető, általánosságban alapvető és jelenleg égető szükségünk van (pl. élelem, amit nem tudunk magunk előteremteni, de egy másik embernek a számára elégségesnél több van belőle).⁴⁶

Az ilyen összetettebb eseteknél, bármelyik értelmezést is vegyük alapul, érdemes fenntartani a vizsgálandó arról, hogy melyik kedvez magának a vizsgálandónak. A mai társadalomban a tulajdon fogalma például nem a Szent Tamás-i értelemben használatos; ám ennek felülvizsgálása szükséges lehet, mivel megfelelő tulajdon, illetve alapvető szükségletek kielégítése nélkül – mint erre MacIntyre is utal⁴⁷ – a nélkülöző emberek gyakorlatilag képtelenek a racionális vitában egyenlő félként részt venni.

2. A szabályok szegényessége

Azon kívül, hogy a szabályok követése episztemológiai problémát jelent (vagyis felvet olyan eddig tárgyalt kérdéseket, hogy hogyan is tudhatjuk, miként alkalmazunk egy-egy szabályt és hogy miként lehet a szabálykövetés racionális és kritizálható), a szabálykövetés etikájának kritizálása sokszor azt is magában foglalja egyes szerzőknél, hogy az valamiféle pusztán mechanikus, esetleg farizeusi erkölcsfelfogást jelentene – úgyszólván egy kantianus „voluntarizmust”.

⁴⁴ Az előbbi esetben egy létező fenyegetést hárítunk vissza, a másodikban a tétnélküliség adja meg a kulcsot – ugyanakkor fontos, hogy az illető számára végül mindig derüljön ki az átverés, hogy helyreálljon a bizalom. MacIntyre valószínűleg hasonlóan kezelné ezeket az eseteket, legalábbis az alapján, amit az önvédelemből, a tréfákról és a tét nélküli dilemmákról ír különböző helyeken.

⁴⁵ MACINTYRE (2006) i. m. 135. Ld. erről és az igazmondás kérdéseiről magyarul: PAÁR Tamás: Autonóm igazmondás. Az igazságra törekvés szerepe a természetes erkölcsi törvény MacIntyre-féle dialogikus felfogásában. In: Laczkó Sándor (szerk.): *Lábjegyzetek Platónhoz 19. A vita*. Szeged, Pro Philosophia, 2022. 244–251.

⁴⁶ MACINTYRE (1994) i. m. 180.

⁴⁷ Pl. Alasdair MACINTYRE: A közjogi politikai és szociális struktúrái. In: HORKAY HÖRCHER Ferenc (szerk.): *Közösségtelví politikai filozófiák*. Budapest, Századvég, 2002. 111.

Az ilyen kritikákat megfogalmazó szerzők⁴⁸ a szabályok etikáját szegényesnek és túl kevésnek látják, ezért is hangsúlyozzák az erényeket a szabályokkal szemben, vagy akár a természetes törvényen túlmenően.

Ez a fajta szemlélet MacIntyre-nél is részben megjelenik, amikor leírja, hogy Szent Tamás szerint a természetes törvény előírásainak betartása csupán egyetlen aspektusa annak, ahogy egy cselekedet jó vagy rossz lehet: attól még, hogy egy tettünk nem ellenkezik a természetes erkölcsi törvény előírásaival, még nem feltétlenül lesz jó – bár, ha azokkal nincs összhangban, akkor viszont feltétlenül rossz. Nézzük meg ennek a gondolatnak a részleteit.

Az a négy aspektus, amely Szent Tamásnál jóvá (vagy a tőlük való eltérés rosszá) tesz egy cselekedetet, a következő.⁴⁹ Először is a cselekvés természetének magának kell jónak lennie – MacIntyre példája erre az, hogy egy családi házat építeni azért jó, mert jó, hogy az emberek együtt éljenek. A második aspektus lesz csupán a természetes törvény előírásainak való megfelelés. A harmadik aspektus, hogy egy cselekedet csak akkor lehet jó, ha semmilyen ártalmas következménye nincs akcidentálisan. Negyedrészt pedig akkor jó egy cselekedet, ha már az oka is jó, ami jellemzően azt jelenti, hogy a cselekedet egy erényből származik – de úgy is érthetjük ezt, hogy jószándékból következik, motivációnk a megcselekvésére jó – nem csupán jutalomért vagy a büntetés elkerüléséért, önzésből hajtjuk végre. A lényeg itt az: a természetes törvény elvileg pusztán egyetlen aspektusa a jócselekedeteknek, és nem több ennél. Probléma lenne ez egyáltalán a természetes törvényt központba helyező felfogások számára? És ha igen, hogyan lehetne rá válaszolni?

MacIntyre azt több ízben kiemeli, hogy a természetes törvény előírásai nem határozzák meg, mit tegyünk – jóllehet számos opciót kizárnak, de sok másikat nyitva is hagynak. Ez egyrészt teoretikus előnyt jelenthet, amennyiben nem a természetes törvényre vonatkozó koncepciónak kell minden erkölcsi kérdést megválaszolnia, másrészt viszont hátrány is, hiszen lehet, hogy a természetes törvény összességében túl keveset mond. A válasz erre a dilemmára talán az lehet, ha egyrészt megengedjük, hogy sem ontológiailag, sem normatíván nem határozza meg az erkölcs egészét a természetes törvény, ezért nem feltétlenül az etika teljességét nyújtja vagy az erkölcsi előírások maximumát, esetleg túteljesítését – csak az alapvető erkölcsi előírásokat, melyekre ráépülhet vagy emellett lehet másból következő szabály vagy érték is – ami viszont a természetes törvény normáinak nem mondhat ellent.⁵⁰ Ugyanakkor ennek a lehetőségnek a fenntar-

⁴⁸ Különösen Pinckaers. Ld. pl. Servais PINCKAERS: *Séta az erények kertjében: Az erények védelmében. Erények és szenvedélyek*. Budapest, Kairosz, 2015. 103.

⁴⁹ MACINTYRE (1988) i. m. 194–195.

⁵⁰ Erre egy példa lehet a pozitív törvény, amelyet Szent Tamás az „emberi törvénynek” nevez. A patriotizmus erkölcséről írva továbbá MacIntyre megfogalmazza, hogy ennek a partikularista etikának szentesítést és korrekciót is szolgáltathat a tomista természetes törvény, amely viszont nem határozza meg partikuláris előírásait. Ld. Alasdair MACINTYRE: *Is Patriotism a Virtue?*

tása mellett másrésztől alá kell húzni: a természetes törvény parancsolatai nem merülnek ki pusztán tiltásokban, és egyrészt számos cselekedetet előírnak (tehát ebben az értelemben „pozitív” természetes törvények is vannak), és a MacIntyre által fent kiemelt három másik aspektusban is lehetnek közvetlenül relevánsak.

Mielőtt a „pozitív” előírásokra utalást röviden kifejteném, és a fenti aspektusokat újból sorra venném a természetes törvény számára adódó relevanciájuk felől, érdemes felhívni rá a figyelmet, hogy egy logikai lehetőség is nyitva áll a Szent Tamásnak megfogalmazható válaszra. Ott van ugyanis az a teoretikus lépés, miszerint talán nem csak az a megengedett, helyénvaló vagy kötelező számunkra, ami (az ő fogalmai szerint) minden aspektusból jó – tehát a természetes törvény ilyen értelemben még mindig lehet fontosabb, mint egy cselekedet minden aspektusból vett jósága (már amennyiben ezt valóban nem fogja át a természetes törvény). Tehát mondhatná valaki, hogy egy tett megengedhető, ha a természetes törvény előírásainak megfelel, de a jó cselekedet más aspektusainak nem – míg ez fordítva nem áll fenn. Ekkor ez a kritérium mégiscsak elsődleges maradhatna. Térjünk vissza azonban most már arra, hogy a természetes törvény MacIntyre-nél sem csak tilt, majd a jó cselekedetek aspektusaira, ahogy arról Tamás számot ad.

Először is: MacIntyre leggyakrabban csakis a természetes törvény negatív előírásaira utal, amikor azt sugallja, hogy ezek egyértelműek, vagy amikor azt állítja, hogy a természetes törvények csak a morál egyetlen aspektusát jelentik.⁵¹ Az azonban már a fentiekből is egyértelmű kell legyen, hogy a természetes törvény nem csak tilt, hanem bizonyos cselekvéseket elő is ír – legalábbis bizonyos szituációkban parancsolhat konkrét cselekvést. Így például az anyának, aki más-hogy nem tudja védeni a gyermekét, előírja, hogy hazudjon a támadónak. Ezen kívül pedig MacIntyre-nél kimondottan találhatunk sok más példát, ahol a természetes törvény ilyen eseteire utal, amelyek nem pusztán negatívak.⁵² Ennek belátása után rátérhetünk a jó cselekedet aspektusainak kérdésére.

Az első aspektus az, hogy magának a cselekvésnek is jónak kell lennie természeténél fogva. Ám a természetes törvény vonatkozásában is fontos a cselekedetek természete maga, hiszen – egy arisztotelészi példával élve – a szülőgyilkosságot épp természete miatt tiltja, más cselekedeteket pedig szintén természetük miatt ír elő, mint amilyen az igaz közlés. A második aspektus maga a természetes törvény volt, a harmadik aspektus viszont az akcidentális következményekre vonatkozott. Ez számos kérdést felvet arról, hogy szándékolt vagy nem szándékolt következményekről van-e szó – ami a Szent Tamás által megfogalmazott ún. kettős hatás elvének tárgyalását is szükségessé tenné a teljes kifejtésben. Itt

---

Lawrence, University of Kansas, 1984. 15. Vö. BERNÁTH László – PAÁR Tamás: Szabad-e hinnünk az erkölcsi felelősségben? *Magyar Filozófiai Szemle*, 2017/3. 20–21.

⁵¹ MACINTYRE (1988) i. m. 195.

⁵² Pl. gyakoroljuk a megértést, műveljük az értelmünket és kerüljük a tudatlanságot. MACINTYRE (2006) i. m. 64.

talán elégségesnek lászik azt megjegyezni, hogy amennyiben egy cselekedetünk előreláthatóan olyasmire vezet, ami ártalmas másoknak, úgy azt lehetőleg el kell kerülnünk. Minden esetre tekinthetjük úgy, hogy ha ez etikailag számít, akkor a természetes törvényhez legalább részben hozzátartozik a morálnak ez az aspektusa is.

A negyedik aspektus – vagyis, hogy a cselekvésnek egy erényből vagy jóindulatból kell fakadnia – különösen is érdekes. Mégpedig amiatt, hogy – mint arra korábban utaltam – a természetes törvény előírásai és az erények közt intim összefonódás áll fenn. A fent írtakon kívül (miszerint szabályok nélkül az erények nem állnak meg magukban) hozzájön az is, hogy egyes erények kifejezetten is valamiféle szabályhoz való alkalmazkodást követelnek meg, és *vice versa*, a természetes erkölcsi törvények egyes előírásai bizonyos erények manifestálását követelik meg tőlünk. MacIntyre szerint az „igazmondás, a kitartás bátorsága és a türelem bátorsága, a tapintatosság és a nagylelkűség [...] ugyanolyan szükségesegek a magamhoz való viszonyomban, mint ahogy a másokkal való bánásban.” Szerinte a „minimális követelményei ezeknek az erényeknek nem mások, mint a természetes törvény előírásai.”⁵³ Ezen kívül *Az erény nyomában* egyik helyén úgy fogalmaz, hogy „csakis a részben a törvénynek való engedelmesség által meghatározott élet mutathatja föl teljesen azokat az erényeket, amelyek nélkül az emberi lények nem érhetik el *teloszukat*.”⁵⁴ Ugyanott korábban a „különböző erényeket megkövetelő és hozzájuk rendre kapcsolódó vétkeket tiltó előírásokról (*precepts*)” beszél⁵⁵ – éppúgy, ahogy a természetes törvény „előírásairól” is szokás beszélni, és ahogy ő is általában fogalmaz e törvényekkel kapcsolatban. Egy ponton pedig kifejezetten Szent Tamásnak is tulajdonítja azt a tant, miszerint a természetes törvény *minden* (!) erényes cselekvést előír.⁵⁶ Eleve már MacIntyre is azt írja azonban a négy aspektus problémájának felvezetésekor, hogy a „természetes törvény előírásainak alkalmazkodni több, mint egyszerűen tartózkodni attól, amit ezek az előírások tiltanak, és megtenni, amit parancsolnak.”⁵⁷

Ez egyelőre azt jelenti, hogy MacIntyre egyes utalásai feszültségben állnak más állításaival, ám több elméleti indok is szól amellett, hogy a természetes erkölcsi törvény valóban előírja az erényességet (ha talán nem is minden egyes erényes cselekedetet).⁵⁸ Az igazmondás erényét MacIntyre különböző indokokból maga is egy szabály segítségével kellett, hogy elemezze.⁵⁹ A racionalitáshoz

⁵³ MACINTYRE (1994) i. m. 194–195. Vö. MACINTYRE (2006) i. m. 58.

⁵⁴ MACINTYRE (1999b) i. m. 371. Vö. MACINTYRE (1988) i. m. ix.

⁵⁵ MACINTYRE (1999b) i. m. 79.

⁵⁶ Alasdair MACINTYRE: Natural Law Reconsidered. Anthony J. Lisska: Aquinas's Theory of Natural Law. *International Philosophical Quarterly*, vol. 38., no. 1. (1997) 96. Vö. ST I-II q100 a2.

⁵⁷ MACINTYRE (1988) i. m. 194. Valamint MACINTYRE (1999a) i. m. 111–112.

⁵⁸ MACINTYRE (1999a) i. m. 109.

⁵⁹ MACINTYRE (2006) i. m. 139

és a dialógushoz pedig erényeket is meg kell testesítenünk szabályok betartása mellett, a következetes integritást, valamint állhatatosságot (tehát a fentiekben kiemelt erényeket) felmutató viselkedéshez pedig számos erény nélkülözhetetlen. Eleve igaz lesz, hogy ha (amint többször utaltam rá) egymás nélkül nincsenek meg a szabályok és az erények, akkor kölcsönösen szükségessé teszik egymást számunkra – tehát szabályok és erények szerves egységéről beszélhetünk. Ennélfogva a negyedik aspektus nem választható el a hármastól, vagyis a természetes törvény és az erény (valamint az erények által magukban foglalt motiváció) kérdése nem teljesen különbözik egymástól.⁶⁰ Ez alapján pedig azt mondhatjuk, hogy a természetes törvény szabályai korántsem olyan üres és túl általános direktívák, amilyennek a kritikusi beállítják – vagy akár időnként maga MacIntyre is.

3. Konklúzió

A fentiekben amellet érveltem, hogy a szabálykövetést degradáló kritikák nem érintik a macintyre-iánus természetes törvényt. Ennek legfőbb oka, hogy MacIntyre-nél egyértelművé válik, hogy normák szoros, már-már szimbiotikus kapcsolatáról van szó: az etika komponensei kölcsönösen meghatározzák egymást – például az erények is értékes célok, a törvények is előírnak erényeket, egyes erények pedig nem valósíthatók meg bizonyos szabályok betartása nélkül. Ezen kívül MacIntyre érvei szerint a szabályok, különösen a reflektált és elméletileg átgondolt szabályok már csak a racionalitás, illetve a racionális kritika lehetőségének fenntartása miatt is fontosak. Ugyan a szabályok alkalmazása nem lehet pusztán mechanikus tevékenység, emiatt szükség van nem szabályvezérelt készségekre is a szabálykövetéskor, ám ettől még pusztán ez a képesség (a *phronészisz*) nem áll meg önmagában a szabály nélkül – hiszen ilyenkor nem lenne mit alkalmaznia sem. És bár sok esetben nem könnyű rájönnünk, hogy egy szabály érvényesítendő-e az adott szituációban, lesznek olyan paradigmatis esetek, amikor ez gyakorlatilag evidens lesz.

A természetes törvény mindazonáltal mégsem feltétlenül jelenti az etika teljességét: elég nagy halmaz azon esetek összessége, amikor kevésbé egyértelmű, hogy pontosan melyik elvet és hogyan kell alkalmazni – még ha valóban alkalmazni is kellene a természetes törvény előírásait, ám ezen előírások összessége sem fedi le és határozza meg feltétlenül az összes értéket, erényt és követendő szabályt. A természetes erkölcsi törvény eddig általunk ismert legjobb megfogalmazásaira (és feltehetőleg minden jövőbeli listájára) is igaz továbbá, hogy egy-

⁶⁰ Azon a helyen, amit MacIntyre citál Szent Tamástól voltaképp nem esik szó természetes törvényről, így Tamás nem is állítja, hogy a természetes törvény a jó emberi cselekedetnek csupán egy aspektusa lenne. Ehelyett a második aspektust így jellemzi: „a faj szerinti jóság, ami a megfelelő tárgyból következik.” (ST I-II q18 a4 c.)

felől az erényekre támaszkodva, a gyakorlati bölcsességgel rendelkező, erényes ágens belátása által tovább finomíthatók, másfelől pedig még számos ponton további következtetések által kiegészíthetők. Ám egyfelől ahhoz, hogy megközelítésünk tökéletesíthető legyen, jellemzően szükség van a rendszeres explicitté tételére, másfelől pedig ahhoz, hogy más követendő értékeket és elveket megtalálhassunk, hasznos fogódzót adnak maguk a természetes törvény előírásai, hiszen ezek betartása nélkül a már említett „közös keresés”, dialógus is lehetetlen.

A VAGYONKEZELŐ MAGÁNALAPÍTVÁNY MAGÁNJOGI ÉS ERKÖLCSI ASPEKTUSAI

SÁNDOR István

tanszékvezető egyetemi tanár (ELTE ÁJK)

A tanulmány célja az, hogy a vagyonkezelő magánalapítványról adjon összefoglaló jelleggel áttekintést jogtörténeti, összehasonlító jogi megközelítésben, kitérve annak a hatályos magyar jogszabályi hátterére is. Az elemzés aktualitását az adja meg, hogy az Országgyűlés 2019. március 14-én fogadta el a vagyonkezelő alapítványokról szóló 2019. évi XIII. törvényt, amely március 29-én lépett hatályba. Az írásomban ki kívánok térni arra is, hogy ez az új jogintézmény milyen erkölcsi kérdéseket vet fel.

1. Az alapítványokról általában

1.1. Az alapítvány története dióhéjban

Az alapítvány kialakulásával és történetével kapcsolatban általában az egyiptomi halottkultuszhoz és a római jogban kialakult kegyes célra rendelt (*pia causa*) vagyontömeghez lehet leginkább visszanyúlni, illetve a középkorban az egyházi vagyon kezelése említhető meg.¹ A római jogban a *pia causa* az V–VI. században általában végrendelet útján rendelt vagyon volt valamilyen közérdekű, jótékony célra, pl. szegényház, árvaház vagy kórház fenntartása. Ezeknek önálló szervezetet és belső igazgatási rendet határoztak meg és idővel személyként kezdték kezelni.² A római jogban még nem volt ismert a jogi személyiség absztrakt fogalma, azonban ezek a vagyontömegek jogalanyként viselkedtek és önálló vagyonkezelőjük volt.

A középkorban a *ius commune* szintén ismerte az ilyen kegyes célú felajánlások lehetőségét és általában az egyház felügyelete alatt állt ezek működése.³ Megkülönböztetést nyert az intézményi (*Anstaltstiftung*) és a pénzbeli juttatással

¹ CSEHI Zoltán: *A magánjogi alapítvány. Történeti és dogmatikai alapok*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2006. 39–58. FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és institúciói*. Budapest, OFI, 2016. 21. kiad., 234–235.

² Iust. C. 1, 3, 41, 11–20, illetve C. 1, 2, 19.

³ CSEHI i. m. 56.

létesített (*Hauptgeldstiftung*) egymástól. Míg az előző esetében a vagyon szolgált az alapítványi célt, addig az utóbbi esetében nem önálló, hanem ún. „tőke alapítvány” esete merült fel.⁴ A felvilágosodás és a természetjogi gondolkodás vívmánya volt, hogy az egyházi célokat felváltották a világi alapítványi célok (*utilitas publica*), pl. az oktatás és gazdaság támogatása.⁵ A porosz ALR az alapítványt a szegényházakkal együtt szabályozta, az alapítványt jogi személynek tekintette, amely állami engedéllyel jött létre és állami felügyelet alatt állt.⁶ Az alapítvány fogalmi eleme volt a közhasznúság, ehhez képest ismert volt a családi alapítvány is, amit gyakorlatilag a hitbizomány módosult változatának tekinthetünk. Az egyházi és a világi alapítványok elkülönültek, a világi alapítványok állami felügyelet alá kerültek.

Az alapítvány jogi megítélése tekintetében a civiljogi gondolkodásban jelentős szerepet játszott Savigny elmélete, amelynek előzménye volt az ún. Städelper, amely felhívta a figyelmet arra kérdéskörre, hogy az alapítvány vajon jogi személy-e. Savigny arra mutat rá, hogy az alapítvány tagok nélküli korporáció és az ő nevéhez fűzhető, hogy önálló jogintézménynek tekintette az alapítványt. Kialakította a jogi személy (*juristische Person*) fogalmát, amely alapján megkülönböztette a magánszemélyeket (*natürliche Personen*) és a jogi személyeket.⁷ Véleménye szerint a jogi személyek létrehozása csak állami hozzájárulás mellett megengedett.⁸

Az alapítványokra vonatkozó jogi előírások egyes magánjogi kódexekbe is beépítésre kerültek, más országokban pedig külön törvényben található meg a szabályai.⁹ Franciaországban pl. a feudális hitbizomány funkcióját betöltő, hosszú távú vagyonkoncentráció lehetősége miatt az alapítvány szabályozása egyáltalán nem került be a Code civilbe,¹⁰ míg más magánjogi kódexek tartalmaztak erre vonatkozó rendelkezéseket (pl. a német BGB, a svájci ZGB).¹¹

⁴ CSEHI i. m. 58.

⁵ Pl. a Franke Stiftung Hallében (1692) vagy a Senckenburg Stiftung Frankfurtban (1763). CSEHI i. m. 59.

⁶ CSEHI i. m. 59.

⁷ Friedrich Carl von SAVIGNY: *System des heutigen Römischen Rechts I–VIII*. Berlin, 1840–49. 277. fn. c.

⁸ Joachim RÜCKERT: Kontinuität und Diskontinuität in der Treuhandforschung. In: Richard HEIMHOLZ – Reinhard ZIMMERMANN (eds.): *Itinera Fiduciae. Trust and Treuhand in Historical Perspective*. Berlin, Duncker & Humblot, 1998. 430.

⁹ Ld. ehhez CSEHI i. m. 63.

¹⁰ A Code civil 910. szakasza rendelkezik arról, hogy közhasznú célból ingyenes juttatás adható állami engedéllyel. A Conseil d'État engedélyezési gyakorlata alakította a francia alapítványi jogot, majd az 1987-es 87/571. törvény rendezte az egyes kérdéseit. CSEHI i. m. 61.

Az osztrák ABGB csak a hitbizomány és az alapítvány elhatárolását tartalmazta, egyben az alapítvány definíciójára is kísérletet téve.¹²

1.2. A hitbizomány

Az alapítvány funkciójának vizsgálatához érdemes párhuzamot vonni a hitbizomány intézményével. Az öröklési jog területén alkalmazott *fideicommissum* a római jogban egy alakszerűtlenül rendelt hagyományt jelentett.¹³ Ez a jogintézmény azt tette lehetővé, hogy az örökhagyó átörökíthetett a hagyatékából azzal a kikötéssel, hogy a hagyatékából közvetlenül részesülő személy köteles volt valamely harmadik személy részére bizonyos juttatásokat teljesíteni.

A *fideicommissum* kialakulása arra vezethető vissza, hogy a *ius civile* alapján a római polgár (*cives*) végintézkedésében nem rendelhetett idegent (*peregrinus*, *exiles*) örököseként vagy hagyományosként.¹⁴ Ennek kiküszöbölésére a római polgár egy másik római polgárt jelölt meg formálisan örököseként azzal, hogy örököse nem tarthatja meg az örökséget, hanem egy harmadik személy, a *peregrinus* részére kell azt átadnia.¹⁵

A hitbizományos kezdetben a jóhiszeműség (*bona fides*) alapján volt köteles eljárni, és teljesíteni az örökhagyó kérését, amelynek kötelmi hatálya volt.¹⁶ A hitbizomány alapján tehát az örökhagyó egy közvetítő személyt – általában az örököszt – ruházott fel, bízott meg azzal, hogy becsületére, hitére (*fides*) adja ki a vagyont egy harmadik személynek.¹⁷ Eredetileg a fiduciáriusnak jogi kötelezettsége nem állt fenn a hitbizományba kapott vagyron átadására, de jelentős erkölcsi kötelezettségnek tekintették annak teljesítését.¹⁸ Augustus császár idejében a *fideicommissum* kikényszeríthetővé, peresíthetővé vált, kezdetben a *consul* járt el ennek érdekében, majd a *praetor fideicommissarius* került kijelölésre a *fideicommissum* teljesítésének ellenőrzésére.¹⁹ Fontos előírás volt azonban, hogy a kedvezményezettek személyének meghatározottnak kellett lennie. Iustinianus

¹¹ BGB § 80–88, ZGB Art. 80–89.

¹² „Von den Substitutionen und Fideicommissen unterscheiden sich die Stiftungen, wodurch die Einkünfte von Kapitalien, Grundstücken oder Rechten zu gemeinnützigen Anstalten, als: für geistliche Pfründen, Schulen, Kranken- oder Armhäuser; oder zum Unterhalt gewisser Personen auf alle folgenden Zeiten bestimmt werden. Die Vorschriften über Stiftungen sind in den politischen Verordnungen enthalten.” ABGB § 646.

¹³ Vö. FÖLDI–HAMZA i. m. 659.

¹⁴ Fritz SCHULTZ: *Classical Roman Law*. Oxford, Clarendon Press, 1951. 312.

¹⁵ H. R. HAHLO: The Trust in South Africa. *South African Law Journal*, vol. 78. (1961) 196.

¹⁶ Ld, részletesen David JOHNSTON: *The Roman Law of Trusts*. Oxford, Clarendon Press, 1988. 42. VISKY Károly: *Fiduciárius ügyletek*. Miskolc, Ludwig István Könyvnyomdája, 1944. 14.

¹⁷ Gai. Inst. 1, 248.

¹⁸ David JOHNSTON: Trusts and Trust-like Devices in Roman Law. In: Richard HEIMHOLZ – Reinhard ZIMMERMANN (eds.) i. m. 42.

¹⁹ Iust. Inst. 2, 23, 1. JOHNSTON (1998) i. m. 46.

ezt a lehetőséget annyiban korlátozta, hogy a vagyon megkötésére legfeljebb négy generáción keresztül volt lehetőség.²⁰ Iustinianus császár idején a kedvezményezett igénye in rem, azaz dologi jogivá vált.²¹ A fideicommissumnak a iustinianusi jogban kialakított szabályozása lett irányadó a középkori hitbizományosi helyettesítésre vonatkozóan és számos európai országban a mai napig érvényesül.²²

A fideicommissum a középkorban elsősorban a nemesek számára volt elérhető,²³ és különböző változatai alakultak ki. A hitbizomány lehetett univerzális, ha a vagyon teljes egésze a hitbizomány részét képezte, partikuláris, ha csak egy részére terjedt ki, konvencionális, ha nem végakarattal, hanem megállapodás alapján került kikötésre, illetve családi, ha meghatározott nemzetség jólétére szolgált.²⁴ A iustinianusi jogból ismert négy generációra szóló kötöttség általában alkalmazást nyert a középkorban is.

1.3. A jótékonyági trust

Más utakon járt az angol jogfejlődés. Az alapítványt az angol jog nem ismeri, de annak funkcióját tölti be a jótékonyági (*charitable*) trust (*charity*). A charity egy olyan trust, amely közérdekből (*public benefit*) jön létre és ezért annak nincs konkrétan megnevezett kedvezményezettje.²⁵ A középkorban a Poor Relief Act 1597 (39 Elizabeth I. c. 3.), majd a Statute of Charitable Uses 1601 (népszerű nevén Statute of Elizabeth) szabályozta az ilyen jogi konstrukciókat. Ez utóbbi részletes listát tartalmazott a jótékonyági célokról. Angliában jelenleg a szabályait a Charities Act 2006 tartalmazza, amelyet konszolidált a Charities Act 2011.²⁶ A jótékonyági célú trust esetében nem érvényesült az örökkévalóság elleni tilalom (*Rule against perpetuities*). Az angol jogi gondolkodás szerint a

²⁰ Nov. 159 (AD 555). JOHNSTON (1998) i. m. 49.

²¹ JOHNSTON (1988) i. m. 42. JOHNSTON (1998) i. m. 46. A fideicommissumról Iustinianus Institutiones II. könyv XXIII. és XXIV. fejezetei rendelkeznek részletesen.

²² W. W. BUCKLAND – Arnold D. MCNAIR: *Roman Law and Common Law. A Comparison in Outline*. Cambridge, Cambridge at the University Press, 1965. 2. ed., 174.

²³ Montesquieu ismert mondása szerint „Les substitutions gênent le commerce”. Idézi KLAUS LUIG: Philipp Knipschildt und das Familienfideikommiß im Zeitalter des Usus modernus. In: HEIMHOLZ – ZIMMERMANN (eds.) i. m. 361.

²⁴ W. X. A. Freiherr von KREITTMAYR: *Compendium Codicis Bavarici Civilis [...] oder Grundriß der gemeinen- und bayerischen Privat-Rechtsgelehrsamkeit*. München, 1768. Idézi LUIG i. m. 365.

²⁵ Alastair HUDSON: *Understanding Equity & Trusts*. London, New York, Routledge, 2013. 4. ed., 203.

²⁶ A charities részletes szabályait lásd Alastair HUDSON: *Equity and Trusts*. London, New York, Routledge, 2013. 7. ed., 1098.

beláthatatlan időre elkülöníthető vagyontömegek csak közcélra, míg a magán-célra létesített vagyonegkötések csak korlátozott időtartamra jöhetnek létre.²⁷

2. A magánalapítvány

A történeti előzmények főbb állomásainak vázlatos áttekintését követően a magánszemélyek javára, azok vagyonának kezelésére létesített, azaz magán-célú alapítványokkal (magánalapítvány, magánjogi alapítvány, magán-célú alapítvány, vagyonekező magánalapítvány) foglalkozunk.

A magánalapítvány első tételes jogi szabályozása Liechtensteinhez köthető, ahol 1926-ban a PGR tartalmazott rendelkezéseket erre vonatkozóan (*Privatstiftung*).²⁸ Ausztriában ennek mintájára került szintén bevezetésre a magánalapítvány 1993-ban.²⁹ Idővel egyes, a francia magánjog hatása alatt álló országokban is teret nyert a magánalapítvány, így Belgiumban 2002-ben (*fondations privées*), míg Luxemburgban 2013-ban (*fondations patrimoniales*) került bevezetésre hasonló szabályozás. A vegyes jogrendszerű Máltán 2007-ban kerültek beépítésre a polgári törvénykönyvbe a magánalapítványra vonatkozó szabályok.³⁰ Amerikában ezen a területen is úttörő szerepet töltött be Panama, ahol 1925-ben alkottak jogszabályi háttérrel a magánalapítványnak.³¹

A common law jogrendszerű országok tekintetében az elsők között Saint Kitts alkotott külön szabályozást a magánalapítványra 2003-ban.³² Ezt megelőzően Libériában 2002-ben született ilyen tárgyú törvény³³, azonban ennek jelentősen kisebb nemzetközi visszhangja volt. A Saint Kitts-ben megalkotott törvény hatására számos, nemzetközi trustot is szabályozó offshore központ alkotta meg a saját szabályozását.³⁴

²⁷ Ennek részletes elemzését lásd SÁNDOR István: Észrevételek a bizalmi vagyonekező jogviszony időtartamának korlátozásához. In: LAMM Vanda – SAJÓ András (szerk.): *Studia in honorem Lajos Vékás*. Budapest, HVG-ORAC, 2019. 261–268. [a továbbiakban: SÁNDOR (2019a)]

²⁸ Ennek a közelmúltban a legjelentősebb módosítására 2008-ban került sor. Lásd ehhez Paolo PANICO: *Private Foundations. Law and Practice*. Oxford, Oxford University Press, 2014. 5.

²⁹ Bundesgesetz über Privatstiftungen (Privatstiftungsgesetz–PSG) (BGBl. No. 532/1993).

³⁰ Máltai polgári törvénykönyv (Act XIII of 20117) második melléklete.

³¹ Ley No 25 de 12 de Junio de 1995 por la cual se gerulan las Fundaciones de Interés Privado, LFIP.

³² Foundations Act of 2003.

³³ Private Foundation Law of Liberia of 2002.

³⁴ Ezek közül a jelentősebbek (módosításaik nélkül) a következők voltak: Foundations Act 2004 (Bahama-szigetek), International Foundations Act 2007 (Antigua és Barbuda), Foundations Act 2008 (Anguilla), Foundations (Jersey) Law 2009 (Jersey), Foundation Act 2009 (Vanuatu), Foundations Act 2009 (Seychelle-szigetek), Foundation Act 2010 (Labuan), International Foundations Act 2010 (Belize), Foundations Act 2011 (Isle of Man), Foundations Act

Általánosságban megállapítható, hogy a magánalapítványok a trusthoz hasonlóan tipikusan vagyónvédelmi funkciót töltenek be és bizonyos körülmények között akár hatékonyabban is.³⁵ Ennek korlátját az alapító hitelezői esetében – a vagyónvédelmi trustok esetén is irányadó – a fedezetelvonásra és a kötelesrészre vonatkozó előírások képezik.³⁶ Egyes államok – kifejezetten a vagyónvédelmi célú magánalapítvány létesítése iránti igény kielégítése érdekében – vagy a fedezetelvonásra vonatkozó általános polgári jogi szabályokat módosították (pl. Kajmán-szigetek, Bahama-szigetek), vagy a magánalapítványokra vonatkozó külön törvényben (pl. Cook-szigetek, Belize) biztosítottak kedvezőbb jogi helyzetet az általános szabályokhoz képest az alapítók számára.³⁷ A kedvezményezett oldaláról vagyónvédelmi szempontból változatos képet kapunk. A civiljogi jogrendszerekben a liechtensteini szabályozás alapján lehetőség van arra, hogy az alapító kizárja a kedvezményezett hitelezőinek igényérvényesítését az alapítványból járó vagyonra. Ehhez képest a magánalapítványokról szóló osztrák törvény nem ad erre lehetőséget és a joggyakorlat alapján érvénytelen a kedvezményezett hitelezőivel szemben ilyen védelmet biztosítani szándékozó kikötés. A vegyes jogrendszerű országok körében Máltán lehetőség van a kedvezményezett hitelezőivel szemben védelmet biztosító tékozlás elleni klauzula alkalmazására.³⁸ Azokban a common law jogrendszerű országokban, ahol a magánalapítvány vagyónvédelmi célokra létesíthető – hasonlóan a vagyónvédelmi trustokra vonatkozó jogszabályokkal – lehetőség van a kedvezményezett védelmét szolgáló elidegenítési jog tilalmának kikötésére; ilyen ország pl. Saint Kitts és Nevis, valamint a Bahama-szigetek. Ezekben az országokban azonban az alapító és az alapítvány részére adományozók nem részesülhetnek ebben a

---

2012 (Mauritius), Foundations Act 2012 (Cook-szigetek), Foundations (Guernsey) Law 2012 (Guernsey). A kiegészítést lásd PANICO i. m. 8.

³⁵ „Private foundations are typically asset protection vehicles in the same way as trusts, and in some circumstances perhaps even more effectively than trusts by virtue of their incorporated nature as 'legal persons' owning assets in their own right”. PANICO i. m. 309.

³⁶ Lásd ezekről a III. fejezet 2. pontjában írtakat.

³⁷ Lásd részletesen PANICO i. m. 317.

³⁸ Ún. „spendthrift clause”, amelynek a lényege az, hogy a kedvezményezett nem rendelkezhet az őt megillető, a kezelt vagyonhoz kapcsolódó jogaival, azaz azokat nem ruházhatja át, nem terhelheti meg. Ennek részletes elemzését lásd SÁNDOR István: *A vagyónvédelem jogi eszközeinek legújabb nemzetközi tendenciái*. Budapest, HVG-ORAC, 2019. 186–195. [a továbbiakban: SÁNDOR (2019b)]

védelemben, ha egyúttal kedvezményezettek is,³⁹ ellentétben a self-settled asset protection trust⁴⁰ esetén ismert szabályokkal.⁴¹

3. A vagyongazdálkodó alapítvány a magyar jogban

A vagyongazdálkodó alapítvány magyar szabályozásának kereteit megadó, 2019-ben elfogadott törvénnyel a jogalkotó célja arra irányult, hogy a korábban csak szűk körben alkalmazható alapítvány mellett vagyongazdálkodási tevékenységet végző alapítvány létesítésére is sor kerülhessen. Ahhoz, hogy idáig eljutott a jogalkotásunk, az alapítványi szabályozás több változáson ment keresztül. A régi Ptk.-ba⁴² 1987-ben került beépítésre az alapítvány szabályozása, és először csak a közérdekű célra létesített formája volt megengedett.⁴³ A régi Ptk. szabályozása bár csak a főbb szabályokra terjedt ki és számos kérdést a bírósági gyakorlatra hagyott, azonban – az 1990-es években történt módosítások és az új Ptk. szabályai mellett is – lefektette az alapítványi jog kereteit.⁴⁴ A régi Ptk.-beli szabályozás alapján Csehi négy meghatározó elhatárolási jegyét emelte ki a magánjogi alapítvány intézményének, így az önálló jogi személyiséget (jogalanyiságot), működésének az alapító okiratban az alapító egyoldalú jognyilatkozatával meghatározott kereteit, a vagyon szükségességét és a tartós (közérdekű) célt.⁴⁵ Az új Ptk.⁴⁶ ezen – szűk körben ugyan –, de mégis jelentősen változtatott, mivel

³⁹ Saint Kitts and Nevis Foundations Act, 2003, Art. 25(5). Vö. Bahama-szigeteki Foundations Act 2004, Art. 67(5).

⁴⁰ Más néven self-settled spendthrift trust, azaz egyoldalú jognyilatkozattal létrehozott olyan trust, amelyben a vagyonrendelő és a vagyongazdálkodó személye azonos és általában az első számú kedvezményezett is, mindez úgy, hogy a kedvezményezett joga, érdekeltsége nem átruházható, vagyis hitelezői nem támaszthatnak igényt a kezelt vagyonra.

⁴¹ A magánalapítványok komplex felhasználási körére nézve részletes elemzést lásd Johanna NIEGEL – Richard PEASE: *Private Foundations World Survey*. Oxford, Oxford University Press, 2013. 1–13.

⁴² A Magyar Köztársaság Polgári Törvénykönyvéről szóló 1959. évi IV. törvény.

⁴³ Az alapítványokról a második világháború előtti magyar magánjog külön törvényben nem rendelkezett, azonban a részletesen kidolgozott szokásjogot az Mtj. is tartalmazta. 1945 után az 1949. évi 2. törvényerejű rendelettel államosították az alapítványokat, így negyven éven keresztül nem volt lehetőség (illetve csak miniszteri engedéllyel) a non-profit szféra ilyen formában való támogatására. A Ptk. a köztes megoldásként szolgáló közérdekű célra történő kötelezettségvállalás szabályozását követően az egyes polgári jogi szabályok módosításáról szóló 1987. évi 11. törvényerejű rendelet iktatta be a Ptk.-nak a jogi személyek egyes fajtáira vonatkozó külön rendelkezéseket tartalmazó VI. fejezetébe az alapítványra vonatkozó szabályokat. A Ptk. 74/A. § (1) bekezdése alapján csak tartós közérdekű célra lehetett alapítványt létesíteni.

⁴⁴ Találkozik Csehi Zoltán megállapítása, miszerint „[l]ényegében ezek a szabályok kiállták az idő próbáját, és mind a mai napig a jelenlegi magyar alapítványi szabályozás vázát alkotják”. CSEHI i. m. 89.

⁴⁵ CSEHI i. m. 110.

⁴⁶ A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény.

lehetővé tette a családi alapítvány létesítését, bővítve az eddig felhasználási lehetőségeket.⁴⁷ Ehhez képest a legújabb módosítás alapján akár már létező, akár újonnan alapított alapítvány célja is irányulhat vagyongazdálkodási tevékenységre, amennyiben a bíróság vagyongazdálkodó alapítványként veszi nyilvántartásba.⁴⁸

3.1. A szabályozás jogszabályi háttere

A vagyongazdálkodó alapítványokra vonatkozó speciális előírásokat a 2019. évi XIII. törvény tartalmazza, ehhez képest azonban a Ptk. szabályai – különösen az alapítványokra vonatkozó XXIII. címben található előírások – háttér szabályozást képeznek.⁴⁹ A vagyongazdálkodó alapítvány által létesített vagyongazdálkodási jogviszony nem tartozik a Bvktv. hatálya alá,⁵⁰ így pl. a jogviszonyt nem kell a Magyar Nemzeti Banknak nyilvántartásba vennie, ellentétben az eseti bizalmi vagyongazdálkodással.⁵¹ Másrésztől a vagyongazdálkodó alapítvány nem végezheti üzletszerű tevékenységként a vagyongazdálkodást,⁵² így üzletszerű vagyongazdálkodó vállalkozásnak sem minősíthető.⁵³ Ugyanakkor a Ptk.-nak a bizalmi vagyongazdálkodási szerződésre vonatkozó rendelkezései a vagyongazdálkodó alapítvány esetében is irányadók.

A vagyongazdálkodó alapítványoknak két altípusát szabályozza a 2019. évi XIII. törvény, így a kedvezményezettek érdekében vagy a közérdekű célra létesített változatát. A szabályozás rendszere tekintetében az általános rendelkezések min-két altípusra irányadók, míg a közérdekű vagyongazdálkodó alapítványra ehhez képest speciális szabályokat is meghatározott a jogalkotó.

⁴⁷ A Ptk. 3:378. § (1) bekezdése már nem kívánta meg, hogy a tartós cél „közérdekű” legyen, vagyis magánérdek kiszolgálására is lehet alapítványt létesíteni. A Ptk. 3:386. § (1)–(2) bekezdése alapján az alapítvány alapítója és a csatlakozó is lehet kedvezményezett, ha az alapítvány célja az alapító tudományos, irodalmi vagy művészeti alkotásainak gondozása. Ezen túlmenően az alapító és a csatlakozó hozzátartozója akkor lehet kedvezményezett, ha az alapítvány célja a hozzátartozó tudományos, irodalmi vagy művészeti alkotásainak gondozása, a hozzátartozó ápolása, gondozása, tartása, egészségügyi ellátási költségeinek viselése, iskolai tanulmányainak ösztöndíjjal vagy egyéb módon történő támogatása.

⁴⁸ Erre a civil szervezetek bírósági nyilvántartásáról, és az ezzel összefüggő eljárási szabályokról szóló 2011. évi CLXXXI. törvény rendelkezései irányadók. Eltérést jelent ehhez képest az, hogy a vagyongazdálkodó alapítvány esetében kötelező a jogi képviselő igénybevétele az eljárás során. Lásd 2019. évi XIII. törvény 9. § (1) bekezdését.

⁴⁹ A Ptk. egyes szabályai pedig csak a közérdekű vagyongazdálkodási alapítványra alkalmazhatók, így a Ptk. 3:379. § (4) bekezdése, a 3:386. §-a, a 3:397. § (3)–(4) bekezdései és a 3:404. § (1) bekezdése.

⁵⁰ A bizalmi vagyongazdálkodókról és tevékenységük szabályairól szóló 2014. évi XV. törvény (a továbbiakban: „Bvktv.”).

⁵¹ A 2019. évi XIII. törvény 2. § (3) bekezdés b) pontja.

⁵² A Ptk. 3:379. § (1) bekezdése irányadó a vagyongazdálkodó alapítványra is, így csak a bizalmi vagyongazdálkodást végzi gazdasági tevékenységként.

⁵³ „Üzletszerű bizalmi vagyongazdálkodási tevékenységet végez az a bizalmi vagyongazdálkodó, aki legalább két bizalmi vagyongazdálkodási jogviszony alapján végzi tevékenységét”. Bvktv. 3. § (1) bekezdése.

3.2. A vagyonkezelő alapítvány létesítése

Általános szabály, hogy a vagyonkezelő alapítvány az alapító által rendelt vagyon kezelésére és az ebből származó jövedelemnek az alapító okiratban megjelölt feladatok megvalósítása, valamint a kedvezményezettként megjelölt személy, illetve személyek javára történő vagyoni juttatás céljából alapítható. A vagyonkezelő alapítvány gazdasági tevékenységként a javára rendelt, illetve általa a közérdekű célból bizalmi vagyonkezelésbe vett vagyon kezelését végezheti.

A vagyonkezelő alapítvány által vagyonkezelésbe vett vagyon tekintetében létrejött bizalmi vagyonkezelési jogviszony esetében a vagyonkezelő alapítványt a kezelt vagyon kizárólagos kedvezményezettjének kell tekinteni azzal, hogy kedvezményezettként e vagyont is az eredetileg meghatározott célok megvalósítása érdekében köteles kezelni. Kiemelendő, hogy a vagyonkezelő alapítvány által létesített vagyonkezelési jogviszony határozatlan időre is létrejöhet, vagyis nem vonatkozik rá az általános ötvenéves időkorlát. Másrészt viszont a vagyonkezelő alapítvány megszűnésével a bizalmi vagyonkezelési jogviszony is megszűnik, vagyis az egyébként a bizalmi vagyonkezelők jogutód nélküli megszűnése esetén irányadó új vagyonkezelő kijelölésére vonatkozó jog nem alkalmazható.

Az alapító a vagyon bizalmi vagyonkezelésbe adásáról az alapító okiratba foglalt egyoldalú jognyilatkozattal is rendelkezhet, és ilyen esetben nincs szükség az alapító és a vagyonkezelő alapítvány közötti szerződés megkötésére. Ebben az esetben az alapító okirat rendelkezhet úgy, hogy a vagyonrendelő utasítadási jogot tartson fenn a maga számára.⁵⁴

A vagyonkezelő alapítvány létesítéséhez az alapítvány javára legalább 600 millió forintnak megfelelő vagyont kell rendelni, és azt már az alapítvány nyilvántartásba vétele iránti kérelem benyújtását megelőzően az alapítvány rendelkezésére kell bocsátani.⁵⁵ Az alapítványi induló vagyon minimumának meghatározása során a jogalkotó abból indult ki, hogy az ilyen alapítványok működéséhez a magas tőke elengedhetetlen.⁵⁶ Az induló vagyont az alapító okiratban vagyontárgyanként, vagyonelemenként az azonosításukhoz szükséges részletes-

⁵⁴ Eltérően a Ptk. 3:316. §-ába foglaltaktól.

⁵⁵ A 2019. évi XIII. törvény 3. § (1) bekezdése.

⁵⁶ „A vagyonkezelő alapítványok egyik igen fontos jellemzője az, hogy jellemzően igen tőkeerős intézmények, e nélkül a cél szerinti tevékenységük, nevezetesen a megfelelő mértékű és az alapítványi célra vagy a kedvezményezettek javára fordítható, illetve újra elosztható (adományozható) hozam elérése aligha valósulhatna meg. Vagyonkezelő alapítvány alapításához ezért – függetlenül attól, hogy közérdekű- vagy sem – a hazai alapítványi szabályozásban szokatlan, más mérvadó külföldi, elsősorban európai államokban azonban létező, az alapítvány javára rendelő tőkeminimum megállapítása vált szükségessé. Ennek megfelelően a Javaslát az alapítványi vagyonrendelés mértékét legalább 600 millió Ft-ban határozza meg, de nincs kizárva az sem, hogy meghatározott alapítványi körben ágazati jogszabály ennél magasabb tőkeminimumot írjon elő”. A 2019. évi XIII. törvény miniszteri indokolása a 3. §-hoz.

séggel kell megjelölni. Amennyiben az alapítói jogok gyakorlása az alapítvány ügyvezető szervét, a kuratóriumot illeti meg, és az alapító az alapítvány javára rendelt vagyonnak a tőkeminimumon felüli, az alapítvány rendelkezésére még nem bocsátott részét az erre megszabott határidőben nem teljesíti, az alapítvány jogosult e vagyonrész teljesítését követelni. Ha az alapító az alapítói jogok gyakorlását a maga részére fenntartotta, és a vagyon rendelkezésre bocsátási kötelezettségét a kuratórium erre irányuló írásbeli felszólítása ellenére sem teljesíti, ennek megtörténteig az alapítói jogok gyakorlására a kuratórium jogosult.

A vagyonkezelő alapítvány alapító okiratát közokiratba vagy ügyvéd által ellenjegyzett magánokiratba kell foglalni és a bírósági nyilvántartásba vételi eljárásban a jogi képviselőt kötelező.

Az alapító okiratban az alapítványi vagyon kezelésének és felhasználásának alapvető céljait és elveit is rögzíteni kell, de az alapító az alapító okirathoz – annak részeként – mellékelheti a befektetési szabályzatot is. A befektetési szabályzatnak tartalmaznia kell az alapítványi vagyont alkotó portfólió meghatározását, a kockázatkezelést, a befektetések tekintetében alkalmazandó döntéshozatali módot.

3.3. A közérdekű vagyonkezelő alapítvány

Fontos elhatárolnunk egymástól a közérdekű és a magánérdekű vagyonkezelő alapítványt. A közérdekű vagyonkezelő alapítvány esetében nem előre meghatározott személyek a kedvezményezettek, hanem célok elérésére irányul az alapítvány tevékenysége. A törvény taxatívén meghatározza, hogy közérdekű célnak minősül a nevelési-oktatási, felsőoktatási, kutatási, egészségügyi, karitatív, szociális, család-, gyermek- és ifjúságvédelmi, kulturális vagy sporttevékenységek finanszírozása, illetve támogatása vagy ilyen tevékenységet ellátó intézmények fenntartása és működtetése. A vagyonkezelő alapítvány akkor minősül közérdekűnek, ha három konjunktív feltétel teljesül, így az előzőek szerinti valamelyik közérdekű célra alapították, a kedvezményezettjeinek köre – azok személyét illetően – nyitott,⁵⁷ továbbá közérdekűnek minősítését az alapító kérte. A közérdekű

⁵⁷ „E nyitottság természetesen nem azt jelenti, hogy ha a kedvezményezettek köre nincs személy szerint meghatározva, akkor az már nyitottnak tekinthető, mint ahogy azt sem, hogy az alapító okirat a kedvezményezettek körét illetően ne határozhatja meg bizonyos feltételeket, ne írhatná körül bizonyos jellemzőkkel azokat a személyeket, akik kedvezményezettként egyáltalán szóba kerülhetnek. A nyitottság ebben a vonatkozásban csak annyit jelent, hogy az adott feltételeknek, körülírásnak elvileg bárki megfelelhessen, bárki eleget tehessen és beletartozhasson, de akár e körből kiválhasson vagy ki is kerülhessen. A nyitottság értékelésénél szerepe lehet az idődimenzióknak is, mert lehetséges ugyan, hogy egy adott időpontban viszonylag zártnak minősíthető a kedvezményezettként megjelölt személyi kör, de ha az alapítvány fennállásának időszakában ez a személyi kör folyamatosan változhat és változik is, úgy azt erre, az alapítvány fennállásának teljes időszakára vetítve már nyitottnak kell tekinteni.

A törvény a „nyitottságot” a kedvezményezetti kört, vagyis a kedvezményezettek szemé-

vagyongazdálkodó alapítványi státusz egyúttal feljogosítja az alapítványt arra, hogy egyúttal közhasznú jogállást is szerezzen, amennyiben az alapítvány ezt kéri.⁵⁸

A közérdekű vagyongazdálkodó alapítványok esetében a kedvezményezett kör és az alapító, valamint a csatlakozó közötti összeférhetlenségre vonatkozó szabályok irányadók, míg a magánérdekű vagyongazdálkodó alapítványokra nem. Hasonlóan, az alapítvány megszűnése esetén a fennmaradó vagyonra vonatkozóan és a kuratóriumi tagság tekintetében is irányadók a közérdekű vagyongazdálkodó alapítványokra a Ptk. szabályai.

3.4. Az alapító jogállása

A vagyongazdálkodó alapítvány alapítója az alapító okiratban az alapítói jogok gyakorlására az alapítvány kuratóriumát is kijelölheti, vagy ha alapítói jogait az alapító okiratban fenntartotta vagy abban arról nem rendelkezett, e jogait az alapítványra átruházhatja. A kuratórium az alapítói jogokat egyes ügyekben a törvényben meghatározott módon gyakorolja.

Ha az alapítói jogokat a kuratórium gyakorolja, az alapító okirat eltérő rendelkezése hiányában az alapítvány kuratóriumi és felügyelőbizottsági tagjainak, illetve elnökének kijelöléséről – e tisztségek megüresedése esetén – a kuratórium a felügyelőbizottsággal együttesen határoz akként, hogy a döntéshez a megüresedő tisztség által érintett testületi szerv tagjai többségének szavazata is szükséges (*kooptálás*).

A vagyongazdálkodó alapítvány kuratóriumi és felügyelőbizottsági tagjainak, illetve elnökének visszahívásáról a kijelölésükkel azonos módon hozható döntés azzal, hogy a visszahívás joga az alapító okiratban feltételekhez köthető, illetve korlátozható.

3.5. A vagyongazdálkodó alapítvány szervezete

A vagyongazdálkodó alapítvány ügyvezetését legalább öt természetes személyből álló kuratórium látja el.

Vagyongazdálkodó alapítvány esetén felügyelőbizottság kijelölése és annak működése, továbbá állandó könyvvizsgáló megbízása kötelező. A felügyelőbizottság legalább három természetes személyből áll, a felügyelőbizottság elnökét – az alapító okirat eltérő rendelkezése hiányában – a tagok maguk közül választják.

---

lyét illetően érti, nem keverhető össze tehát azzal, hogy a vagyongazdálkodó alapítvány az alapítását illetően nyílt, vagy zárt-e, vagyis lehetővé teszi-e a vagyongazdálkodó alapítványhoz való csatlakozást, vagy sem. Ebben a tekintetben a vagyongazdálkodó alapítványokra nézve az általános alapítványi szabályokhoz képest eltérő rendelkezést a törvény nem tartalmaz.” A 2019. évi XIII. törvény miniszteri indoklása a 4. §-hoz.

⁵⁸ Ezt az egyesülési jogról, a közhasznú jogállásról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról szóló 2011. évi CLXXV. törvény VII. fejezete szerint kell kérelmezni.

Az alapító okirat a kuratórium és a felügyelőbizottság elnökére és tagjaira vonatkozóan képesítési, végzettségi és egyéb szakmai követelményeket állapíthat meg.

Ha vagyongazdálkodó alapítvány esetén az alapító az alapítói jogok gyakorlására a kuratóriumot jelölte ki, illetve e jogait az alapítványra ruházta át, az alapító az alapító okiratban egy személyt köteles kijelölni abból a célból is, hogy e jogok gyakorlását és az alapítvány – alapító okiratban meghatározott céljainak megfelelő – vagyongazdálkodását az alapítvány ellenőrző szervétől függetlenül figyelemmel kísérje (alapítványi vagyonellenőr, protector).

Az alapító az alapító okiratban az alapítványi vagyonellenőr kijelölésére feljogosíthatja a vagyongazdálkodó alapítványt is, ebben az esetben az alapítványi vagyonellenőr kijelölésének, illetve megbízásának ügyében a kuratórium és a felügyelőbizottság együttesen határoz, a kijelöléshez, illetve a megbízáshoz azonban a nyilvántartó bíróság jóváhagyása szükséges.⁵⁹ Az alapítványi vagyonellenőr halála, jogutód nélküli megszűnése, e tisztségről való lemondása esetén, vagy ha a feladatainak ellátásához szükséges feltételekkel már nem rendelkezik, a vagyonellenőri tisztség betöltéséről a kuratórium és a felügyelő bizottság dönt a bíróság jóváhagyása mellett.

Az alapítványi vagyonellenőrt ellenőrzési és véleményezési jogkör illeti meg, tevékenységét díjazás ellenében látja el. Ha a felügyelőbizottság működése vagy eljárása nem felel meg a törvényben vagy az alapító okiratban foglaltaknak, az alapítványi vagyonellenőr felhívja az érintett alapítványi szervet a szabályszerű működésre. Amennyiben az érintett szerv a felhívásnak nem tesz eleget, az alapítványi vagyonellenőr törvényességi felügyeleti eljárást kezdeményezhet a nyilvántartó bíróságnál.

Az alapítványi vagyonellenőr díjazásra jogosult. Az alapítványi vagyonellenőr díjazását a vagyongazdálkodó alapítvány által kezelt alapítványi vagyon terhére kell teljesíteni.

3.6. A vagyongazdálkodó alapítvány vagyongazdálkodása

Az alapító az alapító okiratban meghatározhatja az alapítvány javára rendelt vagyonnak azt a mértékét, amely alá a vagyongazdálkodó alapítvány vagyona nem csökkenhet, ez a tőkeminimumnál kevesebb nem lehet. Meghatározás hiányában a tőkeminimumot kell ilyennek tekinteni. Ha a vagyongazdálkodó alapítvány vagyona az alapító okiratban az előzőek szerinti mérték alá csökken, a kedvezményezetteknek járó juttatás kifizetését arányosan csökkenteni kell, vagy azt mindaddig vissza kell tartani, amíg az alapítvány vagyona az rendelt vagyon mértékét el nem éri.

⁵⁹ Az alapítvány vagyonellenőrre vonatkozó összeférhetlenségi szabályokat lásd a 2019. évi XIII. törvény 7. § (3) bekezdésében.

3.7. A vagyonkezelő alapítvány megszűnése

A nem közérdekű vagyonkezelő alapítvány az alapítói jogát gyakorló alapító kérelmére megszüntethető, erre irányuló alapítói kérelem esetén ezért a nyilvántartó bíróság polgári nemperes eljárásban megállapítja az alapítvány megszűnését eredményező ok bekövetkezését. Az alapítvány megszűnése nem érinti a kedvezményezettek javára már megállapított és esedékessé vált kötelezettségek teljesítését.

A vagyonkezelő alapítvány megszűnik abban az esetben is, ha annak vagyona három teljes éven keresztül nem éri el a tőkeminimum összegét, mivel a jogalkotó ezt úgy tekinti, hogy az alapítvány céljának megvalósítása lehetetlenné vált.

3.8. A magyar szabályozás rövid értékelése

A vagyonkezelő magánalapítvány szabályai a bizalmi vagyonkezelésnek egy új struktúráját teremtik meg Magyarországon. Az alapítványi konstrukció egy hibrid megoldást jelent az üzletszerű és az eseti vagyonkezelési modell között. Az üzletszerűvel mutat hasonlóságot az, hogy csak jogi személy lehet a vagyonkezelő, míg az eseti vagyonkezelés szabályait tükrözi, hogy az alapítvány csak egy vagyonrendelési jogviszonyban szerepelhet vagyonkezelőként. A bizalmi vagyonkezelés általános szabályaihoz képest eltér a jogviszony abban, hogy a vagyonkezelőnek nem lesz az egyéb vagyonától elkülönült alvagyona az induló vagyon, hanem a vagyonkezelő alapítvány teljes vagyona képezi azt. A vagyonkezelő alapítvány esetében tehát önálló jogi személyiséget kap a kezelt vagyon, míg a bizalmi vagyonkezelési jogviszony általános szabályai szerint nem minősül annak, bár a kezelt vagyon valójában ott is önálló jogalanyként kezelendő.

Vagyonvédelmi szempontból a vagyonkezelő magánalapítvány esetében is jórészt alkalmazandók a bizalmi vagyonkezelési jogviszony kapcsán irányadó szabályok, a vagyonrendelő és a vagyonkezelő hitelezői tekintetében egyezően alakul a jogi helyzet. A magyar jog alapján nem érvényesül az egyes külföldi országokban jellemzően alkalmazott *Saunders v Vautier*,⁶⁰ vagy a *Claffin-szabály*,⁶¹ így a kedvezményezett hitelezői csak a kedvezményezett részére járó esedékes juttatásokra támaszthatnak igényt.

⁶⁰ *Saunders v Vautier* (1841) Cr. & Ph. 240, (1841) 4 Beav. 115; 41 ER 482.

⁶¹ *Claffin v. Claffin*, 149 Mass. 19, 20 N. E. 454 (1889). Mindkét jogeset lényege az, hogy a kedvezményezett jogosult akár az előzetesen kikötött határidő előtt is megszüntetni a vagyonkezelési jogviszonyt, amely jogot akár a kedvezményezett hitelezői is gyakorolhatnak. Lásd ehhez Sándor (2019b) i. m. 161–178.

4. Szempontok a vagyonekezelő magánalapítvány erkölcsi megítéléséhez

Az alapítvány kialakulása és történeti változásai alapján megállapíthatjuk, hogy elsődleges funkciója a közérdek szolgálata, vagyis meghatározott közcélok támogatása volt. Ehhez képest idővel, a hitbizomány felhasználási területeit átvéve, családi és magáncélok elérésére is alkalmazhatóvá vált. Az igazán jelentős áttörést a magánalapítvány olyan tárgyú szabályainak megjelenése eredményezte, amelyek meghatározott személyek érdekében teszik lehetővé a vagyone felhalmozását és annak jogai sorsának több generáción átívelő kialakítását. Ez az eredeti alapítványi koncepcióhoz képest radikális változásnak és a hitbizomány új köntösben való megjelenésének minősíthető. Az ilyen jellegű vagyone megkötések több erkölcsi dilemmát is felvetnek, amelyekre az alábbiakban, terjedelmi okokból, csak vázlatosan szeretnénk utalni.

4.1. Érvok a vagyone megkötéssel szemben

Az ember életében a saját vagyone áról, bizonyos korlátok között, szabadon rendelkezhet, és arról is dönthet, hogy halála esetén ki legyen a jogutódja. Ezt befolyásolja a rokoni kapcsolatot méltányolni hivatott kötelelresz szabályrendszere, amely a római jogi alapokon nyugvó civiljogi jogrendszerekben általában elfogadott. Ehhez képest az angolszász jogrendszerű országokban a szabad végrendekezés joga érvényesül és csak szűk körben van lehetőségük a hagyatékból juttatásban nem részesülő családtagoknak igényérvényesítésre.

A vagyone kezelő magánalapítvány alkalmazásával a kötelelresz iránti igény valójában nem feltétlenül sérül. Azzal azonban, hogy a vagyone kivonásra kerül a következő generáció tagjainak rendelkezése alól, gyakorlatilag megfosztják őket a vagyone ról való szabad döntéshozataltól, mind életükben, mind haláluk esetére. Vagyis az embernek lehetősége nyílik arra, hogy még életében úgy alakíthassa ki a vagyone ának a sorsát, hogy az jóval a halála után is az ő elképzeléseinek megfelelően kerüljön felhasználásra és ez jogilag is kikényszeríthető. Ha nagyon sarkítva tekintünk erre a rendelkezési jogra, úgy felmerül az az aggály, hogy miért a halott mondja meg, és nem az élő, hogy miként rendelkezzenek a vagyontárgyak felett,⁶² és vajon a föld erőforrásai, kincsei miért nem az élők irányítása alatt állnak.⁶³

⁶² Greiber v. Greiber (1975) (II) 29.P.D. 673, 679. Duke of Norfolk's Case (1681) 2 Swans 454, 460. Ld. továbbá Carl EMERY: Do We Need a Rule Against Perpetuities? *The Modern Law Review*, vol. 57. (1994) 603.

⁶³ „[T]he earth belongs in usufruct to the living; that the dead have neither powers nor rights over it”. Letter from Thomas Jefferson to James Madison, 1789. szeptember 6. 103. Daniel B. KELLY: Restricting Testamentary Freedom: Ex Ante Versus Ex Post Justifications. *Fordham Law Review*, vol. 82. (2013) 1166.

Ez a jelenség mind magánérdeket, mind társadalmi érdekeket sérthet. Az alapítványi vagyon kezelésével kapcsolatban az alapító által kialakított szabályrendszer betartása azt eredményezheti, hogy a vagyontömeg a kereskedelmi forgalomból kivonásra kerül, pl. nem elidegeníthető vagy megterhelhető, ami végső soron a gazdaság számára is hátrányos lehet. Mindez párosulhat azzal is, hogy a vagyonrendelő életében meghatározott felhasználási területek idővel átértékelést igényelnek. A megváltozott gazdasági, társadalmi, egyéni körülmények is azt indokolhatják, hogy a vagyon felhasználásban érdekelt személy újratervezhesse a vagyon további sorsát.⁶⁴ Az örökhagyónak értelemszerűen nem állhat rendelkezésére a jövőbeni társadalmi, gazdasági életben bekövetkező változásokkal kapcsolatosan minden információ, így nem feltétlenül látja előre, hogy a vagyon kezelésével és felhasználásával összefüggésben milyen módosítások lesznek szükségesek.⁶⁵ Ezeknek (nem)ismeretében az alapító az alapításkor még megalapozottnak tűnő döntések később akár kifejezetten hátrányosak is lehetnek a kedvezményezettek számára.

A fentiekén túlmenően kritizálható az is, hogy az alapító azt sem láthatja előre, hogy meghatározott osztályokba sorolt, egymást felváltó kedvezményezettek közül ki érdemes vagy éppen ki szorul rá leginkább a vagyonból való juttatásra. A generációkon átnyúló vagyonmegkötéssel az alapító végső soron megfosztja az örököseit attól, hogy a vagyonról maguk rendelkezhessenek.

4.2. *Érvek a vagyonmegkötés mellett*

A vagyonkezelő alapítvány ugyanakkor alkalmas jogi eszköz a vagyon hitelezőkkel szembeni védelmére. Az alapítást követően keletkező, az alapítóval szembeni hitelezői igényeknek ez a vagyontömeg már nem szolgál fedezetül, így ezzel az alapító biztonságos jogi környezetet teremthet az általa meghatározott kedvezményezettek számára. A kedvezményezett rendelkezési jogtól való megfosztása miatt nem tud ráhatást gyakorolni a vagyonra, így az ő hitelezői sem támaszthatnak arra igényt annak kiadása előtt.

Ehhez kapcsolódóan érdemes felhívni a figyelmet arra a jelenségre, amely a magukról gondoskodni nem tudó személyek érdekeihez kötődik. Egy értelmi fogyatékosággal élő családtagokról való gondoskodás jogi kereteinek megteremtése egyértelműen előnye a vagyonkezelő magánalapítványnak. Hasonló a helyzet egy fiatal és még komolyabb jelentőségű vagyoni kérdésekben járatlan, egyébként már teljesen cselekvőképes ember esete is, akit az alapító bölcs dönté-

⁶⁴ Yoshua WEISMAN: Shortcomings in the Trust Law 1979. *Israel Law Review*, vol. 15. (1980) 186. Lásd ehhez különösen a Pulitzer ügyben hozott döntést [In re Pulitzer Estate, 249 NYS 87 (Sur Ct 1931), helybenhagyta: 260 NYS 975 (App Div 1932)], SÁNDOR (2019b) i. m. 173–174.

⁶⁵ KELLY i. m. 1128.

sei alapján saját magával szemben védi meg a vagyont kezelő alapítvány a kétes kimenetelű vagyonfelhasználástól.

5. Záró gondolatok

A vagyonkezelő magánalapítvány bevezetése olyan jogi kereteket biztosít, amelyek eredményeként lehetőség nyílik hosszútávon rendelkezni vagyonok jogi sorsáról. Ez kiváló jogi eszköz arra, hogy családi vagyonok biztonságos, a családtagok személyes hitelezőinek igényeivel szemben védelmet biztosítson a jövőre nézve. Szintén ideális megoldást nyújt arra, hogy a különböző okok miatt vagyoni ügyekben megfelelő döntéseket hozni nem képes embereknek ebben segítséget nyújtson.

Másrésztől viszont a túlzott gondoskodás ellehetetlenítheti a vagyon ésszerű felhasználását, korlátozhatja azoknak a döntési lehetőségét, akiket egyébként az alapító a vagyonából részesíteni kívánt. Ez egyúttal azzal is jár, hogy a vagyon feletti rendelkezési jog hiányában annak jövőbeli sorsát meghatározassák.

Az optimális megoldást olyan, az alapítvány létesítő okiratában kialakításra kerülő szabályrendszer jelentheti, amely tisztességes módon kiegyenlíti az alapító és a későbbi generáció rendelkezési jogát.⁶⁶ Ehhez az szükséges, hogy a vagyonkezelő alapítvány létesítésekor az alapító megfelelő szakembereket vegyen igénybe és a fentiekben vázolt dilemmákat megfelelően értékelve határozza meg az alapítvány döntéshozatali struktúráját, valamint a vagyon felhasználásához és kiadásához kapcsolódó feltételrendszert.

Összességében a vagyonkezelő magánalapítvány szabályainak bevezetése Magyarországon most még talán fel sem mérhető társadalmi jelentőséggel bír, amelynek racionális alkalmazása számos, jelenleg nehezen kezelhető élethelyzetben nyújthat segítséget. Fontos azonban különös hangsúlyt helyezni a létesítés során a megfelelő előkészítésre és az átgondolt szabályok alkalmazására annak érdekében, hogy a kedvezményezettek valódi érdekeit szolgálhassa.

⁶⁶ „[I]t is socially desirable that the wealth of the world be controlled by its living members and not by the death.” Lewis M. SIMES: *The Policy Against Perpetuities*. *University of Pennsylvania Law Review* 103 (1955). 723. Hasonlóan KELLY i. m. 1129. és James E. KRIER – Jesse DUKEMINIER: *The Rise of the Perpetual Trust*. *UCLA Law Review*, vol. 50. (2003) 1322.

ASZIMMETRIKUS HELYZETEK EGYES PÉNZÜGYI JOGVISZONYOKBAN

*Különös tekintettel az általános szerződési feltételekre
és az egyoldalú szerződésmódosítási jogra*

VERES Zoltán

vármegyei jegyző (Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzati Hivatal)
megbízott oktató (PPKE JÁK)

1. Bevezetés, problémafelvetés

A fogyasztóvédelem alap gondolata, hogy adott jogviszonyban a kiszolgáltatót helyzetben lévő, „laikus” vagy „gyengébb fél” – a tulajdonképpeni fogyasztó – hátrányban van a piac kínálati oldalán álló professzionális szereplőkkel szemben, így egymáshoz viszonyított helyzetükben lényegében nem érvényesül a mellérendeltség és egyenjogúság magánjogi alapelve. A felek között ily módon fennálló *egyensúlytalanság, aszimmetria* kiküszöbölése, csökkentése érdekében születtek meg a különböző fogyasztóvédelmi rendelkezések, melyek különösen az utóbbi időben a pénzügyi szektorban is egyre inkább teret nyertek, nyernek,¹ olykor komoly korlátokat állítva a piaci törvényszerűségek érvényesülése és a felek közötti, privát viszonyok szabad alakítása elé. Mint Vékás Lajos rámutatott, az alapvetően magánjogi (szerződéses) viszonyokban ez számos elméleti nehézséget felvet.

Egyrészt *problémás már magának a védelemben részesítendő, „gyengébb fél”-nek a meghatározása is, hiszen ez a pozíció erőteljesen viszonylagos.*² Érzékletes példával szemléltetve, versenypiacon a szociálisan elesett fél sincs kiszolgáltató

¹ A pénzügyi fogyasztóvédelem történetéhez ld. VERES Zoltán: A fogyasztóvédelmi gondolat megjelenése és fejlődése a pénzügyi szektorban. *Közgazdász Fórum*, 2018/1. 3–29.

² A *fogyasztók differenciálása* több szempont alapján történhet. „Lehetőség van *termékfajták* alapján, *szerződéskötési szituációk* vagy *egyéb szempontok* alapján csoportosítani a fogyasztókat. Termékfajták alapján eltérő rendelkezések vannak a dohánytermékekkel, alkoholtermékekkel, stb.-vel kapcsolatosan. A szerződéskötési szituációt illetően eltérő a fogyasztóké az üzlethelyiségen kívül, a távollevők között vagy az elektronikus úton kötött szerződések esetében. A személyi kört illetően mind az Európai Unió jogalkotása, mind jogalkalmazása az átlagfogyasztótól megkülönbözteti a fogyasztók különösen kiszolgáltatót vagy kiszolgáltatót vagy védendő csoportját. Kiszolgáltatót helyzetben lehet egy fogyasztó személye, személyi körülményei vagy külső tényezők folytán is.” Ld. A fogyasztók

tott helyzetben, monopóliumhelyzet esetén ugyanakkor a gazdasági potenciáltól függetlenül is aszimmetrikus szerződéskötési helyzetek jöhetnek létre.³ Egy másik, a nagy gazdasági világválság idejéből származó írás pedig arra mutat rá, hogy a kötelmi jogban általában az adóst szokás gyengébb félnek tekinteni, holott ő az, aki birtokon belül van, aki az ügylet tárgyát megkapta.⁴

Másrészt, a *magánjogban a kiinduló elv* – Vékás szerint – csak a magántulajdonosok *egyenjogúsága és mellérendeltsége lehet*. Ezen a helyzeten a *méltányosság* elvének figyelembe vétele sem tud igazán segíteni, hiszen ami az egyik szereplő szempontjából méltányos, az a másiknak méltánytalan lehet.⁵

Ez utóbbi, a méltányosság érvényesülésével kapcsolatban nehézségeket a természetjogászok is érzékelik, elismerik. Frivaldszky János ezzel kapcsolatban leszögezi, hogy „*csak elvont, történelmen kívüli reláción belül képzelhető el a teljesen szimmetrikus igazságosság, valahogy az ember mindig adós marad. Rendkívül nehéz és erőt próbáló az igazságosság klasszikus jogi mércéjének eleget tenni, vagyis – Ulpianus meghatározásával élve – megadni a Másiknak az őt illetőt.*”⁶ Ezt a problémát jól illusztrálja, hogy a devizahitel-adósok közül többen eleve teherbírást meghaladó mértékben vettek fel hiteleket. Az ő megsegítésük adott esetben méltánytalan lehet azon, forintban eladósodott (így a szerződéskötéskor a devizahitelesekhez képest többletterheteket vállaló) személyekkel szemben, akik fizetési kötelezettségeiket mindvégig pontosan törlesztették.

A jelzett nehézségek ellenére érdemes áttekinteni, tudatosítani, hogy egyes pénzügyi jogviszonyokban miként toródott el erőteljesen a szerződő felek közötti szimmetria, és miként lehetne az egyensúlytalanságot csökkenteni. A lehetséges megoldások keresése közben érdemes figyelemmel lenni arra is, hogy az *állami beavatkozás erkölcsi kockázat* (*moral hazard*) *hordozhat* magában, hiszen a fogyasztók – a biztos állami mentőöv tudatában túlzott mértékű, de nagy hozamot biztosító kockázatot vállalnak. Joggal merül fel a kérdés: *meg kell-e menteni (tulajdonképpen a többi adófizető pénzéből!) azokat a „szerencsejátékosokat”, akik bíznak a szerencséjében és a magas hozam realizálásában?*⁷ Ez áll egyébként

---

differentiálása c. 2019.05.29-én megosztott hozzászólást a kozjavarak.hu oldalon. Elérhető: <https://kozjavarak.hu/comment/965#comment-965>

³ VÉKÁS Lajos: Új irányok a magánjogtudományban, 1564. *Magyar Tudomány*, 2007/12. 1563–1566.

⁴ GYÖRGY Ernő: A válságjog kialakulása. *Polgári jog*, 1932/10. 381–388.

⁵ VÉKÁS i. m. 1564.

⁶ FRIVALDSZKY János: *Klasszikus természetjog és jogfilozófia*. Budapest, Szent István Társulat, 2007. 49.

⁷ NAGY Zoltán: Véd vagy „kivéd” a pénzügyi fogyasztóvédelem? Kérdések és problémafelvetések a pénzügyi fogyasztóvédelemmel kapcsolatban. 2018. április 7-én közzétett bejegyzés a kozjavarak.hu oldalon. Elérhető: <https://bit.ly/3SfxCZv> A kérdéskört részletesebben ld. NAGY Zoltán: Problémafelvetés a pénzügyi fogyasztóvédelem területén. *Miskolci Jogi Szemle*, 2017/2. különszám, 391–401.

a nagyobb nyereség reményében túl nagy kockázatokat vállaló pénzügyi intézetekre is...

Ahogy az Alkotmánybíróság is megfogalmazta egy másik aszimmetrikus szituáció, a munkavégzésre irányuló jogviszonyok kapcsán: az ilyen jogviszonyok törvényi szabályozásának a funkciója éppen azon garanciák megteremtése, amelyek biztosítják, hogy ez a függő helyzet a munkavállalói oldalon *ne eredményezzen kiszolgáltatottságot*.⁸

Jelen keretek között két ilyen – bizonyos szempontból és számos esetben ténylegesen egyszerre előforduló, egymással összefüggő (ld. ÁSZF-ben kikötött egyoldalú szerződésmódosítási jog) – jogi relációt vizsgálók: érintőlegesen az általános szerződési feltételek alkalmazását és részletesebben a pénzügyi szolgáltató számára biztosított egyoldalú szerződésmódosítás lehetőségét.

A hatályos szabályozás áttekintését követően röviden bemutatom, hogy a jogtörténetben és néhány külföldi jogrendszerben milyen megoldásokkal találkozhatunk a felek között megbomlott szerződési egyensúly helyreállítására, majd megkísérlem felvázolni egy természetjogi szempontból is elfogadható megoldás körvonalait.

2. Szerződéskötés általános szerződési feltételekkel (ÁSZF)

„[...] az ÁSZF-ek megjelenéséhez köthető változások árát, mint a szerződési szabadság és a felek egyenlőségének »halálát«, sok esetben éppen maguk a fogyasztók fizették meg.”⁹

Az általános szerződési feltételek kérdése viszonylag régóta foglalkoztatja a jogtudományt, ezzel kapcsolatban magyar nyelven is óriási szakirodalom áll rendelkezésre. Ezért az ÁSZF-ekkel kapcsolatos problémák mégoly vázlatos tárgyalása is meghaladná jelen írás kereteit. Erre tekintettel csupán a témánkhoz kapcsolódó néhány szempontra hívom fel a figyelmet.

A szerződési feltételek standardizálását alapvetően a tömegtermelés igényei hívták életre. Ennek kapcsán többféle megoldással és elnevezéssel találkozhatunk (blankettaszerződés, szabványszerződés, adhéziós szerződés, általános szerződési feltételek), mindenesetre a magyar jogalkotó az általános szerződési feltételek megnevezést használja. Az ÁSZF-ekre fogyasztóvédelmi szempontból szokás különösen problémás jelenségként tekinteni. Ehhez képest nem vitatható, hogy az ÁSZF-ek alkalmazása számos *előnnyel* járhat: jelentős időt takarít-

⁸ 29/2011. (IV. 7.) AB határozat.

⁹ RÁCZ Lilla: Blanketták, ÁSZF-ek, fogyasztók és tisztességtelenség a Ptk. és az Eht. viszonyában, valamint a Fővárosi Ítéltábla Gf.40.396/2016/4. számú határozata tükrében. *Polgári Jog*, 2018/11-12. [40]. Online változat. Elérhető: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1801102.POJ>

hat meg a felek számára, továbbá csökkenti a szerződéskötéssel járó költségeket, bizonytalanságot és rizikót kiküszöbölő szerepe is lehet, összességében tehát a hatékonyság és versenyképesség növelésének eszközeként szolgálhat. Ezek az előnyök ugyan úgy tűnhetnek, hogy csak az ÁSZF-et készítő/azt alkalmazó fél oldalán jelentkeznek, azonban ha a gazdálkodó szervezet oldalán ezáltal költségsökkenés következik be, akkor az az árra is csökkentő hatással lesz, ami a fogyasztó oldalán (is) előnyként jelentkezik.¹⁰

A szabályozás kialakulásának és nemzetközi jogi vonatkozásainak tárgyalását mellőzve¹¹ megállapítható, hogy a hatályos Ptk. meglehetősen részletességgel (6:7.–6:81. §) szabályozza az általános szerződési feltételekkel történő szerződéskötést. Ezek szerint „általános szerződési feltételnek minősül az a szerződési feltétel, amelyet az alkalmazója több szerződés megkötése céljából *egyoldalúan, a másik fél közreműködése nélkül előre meghatározott, és amelyet a felek egyedileg nem tárgyaltak meg*” (kiemelések tőlem – V.Z.).¹² Ez a meghatározás is jól kifejezi, hogy az ÁSZF-et alkalmazó és a vele szerződő fél között *aszimmetria* áll fenn az ÁSZF kidolgozója javára. A korábbi Ptk-hoz képest a magánjog fogyasztóvédelemmel történő átítatódásának tendenciáját tükrözi, hogy a hatályos jogszabály *fogyasztóval szembeni többletkövetelés szerződéses tartalommal* *válásához* megkívánja, hogy azt a fogyasztó külön, kifejezetten elfogadja.¹³ Az általános szerződési feltételek alkalmazása esetén fennálló aszimmetria elismerésének tekinthetjük, hogy ilyen esetben az EU Bíróság *„fogyasztóval szembeni*

¹⁰ BASSOLA Bálint: *A fogyasztói szerződésekben alkalmazott általános szerződési feltételek relevanciája a fogyasztóvédelmi magánjogban és a versenyjogban – kapcsolódások és elhatárolások az európai uniós és a magyar jogban*. PhD értekezés, Budapest, 2018. 8–9.

¹¹ E tekintetben évtizedek óta jelentős mennyiségű szakirodalom áll rendelkezésre. A teljesség igénye nélkül néhány: VÉKÁS Lajos: *Szabványszerződések és a szerződéstípusok féltétele*. *Jogtudományi Közöny*, 1976/4. 182–187. TAKÁCS Péter: *Általános szerződési feltételek – problémák – kérdőjelek*. *Collega*, 1997/4. 21–22. TAKÁTS Péter: *A szabványszerződések*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. FAZEKAS Judit: *A fogyasztói szerződések tisztességtelen szerződési feltételeit szabályozó új Európai Unió irányelv és a magyar jog*. *Magyar Jog*, 1995/11. 660–668. MUZSALYI Róbert: *A joggyakorlat dilemmái a szerződési feltételek tisztességtelenségének vizsgálatánál*. *Európai Jog*, 2016/6. 19–31. VERRASZTÓ Norbert Károly: *Tisztességtelen szerződési feltételek az EU-ban és egyes tagállamokban*. In: Cs. KISS Lajos – GANCZER Mónika – SÜLYÖK Gábor – SZOBOSZLAI-KISS Katalin (szerk.): *Optimi Nostri. Díjnyertes tudományos diákköri dolgozatok 2012*. Győr, Universitas-Győr, 2012. 318–362. GYURIS Árpád: *Az Európai Unió hatása a magyar szerződési jogra (különös tekintettel a fogyasztói szerződés tisztességtelen feltételei szabályainak meghatározására a magyar magánjogi kódexekben)*. PhD értekezés, Budapest, 2018.

¹² Ptk. 6:77. § (1) bekezdés.

¹³ Ptk. 6:79. §: Az a feltétel, amely a vállalkozást a szerződés szerinti főkötelezettsége teljesítéséért járó ellenszolgáltatáson felül további pénzbeli követelésre jogosítja, akkor válik a szerződés részévé, ha azt a fogyasztó – külön tájékoztatást követően – kifejezetten elfogadta.

elvárásai enyhébbek: úgy tűnik, a bírói fórum nem várja el a fogyasztótól, hogy átverekedje magát a többoldalal, apróbetűs szerződési feltételeken”.¹⁴

Ami a pénzügyi intézményekre vonatkozó speciális szabályokat illeti, a Hitelintézeti törvény az ügyfelek tájékoztatása kapcsán tesz említést az ÁSZF-ekről,¹⁵ illetve előírja az ÁSZF-ek üzletszabályzatba foglalásának kötelezettségét,¹⁶ valamint meghatározza az ÁSZF-et magába foglaló üzletszabályzat minimális kellékeit.¹⁷ Említést érdemel a Magyar Nemzeti Bank 10/2016. (X.24.) számú ajánlása a pénzügyi szervezetek számára a fogyasztóvédelmi elvek alkalmazásáról (a továbbiakban: Fogyasztóvédelmi Ajánlás). Ebben a Felügyelet elismeri, hogy a pénzügyi szervezetek és a fogyasztók között „a pénzügyi ismeretek és az érdekvérvényesítési képesség eltérő szintjéből, valamint a pénzügyi szervezetek által nyújtott szolgáltatások komplexitásából fakadóan” jellemzően egyenlőtlenség áll fenn.¹⁸ Az ÁSZF-ek kapcsán – a jogszabályi előírásokon túlmutató, illetve azokat értelmező – elvárásként fogalmazza meg az alábbiakat:¹⁹

- az ÁSZF-ek alkalmazása során a pénzügyi szervezet törekedjen a *jogok és kötelezettségek egyensúlyának* megteremtésére és megtartására;

¹⁴ TÖRÖK Éva: Az egyértelmű megfogalmazás követelménye. Blogbejegyzés, 2019.05.21. Elérhető: <https://kozjavak.hu/comment/964#comment-964>

¹⁵ Hpt. 271. § (1) A pénzügyi intézmény az ügyfélfogadásra nyitva álló helyiségeiben közzéteszi, valamint elektronikus kereskedelmi szolgáltatások nyújtása esetén folyamatosan és könnyen hozzáférhető módon, elektronikus úton is elérhetővé teszi

a) általános szerződési feltételeit is tartalmazó üzletszabályzatait.

271. § (1a) Ha az általános szerződési feltételt is tartalmazó üzletszabályzat, valamint bármely egyéb szabályzat módosítása fogyasztóval már megkötött szerződést is érint, a pénzügyi intézmény az internetes honlapján könnyen elérhető módon legalább 5 évig a módosítást megelőzően hatályos üzletszabályzatát, valamint egyéb szabályzatát is hozzáférhetővé teszi. Ha a pénzügyi intézmény nem rendelkezik internetes honlappal, a korábban hatályos üzletszabályzathoz, valamint egyéb szabályzathoz történő hozzáférést az ügyfélfogadásra nyitva álló helyiségében biztosítja.

¹⁶ Hpt. 276. § (1) A pénzügyi intézmény a részére engedélyezett és általa rendszeresen végzett tevékenységre vonatkozó általános szerződési feltételeit üzletszabályzatba foglalja.

¹⁷ Hpt. 278. § (1) A hitel- és kölcsönszerződés általános szerződési feltételeit magában foglaló üzletszabályzatnak tartalmaznia kell legalább

a) a pénzügyi intézmény teljes nevét, a tevékenységi engedély számát és dátumát,

b) azt, hogy változtatható-e, és ha igen, milyen módon a kamat,

c) a kamatszámítás módját,

d) az egyéb díjakat és költségeket,

e) a szerződést biztosító mellékkötelezettségeket,

f) a központi hitelinformációs rendszerről szóló törvényben meghatározott központi hitelinformációs rendszerrel (a továbbiakban: KHR) kapcsolatos adatkezelési szabályokat, a jogorvoslati lehetőségekre való figyelemfelhívással együtt,

g) deviza alapú jelzáloghitel-szerződés esetén a 267. §-ban foglaltaknak megfelelően kiválasztott és alkalmazott számítási módot, továbbá azt az adatot, hogy a forintban meghatározott összeg kiszámítására mely időpontban kerül sor.

¹⁸ Fogyasztóvédelmi ajánlás, 1.

¹⁹ Fogyasztóvédelmi ajánlás, V. fejezet, 23-28. pontok.

- az általános szerződési feltételek rendszere az egyes dokumentumokon belül és azok összességében is *áttekinthető* legyen;
- a fogyasztó általában tisztában lehessen a szolgáltatással kapcsolatos fizetési és minden egyéb kötelezettséggel, azok jövőbeni lehetséges változásával, valamint az egyes kötelezettségek teljesítésének elmulasztása esetén vele szemben alkalmazható jogkövetkezményekkel, ráhárítható terhekkel;
- az általános szerződési feltételekben biztosítsa a fogyasztó egyéni jogainak és érdekeinek lehető legteljesebb érvényesülését, ne korlátozza azt indokolatlan és aránytalan előírásokkal, adminisztratív terhekkel.

Talán a vonatkozó rendelkezések további ismertetése nélkül is megállapítható, hogy a szabályozási keretrendszer kellő garanciát nyújtana a tisztességtelen általános szerződési feltételek ellen. Ehhez képest a MNB fogyasztóvédelmi szakértője 2016-ban a pénzügyi intézményekkel szembeni közbizalom megingásának egyik okaként a *tisztességtelen szerződési feltételek* „*voltaképpen rendszerszintű*” alkalmazását jelölte meg.²⁰ Ezt érzékelve a felügyeleti szerepkörében az MNB jelentős mennyiségű vizsgálatot és konzultációt folytatott le,²¹ melynek eredményeként számos, széles körben alkalmazott tisztességtelen gyakorlatot tárt fel.

3. Egyoldalú szerződésmódosítás lehetővé tétele

„Nem a szinallagma védelmét szolgálja a pénzügyi szolgáltató általánosan megfogalmazott, egyoldalú szerződésmódosítást biztosító szerződési kikötése, amely alapján kizárólag a pénzügyi intézmény döntheti el, hogy az eredeti szerződéses egyensúlyt miként fogja biztosítani: ez önkényes, a jogok és kötelezettségek egyensúlyának a fogyasztó hátrányára törő megbomlására ad lehetőséget.”²²

„Miért nem állhat el a kezes a kezesi szerződéstől, ha anyagi helyzete romlik, vagy családi állapota változik? Mert ezzel

²⁰ BABAI-BELÁNSZKY Tamás: Tisztességtelen általános szerződési feltételek a gépjárműfinanszírozás körében. 6. *Versenytükör*, 2016. évi III. Különszám, 5-13.

²¹ Ld. BABAI-BELÁNSZKY: i. m.; továbbá MNB Sajtóközlemény: Pereket nyert az MNB az elszámolás kapcsán indított közérdekű keresetknél, Budapest, 2015. június 5. Elérhető: <https://bit.ly/3SiOcHZ>

²² ÍH 2015. 59. Idézi: PAPP Tekla: A szerződési jog flexibilitása a gazdasági válság tükrében. In: AUER Ádám – PAPP Tekla (szerk.): *A gazdasági világválság hatása egyes jogintézményekre Magyarországon és az Európai Unióban: Interdiszciplináris és jogösszehasonlító elemzés*. Budapest, Nemzeti Közszerológiai Egyetem, 2016. 199–219.

a hitelező érdeke jelentősen sérülhet, még egy kvázi vagyontalan kezes esetében is.”²³

„[...] a hitelintézeti tevékenység sajátos jellege miatt az egyoldalú szerződésmódosítási jog létfontosságú eszköz a hitelezők számára.”²⁴

Szerződésmódosítás érintheti a szerződés tárgyát, alanyait, tartalmát. Témánk szempontjából elsősorban ez utóbbi bír relevanciával. Mint a fenti idézetek is sugallják, a kérdéskör összetett, megítélése ellentmondásos.

4. Közjogi és magánjogi vonatkozások

Szélsőséges esetben az állam közvetlenül, jogalkotás útján is beavatkozik a magánfelek között fennálló szerződéses viszonyokba, különböző – például szociális, közjóléti – szempontok érvényre juttatása érdekében. Ezt a kérdéskört korábban vizsgáltam,²⁵ így a jogszabállyal történő, utólagos állami beavatkozás problémájával jelen keretek között nem foglalkozom.²⁶ A közjogi és magánjogi vonatkozások éles elhatárolása ugyanakkor nem minden esetben lehetséges: mint láttuk, a magánjognak, így a szerződési jognak is mindig a felek egyenjogúságából és mellérendeltségéből kell kiindulnia, bizonyos esetekben, illetve relációkban viszont maga az állam által alkotott (*magán*)jogi szabályozás is ráerősít a felek közötti egyensúlytalansági helyzetre, például az ügyfél számára kedvezőtlen, egyoldalú szerződésmódosítást lehetővé tévő rendelkezések kodifikálásával. Mindennek általános kötelmi jogi alapját a Ptk. teremti meg – azonban mindkét fél számára –, amikor kimondja, hogy „a szerződés tartalmát valamilyen fél egyoldalúan akkor módosíthatja, ha ezt a szerződésben kikötötték, vagy ha a felet erre jogszabály feljogosítja.”²⁷

Ilyen külön, az egyik felet egyoldalú szerződésmódosításra feljogosító, a közjog-magánjog dichotomikus rendszerébe nehezen elhelyezhető jogszabály egyebek mellett a Hitelintézeti törvény (Hpt.), amely – körülhatárolt esetek-

²³ CSEHI Zoltán: Az egyoldalú szerződésmódosítás általános kérdései, 81. *Pázmány Law Working Papers*, 2014/30. 79–112.

²⁴ BODZÁSI Balázs: Az általános szerződési feltételek egyoldalú módosításának joga (elemzés a német és az osztrák jog alapján), 25. *Hitelintézeti Szemle*, 2010/1. 24–42.

²⁵ 2016. május 27-én a Ius Naturale Kutatócsoport által első alkalommal megrendezett „A Természetjog Napja” c. konferencián Támpontok a szerződésekbe történő állami beavatkozás megengedhetőségéhez: A devizahitelezés megoldására tett kísérletek természetjogi narratívában címmel tartottam előadást.

²⁶ Ld. részletesen: VERES Zoltán: A pénzügyi fogyasztóvédelem alkotmányos megalapozása felé. *Közjogi Szemle*, 2016/1. 41–50.

²⁷ Ptk. 6:191.§ (4) bekezdés.

ben – lehetővé teszi e hatalmasság gyakorlását a pénzügyi intézetek számára.²⁸ Ehhez képest a fogyasztókat legfeljebb egyoldalú elállási vagy felmondási jog²⁹ illeti meg, érdemi módosítási lehetőségük nincs a többnyire *egyébként is a közreműködésük nélkül létrehozott*, ÁSZF-eken, blankettákon alapuló szerződések vonatkozásában. Ezen, a fogyasztók számára biztosított díjmentes elállási/felmondási jog kapcsán elgondolkodtató, hogy adott esetben mennyire jelenthet reális alternatívát a fogyasztó számára. Amennyiben ugyanis a fogyasztó élni kívánna e lehetőséggel, úgy – például kölcsön esetén – teljes fennálló tartozása egy összegben esedékessé válik. Ha ezt nem képes kifizetni, nem marad más hátra, mint a hátrányosan módosított szerződési feltételek „elfogadása” mellett a jogviszony további fenntartása. . .

Megemlíthető, hogy a Hpt. mellett egyéb jogszabályok, mint a pénzforgalmi szolgáltatások nyújtásáról szóló 2009. évi LXXXV. törvény,³⁰ a fogyasztónak nyújtott hitelről szóló 2009. évi CLXII. törvény,³¹ valamint korábban, 2015-ben történő hatályon kívül helyezéséig a szerződésben előírt kamat egyoldalú módosításának feltételeiről szóló 275/2010. (XII. 15.) Korm. rendelet is tartalmazott egyoldalú szerződésmódosítási jogra vonatkozó rendelkezéseket.³²

²⁸ Ld. a 2013. évi CCXXXVII. törvény a hitelintézetekről és a pénzügyi vállalkozásokról (a továbbiakban: Hpt.) 279. § (13) – (15) bekezdéseit. Fogyasztónak nyújtott hitel esetén a 2009. évi CLXII. törvény a fogyasztónak nyújtott hitelről (a továbbiakban: Fht.) a Hpt-ben foglaltakhoz képest néhány további megkötést is tartalmaz a fogyasztó hátrányára történő, egyoldalú szerződésmódosítás kapcsán, ld. erről pl. az Fht. 17/B. § rendelkezéseit. Bizonyos esetekben az Fht. kizárja a fogyasztó számára hátrányos, egyoldalú szerződésmódosítás lehetőségét, így például a legfeljebb három éves futamidejű hitelek esetében (17/C. § (1) bekezdés).

²⁹ Ld. pl. az Fht. 17/B. § (6) bekezdést, vagy a 20/A. § és 21. § rendelkezéseiben foglaltakat.

³⁰ 15. § (1) A keretszerződés módosítását a pénzforgalmi szolgáltató kizárólag a 8. §-ban meghatározott módon kezdeményezheti a módosítás javasolt hatálybalépését megelőzően legalább két hónappal.

³¹ 18. § (1) A hitel kamatfeltételeinek módosítása esetén a hitelező – a (3) és (4) bekezdésben meghatározott kivétellel – a kamatperiódus lejártát megelőző legalább 90 nappal köteles papíron vagy más tartós adathordozón tájékoztatni a fogyasztót

a) az új kamatperiódusban alkalmazott kamat vagy kamatfelár mértékéről, valamint

b) a módosítást követően fizetendő törlesztőrészek várható összegéről, és ha ennek kapcsán a törlesztőrészek száma vagy a törlesztés gyakorisága változik, ennek tényéről.

(2) A kamaton kívüli díj vagy költség módosítása esetén – a (3) és (4) bekezdés szerinti kivétellel – a módosítás hatálybalépését megelőző legalább 30 nappal kell a fogyasztóval közölni a módosítás tényét, a díj vagy költség új mértékét és az (1) bekezdés b) pontja szerinti tájékoztatást.

³² 1. § (1) A pénzügyi intézmény a fogyasztóval kötött, lakáscélú hitel- és kölcsönszerződés vagy pénzügyi lízingszerződés kamatát az ügyfél számára kedvezőtlenül kizárólag a kamat mértékére ténylegesen hatást gyakorló, az alábbi feltételek bekövetkezése esetén módosíthatja:

a) a hitelező (2) bekezdés szerinti forrásköltségeinek, forrásszerzési lehetőségeinek kedvezőtlen változása,

b) a hitelkockázat (4) bekezdésben meghatározott változása,

c) a hitelező adott tevékenységének költségeit növelő, a hitel-, kölcsön- és pénzügyi lízingszerződés szerinti jogviszonyokat szorosan és közvetlenül érintő jogszabályváltozás.

5. A Kúria a fogyasztói kölcsönszerződésekkel kapcsolatos egyoldalú szerződésmódosítási jogról

A Kúria 2/2012. (XII. 10.) PK véleményében részletesen foglalkozott a fogyasztói kölcsönszerződésben pénzügyi intézmény által alkalmazott általános szerződési feltételekben szereplő egyoldalú szerződésmódosítási jog tisztességtelenségével. Ebben – egyebek mellett – rögzítette, hogy tisztességtelen az egyoldalú szerződésmódosításra vonatkozó olyan kikötés, amely a fogyasztóval szerződő pénzügyi intézmény számára – a fogyasztó hátrányára – indokolatlan és egyoldalú előnyt nyújt. Ezt követően egy példálózó listát nyújtott arról, mikor tisztességtelen az ilyen klauzula.³³ A Kúria megállapítja, hogy az egyoldalú szerződésmódosítás jogát megalapozó, az ok-listában felsorolt körülményeket akként kell értelmezni, hogy e körülményeknek a szerződés megkötését követő megváltozása akkor teszi indokolttá – a jóhiszeműség és tisztesség elvének megfelelően – a szerződés fogyasztó terhére történő egyoldalú módosítását, ha e körülmények előre nem látható változása a pénzügyi intézmény számára *a rendes üzleti kockázatot meghaladó mértékű érdeksérelmet* okoz.³⁴ Ennek kapcsán szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy az ügyfelek (és itt nem csak a fogyasztókat értve ez alatt!) esetében a bírói gyakorlat egyöntetű abban, hogy bankkölcsönszerződésnél a *kölcsön visszafizetési kötelezettség tartama alatt bekövetkezett gazdasági, piaci változások az üzleti kockázat körébe tartozó körülmények, amelyeket egy hosszú lejáratú kölcsönszerződés megkötésekor a kölcsönvevő (adós) nem hagyhat figyelmen kívül, és ebből következően azt viselni tartozik.*³⁵

Ehhez hozzáfűzhetjük, hogy a Kúria szerint:

³³ 2/2012 (XII.10.) PK vélemény, 6. pont. Az egyoldalú szerződésmódosításra vonatkozó kikötés különösen akkor tisztességtelen – feltéve, hogy nem ütközik jogszabályba –, ha:

a) tartalma a fogyasztó számára nem világos, nem érthető (egyértelmű és érthető megfogalmazás elve);

b) az egyoldalú szerződésmódosítás feltételei nem tételesen meghatározottak, vagyis az ok-lista hiányzik, vagy van ok-lista, de az csak példálózó jellegű felsorolást tartalmaz (tételes meghatározás elve);

c) az egyoldalú módosítás feltételei nem objektív jellegűek, vagyis a fogyasztóval szerződő félnek módja van a feltétel bekövetkeztét előidézni, abban közrehatni, a módosításra okot adó változás mértékét befolyásolni (objektivitás elve);

d) az ok-listában meghatározott körülmények ténylegesen nem, vagy nem a körülmények változásának mértékében hatnak a kamatra, költségre illetve díjra (ténylegesség és arányosság elve);

e) a fogyasztó nem láthatta előre, hogy milyen feltételek teljesülése esetén és milyen mértékben kerülhet sor további terhek rá történő áthárítására (átláthatóság elve);

f) a szerződésmódosítás bekövetkezése esetére nem biztosítja a fogyasztó számára a felmondás jogát (felmondhatóság elve).

g) kizárja, hogy a fogyasztó javára bekövetkező feltétel változás hatása a fogyasztó javára érvényesítésre kerüljön (szimmetria elve).

³⁴ 2/2012 (XII.10.) PK vélemény 7. pont.

³⁵ Fővárosi Ítélet tábla 4.Pf.21.148/2009/4., a vonatkozó bírói gyakorlat elemzését ld. PAPP i. m.

[...] a saját helyzetének objektív nehezüléséből eredő következményeket – a már megkötött szerződések keretei közt – egyik fél sem háríthatja a másikra. [...] A szerződés módosítását – ha az nem a felek közös megegyezésével történik – az teheti indokolttá és a másik félre nézve kötelező erejűvé, ha a tartós jogviszonyok tartama alatt a szerződéskötéskor fennállt körülmények előre nem látható módon, a *rendes üzleti kockázaton kívüli objektív okok folytán megváltoznak*, és ezért a szerződés eredeti feltételekkel történő teljesítése egyik, vagy mindkét fél lényeges érdekét sérti (*clausula rebus sic stantibus*).³⁶ (kiemelések tőlem – V.Z.).

Úgy tűnik tehát, hogy a jogalkotó és jogalkalmazó szervek a pénzügyi intézmények oldalán elismerik, hogy egyes – saját maguk által, egyoldalúan meghatározott – körülmények kívül eshetnek az általuk viselendő rendes üzleti kockázat körén. Az ügyfelek, fogyasztók esetében pedig egy, a 2008-as pénzügyi válság során bekövetkező, akár a terhek 100%-os (!) emelkedését³⁷ eredményező körülményváltozás sem ad automatikus lehetőséget a szerződés módosítására, sőt sok esetben a bírósági szerződésmódosításra vonatkozó kérelmüket sem találták megalapozottnak. Ez a szabályozás és joggyakorlat álláspontom szerint nem csak fogyasztóvédelmi szempontból aggályos, de a szerződő felek egyenjogúságának, mellérendeltségének elvét is megkérdőjelezi, hiszen „nem lehet az adós kötelezettségét és a hitelező jogát más-más jogi alapelvek szerint bírálatal alá venni.”³⁸ Egyetérthetünk tehát Papp Teklával abban, hogy a kockázatok méltányos elosztása körében – akár a szerző által részletesen bemutatott nemzetközi és történeti példák felhasználásával – a magyar jogalkotó és a judikatúra újragondolhatná álláspontját. . .³⁹

6. A megbombolt szerződési egyensúly korrekciójának néhány jogtörténeti példája

A felek között létrejött szerződés kötelező ereje (*pacta sunt servanda*) adott esetben – különösen hosszabb ideig fennálló jogviszonyokban, a szerződéskötéskor fennálló körülmények alapvető megváltozása esetén – méltánytalan helyzethez,

³⁶ 2/2012 (XII.10.) PK vélemény 1. pontjához fűzött indokolás.

³⁷ A mérték nem túlzó: egy 2007-ben megkötött CHF alapú kölcsönszerződés esetében például a CHF/HUF MNB középárfolyam 2007. júliusában 148,95 Ft-on állt (Forrás: <http://www.mnbkozeparfolyam.hu/arfolyam-2007.html>), 2011. novemberében 251,39 Ft-on (<http://www.mnbkozeparfolyam.hu/arfolyam-2011.html>). Megjegyzem, ezek átlagos MNB középárfolyamok, a pénzintézetek viszont eladási és vételi árfolyamokat alkalmaztak.

³⁸ SCHUSZTER Rudolf: Néhány szó a gazdasági lehetetlenülés kérdéséhez. *Jogtudományi Közlemény*, 1923/1. 4.

³⁹ PAPP i. m. 219.

a szerződési egyensúly szélsőséges eltolódásához vezethet. Ezt már a római jog is felismerte, ezért lehetőséget biztosított a szerződéstől való utólagos eltérésre vagy elállásra.⁴⁰ Bár a források többsége szerint a római jog kifejezetten nem ismerte a *rebus sic stantibus clausulát*⁴¹ – sőt, néhány szerző korábbi (Platón),⁴² mások későbbi (glosszátori)⁴³ eredetűnek tekintik – egyrészt szűk körben elismerte a *pacta sunt servanda*⁴⁴ áttörésének lehetőségét (*impossibilium, periculum, difficultas dandi*),⁴⁵ másrészt számos esetet ismerünk, amikor a rómaiak megengedhetőnek tartották az ígéret megszegését, harmadrészt Cicero és Seneca munkáiban is találkozhatunk vele.⁴⁶ Cicero szerint megszeghető az ígéret például akkor, amikor a letétbe vett kardot a letéteményes azért nem adja vissza az örültnék, mert ebből őrá magára vagy más ártatlanokra veszély származnék.⁴⁷

A részletes jogtörténeti visszatekintést mellőzve megállapítható, hogy a két elv (*pacta sunt servanda* és a *clausula rebus sic stantibus*) tartalmát a kánonjog

⁴⁰ TALABOS DÁVIDNÉ DR. LUKÁCS Nikolett: *A clausula rebus sic stantibus elvének továbbélése, különös tekintettel a XX. századi magyar jogfejlődésre*. PhD értekezés. Debrecen, 2016. 17.

⁴¹ Ezzel ellentétes nézetet fogalmaz meg pl. Leopold Pfaff és Grätzer, arra hivatkozással, hogy a klauzula gyökereit a Corpus Iuris egyik glosszájában is megtalálhatjuk. Ld. Leopold PFAFF: *Die Clausel: rebus sic stantibus in der Doctrin und der österreichischen Gesetzgebung – Festschrift zum 70. Geburtstag Dr. Joseph Unger*. Stuttgart, 1898. (Neudruck: Aalen 1974.) 273–274. Paul GRÄTZER: *Die clausula rebus sic stantibus beim öffentlich-rechtlichen Vertrag*. Dissertation, Buchdruckerei „Neue Einsiedler Zeitung”, Einsiedeln, 1953. 15.

⁴² Pl. Klaus LUIG: *Das Forschungsfeld der europäischen Privatrechtsgeschichte*. In: Walther HADDING (Hrsg.): *Festgabe Zivilrechtslehrer 1934/1935*. Berlin, Walter de Gruyter, 1999. 415.

⁴³ Bónis Péter szerint például „(a)z ókori rómaiak nem ismerték a rebus sic stantibus klauzulát. Maga a kifejezés nem szerepel a Corpus iuris civilisben. A clausula ‘rebus sic stantibus’-t a dekretisták fejlesztették ki egy Aurelius Augustinustól származó és Gratianus által a Decretum-ba felvett idézetből kiindulva, amely tulajdonképpen az eskü kötelező erejéről szól.” Ld. BÓNIS Péter: *A clausula ‘rebus sic stantibus’ glosszátori eredetéről*. *Jogelméleti Szemle*, 2016/2. 32–35.

⁴⁴ Maga a *pacta sunt servanda* elv illetően megfogalmazása sem római jogi, hanem inkább kánonjogi eredetű. Ld. SIKLÓSI Iván: *Észrevételek a szerződéskötést követően beállott körülmények jogi értékeléséhez*. *Pacta sunt servanda, contractus consensualis és clausula rebus sic stantibus*. *Jog, állam, politika*, 2013/1. 177–193.

⁴⁵ A lehetetlenülés (‘impossibilium’) alapvetően a joghatást eleve ki nem váltó szerződésekre vonatkozott, míg ha az egyébként érvényesen megkötött „contractus”-ban olyan változások következnek be, melyek miatt a teljesítés el nem várható, a ‘periculum’ kifejezést használták (pl. ilyen a vis maior). Ha pedig a teljesítés nem lehetetlenült, csupán nehézkessé vált, elnehezült, a jogászok a ‘difficultas dandi’ fordulatot alkalmazták. TALABOS DÁVIDNÉ DR. LUKÁCS (2016) i. m. 17–18.

⁴⁶ TALABOS DÁVIDNÉ DR. LUKÁCS Nikolett: *Clasula rebus sic stantibus, gazdasági lehetetlenülés és bírói szerződésmódosítás – Egy kétezer éves elv újjáéledése a Ptk-ban*. *Ars Boni* online folyóirat, 2014. június 24. Elérhető: <https://bit.ly/3UFv48S>

⁴⁷ CICERO: *De officiis* 3, 25, 95: „*Si gladium quis apud te sana mente deposuerit, repetat in-saniens, reddere peccatum sit, officium non reddere.*” Hivatkozva: TALABOS DÁVIDNÉ DR. LUKÁCS (2016) i. m. 19.

és a természetjogi gondolkodók tovább gazdagították.⁴⁸ Jelentős lépést jelentettek az ún. *válságjogi* megoldások. Ezek közé a szakirodalom többnyire az alábbi, sokszor egymástól következetesen el nem különített lehetőségeket sorolja:

- bírósági szerződésmódosítás (hozzátehetjük: a *clausula rebus sic stantibus* feltételeinek fennállása esetén)
- gazdasági lehetetlenülés
- valorizáció.

Itt szükséges megjegyezni, hogy a bírósági szerződésmódosítás, illetve az arra okot adó „*rebus sic stantibus* a békés magánjog ügylet-alkati tételeitől sem idegen”,⁴⁹ alkalmazásának így rendes körülmények között is helye lehet.

6.1. A bíróság általi szerződésmódosítás

Hazánkban az 1920-as évek végén válságjogi eszköznek tekintették a bíróság általi szerződésmódosítást; a Curia többek között árfolyamváltozások, hiteljogi problémák esetén is alkalmazta.⁵⁰ Ezt a lehetőséget az 1928. évi magánjogi törvényjavaslat is tartalmazta, alapvetően a gazdasági lehetetlenülés bekövetkezése esetén.⁵¹ Korabeli magánjogunk a módosítástól megkülönböztette az újítást (novációt), amikor az eredeti kötelelem megszűnt (nem került teljesítésre), s helyette új keletkezett. Ilyen esetben a felek szándéka arra irányult, hogy a régi kötelmet újjal váltsák fel.⁵²

Az 1959. évi Ptk. három konjunktív feltétel fennállta esetén tette lehetővé a bíróság általi szerződésmódosítást:

⁴⁸ Részletes történeti visszatekintést ad ezen elvek fejlődéséről pl. TALABOS DÁVIDNÉ DR. LUKÁCS (2016) i. m.

⁴⁹ ALMÁSI Antal: *A háború hatása a magánjogra*. Budapest, Franklin Társulat, 1917. 148.

⁵⁰ PAPP i. m. 208.

⁵¹ Mtj. 1150.§: Ha kétoldalú szerződés esetében a szerződés megkötése után az általános gazdasági viszonyokban a szokásos szerződési kockázatot tetemesen meghaladó olyan mélyreható változás állott be, amellyel a felek okszerűen előre nem vethettek számot s amelynek következtében a szolgáltatásnak és az ellenszolgáltatásnak a felek részéről szemelőtt tartott gazdasági egyensúlya felborult vagy a szerződés alapjául szolgáló másnemű feltételezés meghiúsult, úgy, hogy az egyik fél a jóhiszeműséggel és a méltányossággal ellentétben nem várt aránytalan nyereségre tenne szert, a másik fél pedig ugyanilyen veszteséget szenvedne (gazdasági lehetetlenülés): a bíróság a felek kölcsönös kötelezettségeit a méltányosságnak megfelelően módosíthatja vagy az egyik felet – esetleg a kár méltányos megosztásával is – elállásra jogosíthatja fel.

⁵² CSEHI i. m. 84.

- a megállapodás tartós jogviszonyra irányul,
- a szerződéskötést követően változás következett be a szerződéses jogviszonyban,
- és ennek folytán a szerződés valamelyik fél lényeges jogos érdekét sérti.⁵³

Az 1959. évi Ptk-ra vonatkozó bírói gyakorlatból témánk szempontjából kiemelendő, hogy aszerint az infláció, a piaci versenykörülmények, valamint a kereslet-kínálat viszonyainak változása az üzleti kockázat körébe tartozik, amely egyik felet sem jogosítja fel szerződésmódosítás kérésére, továbbá a piaci helyzet általános változása sem szolgálhat alapul az egyedi kontraktus bírósági módosítására.⁵⁴

A 2013. évi V. törvénnyel elfogadott, hatályos Ptk. szabálya alapvetően a korábbi rendelkezés továbbfejlesztésének tekinthető, azzal, hogy az érintett fél magatartását és a rendes üzleti kockázat körét is vizsgálni kell.⁵⁵

6.2. A gazdasági lehetetlenülés

Mint a bírósági szerződésmódosítás kapcsán láttuk, az, illetve az alapjául szolgáló *clausula rebus sic stantibus* szorosan kapcsolódik a gazdasági lehetetlenüléshez: az 1928-as Mtj. 1150. §-a például gazdasági lehetetlenülés esetén teszi lehetővé a bíróság általi szerződésmódosítást. Csehi Zoltán a gazdasági lehetetlenülés lényegét abban látja, hogy ez esetben „a nyújtandó szolgáltatás szerződésben kifejezett értéke a szerződéskötést követően az adott pénznem értékvesztése okán irreálissá és gazdaságilag az eredeti értékegyensúlyt elvesztve a szolgáltatás nyújtója részére sérelmessé válik. A lehetetlenülés azért következik be, mert ez az érték-változás végleges, visszafordíthatatlan és az értékegyensúly reparációjára nincs lehetőség.”⁵⁶ Ehhez hasonlóan Papp Tekla is azt hangsúlyozza, hogy a gazdasági lehetetlenülés

⁵³ 1959. évi IV. törvény 241. §: A bíróság módosíthatja a szerződést, ha a felek tartós jogviszonyában a szerződéskötést követően beállott körülmény folytán a szerződés valamelyik fél lényeges jogos érdekét sérti.

⁵⁴ PAPP i. m. 210–211.

⁵⁵ 2013. évi V. törvény 6:192. § [Bírósági szerződésmódosítás](1) Bármelyik fél a szerződés bírósági módosítását kérheti, ha a felek közötti tartós jogviszonyban a szerződés megkötését követően előállott körülmény következtében a szerződés változatlan feltételek melletti teljesítése lényeges jogi érdekét sértené, és

a) a körülmények megváltozásának lehetősége a szerződés megkötésének időpontjában nem volt előrelátható;

b) a körülmények megváltozását nem ő idézte elő; és

c) a körülmények változása nem tartozik rendes üzleti kockázata körébe.

(2) A bíróság a szerződést az általa meghatározott időponttól, legkorábban a szerződésmódosításra irányuló igény bíróság előtti érvényesítésének időpontjától kezdődően úgy módosíthatja, hogy a körülmények megváltozása miatt egyik fél lényeges jogi érdeke se sérüljön.

⁵⁶ CSEHI i. m. 96.

- a felek tudomása nélkül, rajtuk kívül álló okból,
- a szerződés megkötése után bekövetkező,
- visszafordíthatatlan értékváltozás, amely az egyik fél számára nagyfokú hátrányt, a másik számára indokolatlan, aránytalan nyereséget jelentene.

Bekövetkezése esetén a bíróság módosíthatja a szerződést vagy a sérelmet szenvedett felet elállásra jogosíthatja fel.⁵⁷ A *vis maior* esetét Papp tágabb fogalomként értelmezi a gazdasági lehetetlenülésnél.⁵⁸

Magyarországon a bírói gyakorlat alakította ki e műszót az első világháború idején, de igazi tartalmat az 1929–33-as gazdasági világválság idején kapott. „A korabeli bírósági döntések akként segítettek a válság miatt bajba jutott áruadósokon, hogy az áruszolgáltatást ’gazdaságilag’ lehetetlenné nyilvánították, az áruszolgáltatásra kötelezett felet a szolgáltatás alól felmentették, vagy a kötelem tartalmát úgy módosították, hogy a pénzádóست nagyobb ellenérték megfizetésére, illetőleg az áruadóست kisebb mennyiség szolgáltatására kötelezték.”⁵⁹ A bíróságok szerint gazdasági lehetetlenülés esetén felborulnak azok a gazdasági alapfeltevések, amelyekre a felek eredetileg alapították viszonyos szolgáltatásaik érdekegyensúlyát.⁶⁰ Nochta Tibor szerint e jogintézmény egyes elemei mai joggyakorlatunkban is felbukkannak, ugyanakkor meglátása szerint a csekély számú ez irányú döntés alapján „egy indokolatlanul szűkítő joggyakorlat sziluetteit lehet felfedezni. Így nincs helye a Ptk 241. §-a alapján a szerződés bíróság általi módosításának, ha az alapvető társadalmi-gazdasági változások széles körben jelentkező következményeiről van szó.”⁶¹

6.3. Valorizáció

Csehi a szerződésmódosítás sajátos esetének tekinti a szerződéses ellenszolgáltatás értékiigazítását⁶² annak elismerése mellett, hogy számos jogtudós nem tekinti azt szerződésmódosításnak.⁶³ Lényegét abban látja, hogy alkalmazása nélkül a pénztartozás jogosultja kevesebb értéket kapna, mint amiben megállapodtak, ezért – jegyzi meg Talabosné – a pénzösszeg szerződéskötéskor fennálló értékét kell a teljesítésnél alapul venni úgy, hogy a teljesítéskori pénz vásárlóértéke nem lehet kevesebb, mint a szerződéskötés időpontjában volt. Két fajtája különböztethető meg: a fel- és a leértékelés.⁶⁴ A pénz általános romlásához kötődő

⁵⁷ PAPP i. m. 91–92.

⁵⁸ PAPP i. m. 155.

⁵⁹ NOCHTA i. m. 90.

⁶⁰ SZLADITS Károly (szerk.): *Magyar magánjog III. Kötelmi jog. Általános rész.* Budapest, Grill Kiadó, 1941. 104.

⁶¹ NOCHTA i. m. 91.

⁶² CSEHI i. m. 93.

⁶³ Uo. 98.

⁶⁴ TALABOS DÁVIDNÉ DR. LUKÁCS (2016) i. m. 70.

jogintézmény alapulhat jogszabályon (ilyen például az 1928. évi XII. tc. egyes magánjogi pénztartozások átértékeléséről), megállapodáson vagy bírói ítéleten.

*

A bemutatott válságjogi megoldások összehasonlítását az alábbi, a feldolgozott szakirodalom alapján készített, saját szerkesztésű táblázat segíti:

Bírósági szerződés-módosítás	Gazdasági lehetetlenülés	Valorizáció
Alapja: bírósági döntés	Alapja: bírósági döntés	Alapja: jogszabály, megállapodás vagy bírósági döntés
Akkor alkalmazható, ha a felek között fennálló megállapodás tartós jogviszonyra irányul, és a szerződéskötést követően olyan előre nem látható <i>körülményváltozás</i> következett be a szerződéses jogviszonyban, melynek következtében a szerződés valamelyik fél lényeges jogos érdekét sérti.	A szerződésen kikötött szolgáltatás teljesítése a pénzromlás (esetleg egyéb jelentős <i>gazdasági kockázat</i> , pl. csőd, válság) <i>folytán</i> a szolgáltatás nyújtója számára sérelmessé, aránytalanná válik, feltéve, hogy az értékvesztés visszafordíthatatlan.	Pénzromláshoz kötődő <i>értékküigazítás</i> (fel- vagy leértékelés), a teljesítéskori érték hozzáigazítása a szerződéskötéskori értékhez annak érdekében, hogy a pénztartozás jogosultja ne szenvedjen aránytalan sérelmet.

A korabeli joggyakorlat sokszor szívesebben adott helyet a valorizációnak, mint a gazdasági lehetetlenülésnek, hivatkozva a jogbiztonság szempontjaira. A valorizáció alapvetően gazdasági, a *clausula rebus sic stantibus* jogi oldalról közelíti meg az *értékegyensúly* problematikáját.

7. A szerződési egyensúly helyreállítása és az egyoldalú szerződésmódosítás egyes külföldi jogokban

Bár az európai országok magánjogi normái és az európai magánjog egységesítését szolgáló kódexek, tervezetek eltérő képet mutatnak a szerződéskötéskor előre nem látható események bekövetkezte folytán előállt szerződési egyensúlytalanság kezelése vonatkozásában, általános nézet, hogy a bíróságok szerződésekre történő beavatkozása kivételesnek tekinthető; csak akkor elfogadott, ha a felek maguk nem tudják rendezni a közöttük fennálló aránytalanságokat.

A francia jog⁶⁵ szerint a bíró nem tudja ítéletei nemzetgazdasági hatását felmérni, ezért nem módosíthatja a kontraktust. A szabályozás abból indul ki, hogy a bírói „szerződésmódosítás veszélyezteti a másik szerződő fél egyéb, szerződésben vállalt kötelezettségeinek teljesítését és ezzel általános egyensúlyhiányt vált ki”. Azonban a szerződés igazságosságának elve alapján az előre nem látható gazdasági körülményváltozások esetén, a szerződéses egyensúly kirívó megbomlásakor a bíró elismeri a felek kontraktus-újrátárgyalási lehetőségét, a jóhiszeműség és a tisztességes üzletvitel elvei alapján.⁶⁶ Felmerült az az álláspont is, hogy a szerződési körülmények szerződéskötéskor előre nem látható megváltozásából eredő értékeltolódás érintheti a szerződési causát is, és ennek hiánya a kontraktus megszűnését eredményezheti.⁶⁷

Az angol jog ismeri a *'frustration'* (meghiúsulás) és a *'hardship'* (nehézség, elnehezülés) jogintézményét a szerződéskötést követően bekövetkező előreláthatatlan, rendkívüli eseményekkel kapcsolatban. A meghiúsulás bekövetkezése a szerződés megszűnését eredményezi és a szerződés alanyai mentesülnek minden további szerződéses kötelezettség teljesítése alól. Ezt előidézheti jogi lehetetlenülés (valamely szolgáltatás vállalását utóbb jogszabály megtiltja), fizikai lehetetlenülés (tűz vagy földrengés következtében a szerződés közvetett tárgya megsemmisül) és jogi célbeli lehetetlenülés⁶⁸ is. A *'hardship'* lehetőséget teremt a szerződő feleknek arra, hogy a megváltozott körülményekhez igazítsák a közöttük lévő jogviszonyt. A *'hardship clauses'* a szerződés újrátárgyalásának mechanizmusát, eljárását határozza meg a jóhiszeműség elvének szem előtt tartásával. Ennek hiányában lehetőség nyílik harmadik személy (választottbíró) által a felek közötti jogvita megoldására, a szerződés módosítására, illetve megszüntetésére révén (*'intervene clause'*).⁶⁹

A német jogban *főszabály szerint nincs lehetőség a szerződési feltételek egyoldalú módosítására*, ugyanis az ÁSZF-ek módosítását szerződésmódosításnak tekintik, amelyre a szerződéskötésre vonatkozó szabályokat kell alkalmazni. *Egyoldalú jogosultság a szerződéses feltételek módosítására* a német Legfelsőbb Bíróság (*Bundesgerichtshof*) gyakorlata szerint a *banki ÁSZF-ekben nem köthető ki*, az ÁSZF-ek módosítása csak egybehangzó akaratnyilatkozatokon nyugvó szerződésmódosítás formájában történhet. Azt ugyanakkor a német jogirodalom is elismeri, hogy közepes és hosszabb futamidejű hitelszerződéseknél elkerülhetetlen olyan kikötéseknek az alkalmazása, amelyek a kamatok és más szerződéses kondíciók utólagos megváltoztatását lehetővé teszik, elsősorban a banki refinanszírozási költségek változása miatt. Ennek a kiigazításnak az eszköze

⁶⁵ Code Civil Art. 1148, Art. 1134.

⁶⁶ SZILÁGYI Ferenc: Európai szerződési jog és a nemzeti szerződési jog rendszere: átültetési gyakorlatok és európai perspektívák. *Magyar Jog*, 2012/5. 281.

⁶⁷ PAPP i. m. 215–216.

⁶⁸ Krell v Henry [1903] 2 k. B. 740.

⁶⁹ PAPP i. m. 218.

az ún. teljesítésmeghatározási jog (*Leistungsbestimmungsrecht*), amelyet a BGB 315–319. §-ai szabályoznak. Egy ilyen jogosultságot magában foglaló szerződéses kikötés – ún. változtatási vagy kiigazítási klauzula – *nem vezethet egyoldalú alakító joghoz* a bank oldalán, azaz a teljesítésmeghatározási jognak *szimmetrikusnak* kell lennie: a refinanszírozási költségek csökkenése esetén a kölcsön terheit is mérsékelni kell. Továbbá a joggyakorlás feltételeit – a kiigazítás előfeltételeit és mértékét – egyértelműen és kielégítő módon meg kell határozni. Ezt a kiigazítási klauzulát az ügyfél oldalán szerződésmegszüntetési jog ellensúlyozza. A szerződés megszüntetéséhez, a felmondáshoz való jog az ügyfelet nem illeti meg azokban az esetekben, amikor a teljesítés meghatározása – a szerződéses feltételek módosítása – a tőkepiacok változása, ennek következtében a refinanszírozási költségek módosulása miatt történt.⁷⁰

A szerződési kockázatok kezeléséhez kapcsolódó kitekintés alapján Papp Tekla arra a következtetésre jut, hogy az európai szerződési jogok „adekvátabb és rugalmasabb választ adnak a szerződéskötést követően felmerülő, ésszerűen előre nem látható gazdasági kockázatok kontraktuális kezelésére.”⁷¹ Ezzel összhangban az Alkotmánybíróság megállapította: „Nemzetközi tapasztalatok egyértelműen mutatják, hogy összgazdasági, továbbá nemzetgazdasági szempontok a szerződési szabadság közérdekű korlátozását esetenként szükségessé teszik... gyakran kétségesse válik a felek szerződéskötési szabadsága, a szerződések tartalmának a felek részéről történő meghatározása, sőt a szerződések tartalmának változatlanul maradása is.”⁷² (kiemelés tőlem – V.Z.).

8. Összefoglalás, következtetések

A történeti és nemzetközi kitekintésből láthattuk, hogy a jog régtől fogva szembealálta magát azzal a problémával, hogy az eredetileg, a szerződéskötés időpontjában méltányos, a felek egyenjogúságának és mellérendeltségének megfelelő kontraktus a körülmények lényeges megváltozása folytán valamelyik félre nézve súlyosan méltánytalan terheket ró. Erre többféle választ is kidolgozott a jogtudomány az idők folyamán, sőt rendkívüli körülmények idején sajátos, ún. válságjogi eszközrendszer alkalmaztak. A megoldási lehetőségeket ábrázoló képzeletbeli skála egyik végén a felek általi közös szerződésmódosítás, másik végén az egyik fél általi egyoldalú szerződésmódosítás – mint egyoldalú hatalmasság – áll, közrefogva azokat a megoldásokat, amikor külső fél (jogalkotó, jogalkalmazó) avatkozik bele a jogviszonyba az érdekegyensúly, vagy a méltányosság helyreállítása érdekében.

⁷⁰ BODZÁSI i. m. 26–29.

⁷¹ PAPP i. m. 219.

⁷² 32/1991. (VI. 6.) AB határozat.

Ezen eszköztár alkalmazhatósága kapcsán kiindulópont, hogy a *felek közös szerződésmódosítására* alapvetően minden esetben lehetőség van, a *bírói szerződésmódosítás* viszont már feltételekhez kötött (tartós jogviszony, feleken kívüli körülmények változásai). Az *egyoldalú szerződésmódosítás* joga pedig

„csak abban a körben gyakorolható, amely grosschmidi 'érdekirányadás' vizsgálata mentén – azaz a szerződő felek szemben álló érdekének figyelembevétele és jövőbeni fenntartása mellett, hiszen ezen érdekek védelmét fejezték ki szerződésükben – az 'igazságos kiegyenlítés megtalálásával' oldható meg, ezért csak az eredeti értékegyensúly visszaállítására jogosíthat csak fel.”⁷³

Az egyoldalú szerződésmódosítás érvényessége *vizsgálható a szerződés arányosságának szempontjából* is: milyen szolgáltatás áll az akként nyújtott lehetőséggel szemben. Ezek alapján

„csak annyiban válik gyakorolhatóvá ez a jog, amint az szerződéskötés kori synallagma egyenértékűségébe belefér. Viszont annak korlátja pedig ugyanaz az *ésszerűség és méltányosság* kell hogy legyen, mint azt az egyoldalú szolgáltatás-meghatározás körében a régi magyar jogunk példáján láttuk.”⁷⁴

Mindemellett álláspontom szerint a pénzüintézeteket a jelenlegi szabályok szerint megillető egyoldalú szerződésmódosítási jog csak akkor elfogadható, ha a szerződéskötés időpontjához képest jelentősen eltolódott szerződési egyensúly helyreállításának eszközeként, a kifejtett elvek figyelembevételével alkalmazák a pénzüintézetek. E követelményeknek, illetve a szimmetria elvének érvényesülését folyamatosan figyelemmel kellene kísérnie a felügyeleti és szakmai érdekképviseleti-ön szabályozó szervezeteknek. Ezek megvalósulása esetén is kérdéses azonban, hogy az egyébként is általában kiszolgáltatott helyzetben lévő fogyasztók oldalán bekövetkező, lényeges körülmények kedvezőtlen megváltozása (például egy munkaképtelenséget okozó betegség, vis maior, stb.) esetén a *fogyasztóknak milyen, az egyoldalú szerződésmódosítás jogával* (hatásában, az érvényesíthetőség módjában) *összemérhető lehetőség* áll rendelkezésére abban az esetben, ha a felek nem tudnának megállapodni a helyzet méltányos rendezésében. . .

Ami végül a külső beavatkozásokat illeti, a bemutatott válságjogi rendszer meghatározó elemei a *jogalkotás, a bírói gyakorlat és a hatékonyan működő szerződési intézmények*. „Mindhárom tényező mellett a válság hátrányos következményeinek csökkentése csak úgy lehetséges, ha a *jogi eszközöket kiegészíti egy méltányosságon nyugvó társadalmi szolidaritás* is,” melyben egyre nagyobb

⁷³ CSEHI i. m. 108.

⁷⁴ Uo. 107.

szerepet kap a multinacionális cégek *fokozódó társadalmi és gazdasági önkéntes felelősségvállalása*.⁷⁵ Mint a méltányosság, szolidaritás, társadalmi felelősségvállalás, igazságos érdekkiegyenlítés kifejezések jelzik, a szerződéses egyensúly biztosítása igényli az értéktartalmat hordozó fogalmak elemzését, folyamatos (újra)értelmezését, amelyhez a természetjog fontos támpontokat nyújthat.⁷⁶ Ugyanakkor az is kirajzolódik a fenti kontextusból, hogy a kontraktuális szinlagma leginkább a felek jóhiszeműségén (melyet Grossschmid „a másik fél érdekére való hívséges tekintet”-ként határoz meg⁷⁷), józan önkorlátozásán, önkéntes felelősségvállalásán alapul – ez utóbbiak pedig már sokszor a jog kényszerítő erején kívül eső dimenzióba esnek. Meggyőződésem ugyanakkor, hogy a jog – így az alapvetően individualista, piacgazdasági szemléletű magánjog is – mint személyek közötti viszonyokat szabályozó (egyik) normarendszer, nem helyezheti teljesen hatókörén kívül az erkölcsi elvárásokat.⁷⁸

Melléklet: Az egyoldalú szerződésmódosítás, a bírósági szerződésmódosítás és a lehetetlenülés hatályos szabályainak összehasonlítása

Egyoldalú szerződésmódosítás az Fht. és Hpt. szerint

Ptk.: clausula rebus sic stantibus és lehetetlenülés

Fht.

17/B. § (1) A fogyasztó számára hátrányosan kizárólag a hitelszerződésben megállapított hitelkamat, kamatfelár, költség és díj módosítható egyoldalúan,

feltéve hogy e törvény ezt lehetővé teszi, és a felek ezt a szerződésben kifejezetten kikötötték. Egyéb feltétel, ideértve az egyoldalú módosításra vonatkozó kikötést is, egyoldalúan, a fogyasztó számára hátrányosan nem módosítható.

(2) Az új kamatperiódusban alkalmazott kamat vagy kamatfelár mértékét a ka-

6:179. § [A teljesítés lehetetlenné válása]

(1) Ha a teljesítés lehetetlenné vált, a szerződés megszűnik.

(2) A teljesítés lehetetlenné válásáról tudomást szerző fél késedelem nélkül köteles erről a másik felet értesíteni. Az értesítés elmulasztásából eredő kárt a mulasztó fél köteles megtéríteni.

⁷⁵ NOCHTA Tibor: Mennyiben szerződési kockázat a gazdasági válság? *Jog, állam, politika*, 2011/2. 97.

⁷⁶ A természetjogi jogviszonyfogalom (és ennek kapcsán a szerződési szabadság természetjogi korlátai), illetve a méltányosság kapcsán ld. pl. VERES Zoltán: Támpontok és dilemmák a szerződésekbe történő állami beavatkozás kapcsán. A devizahitelezés megoldására tett kísérletek természetjogi narratívában. In: FRIVALDSZKY János – TUSSAY Ákos (szerk.): *A természetjog napja. Konferenciatanulmányok*. Pázmány Press, Budapest, 2017. 363–73.

⁷⁷ GROSSCHMID Béni: *Fejezetek kötelmi jogunk köréből*. II. rész. Budapest, Grill, 1933. 865.

⁷⁸ Ld. ennek kapcsán pl. SÁNDOR István: Gondolatok a magánjog erkölcsi aspektusairól. In: FRIVALDSZKY – TUSSAY i. m. 303–321.

matperiódus lejártát megelőző 120. napi kamatváltoztatási, illetve kamatfelárváltoztatási mutató figyelembevételével kell megállapítani.

(3) Az (1) bekezdés szerinti egyoldalú módosítás jogát a hitelező a szerződésben – az e törvényben meghatározott követelményeknek megfelelően – rögzített feltételek szerint jogosult gyakorolni. Semmis az a szerződéses kikötés, amely a szerződés egyoldalú módosítására vonatkozóan e törvényben meghatározott követelményeknek nem felel meg.

(4) Ha a hitelszerződés egyoldalú módosításának alapjául szolgáló feltételek a hitelkamat, a kamatfelár, a költség vagy a díj csökkentését teszik lehetővé, a hitelezőnek ezt a szerződéses kötelezettsége részeként a fogyasztó javára érvényesíteni kell.

(5) Ha e törvény eltérően nem rendelkezik, a szerződés (1) bekezdés szerinti egyoldalú módosításáról annak hatálybalépését megelőzően legalább 60 nappal kell értesíteni a fogyasztót, a 18. § (5) bekezdése szerinti módon.

(6) A hitelkártyához vagy fizetési számlához kapcsolódó hitelszerződés feltételeinek egyoldalú módosítása esetén a fogyasztó a szerződést 30 napos határidővel költség- és díjmentesen akkor is felmondhatja, ha a szerződést határozott időre kötötték. A felmondás akkor érvényes, ha a fogyasztó a felvett hitelösszeget és annak a visszafizetés időpontjáig felszámítható szerződés szerinti hitelkamatait a felmondási határidő leteltéig a hitelezőnek visszafizeti.

Hpt.

279. § (13) A fogyasztónak nyújtott hitelről szóló törvény hatálya alá nem tartozó pénzügyi és kiegészítő pénzügyi szolgáltatásra irányuló szerződések esetén kamatot, díjat vagy egyéb szerződési feltételt csak akkor lehet egyoldalúan, az ügyfél számára kedvezőtlenül módosítani, ha a

6:180. § [Felelősség a lehetetlenné válásért]

(1) Ha a teljesítés lehetetlenné válásáért egyik fél sem felelős, a szerződés megszűnésének időpontját megelőzően nyújtott szolgáltatás pénzbeni ellenértékét meg kell téríteni. Ha a már teljesített pénzbeni szolgáltatásnak megfelelő ellenszolgáltatást a másik fél nem teljesítette, a pénzbeni szolgáltatás visszajár.

(2) Ha a teljesítés lehetetlenné válásáért az egyik fél felelős, a másik fél szabadul a szerződésből eredő teljesítési kötelezettsége alól, és a szerződésszegéssel okozott kárának megtérítését követelheti.

(3) Ha a teljesítés lehetetlenné válásáért mindkét fél felelős, a szerződés megszűnik, és a felek a lehetetlenné válásból eredő kárukat a közrehatás arányában követelhetik egymástól.

6:181. § [Vagylagos szolgáltatás lehetetlenné válása]

(1) Ha a vagylagos szolgáltatások közül valamelyiknek a teljesítése lehetetlenné válik, a szerződés a többi szolgáltatásra korlátozódik.

(2) Ha a szolgáltatás lehetetlenné válásáért a választásra nem jogosult fél a felelős, a másik fél választása szerint a lehetséges szolgáltatást kell teljesíteni vagy a szolgáltatás lehetetlenné válásának jogkövetkezményeit kell alkalmazni.

6:182. § [A lehetetlenné vált dolog szolgáltatás maradványa]

Ha a lehetetlenné vált dologszolgáltatás esetén a dolog maradványa vagy a dolog egy része a kötelezett birtokában maradt, vagy a kötelezett mástól a dolog helyébe lépő értéket kapott vagy igényelhet, a jogosult ennek átengedését követelheti az ellenszolgáltatás arányos része ellenében.

szerződés ezt a pénzügyi intézmény számára – külön pontban – egyértelműen meghatározott feltételek, illetve körülmények esetére lehetővé teszi. A szerződés kamatot, díjat érintő – az ügyfél számára kedvezőtlen – módosítását a módosítás hatálybalépését tizenöt nappal megelőzően, közzé kell tenni, elektronikus kereskedelmi szolgáltatás nyújtása esetén az ügyfelek számára folyamatosan és könnyen hozzáférhető módon, elektronikus úton is elérhetővé kell tenni.

(14) Szerződés egyoldalúan nem módosítható új díj vagy költség bevezetésével. Az egyes kamat, díj vagy költségelemek szerződésben meghatározott számítási módja egyoldalúan, az ügyfél számára kedvezőtlenül nem módosítható.

(15) Az ügyfél hirdetményben történő tájékoztatása során biztosítani kell, hogy megállapítható legyen, melyik kamat-, díj- vagy költségelem milyen mértékben változik. Az ügyfél számára elérhetővé kell tenni a módosítás okait.

(16) A pénzügyi intézmény az ügyfél számára nem kedvezőtlenül egyoldalúan módosíthatja az ügyféllel kötött szerződés feltételeit.

2. A teljesítés megtagadása

6:183. § [A teljesítés megtagadása]

Ha valamelyik fél a teljesítést jogos ok nélkül megtagadja, a másik fél választása szerint a késedelem vagy a szolgáltatás lehetetlenné válásának jogkövetkezményeit kell alkalmazni.

6:454. § [A szerződés lehetetlenülése; érdekmúlás]

(1) Ha a biztosító kockázatviselésének kezdete előtt a biztosítási esemény bekövetkezett, bekövetkezése lehetlenné vált vagy a biztosítási érdek megszűnt, a szerződés vagy annak megfelelő része megszűnik.

(2) Ha a biztosító kockázatviselésének tartama alatt a biztosítási esemény bekövetkezése lehetlenné vált vagy a biztosítási érdek megszűnt, a szerződés vagy annak megfelelő része megszűnik.

(3) A biztosítási érdek megszűnéséhez fűződő jogkövetkezmények nem alkalmazhatók, ha az érdekmúlás kizárólag a biztosított vagyontárgy tulajdonjoga átszállásának következménye, és a vagyontárgy más jogcím alapján már korábban is az új tulajdonos birtokában volt. Ebben az esetben a tulajdonjoggal együtt a biztosítási fedezet is átszáll, és a tulajdonjog átszállása időpontjában esedékes biztosítási díjakért a korábbi és új tulajdonos egyetemlegesen felelős. A szerződést bármelyik fél a tulajdonjog átszállásáról való tudomásszerzést követő harminc napon belül írásban, harmincnapos határidővel felmondhatja.

SZEMPONTOK A KRIPTOPÉNZEK FOGALMÁNAK ÉS TERMÉSZETÉNEK MEGÉRTÉSÉHEZ

VERES Zoltán

vármegyei jegyző (Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzati Hivatal)
megbízott oktató (PPKE JÁK)

„[...] kevés dolog került az állandó és lázas érdeklődés középpontjába, váltott ki annyi erkölcsi és vallási indíttatású bírálatot, okozott olyan sok vizályt és versengést egyének, intézmények és államok között, mint a pénz.”¹

1. Bevezetés: Az etika innovációja, az innováció etikája²

A napjainkban is lépten-nyomon tetten érhető *digitális fejlődés gyorsasága* komoly kihívást jelent, ugyanis „[a]z ember evolúciós alkalmazkodása egy lassú érési folyamat, és az emberi döntésekre alapított jogi döntéshozatali folyamatokat is az eddigiekben a megfontolt, méltányos igazságkeresés és érdekmérlegelés jellemezte. Mára ugyanakkor a virtuális, a digitális világban a folyamatok felgyorsultak és a döntéshozatalt is a gyorsuló tempó és az élményalapú befolyásolás jellemzi.”³

Tekintettel arra, hogy „a digitalizáció egyirányú utca”,⁴ az általa generált kérdések az etika területét sem hagyják érintetlenül: egyrészt meglévő erkölcsi alapelvek változatlanul érvényben maradnak vagy új dimenzióba kerülnek, illetve teljesen új dilemmák merülnek fel.

¹ Jonathan WILLIAMS: *A pénz története*. Budapest, Novella Kiadó, 2001. 256.

² A szöveg véglegesítéséhez nyújtott értékes észrevételeiért, javaslataiért szeretnék köszönetet mondani hivatali kollégámnak, Torma Nikolettának.

³ Digital Hungary: A fogyasztók mindent azonnal akarnak és még jól is akarják érezni magukat – meg tudsz nekik felelni? Elérhető: <https://bit.ly/3ovBsjS> alapján NÉMETH Gabriella: Jogászai etikai kihívások a technológiai fejlődés tükrében: az etika és jog innovációjának aktuális kérdései. *Jog-Állam-Politika*, 2020/1. 19

⁴ A kifejezést Rab Árpád jövőkutató, a Budapesti Corvinus Egyetem oktatója használta egy vele készült interjúban. IVSZ: Digitális detox: rabok legyünk vagy szabadok? 2018.08.30. <https://bit.ly/3kD8HAj>

Az eddigi, *klasszikusnak tekinthető etikai normák közül számosak* (mint az összeférhetetlenség, a joggal való visszaélés, az igazságosságra törekvés hagyományos értékei) *továbbra is stabil iránymutatásul szolgálhatnak* a jogászok számára, ugyanakkor *egyes klasszikus erkölcsi iránymutatások új érvényesülési közegekben kelhetnek életre* (például a szakmaiság és a lelkiismeretes munkavégzés kiegészül a legújabbkori innovatív technikai ismeretek követésének hivatás-erkölcsi kötelezettségével, vagy a digitális térben a személyiséghez kapcsolódó normák új jelentéstartalmat nyerhetnek).

Egyes hagyományos jogi kategóriák, jogelvek vagy erkölcsi értékek – mint például a személyiség, a méltóság – *új dimenzióba kerülnek*. A *profilozás esetében egy virtuális alteregót állítanak fel* az érintett személyről, míg a big data esetén előfordulhat, hogy az érintettet nem konkrét, valós egyéni jellemzőinek megfelelően kezelik, így olyan személyiséget tulajdonítanak neki, amihez valójában nincs is köze.⁵ A *személyiség kategóriája* a virtuális valóságban, illetve az adatalapú *digitális térben megváltozik*, és – megfelelő erkölcsi, jogi kontroll hiányában – akár megvalósulhat az „*adatok diktatúrája*” a személyiség felett is.⁶

Egyes korábbi erkölcsi tartalmú normák *újraértelmezése* is szükségessé válhat: a szakmaiság és a lelkiismeretes munkavégzés kiegészült a legújabb technikai ismeretek követésének erkölcsi kötelezettségével is. Az igazságügyben tevékenykedők elsődleges kötelezettségévé válik az e-közigazgatás, az e-kormányzás, az e-percek, az e-meghallgatás vagy az e-akták és e-aláírások világában az is, hogy ne csak a szabályzatok betartása okán kövessék az innovációt, hanem proaktív közreműködésük révén támogassák saját szakmai közösségük határait, támogatva ezzel is a technológiai fejlődés előnyeinek kiaknázását. Egyes eljárásokban – különösen, ha az érdekelt fél jogi képviselővel jár el – kötelező a digitális út igénybevétele. Elektronikus kapcsolattartást is előírnak a jogszabályok számos esetben (ld. pl. a 2015. évi CCXXII. törvény az elektronikus ügyintézés és a bizalmi szolgáltatások általános szabályairól 9. § (1) bekezdését).

Mindezek mellett *teljesen új etikai problémák is felmerülhetnek*, mint például az automatikus és emberi közreműködés nélküli döntések dilemmái, a személyiséghez fűződő jogok vagy a humanitászás elvesztésének veszélyérzete, esetleg a mesterséges entitások szükségességének, jogosultságainak és korlátozási lehetőségeinek kérdésköre.⁷

A gépi entitások megjelenése újra definiálandóvá teheti magát az embert, vagy a humán létezéshez kapcsolható értékeket. Felmerül a kérdés: a gép mihez képest lesz, lehet más; és ha más lesz, vagy másnak kell lennie, vajon tökéletesebbnek (kiszámíthatóbbnak, precízebbnek, etikai értelemben jobbnak) kell-e

⁵ DELI Gergely: A titkosság alakváltozásai: A virtuális magánszféra és az emberi méltóság. *Acta Humana*, 2018/1. 11.

⁶ DELI i. m. 12. és NÉMETH i. m. 21.

⁷ NÉMETH i. m. 20–21.

lennie; és ha nem, akkor elegendő-e a másság önmagában? Az újítások – előzmények nélkül – ugyanis nehezen viszonyíthatók a tradicionális értékekhez. Már annak megítélése is, hogy egy innovációt a jog engedélyezzen avagy betiltson – vagy egyáltalán szabályozás tárgyává tegye – közös erkölcsi, társadalmi értékítéletet igényel.

Az etika és innováció viszonyával kapcsolatos nehézségeket szemléletesen foglalják össze a Németh Gabriella által megfogalmazott alábbi kérdésfeltevések:⁸

- Etikus-e meglévő normákra hivatkozás nélkül megítélni egy-egy újító technológiai megoldást?
- Vajon a robotoknak majd az emberek etikáját kell-e követniük az automatizált tevékenységek folyamán?
- Leprogramozható lesz-e egy robot számára az emberi etika, a közérdek és magánérdek határait és egyensúlyát érintő számos dilemma, vagy a jogi kódexekben található jóhiszeműség és tisztesség?

A nyilvános bírósági ítéleti adatbázis algoritmussal elemezhetővé, vizsgálhatóvá vált a technológiai fejlődés következtében. Ebből azonban az is következhet, hogy megfelelő paraméterek megadását követően a bíró jogi gyakorlata akár nyilvánosan profilozhatóvá, sőt előre jósolhatóvá válik, ami ugyanakkor – erkölcsi, etikai dilemmát okozva – akár összetűzést jelenthet a bírói függetlenség klasszikus értékével. *A jog feladata lesz ilyen esetekre nézve döntést hozni: egy meglévő (erkölcsi) érték – jelen esetben a bírói függetlenség – védelme miatt egy kockázatokat hordozó innovatív megoldás tiltása szükséges-e.*

*

Mint a fenti példák is mutatják, nagy a nyomás az etikai normarendszeren: a joghézagok (hiányos vagy az új megoldásokra és tényállásokra nem értelmezhető szabályok) vagy a nem létező, de megalkotandó jövőbeli szabályozók hiányának időszakában a szabályozást gyakran megelőző gyors újító megoldások alkalmazási kényszerében *erkölcsi alapú ítéletet kell hozni egy-egy innováció esetleges betiltása vonatkozásában.*

Ugyanakkor a technológia és az erkölcs innovációja kölcsönös hatásban áll egymással, és a környezetvédelem, a fenntartható működési megoldások, digitális írástudás generációktól független folyamatos fejlesztése, mint aktuális követelmény és a társadalmi felelősségvállalás szem előtt tartása is *új jelenségként fűződik a tradicionális etikai kihívásokhoz*, a közszolgáltatot vagy közfeladatellátást végző jogászai, illetve jogi közreműködő hivatásrendek körében is.⁹

⁸ Uo. 24.

⁹ Uo. 33.

Mindezek a dilemmák megjelennek a *pénzügyek* világában is. Ami a területet felügyelő jegybank viszonyulását illeti, az MNB saját „ars poetica-ja” szerint aktívan részt vesz a fejlett technológiákat implementáló, hatékonyan működő inkumbens szegmens (hagyományos piaci szereplők), az élénk FinTech ökoszisztéma, a támogató környezet és a modern szabályozói háttér kialakításában, illetve a piaci integritás fenntartásában.¹⁰

2. Digitalizáció a pénzügyek területén

2.1. Általános megfontolások

A bankszektor évszázadok óta bizalmi alapokon működő ágazat. Tapasztalatok igazolják, az ügyfelek és a piac bizalmát felépíteni lassú és nehéz folyamat, ugyanakkor mindez gyorsan elveszíthető. A gazdaság normális működése idején a *bizalom, a megbízhatóság, az etika, az üzleti jó hírnév érték*, a sikeres profitabilitás eszköze. Kérdés, hogy mindezek az elvárások, szakmai követelmények hogyan változnak, alakulnak át egy forradalminak minősített fejlődési folyamatban, amikor a digitális világ elérte a pénzügyi szolgáltatásokat, kikényszeríti a hagyományos bankok üzleti modelljének átalakítását, a pénzügyi piacokra új szereplők és versenytársak lépnek, és ennek következtében változik vagy változnia kellene a szabályozás és felügyelet rendjének.¹¹

2.2. Terminológiai problémák. Kísérlet a kriptopénzek fogalmának megragadására

Digitális/elektronikus pénz, kriptovaluta/deviza és még sokféle elnevezés kering a különböző fórumokon a tárgyalt téma kapcsán. Az alábbiakban megvizsgáljuk a különböző kifejezések jelentéstartalmát. Előzetesen megjegyzem: nem könnyíti meg a tisztánlátást, hogy a különböző definíciók jellemzően nem jogi fogalmak, hanem gazdasági oldalról közelítik meg a tárgyalt problémát, tehát a *jogi fogalmak többnyire még kidolgozatlanok*, aminek fő oka, hogy több országban, így Magyarországon sem ismerik el törvényes (itt: engedélyezett, megengedett értelemben) fizetőeszközként a kriptopénzeket,¹² sőt a magyar jegybank ezen fizetőeszközök alkalmazását kifejezetten aggályosnak tartja.¹³

¹⁰ FinTech és Digitalizációs Jelentés. Kiadja a Magyar Nemzeti Bank, 2020. április. 3. Elérhető: <https://bit.ly/3qCnoHU>

¹¹ MÜLLER János – KERÉNYI Ádám: A bizalom és etika igénye a digitális korszakban – Napfény és árnyék a FinTech világában. *Hitelintézeti Szemle*, 2019/4. 6.

¹² DORNFELD László: A kibertérben elkövetett bűncselekményekkel összefüggésben alkalmazható kényszerintézkedések. *Belügyi Szemle*, 2016/2. 115–135.

¹³ Sajtóközlemény: *Az MNB kockázatosnak tartja a fizetésre használható virtuális eszközöket, például a Bitcoinot.* <https://bit.ly/31VW254>

Mielőtt azonban az egyes fogalmakat megvizsgáljuk, szükséges röviden ki térni a digitális pénzek kapcsán kulcsszerepet játszó ún. *blockchain-technológia* jelentésére. A blokklánc egy adatbázis, amelyben adatokat tárolhatunk, illetve mozgathatunk, azonban a mozgathoz hálózat szükséges, amelyet az internet biztosít. Ez a technológia az *elosztott hálózatot* használja, amely azt jelenti, hogy a rendszerben nincs alá-fölé rendeltség, az egyes csomópontok (számítógépek) összeköttetésben állnak az összes többivel, szemben a decentralizált hálózattal, ahol egy szolgáltatón (szerver) keresztül kapcsolódunk a többi csomóponthoz.¹⁴ Maga a blokklánc technológia egyébként nem csak a kriptopénzek mozgására alkalmas, hanem az élet számos területén (lenne) alkalmazható: a szóba jöhető területek köre egyre bővül, példának okáért az adattárolás, az okos szerződések, de akár a közösségi döntéshozatal, a közigazgatás számára is komoly lehetőségeket tartogat ez a megoldás.¹⁵

A kriptoeszközök működéséhez szükség van a *kriptográfiai eljárásra* is. Ennek lényege, hogy az adott „eszköz” megfelelően védett legyen a kódolás által és csak azok számára legyen hozzáférhető, akinek szánták. A kriptográfiai eljárásnak köszönhető, hogy a megtörtént tranzakciók hitelt érdemlően bizonyíthatóak közvetítő szerv nélkül.¹⁶ A digitális technológia magában foglalja a *decentralizáció* lehetőségét, vagyis azt, hogy pénzügyi közvetítő nélkül bonyolíthatóak le a tranzakciók, az ügyfelek közötti közvetlen kapcsolat révén. Ez előny a költségek szempontjából, de egyben hátrány is, hiszen a rendszer *kikerül az állami ellenőrzés hatóköréből*, amely többek között felvet monetáris szabályozási, pénzmossási, pénzügyi fogyasztóvédelmi és adózási problémákat.¹⁷

Ezen előzmények után rátérhetünk a fogalmi tisztázásra a jelenség lényegének megértését célozva, az egyes, specifikus szakmai szempontok mellőzésé-

¹⁴ GYÓRFI András – LÉDERER András – PALUSKA Ferenc – PATAKI Gábor – Trinh Anh TUAN: *Kriptopénz ABC*. Budapest, HVG–ORAC, 2019. 57–64.

¹⁵ Ld. erről pl. KOCSIS Imre: Blokklánc alkalmazási lehetőségek a biztonság területén és bevezetés-tervezésük. *Scientia et Securitas*, 2020/1. 12–20.

¹⁶ GLAVANITS Judit – KIRÁLY Péter Bálint: A blockchain-technológia alkalmazásának jogi előkérdései: a fogalmi keretek pontosításának szükségessége. *Jog–Állam–Politika*, 2018/3. 174–176. A szerzők a kérdés fogalmi kereteit pontosítják a tanulmányukban. Álláspontjuk szerint a blokklánc egy megosztott főkönyv vagy decentralizált adatbázis, amely nyilvános és a kriptográfiai eljárásoknak köszönhetően hitelt érdemlően és megváltozhatatlan módon bizonyítja a rögzített adatokat bármilyen közvetítő szerv vagy személy nélkül. A kriptográfia eredetileg egyenlő volt a titkosítással, mára azonban egy önálló matematikai- informatikai tudomány, amely segítségével az információ olyan módon átalakítható és elküldhető, hogy az üzenet csak azok számára legyen elérhető akinek az üzenetet szánták.

¹⁷ DORNFELD László: Pénzmossa a kibertérben. In: FARKAS Ákos – Gerhard DANNECKER – JACSÓ Judit (szerk.): *Az Európai Unió pénzügyi érdekeinek büntetőjogi védelme tekintettel a pénzmossásra, az adócsalásra, a korrupcióra és a criminal compliance-re a nemzeti jogrendszerekben és különös figyelemmel a cybercrime-ra*. Budapest, Wolters Kluwer, 2019. 395–402.

vel.¹⁸ Ehhez az alábbiakban többféle kategorizálást mutatunk be, de a teljességre való törekvés igénye nélkül.

2.2.1. Digitális pénzügyi eszközök – kriptoeszközök – kriptopénzek

Nagy Zoltán szerint a legszélesebb kategóriaként a *digitális pénzügyi eszközöket* lehet említeni. Ennek körébe tartoznak mindazok a pénzügyi eszközök, amelyek dematerizált, digitális formában léteznek. Ezek az eszközök lehetnek pénzek (például bankszámlapénz), értékpapírok, származtatott pénzügyi eszközök, illetve egyéb pénzügyi eszközök egyaránt. Nagy Zoltán szerint a digitális pénzügyi eszközökön belül helyezkednek el a *kriptoeszközök* is, amelyek nem csak a kriptopénzeket foglalják magukban, hanem egyéb pénzügyi eszközöket, amelyek a digitális technológia alapján, decentralizált szolgáltatásként működnek. A kriptoeszközök egy része pénz funkciót tölt be (pl. Bitcoin), más részük infrastruktúrát biztosító eszköz (pl. Ethereum), harmadik csoportjuk pedig a szolgáltatást nyújtó eszközök (pl. Augur) csoportjába tartozik.¹⁹ A kriptoeszközökön belül különítjük el a *kriptopénzek* kategóriáját, amelybe többféle pénznem tartozik.

A kriptopénzek fogalmára, jellemzőire többféle álláspont alakult ki. Elnevezését tekintve a szakirodalom a több esetben a *kriptovaluták* elnevezést használja, de pontosabb megjelölésnek tartom a kriptopénz elnevezést, már csak azért is, mert a valuta közkeletű fogalma szerint nem más, mint valamely külföldi ország fizikailag is megjelenő fizetőeszköze, effektíve külföldi bankjegy vagy érme.²⁰ Grosschmid Béni még szűkebben vonja meg a valuta fogalmát, álláspontja szerint a pénzfunkciók teljességének megléte teszi a pénznemet valutává.²¹ A kriptopénzek sem fizikai formában nem jelennek meg, sem valamely állam fizetőeszközének nem tekinthetők, a pénzfunkciók teljességét sem képesek (egyelőre) betölteni.

Tágan értelmezve a fogalmat, a kriptopénz egy olyan digitális pénzügyi eszköz, amely általános értékmérő és csereeszköz szerepet egyaránt betölt, elektronikus fizetőeszközként funkcionál.²² Van olyan álláspont is, amely decentralizált, általánosan elfogadott és használt, törvényes fizetőeszköznek nem minősü-

¹⁸ A számviteli besorolás problematikáját illetően ld. pl. ERDŐS Gabriella: Bitcoin, a lejárat nélküli követelés? *Iustum Aequum Salutare*, 2020/4. 19–33.

¹⁹ NAGY Zoltán: A kriptopénzek helye és szerepe a pénzügyi rendszerben. *Miskolci Jogi Szemle*, 2019/2. 10.

²⁰ AKCENTA: A deviza jelentése. Online: <https://bit.ly/3Clbi8h>. Ehhez hasonlóan: „A külföldi fizetőeszközöket szoktuk devizának és valutának is hívni. *Valutának akkor, amikor kézzel fogható (bankjegy, pénzérme) formában használjuk*, devizának akkor, amikor a bankszámlánkon van, vagy amikor bankkártyával fizetünk.” Ld. <https://bit.ly/3HoSd8X>

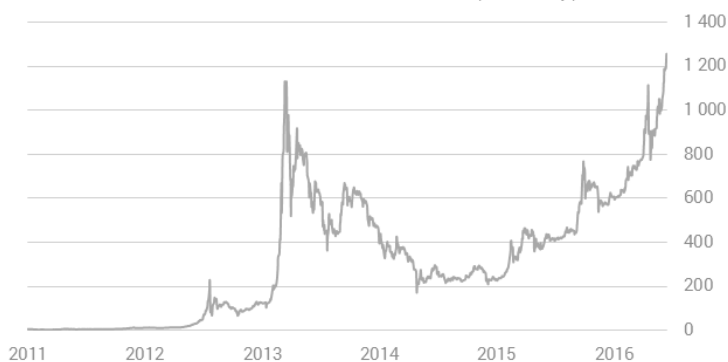
²¹ GROSSCHMID Béni: *Fejezetek kötetmi jogunk köréből*. I–III. Budapest, Grill, 1932. 269–270. 94. § 41. j. c).

²² VARGA József – SÁRDI Gábor: *Közösségi pénzek csoportosítása*. 109. Elérhető: <https://bit.ly/2YUIGpU>

lő, nem a központi bank által, hanem egy fejlesztői csapat által kibocsátott, kriptográfiát használó pénzt nevezi kriptopénznek.²³ Megint más nézet szerint, kriptopénzen „olyan konvertibilis, decentralizált módon létrehozott virtuális pénzt értünk, amely esetében valamilyen kriptográfiai (titkosítási) eljárás alkalmazása segíti elő az adott pénzegységek létrejöttét és a tranzakciók biztonságát.”²⁴

Az MNB szerint a kriptopénzek sokkal *kockázatosabbak*, mint a hagyományos elektronikus pénzügyi megoldások, mivel a kibocsátójukra nem terjed ki a jegybanki felügyelet, nincsenek megfelelő felelősségi, garanciális, kárviselési szabályok.²⁵ Az eszköz vagy közvetlenül a felhasználótól, vagy a szabályozáson kívül eső (kripto)tőzsdén szerezhető be, amelyeknél nincs garancia a rendelkezésre bocsátásra. További problémaként merül fel a pénz *digitális adattárolása*, amelynél a kódok feltörésével a pénz ellophatóvá válik. A rendszerben a tranzakciókat nem biztosítja a fogyasztóvédelem, nincs lehetőség a hatósághoz fordulni jogsérelem esetén. A kriptopénz mögött nincsenek felelősségi, kártérítési szabályok, ezért ezekben az esetekben nincs intézményi kárviselésre sem lehetőség, a fogyasztó maga viseli az ügyletből keletkező kárát. A kockázatokat tovább növeli az MNB szerint, hogy rendkívül változékony a kriptopénzek árfolyama. Ezt a szélsőséges árfolyam-ingadozást szemlélteti a bitcoin esetében az alábbi ábra:

A Bitcoin értékének alakulása (Bitstamp)

Forrás: Bitstamp, Thomson Reuters Datastream, Portfolio

²³ GLAVANITS – KIRÁLY i. m. 178–179. A szerzők álláspontja szerint a kriptovaluták *olyan decentralizált digitális valuták*, amelyek nem minősülnek törvényes fizetőeszköznek, de cse-reeszközként vagy fizetőeszközként általánosan elfogadnak és használnak, és amelyet nem egy központi bank, állami hatóság, hanem egy fejlesztő csapat bocsát ki, szabályoz és kontrollál, valamint kriptográfiát használ az új kriptovaluta egységek kibocsátására, tárolására és a tranzakciók rögzítésére. A kriptovalutát tehát *digitális valutának és virtuális valutának tekintik*. A digitális valuta álláspontjuk szerint egy olyan valuta, amely csak digitális formában létezik, digitálisan tárolják, cserélik és ruházzák át, de fizikai valóságban, készpénz formájában nincs jelen.

²⁴ IMF (2016) i. m. 8. alapján BÁNFI i. m. 8–9.

²⁵ NAGY i. m. 12.

Mindezek az ellenérvek valós problémákat feszegetnek, de fontos kiemelni, hogy *e veszélyek jó része a szabályozott piacokon is fennáll a pénzügyi eszközök esetében*. Természetesen más kérdés, ha a kriptopénzeket a törvényes fizetőeszközökkel hasonlítjuk össze. Ebből a szempontból teljesen helytálló az MNB figyelmeztetése, ha viszont, egyéb pénzügyi eszközként tekintünk ezekre, akkor csak részben igazak a felvetések. Az tény, hogy a kriptopénzek működésének alapját a digitális háttér mellett a közbizalom jelenti, a közmegegyezés emeli a pénzügyi eszközök körébe.²⁶ Mint arról szó volt, a kriptopénzek piaca nem szabályozott piac, ezért mindazok a jogérvényesítési, fogyasztóvédelmi és felügyeleti lehetőségek, amelyek a szabályozott piacok esetén fennállnak, itt nem biztosítanak védelmet az ügyfelek számára. E jellemzők alapján a szakirodalom ezeket a pénzeket egyrészt az *árnyékbankrendszer* megnyilvánulásának, másrészt a *közösségi gazdaság* részének tekinti. Az árnyékbankrendszeri jelleget az erősíti, hogy a kriptopénzek segítségével a hagyományos bankrendszeren kívül is lehetséges tranzakciókat lebonyolítani, vagyont kezelni és tárolni, erre szakosodott társaságokon keresztül is igénybe lehet venni szolgáltatásokat.²⁷

2.2.2. Közösségi pénzek – kriptopénzek

A *közösségi gazdaság* a megosztáson, közösségi fogyasztáson alapuló modellt jelenti. Az erőforrások szervezett megosztása megvalósulhat online internetes platformon is. Ebben az üzleti modellben a fogyasztó akkor használja a szolgáltatást, amikor éppen szüksége van rá, anélkül, hogy a szolgáltatás alapjául szolgáló eszközt meg kellene vásárolnia. Számos működő példája létezik napjainkban is (autó-, szállás-, humán-erőforrás megosztás, stb.). Ebben az értelmezési keretben a kriptopénzek esetén a számítógépet osztja meg a tulajdonos. Mint arra Nagy Zoltán rámutat,²⁸ a közösségi pénzeket többféle szempontból *csoportosítja* a szakirodalom, amely csoportosításon belül helyezi el a kriptopénzeket. A csoportosítás a közösségi pénzeket az alábbi fő csoportba sorolja: pénzfedezetű, teljesítményfedezetű, településfejlesztő, kombinált és kísérleti típusú pénzhezlyettesítők. A kriptopénzek ebbe az utolsó csoportba sorolhatók, mintegy vegyes kategóriaként, egyben igyekeznek kiküszöbölni a többi csoport hátrányos tulajdonságait és tovább fejleszteni a közösségi pénzekben rejlő előnyöket.²⁹

Más szerzők a közösségi pénzeket tágabb kontextusba helyezik és úgy vélik, hogy azok az *alternatív helyi fizetőeszközök* egyik típusát jelentik. Eszerint egy gazdasági tevékenység által lehatárolt téren belül működő fizetőeszközre használatos a *kiegészítő fizetőeszköz* (complementary currency) megnevezés, míg a

²⁶ GYÓRFI – LÉDERER – PALUSKA – PATAKI – TUAN i. m. 27.

²⁷ KECSKÉS András – ZÉMAN Zoltán: *Az árnyékbankrendszer klasszikus és jövőbeni kihívásai Magyarországon*. Online: <https://bit.ly/3Dh5uOl>

²⁸ NAGY i. m. 13.

²⁹ VARGA – SÁRDI i. m. 109–114.

helyi és közösségi fizetőeszköz (local & community currencies) elnevezés a területi és közösségi programok által megvalósult lehatárolás esetében alkalmazható azzal, hogy e kategóriák éles szétválasztása a gyakorlatban többnyire nem valósul meg.³⁰

2.2.3. Bitcoin – altcoin

A bitcoin volt az első olyan sajátos pénznem (kriptopénz), amely megteremtette a további pénzek kibocsátásának lehetőségét, ezért a bitcoint követő kriptopénzeket nevezzük *altcoinoknak* összefoglaló néven. A kriptopénzekben belül megkülönböztetünk *coinokat* és *tokeneket*. Ha önálló bloklánc áll a kriptopénz mögött, akkor coin elnevezést használják, ha viszont már egy meglévő blokláncrendszeren alapszik, akkor tokennek nevezzük. Az altcoinok számítógépes „bányászati tevékenység” révén jönnek létre.

Szalay Gábor a tokeneket három különböző kategóriába sorolta. A klasszikus típus az utility token, amely termék vagy szolgáltatás igénybevételének a jogát testesíti meg, a currency token fizető- vagy csereeszközként szerepel, míg az investment token tőkerészesedést, osztalékfizetést, kamatokat nyújthat.³¹

2.2.4. Virtuális valuta – virtuális pénz(nem) – digitális pénz(nem)

A *virtuális valuta* fogalom kapcsán kétféle megközelítéssel találkozhatunk:

- Az első az Európai Központi Bank vélekedése, mely szerint: a virtuális valuták olyan *szabályozatlan digitális pénzek*, amelyeket felhasználói hoznak forgalomba és fejlesztők ellenőrzik, és egy speciális virtuális közösség tagjai között elfogadott.
- Ezzel szemben áll egy másik értelmezés, az Európai Bankhatóságé: a virtuális valuta olyan *érték digitális megtestesülése*, melynek forgalomba hozataláért sem központi bank, sem hatóság nem felelős, és hagyományos valutákhoz sem köthető.³²

A *virtuális pénzek* matematikai algoritmusokra épülő, fizikai megjelenés nélküli eszközök, melyek közül legismertebb a bitcoin. Megalkotóinak célja, hogy

³⁰ Jérôme BLANC: Classifying ‘CCs’: Community, Complementary and Local Currencies. *International Journal of Community Currency Research*, vol. 15., special issue (2011) pp. 4–10. nyomán LAKÓCAI Csaba – GÁL Zoltán – KOVÁCS Sándor Zsolt: Helyi kötődésű alternatív fizetőeszközök. Új lehetőségek a lokális pénzügyi szolgáltatások bővítésében. *Pénzügyi Szemle*, 2018/4. 482.

³¹ SZALAY Gábor: A kriptovaluták nemzetközi szabályozási trendjei. *Jogtudományi Közlöny*, 2019/3. 130–131.

³² RÓSSINGER Irma: A XXI. századi arany – avagy a kriptopénz forradalma. *Ars Boni*, 2019. június 11. <https://bit.ly/3FmseNq>

egy központi kibocsátó nélküli, illetve a tranzakciókat esetlegesen korlátozó vagy ellenőrző intézmény nélküli alternatív platformot hozzon létre, ahol az utalások a többi lehetőséghez képest gyorsabban és alacsonyabb tranzakciós költségek mellett valósulhatnak meg, valamint nem szükséges a személyes adatok megadása. A virtuális pénzek lehetséges előnyeihez képest azonban jelentősek a kockázati tényezők. Az Európai Bankhatóság (European Banking Authority, EBA) több mint 70 kockázatot azonosított be és tekintettel az átfogó európai szabályozás hiányára, egy véleményt tett közzé, melyben a virtuális pénz nemek vásárlásától, tartásától és eladásától való tartózkodást javasolta³³ mindaddig, amíg ezek a műveletek nem kerülnek egy felügyeleti rendszer alá, mely hathatósan tud fellépni a visszaélések, a bűncselekményből származó jövedelmek legalizációja (pénzmosás) és a terrorizmus finanszírozásának megelőzéséért.

A fentiekhez hasonló módon fogalmaz Bacsó Róbert: „*virtuális pénz*nek nevezük azon nem materiális eszközöket, melyek matematikai algoritmusok alapján keletkeznek.” Ezek közül a legnépszerűbb a Bitcoin, de vannak más analógok is, mint például a Litecoin, Ripple, OneCoin stb. A *virtuális valuta szabályozatlan digitális pénz egy fajtája*, amelyet az előállítója ad ki, és rendszerint ellenőriz, és egy bizonyos virtuális közösség tagjai használnak, illetve elfogadnak.³⁴ A szerző élesen elhatárolja egymástól az elektronikus pénz és a virtuális pénzek kategóriáit. Az elektronikus pénz esetében általában pénzben kifejezett értékről beszélünk, amely: (1) digitális hordozón található, (2) a kibocsátásakor átvett vagy átutalt összegnél nem lehet kevesebb, mint a kibocsátott elektronikus pénz értéke; (3) a kibocsátón kívül más személyektől is elfogadott fizetési eszköz. Az elektronikus pénzrendszerben megmarad az elektronikus és a fedezet nélküli papírpénz (rendeleti/fiat pénz – központi állami szerv által kibocsátott fizetőeszköz) közötti kapcsolat, mivel az előbbi a fiat fizetőeszköz pénznemét fejezi ki (dollárban, euróban stb.). Ezzel ellentétben a virtuális valuta rendszerében az elszámolási pénznem nem felel meg egyik fiat valuta pénznemének sem.³⁵

Az IMF meghatározása és kategorizálása szerint³⁶ a *digitális pénznem* valamely digitális (elektronikus) formában megjelenő értéket jelent, amely lehet törvényes fizetőeszközben denominált (ilyen pl. a PayPal) vagy valamilyen egyéb, saját elszámolási egységben denominált – ez utóbbi esetben már *virtuális pénznem*ről beszélhetünk. Ezen belül a *konvertibilis virtuális pénznem* a valós élet termékeire, szolgáltatásaira is igénybe vehető vagy – fiat – pénzre váltható, szem-

³³ FENYVESI Réka: *Pénzügyi innovációk és az európai felügyeleti hatóságok szerepe*. 3. Online: <https://bit.ly/3FmseNq>

³⁴ BACSÓ Róbert: *Virtuális valuta mint a modern kori pénzpiaci szabályozás kihívása*. *Polgári Szemle*, 2016/1–3. 245.

³⁵ BACSÓ i. m. 246.

³⁶ IMF (2016) i. m. 8., hivatkozva: BÁNFI Zsiád: *A bitcoinról pénzügyi szempontból*. *Vitairat. Gazdaság és Pénzügy*, 2018/1. 7.

ben azzal, amikor egy adott virtuális pénznem csak a megfelelő virtuális világon belül használható fel, mivel ebben az esetben *nem konvertibilis virtuális pénznemről* beszélhetünk (utóbbira például jelenthetnek az online játékokban felhasználható játékpénzek).

2.2.5. Elektronikus pénz

A Nemzetközi Fizetések Bankja (BIS) értelmezésében³⁷ *tágabb értelemben* vett elektronikus pénznek (electronic money; e-money) minősül minden olyan érték, amelyet elektronikusan tárolnak egy olyan eszközön, mint egy számítógép merevlemeze vagy egy chipkártya, így a *tágabb értelemben* vett elektronikus pénz fogalmi tartományába tartozhatnak a témánk szempontjából leginkább lényeges digitális pénznemek is. *Szűkebb értelemben* vett elektronikus pénznek viszont csak az tekinthető, amit az egyes országok jogrendszere kifejezetten elektronikus pénznek minősít, és így legtöbbször az adott ország törvényes pénznemében denominált, valamint névértékén beváltható jegybankpénzre vagy kereskedelmi banki pénzre, illetve készpénzre is visszaváltható.³⁸

3. Pénzelméleti és (társadalom)filozófiai szempontok

3.1. Pénz-e a kriptopénz?

Nemcsak a kriptopénzekre általában, hanem az egyik legismertebb képviselőjükre, a bitcoinra is igaz, hogy egyes forrásokban mint „digitális pénz”, „digitális fizetőeszköz”, „digitális valuta”, „virtuális pénz”, „virtuális fizetőeszköz”, „virtuális valuta” vagy éppen mint „kriptopénz”, esetleg „kriptoaluta” szerepel, sőt e kifejezések nagyon gyakran keverednek is, tehát mintegy szinonimaként használatosak. A Magyar Nemzeti Bank (MNB) pedig egy sajtóközleményében – gondosan kerülve még a „fizetőeszköz” megjelölést is – *fizetésre használható virtuális eszközként* szövelt a bitcoinról.³⁹ Ennek oka, hogy a pénznek nem létezik egzakt, tételes, egységes definíciója. Az általános megközelítés szerint a pénz mindazon eszközök összességét jelöli, amelyeket az emberek rendszeresen használnak javak és szolgáltatások vásárlására, pénz tehát bármi lehet, ami általánosan elfogadott csereeszközként szolgál.⁴⁰ A pénzt a közgazdaságtan ál-

³⁷ COMMITTEE ON PAYMENTS AND MARKET INFRASTRUCTURES: *Digital currencies*. 2015. 4. Online: <https://bit.ly/320wOTb>

³⁸ BÀNFI i. m. 6–7.

³⁹ Fokozott kockázatot hordoznak a világhálón elérhető virtuális fizetőeszközök. MNB közlemény. Budapest, 2016. december 20. <https://bit.ly/3wSp0hy>

⁴⁰ Paul A. SAMUELSON – William D. NORDHAUS: *Közgazdaságtan*. Budapest, KJK-Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó Kft, 2002. 454.

talában a legfontosabb funkcióinak felsorolásával, illetve történelmi, valamint aktuális példák említésével definiálja.⁴¹

Bánfi Ziad a bitcoinnal összefüggésben a *decentralizált virtuális (kripto-) pénz megnevezés* használatát tartja célravezetőnek, mert „az elektronikus pénz, digitális pénz fogalmak bármelyikét túl általánosnak, a fizetőeszköz megjelölést pedig túl szűknek érezzük, tekintve, hogy a bitcoinba történő befektetés a vagyon gyarapítására is alkalmas lehet, tehát nem feltétlenül szükséges az, hogy a bitcoin a mindennapi fizetési tranzakciókban részt vegyen.”⁴² A szerző érdekes *párhuzamot von a bitcoin és az arany között*: megállapítja, hogy mindkettő bányatermék és mennyiségük limitált. Megjegyzi, hogy a bitcoin bizonyos tulajdonságai még kedvezőbbek is az aranyénál (könnyű hordozhatóság, oszthatóság, homogenitás), ugyanakkor kevésbé elfogadott és túlzottan kiszolgáltatott a technológiának, továbbá *nem rendelkezik belső értékkel*.⁴³

Bánfi szerint nyilvánvaló, hogy „a bitcoin sem eredetét, sem formáját tekintve *nem felel meg a jelenlegi modern pénz kritériumainak*, valamint nem tartozik a monetáris aggregátumok körébe sem.” A modern pénz ugyanis ún. fiat-pénz: törvény által meghatározott kötelező fizetési eszköz. A bitcoin alkalmazására ezzel szemben kizárólag a felek megállapodása által és nem a törvény erejénél fogva kerül sor, másrészt a következő követelmények nem teljesülnek:

- a) kötelező elfogadás – egy adott fizetési kötelezettség jogosultja (a hitelező) nem utasíthatja vissza az adott törvényes fizetési eszközben történő fizetést, kivéve, ha a felek kifejezetten más fizetési módban állapodtak meg;
- b) teljes névértéken történő elfogadás – azaz az adott fizetőeszköz monetáris értéke megegyezik a rajta megjelenő összeggel;
- c) lehetőség az adós számára, hogy a vele való fizetés révén szabaduljon a fizetési kötelezettségei alól.⁴⁴

Ennél is kategorikusabban fogalmaz Nouriel Roubini, aki szerint a virtuális valuták *Ponzi-séma típusú pénzügyi piramisok*, melyek alapul szolgálnak a feketepiac és a pénzmosás terjedésének. Véleménye szerint a virtuális valuták nem képesek ellátni a fizetési, a világpénz, forgalmi, illetve felhalmozási funkciókat. Kriptovalutával nem határoznak meg áru-és szolgáltatási értéket, *volatilitásuk miatt pedig semmis a kriptovaluták értékmegőrző képessége* is.⁴⁵

⁴¹ BÁNFI i. m. 4.

⁴² Uo. 9.

⁴³ Uo. 22.

⁴⁴ EUROPEAN BANKING AUTHORITY: *Opinion on 'virtual currencies'*. 2014.07.04. Online: <https://bit.ly/3qEfMEO> alapján BÁNFI i. m. 22.

⁴⁵ Nouriel ROUBINI: *So Bitcoin isn't a currency*. Twitter. Online: <https://bit.ly/3wSfGdK> hivatkozva: BACSÓ i. m. 248. 13. l.j.

A fenti állítások némelyike tekintetében gyökeres fordulatot valósít meg, ha valamely országban törvényes fizetőeszközként elismerést nyer valamelyik kriptopénz. Erre 2021. szeptemberétől El Salvador szolgáltat példát.⁴⁶

3.2. *Jogi és közgazdaságtani pénzfogalom, avagy törvény teremti-e a pénzt?*

A kriptopénzek és a fiat pénzek rövid fenti összevetése után jogosan vetődhet fel a kérdés: önmagában attól, hogy az állam, a jog annak tekinti, egy adott (fizető)eszköz közgazdasági értelemben valóban pénznek minősül-e? Az osztrák pénzelméleti iskola képviselője, Mises nézetei szerint nem: „A törvény bármit, amit akar, a fizetés médiumaként rendelhet [...] De a törvényes fizetési eszköz tulajdonság ráruházása egy dologra nem elégséges ahhoz, hogy az pénzzé váljon közgazdasági értelemben”.⁴⁷ A szintén az osztrák iskolához tartozó Nobel-díjas közgazdász, Hayek ennél is radikálisabban fogalmaz: „[szó sincs arról, hogy] minden pénznek törvényes fizetőeszköznek kell lennie, vagy a jog által a 'törvényes fizetőeszköz' attribútummal felruházott tárgyakkal szükségszerűen pénznek kell lenniük.” Figyelemre méltó, hogy neves jogászunk sem ismeri el méltán híres kötetmi jogi monográfiájában, hogy a törvény teremtené a pénzt, noha elismeri, hogy adott jogszabály alkalmazása szempontjából a pénz fogalma ettől eltérő lehet: a „törvény a nyers válaszfalakat, amelyek a pénzt más egyéb javak sorából bizonyos fokig úgy szólva elemileg kiemelik, el nem törölhetné, legfeljebb saját számára (az ő értelmezése szempontjából) elnémíthatná.”⁴⁸

Ennek alapján felmerül a kérdés: vajon a mai modern, belső érték nélküli pénz egyáltalán pénznek tekinthető-e? Ezzel kapcsolatban Bánfi megjegyzi: „szigorúan véve ugyanis, az *archaikus, belső értékkel rendelkező árupénz* és a mai *modern, belső érték nélküli pénz* közti eltérésekből adódóan, akár olyan álláspontra is helyezkedhetnénk, hogy a belső értékkel rendelkező pénz megszűnésével a *pénz mint közgazdasági kategória is megszűnt, s helyette egy más minőség keletkezett*, amely már eltérő elméleti megközelítést és terminológiát igényelne”.⁴⁹

⁴⁶ *Nem mindennapi kísérlet – Hamarosan törvényes fizetőeszközzé válik a bitcoin Salvadorban.* Portfolio 2021. augusztus 25. Online: <https://bit.ly/3FsKpRT>

⁴⁷ L. V. MISES: *The Theory of Money and Credit*. London, Jonathan Cape, 1953. 70. Idézi: LÁSZLÓ Géza – ANTAL Dániel: A pénzfunkciók fejlődése. In: MARMOLY Judit et. al. (szerk.): *Bankról, pénzről, tőzsdéről – Válogatott előadások a Bankárképzőben*. Budapest, Nemzetközi Bankárképző Központ, 1998. 213.

⁴⁸ GROSSCHMID i. m. 596. 107. §, a. (1).

⁴⁹ BÁNFI i. m. 23. Kiemelés tőlem: V. Z.

3.3. A kriptopénzek megjelenése, mint a fennálló rend kritikája

Több, a korábbiakban már hivatkozott szerző rámutat arra, hogy általában a blockchain technológia, de még inkább a kriptopénzek megjelenése a jelenlegi társadalmi-gazdasági-pénzügyi rend kritikájaként (is) értelmezhető. Bacsó Róbert szerint „a virtuális valuták kialakulása a 2008–2009-es pénzügyi válság negatív hatásainak következménye, és arra hivatottak, hogy a bankrendszerben forgalomban lévő törvényes fizetőeszközöket helyettesítsék.”⁵⁰ Bánfi idézett tanulmányában felveti, hogy a kriptopénzek elterjedése „a szuverén hatalommal szembeni ellenérzések társadalmi szintű okainak vizsgálatára irányuló filozófiai-politikai-szociológiai-kulturális antropológiai analízis szükségességét vetíti előre.”⁵¹ Ezt a gondolatmenetet folytatva, a fennálló társadalmi rendek felülvizsgálatát kényszeríti ki Sík Zoltán Nándor szerint a blockchain technológia megjelenése. Megállapításait röviden az alábbiakban foglalhatjuk össze:⁵²

- A publikus blockchain-en alapuló fizetési megoldások megbízható harmadik fél nélkül működnek, így *kikerülnek a bankrendszerbe*, az okos szerződések esetén pedig a polgári jogot érvényesítő *jogalkalmazókat* (bírák, ügyvédek, stb.) hagyja ki a konszenzuson alapuló, elosztott rendszer. Sőt, a konszenzus jellege miatt egy adott állam jogrendszerét is megkerülik, hiszen az okos szerződést a világon lévő összes csomópont (node) ellenőrzi, hajtja végre, és ez a végrehajtás teljesen független attól, hogy az okos szerződésben foglaltak az adott állam területén jogellenesek-e.
- Elsősorban az anonimitás miatt az alvilág is intenzíven használja a kriptopénzeket, és a vonatkozó jogrend kikerülésével függetleníti magát az egyes államoktól.
- Mint minden forradalmi újításnak, anarchiának, a kriptopénzeknek is *szükségük van szabályozásra*, hogy legyen aki a résztvevőket megvédi, ha becsapják őket és igazságot szolgáltat nekik vitás esetekben.
- Ugyanakkor *a jelen társadalmát szabályozó jogrendszerekbe a kriptovaluták szabályozása igen nehézkesen fér bele*. A jog ugyanis általános élethelyzeteket szabályoz, a kriptopénzek megjelenése pedig a szerző szerint egy új élethelyzetnek tekinthető, „tehát nem is biztos, hogy mindenáron a jelen jogi terminológiák közül kell választani akkor, amikor a szabályozásról esik szó.”

Ez utóbbi állítást jól illusztrálja a NAV állásfoglalása. Az adóhatóság szerint a bitcoin a hatályos jogi szabályozás alapján *nem tekinthető értékpapírnak*, mivel

⁵⁰ BACSÓ i. m. 250.

⁵¹ BÁNFI i. m. 27.

⁵² SÍK Zoltán Nándor: A blockchain filozófiája, avagy a fennálló társadalmi rendek felülvizsgálatának kényszere. *Új Magyar Közigazgatás*, 2017/4. 37–56.

a bitcoin nem rendelkezik azokkal a jogszabályban meghatározott kellékekkel, amelyek az értékpapír kötelező elemei. Nem tekinthető *birtokba vehető dolognak sem*, mert csak virtuálisan létezik. Az adóhatóság végső soron arra a következtetésre jutott, hogy a bitcoin jellegéből következően lényegében egy olyan *fizetési ígéret*, amely az éppen aktuális árfolyam alapján pénzre (t.i. törvényes fizetőeszközre) váltható. A bitcoin ellenérték fejében történő megszerzése tehát önmagában nem keletkeztet eredményt, így adófizetési kötelezettséget sem.⁵³

A Pénzügyminisztérium Pénzügyi Szabályozási Főosztálya is megszólalt a kérdést illetően és kiadott egy írásos közleményt, mely szerint: „A kriptoeszközök esetleges magyarországi szabályozása valóban összetett feladat, a kérdése nem kezelhető önmagában polgári jogi jelenségként. Jogalkotói részről elmondható, hogy a kriptovaluták alkalmazása nagyon sok veszélyt hordoz magában: így például a pénzmosás és terrorizmus finanszírozásának kockázatát, felügyeleti és fogyasztóvédelmi kérdéseket vagy éppen a kiberbűnözés fenyegetettségét.”⁵⁴

Bánfi továbbá egy érdekes, *etimológiai szempontra* is felhívja a figyelmet a virtuális kifejezés kapcsán. Mint arra rámutat, az angol ‘virtual’ szónak több jelentése is van, amelyek közül egyes szótárak a „tényleges, valódi, igazi, tulajdonképpeni, lényegbeli” jelentést hozzák első helyen.⁵⁵ A latin eredetű, magyar ‘virtuális’ szó pedig szövegkörnyezettől függően akár ‘lehetséges’ vagy ‘benne rejlő’ jelentéstartalommal is bírhat. Ezek alapján a szerző arra a megállapításra jut, hogy „a bitcoin virtuális jellegét – ha nem is a modern pénzzel és pénzrendszerrel szemben kissé provokatív »tényleges, valódi, igazi, tulajdonképpeni, lényegbeli« árnyalatok valamelyikével, de mindenképpen a »benne rejlő« és »lehetséges« fogalmakkal tartjuk célszerűnek megragadni.”⁵⁶ Ezek a kifejezések előrevetítik, hogy a kriptopénzek a mai pénz számára versenyhelyzetet indukálhatnak, sőt valódi alternatívát jelenthetnek, a pénzfejlődés újabb stádiumába lépve.

4. Összegzés, következtetések

A 2008-as pénzügyi válság kirobbanását követően olyan új megoldások jelentek meg, amelyek rövid időn belül gyökeres változásokat eredményeztek a pénzügyi tranzakciók világában (is). Az áttörést a bitcoin megjelenése jelentette. A megjelenő kihívásra adott megfelelő válasz hiányát érzékelteti az a terminológiai zűrzavar, amely a bitcoin és az altcoinok megnevezése körül kialakult. Az elvégzett szakirodalmi áttekintés tapasztalatait összegezve, az MNB szóhasználatát követve, a kissé nehézkes, *fizetésre használható virtuális eszköz* elnevezést

⁵³ Varsányi Károly: A NAV állásfoglalása a Bitcoinról TAO szempontok alapján. *Digitalcash*. 2017.0717. Online: <https://bit.ly/3ClaAYz> Hivatkozza még: ERDŐS i. m. 19.

⁵⁴ RÓSINGER i.m.

⁵⁵ ORSZÁGH László – MAGAY Tamás: Angol-magyar nagyszótár. Budapest, Akadémiai, 1998. 1692.

⁵⁶ BÁNFI i. m. 25.

tartom legpontosabbnak. A rövidebb, köznyelvi fordulatok közül pedig álláspontom szerint a „kriptopénz” megnevezés a leginkább elfogadható azzal, hogy a pénz megnevezést fenntartásokkal szükséges kezelni, mindenekelőtt a 3. alcímben kifejtettekre (jogi versus közgazdaságtani pénzfogalom, fiat pénz – valódi értékkel bíró pénz dilemmája) figyelemmel. Ugyanakkor a kriptoeszköz sem megfelelő szóhasználat, mivel ez tágabb kört (nem csak fizetésre használható eszközöket is magába foglal) fed le, mint a kriptopénz.

A ma (még) uralkodónak tekinthető pénzülméleti felfogások szerint a kriptoeszközök, kriptopénzek jelenleg nem alkalmasak arra, hogy a pénz szerepét (kizárólagosan) betöltsék, tekintettel arra, hogy egyrészt bizonyos pénzfunkciókat nem vagy nagyon korlátozottan képesek betölteni, másrészt állami elismerés, szabályozás nélkül számos megoldhatatlannak tűnő probléma vetődik fel (többek között joghatósági, jogérvényesítési nehézségek és az ebből adódó fogyasztóvédelmi problémák). Így végső soron hiányzik az az általános közmegegyezés, illetve bizalom, amely ezeket általánosan elfogadott fizetőeszközzé teheti.

Ugyanakkor ezek a nehézségek nem vezethetnek ahhoz, hogy a kérdést negligáljuk, a technológiai fejlődésre a jogi és etikai normarendszernek reagálnia kell, már csak a saját – és a polgáraik védelme – érdekében is. Az így előálló *szabályozási kényszer* (pl. blokklánc technológia egyéb felhasználási lehetőségei tekintetében: hitelesítés, okos szerződések, stb.) ugyanakkor nem szabad, hogy szélsőséges megoldásokhoz – mint a probléma megkerülésének tekinthető teljeskörű tiltás – vezessen. Igaz, a jogalkotó olyan nehézségekbe ütközik, hogy a jelenlegi jogi kategóriák szerint e jelenségek nehezen értelmezhetők, a FinTech világ már kínál jó példákat a megfelelő megoldások kiérlelésére. Egyrészt ilyen lehetőség az ún. Innovation Hub, amely a szabályozó hatóság által biztosított (*információcsere*) *platform*, ahol FinTech megoldásokat fejlesztők egymástól és a FinTech ökoszisztéma minden szereplőjétől *iránymutatást* kaphatnak; másrészt a Regulatory Sandbox, amely olyan *kontrollált környezet* az innovatív megoldások *tesztelésére*, ahol azok ideiglenesen mentesülést kaphatnak bizonyos prudenziális előírások alól, valós fogyasztók bevonásával.⁵⁷

Az erkölcsi normarendszer szempontjából – a joghoz képest – további nehézségek adódnak, mindenekelőtt az *etikai viselkedés* erőteljes *személyes, emberi dimenziója* folytán, amelynek következtében az olyan jellegzetességek, mint az anonimitás, a mesterséges intelligencia nehezen megoldható felelősségi és egyéb kérdéseket vetnek fel. Nem beszélve arról, hogy a bonyolult – matematikailag nem leírható – erkölcsi viszonyokat szabályozó normák értelmezése az emberi szubjektumtól is függ, és ez rendkívül megnehezíti az emberi normák gépi tanulásának vizsgálatát.⁵⁸

⁵⁷ FÁBIÁN Gergely – VIRÁG Barnabás (szerk.): *Bankok a történelemben: innovációk és válságok*. Budapest, MNB, 2018. 626. Ezek gyakorlati működéséről ld. pl. <https://bit.ly/3oxyLhv>

⁵⁸ NÉGYESI Imre: A mesterséges intelligencia és az etika. *Hadtudomány*, 2020/1. 108.